માટે ભાઇ સમજુક થઇને, છન્દ એવામાં ન પડીએ રે;
તજી દઈ જુઠો સાચે આનન્દે, નીતિ પગથિયે ચ્હડીએ રે. સુણ૦૧૦

અનીતિ રણમાં લૂ વરસે છે, મા જઈશ હવે તન દાઝે રે;
નીતિ કહી કેરાં નિર્મળ નીરમાં, નાહી તું શીતળ થાજે. સુણ૦૧૧

વિદ્યા રૂપી વનિતા સાથે, પ્રેમ રાખી સદા રહેજે રે;
જ્ઞાનિ પુરૂષ છત્ર છાયામાં રહી તું. જ્ઞાનવાયુની લ્હેર લેજે. સુણ૦૧

બોધવચન રૂપી વિજિયા પીને, બેસજે વડને બાગે રે;
અહા! સમીસાંજે શોભા એ બાગની શી, કેવું ફરવું રૂડું લાગે! સુણ૦૧

નવનવા રંગો જોતા ગગનમાં, સુસ્વરૂં ગાન મીઠું સુણવું રે;
ઝૂક ઝૂક થતાં ફૂલડાંથી બની મસ્ત, ડોલિ નિજાનન્દે ઘૂમવું! સુણ૦૧

મનહોજમાં પછી આનન્દફૂવારાની, શીતળ ધારા છૂટશે રે;
ખરે પુરૂષ જેકો ત્યાં શી હશે તે જ, એ લ્હેજતને લૂંટશે. સુણ૦૧

મદ પ્રધાન છે દુઃખ દેનારો, ભાઇ તરૂણ તેને તજજે રે;
જ્ઞાન—વિવેક પ્રધાન છે સાચો તેને, ભાવ ધરી નિતી ભજજે. સુણ૦૧

ખિલ્યું કમળ કરમાતું આ, વળી સૂર્યાસ્ત આકાશે રે;
એમ જ આ તુજ તરૂણપણું ભૂંડા ક્ષણમાં આવ્યું તે વહી જાશે. સુણ૦૧

આ સંસારનો માર્ગ વિકટ છે, કંકર બહુ બહુ નડતી રે;
માટે બાપુ તું ચાલજે સૂધો, સારાસાર સમજી પ્રથમથી. સુણ૦૧

સૂધો ચાલી ઉદ્યમી રહીને, અનુભવ સઘળો લેવો રે;
સુખદુઃખજ્ઞાને સમાવી જોવો રંગ, પરબ્રહ્મરૂપ બ્રહ્મ લહેવો. સુણ૦૧

આ બોધને તું સાચો હિતકારી, દાહ્યા અનુભવી ગણજે રે;
છે વિજય નહીં તો જ્ઞાનને ઘડપણે, સમજી પસ્તાઇ મ્હીલો પડજે. સુણ૦૨

(વિજયવાણી.)

तप अने दानना भेद.

પૂજા દેવ ગુરુ પ્રાજ્ઞ દ્વિજની, શૌચ, આર્જવ,
અહિંસા અને બ્રહ્મચર્ય: કહ્યું તે **તપ દેહનું**. ૧

અનુદ્વેગી સદા વેણ, સત્ય જે, હિત ને પ્રિય,
સ્વાધ્યાયનો જ અભ્યાસ: કહ્યું તે **તપ વાણીનું**. ૨

આત્મસંયમ, ને મૌન, ચિત્ત કેરી પ્રસન્નતા,
સૌમ્યતા, ભાવની શુદ્ધિ: કહ્યું તે **તપ માનસી**. ૩

ફલેચ્છા તજી કો યોગી—જને શ્રદ્ધા પરમ વડે,
એ ત્રિધા તપ જે કીધું, **સાત્વિકી તપ** તે કહ્યું. ૪

માન સત્કાર પૂજાર્થે કીધું જે તપ દમ્ભથી,
આ લોકે તે કહેલું છે **રાજસી** ચળ અધ્રુવ. ૫

તપ્યું જે તપ આત્માને પીડીને ને દુરાગ્રહે,
પરના નાશ કાજે વા: **તામસો તપ** તે કહ્યું. ૬

દેવું જ માની જે દાન દીધું અનુપકારીને,
યોગ્ય દેશ કાલે પાત્રે: કહ્યું તે **દાન સાત્વિક**. ૭

અને પ્રત્યુપકારાર્થે, વા ઉદ્દેશી ફલો વળી,
કે દીધું ખેદથી જેહ. કહ્યું તે **દાન રાજસ**. ૮

અયોગ્ય દેશ કે કાળે, અપાત્રે દાન જે દીધું,
અસત્કારી, તિરસ્કારી: તે કહ્યું **દાન તામસ**. ૯

સદ્ભાવે ને સાધુ ભાવે સત્ શબ્દ વપરાય છે:
તેમ તે વપરાયે છે કૌન્તેય! સ્તુત્ય કર્મમાં. ૧૦

યજ્ઞમાં તપમાં દાને નિષ્ઠા જે, તે ય સત્ કહી;
ને કર્મો તેહ અર્થે જે, તે સૌને પણ સત્ કહ્યાં. ૧૧

અશ્રદ્ધાથી દીધું, હોમ્યું, તપ્યું જે તપ, જે કર્યું,
અસત્ એને કહ્યું, પાર્થ! નથી તે અહીં કે પછી. ૧૨

ભગવદ્ગીતા.

ઋણ.

બ્રહ્માંડ આ તો ગૂઢ તાતનું છે,
આધાર સૌને સહુનો રહ્યો જ્યાં;
લે છે સહુ કૈં સહુને દઈ કૈં,
આભાર સૌનો સહુ ઉપરે છે. ૧

ના રાખતું કો ઋણનો હિસાબ,
આભાર માની નવ કો રહે ત્યાં;
આનન્દમાં સૌ દઈને રહે છે,
આનન્દમાં સૌ લઈને રહે છે. ૨

ગોળા ફરે એક જ તત્ત્વના સૌ,
બંધાઈ એ એક જ તત્ત્વનાથી;
અર્પે ગ્રહે: છે સહુ એ જ તત્ત્વ,
જે સર્વનું તે સહુને મળે છે. ૩

આ વાદળીમાં વીજળી રમે છે,
આ સિન્ધુમાં આ નદીઓ મળે છે;
જુદાં થઈને સહુ એક થાય,
જે જેનું તે ત્યાં જઈને સમાય. ૪

રે! માનવીનું પણ એ જ તત્ત્વ,
હું તું મહીં એક જ રક્ત ચાલે;
તો કાં ન અર્પું મુજ શીર્ષ તુંને?
અર્પું કદી તો ઋણ થાય શાનું? ૫

માગે ન લોહી મુજ કાં સુખે તું ?
શાને ડરે છે કંઈ માગતાં તું ?
ત્હારૂં ગણે ના કયમ સર્વ મ્હારૂં ?
મારૂં ગણે ના કયમ સર્વ ત્હારૂં ? ૬

આ વાત શાને જગમાં કરૂં છું ?
સંસારમાં વૈર જ નિરખું છું !
બ્રહ્માંડ આ એક જ ભ્રાતૃભાવ,
જન્મ્યો કહીંથી કદુ ભેદભાવ ? ૭

તે ભેદનો આ ઋણ એક અંશ,
આભાર તેમાં કરનો પ્રવેશ;
વિદ્વેષ ભેદ, ઋણ, ઉપકાર,
એ કેમ ઉગ્યાં વિણ બીજ ઝાડ ? ૮

દુઃખી બને જો કદિ કાંઈ ત્હારૂં
તો માનજે ના ઋણમાં તને તું,
માગીશ હું એ કદિ જોઈશે તો,
તું આપજે, હું સુખથી લઈશ. ૯

આભાર ભૂલે બહુ લોક આંકી,
પીડા ન તેની કદિ થાય કાંઈ;
આભારનાં અશ્રુ નિહાળી કિન્તુ
ખેર્યાં, અરે ! મેં બહુ વાર આંસુ. ૧૦

કલાપીનો કેકારવ.

परदेशगमन,

રોળાવૃત્ત.

જવાય નહિ પરદેશ,ભ્રષ્ટ થવાને બ્હાને;
કર્યાં સ્વારથી શાસ્ત્ર, બીકણે ને નાદાને. ૧

રખે કુદરતની જાણ, થાય પરરાજાઓને;
રખે દોર નિજ જાય, ભમાવ્યા ક્ષત્રીઓને.

જુલમગાર બહુ જવન, સ્વારીઓ કરતા તેથી;
જાળવવા કુળ ધન, કર્યું ફરવું બંધ લેથી.

રસ્તાનાં દુઃખ મ્હોટ, ઘણાં મ્હોટાં દરિયાનાં;
પ્રવાસ કીધા બંધ, કરે શું બીકણ માના ?

સુખિયાના શા ભોગ, દૂર પરદેશે જાયે;
વિચાર ટૂંકા એમ, પછી ફળ ક્યાંથી થાયે?

(એમ) અટકે અટકી રહી, જ્ઞાન સંપત ન વધાર્યાં;
દેશાટનથી લાભ, થતા ઝાઝા અટકાવ્યા.

પરરાજ્યોની રીત, રીત લોકોની સારી;
ધંધા ને વેપાર, હુનરો બ્હોળા ભારી.

નવ જોયાં નવ જોય, દેશ ક્યમ તાજો થાયે;
ડાંગણવણ ક્યમ કરી, ખોડ ખાંપણ તે જાયે.

વધે ઘણો ઉદ્યોગ, ગરીબડાં સુખી થાયે;
પ્રવાસનાં ફળ મ્હોટ, ગર્વ આળસ તે જાએ.

નવું નવું જોવાય, સાર સહુનો લેવાયે;
ચરે ફરે તે જીવ, ઘણું સારૂં કહેવાયે.

પ્રવાસ કરતાં દુઃખ, દીધેથી સુખો વાધે;
સ્વાર્થ અને પરમાર્થ, દેશનું કારજ સાધે.

પ્રવાસમાં જોવાય ઘાટ, અદ્‌ભુત ઈશ્વરના;
પ્હાડ નદીને રાન, ઘોષ રંગો તરવરના.

સમુદ્ર સરવર તીર, જનાવર બહુ જાતોના;
ધન્ય ધન્ય પ્રભુ ! જંન, સુખી થાયે જોતામાં.

અહીકણુ કાયરા હોય, વળી રેહ સંતોષી તે;
પ્રવાસથી બહુ ડરે, રહ્યો શત્રુ શું જીને? ૧૪
જીવ્યા કરતાં જોયું, ભલું કહેવાયે જનમાં;
જોવાનો નહીં હોંસ, મુવેલો જીવતો જગમાં. ૧૫
ઘણા વરસનો શ્રમ, ઘણી બુદ્ધનો કીધો;
કુળો ચખાયે સ્હેજ, ખરંતર રસ્તો સીધો.
દેશાટનથી થાય, દેશમાં પુષ્કળ આપો;
ચહો નર્મદા ક્ષેમ; નવો ને મક્કમ પાયો. ૧૭

(નર્મકાવ્ય)

પદ.

હરિગુણ ગાય તેન હરિ જેવા જાણો,
સમજ્યા, વિના તે મત શીદ તાણો,
તાણો કે હરિને જાણો. હરિ૦ ટેક.

જે કરે લાગા તેથી વાંસો ગયા આઘા,
સૂધું સમજ્યા નહિ તો બાજ્યા એના વાગા,
આત્મા ચીન્ને નહિ તો મૂઆ હાક્યા ને નાગા,
એના મનના મંશય નથી ભાગ્યા;
હૃષ્ટિમા આવે તેમ રીઝાય,
તે હરિ ના કહેવાય,
તેને સરવે વેદ ગાય,
તેને જે જન ધાય,
તે મૂરખ કહેવાય,
હરિનું નામ મૂકીને જ્ઞ લે પાણો, પાણો, કે તેને જાણો. હરિ૦

હરિને પાતાળું કહે તેજ ગાડો,
એ તો સદા છે અખંડ ને ના થાય આડો,
સમજ્યા વિના ગાય તે તો રાંડી રાંડો,
નમે સમજીને પગલાં માંડો;

હરિને જડ કહે તે જડ,
ત્યાં તો થઇ છે વઢાવઢ,
ત્યાં થઈ છે ભડાભડ,
જેણે શોધ્યું નહીં થડ,
તેનો ભર્યો કાયાગઢ,
સમજણ દીવો કર્યો શાણો, શાણો કે હરિને જાણો. હરિ૦

હરિને હુકમ વીના પત્ર નહિ હાલે,
પાશા ચલાવે તે રીતે ચાલે,
રૂડો ખેલ બનાવ્યો મારે વા'લે,
હરિ જન તો મગ્ન થઈ મા'લે.
એને નેત્ર નહિ કરણ,
એને ભુજા નહિ ચરણ,
એને એકુ નહિ વરણ,
એને આવે નહિ મરણ,
હરિ વસ્તુ તારણ તરણ,
સાચી વાત કહું છું તેને છાણો, છાણો, કે તેને જાણો. હરિ૦

એ તો સમજ્યાનું કામ ને સાધન કરતો,
એ તો સમજ્યાનું કામ ને ધ્યાન ધરતો,
એ તો સમજ્યાનું કામ ને લોઇ ભરતો,
એ તો સમજ્યાનું કામ ને ભૂખે મરતો,
સમજે સદ્‌ગુરૂની શાન,
તેને આવે આત્મજ્ઞાન,
તેનું વળ્યું વાણીનું વાન,
તે તો તોડે નહિ તાન,
તેનું અખંડ થાય ધ્યાન,
આપુ સત નામ સમજે તે તો શાણો, શાણો કે તેને જાણો. હરિ૦

(બૃહત્ કાવ્યદોહન ગ્રંથ ૫ મો.

दिवाळीनुं सरवैयुं.

અમારા વાચકવૃંદને નવું વર્ષ શરૂ થયાના આરંભમાં ગયા વર્ષનું સરવૈયું તયાર કરવાની સૂચના આપવાની જરૂર છે. વ્યાપારીઓ જેમ ચોપડામાં જણાવેલ આવક વરાનો નવું વર્ષ શરૂ થયા અગાઉ જ અડસટો કાઢે છે અને અમુક નાણાં ખરચી માલ મંગાવ્યો, અને અમુક માલ વેચ્યો તેમાં અમુક ફાયદો થયો અને અમુક જાતની ભાવ બેસી જવાં ખોટ ગઈ એની પક્કી ખાત્રી કરી હાંસલની ખોટના પ્રમાણમાં હર્ષ ને શોક કરે છે. જો ઝાઝો નફો રહ્યો હોય તો પૂર્ણ આનંદમાં ઉભરાય છે અને દિવાળીના શુભ દહાડામાં ધનતેરશને દિવસે ધન વધારે પ્રાપ્ત થાય તેના શુકનને ખાતર ધનરૂપ ચાંદી, સોનું અને મોતી (મૌક્તિક.) ખરીદે છે. તેમ પૂર્ણ હર્ષભેર આતસબાજી પોતે છોડે છે અને પોતાનાં બાળકો પાસે છોડાવે છે. દિવાળીના દિવસે શુભસુચક અનેક દીવાઓ કરી આનંદમગ્ન રહે છે. અને અધિક લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થવાના શુકનરૂપ તે દિવાળીને દિવસે શ્રી શારદાપૂજન, નવા અલંકારો તથા નવાં વસ્ત્રો ધારણ કરીને કરે છે. ઉપર જણાવેલો સર્વ જાતનો હર્ષ વાર્ષિક સરવૈયાને અંગે છે એ તો સિદ્ધાંત છે, જો સરવૈયામાં નુકસાન હોય તો લોકરીતિથી જો કે દીપોત્સવ કરે તોપણ નવા અલંકાર ખરીદે નહીં તેમ મુખપર તેટલો આનંદ દર્શાવે નહિ.

ઉપર જણાવેલા દ્રવ્યનું સરવૈયું સત્યરૂપ છે અને તેમાં ફત્તેહ મેળવનાર મનુષ્ય ફત્તેહમંદ થયો એ અમારી માન્યતા નથી. કારણ તે વસ્તુતઃ નાશવંત છે. આજે ફત્તેહ દેખાશે તો આવતી કાલે ખિન્નતાજન્ય નુકસાન દેખાશે. તાત્પર્ય દ્રવ્ય નાશવંત છે.

ત્યારે અમારા વાચકવૃંદને જે સરવૈયું તૈયાર કરવાની ફરજ પાડીએ છીએ તે ફરજમાં પ્રથમ તો આ માસિકપત્રના સારની છે. એટલે કે આખા વર્ષનાં બાર માસિક ચોપાનીઆં વાંચીને તેની અંદરથી શું સારરૂપ દ્રવ્ય તમારા અંતઃકરણ રૂપ ચોપડામાં જમે કર્યું અને શું ઉધાર્યું ? એ પ્રથમ સ્વાલ છે. અને બીજો જે સ્વાલ છે તે તો હમેશાં સહવારમાં ઉઠીને લક્ષમાં રાખવાનો છે.

उत्थायोत्थाय स्मर्तव्यं किमद्यकृतमकृतम् ।
आयुषःखंडमादाय रविरस्तं प्रयास्यति ॥

હમેશાં સહવારમાં નિદ્રાથી જાગૃત થઇને વર્ત જ યાદ કરવાનું કે ગઇ કાલે મેં શું શુભ કર્તવ્ય કર્યું હતું ? કારણ જો તેમ સ્મરણ ન થાય ને કાંઇ શુભ કર્તવ્ય ન થાય, તો આમ શુભ કાર્યની રાહ જોઇ સૂર્યનારાયણ કાંઇ બેસી રહેતા નથી, તે તો આપણા આયુષ્યનો એક દિવસ જેટલો ભાગ લઇ હમેશાં અસ્ત થાય છે. તો તેવા દિવસ ફોકટ ન ગાળવાની ખાતર હમેશાં પોતાના સત્યકૃત્યનું સરવૈયું કાઢી તૈયાર કરી રાખ્યું હોય તો વાર્ષિક હિસાબ વખતે ખોટો વળતો નથી. છતાં વર્ષની આખરે તે સરવૈયું તપાસવાની જરૂર છે. આખા વર્ષમાં કેટલાં સાકર્મો કર્યાં ? કેટલાં દાન કર્યાં ? પારમાર્થિક અન્ય કાર્યો કેટલાં કર્યાં ? કેટલી નીતિ વાપરી ? કેટલો સત્સમાગમ કર્યો? કયાં કયાં ઉત્તમ પુસ્તકો વાંચ્યાં ? અને સત્સમાગમ તથા ઉત્તમ પુસ્તકો દ્વારા શું શું બોધ ગ્રહણ કર્યો ? તેવા બોધને અનુસરીને શું શું વર્તણુંક ચલાવી ? તેમ હવે કેવી જાતની વર્તણુંક ચલાવવાની જરૂર છે ? ઉત્તમ વર્તણુંક દ્વારા ચાર પુરૂષાર્થમાંથી કયા પુરૂષાર્થરૂપ અખૂટ ધન, નીતિદ્વારા સંપાદન કર્યું ? કેટલી ધર્મમાં વૃત્તિ રાખી અને ધર્મમાં વૃત્તિ રાખતાં શું દ્રવ્ય મેળવ્યું ? તે દ્રવ્યદ્વારા

ધનતેરશને દહાડે જેમ ધનવાન લોકો સોનું, ચાંદી અને મોતી ખરીદે તેમ શું ઉત્તમ વસ્તુ ખરીદી ? તેનો ખરેખરો વિચાર કરવાનો છે.

કારણકે ધર્મ, અર્થ અને કામરૂપ ત્રણ પુરૂષાર્થે, નીતિદ્વારા સંપાદન કરી છેવટનું કર્તવ્ય, ધનતેરશને દિવસે જેમ ગૃહસ્થો સોનું, રૂપું અને મૌક્તિક ખરીદે છે, તેમ સોના ને રૂપારૂપ સત્વ અને રજોગુણને ન ખરીદતાં માત્ર મૌક્તિક દાગીનો અર્થાત્ (મુક્તિ) મોક્ષ રૂપ છેટલો ઉત્તમ પુરૂષાર્થ રૂપ અલંકાર ખરીદવાની જરૂર છે. તો જો, કે દરવર્ષે ગણાવેલા ત્રણ પુરૂષાર્થનો અડસટો કાઢતાં આ વર્ષના સરવૈયામાં તે પુરૂષાર્થ રૂપ દ્રવ્યનો નફો ન હોય તો હાંસલ ન હોવાથી મુક્તિરૂપ દ્રવ્ય કદાપિ ન લઈ શકાય, તો તે બાબતનો કદાપિ અફસોસ કરવો નહિ. પણ માત્ર એવી લાગણી રાખવી કે એ ખરૂં દ્રવ્ય સંપાદન કરીશું તો તે જ કામ આવશે. એ લાગણી જ છેવટે પાર પાડશે અને કોઇ વખત એવી દિવાળી આવી જશે કે જેમાં મુક્તિફળ ખરીદવાનો સમય બાઝશે કે જેથી તે અલંકારરૂપ ચોથો પુરૂષાર્થ સંપાદન કરી સમૃદ્ધિવાન બનવાનો વખત આવતાં આતશબાજી છોડવાને બદલે આંતસ અર્થાત્ અંતરની કામ ક્રોધાદિયુક્ત માયારૂપ આતસબાજી છોડવાને એટલે તજવાને કુદરતી ઉલ્લાસ થશે, ને ઉલ્લાસ થતાં કુદરતી જ્ઞાનમય રોશની (દિવાળીના દીવાઓ) અંતરમાં પ્રકાશે. તો ખરેખરી રીતે ઉપર જણાવેલું ખરૂં સરવૈયું દરવર્ષે અમારા વાચકવૃંદે તપાસી પછી ઉપર જણાવેલ ધર્માદિ ત્રિપુટી રૂપ સમૃદ્ધિ યુક્ત બનવાની કોશિશ કરી ચઢી સુવર્ણ રૂપ છેવટ રજ સત્વ આદિનો પણ ત્યાગ કરી તુરીયાવસ્થાની પ્રાપ્તિ રૂપ ચોથો પુરૂષાર્થ સિદ્ધ કરવા મોક્ષરૂપ દાગીનો ખરીદ કરવાને આતુરતા રાખવી

અને પછી આત્મજ્ઞાને (આંતરિક કામક્રોધાદિયુક્ત માયા) છોડી જ્ઞાનમય શેઠની પ્રકટી પૂર્ણાનંદ મગ્ન થયું.

(આર્યધર્મપ્રકાશ)

परित्याग ते शुं ?

એક વખત કોઈ રાજા અરણ્યમાં શિકારે ગયો. ત્યાં તેને એક મહાત્મા-ઋષિ મળ્યા. રાજાએ તેને સવિનય સાષ્ટાંગપ્રણામ કર્યા. અને " મુક્તિનો માર્ગ " પૂછ્યો.

" सर्वसंगपरित्यागः । "

આ વચનની રાજાના મનમાં એટલી બધી અસર થઈ કે એકદમ નમન કરી રજા લીધી, અને રાજધાનીમાં ગયો. રાજપાટ અને સકલ સમૃદ્ધિમાંથી મનને ખેંચી લઈ, પરિત્યાગનું પરમ સુખ અનુભવવા નિશ્ચય કર્યો. પછી તેણે વનમાં વસી ઈશ્વર ચિંતન કરવા પ્રતિજ્ઞા કરી અને ત્યાંજ એક પર્ણકુટી બાંધી નિવાસ કરવા લાગ્યો.

આમ કેટલાંક વર્ષો વિતી ગયાં પરંતુ તેને કશું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું નહિ. ફરી ગુરૂ મહારાજ પાસે ગયો અને મુક્તિનો માર્ગ પૂછવા માંડ્યો. ગુરૂએ તેને

" सर्वसंगपरित्यागः "

એ જ વચન ફરીથી કહ્યું.

રાજા પ્રણામ કરી જુદો પડયો અને વિચાર કરવા લાગ્યો કેઃ– "ઋષિજીનું કહેવું સત્ય છે, મેં સ્ત્રી, સંતાન, રાજ્ય, લક્ષ્મી અને સર્વ સત્તાનો ત્યાગ કર્યો, પણ હજુ આશ્રમ રાખું છું અને સંસારીની પેઠે વસુ છું, તેથી જ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતું નથી ને મુક્તિનો માર્ગ જડતો નથી."

આવો વિચાર કરી પર્ણકૂટીને આગ લગાડી અને માત્ર 'ભૂમિ પર રહેવા લાગ્યો. શરીર તાપ—ટાઢથી એવું તો કૃશ થઈ ગયું કે રાજતેજ અથવા રાજચિન્હ સર્વ જતાં રહ્યાં; અને ધીરે 'ધીરે કેવળ હાડપિંજરવત્ તેનું સર્વાંગ શિથિલ થઇ ગયું.

. મુક્તિ મેળવવા આમ યથાશક્તિ અનેક યુક્તિઓ કરી, પણ તે પરમ સુખનો કશો પણ પત્તો મળ્યો નહિ. ફરીથી ગુરૂજી પાસે ગયો અને વિનંતી કરી કેઃ–" મહારાજ ! મને મુક્તિનો ગહન માર્ગ બતાવો." ગુરૂજીએ તો પ્રથમ કહેલા તે જ શબ્દો કહ્યા. રાજા મુંઝવણમાં પડયો અને વિચાર્યું કેઃ—" હવે મ્હારે તજવા જોગ શું છે ! "

" ઘર નથી, પૈસા નથી, સ્ત્રી નથી, વાહન નથી, વસ્ત્ર નથી,—કશાંએ સુખનાં સાધનો તો નથી; આમ છતાં મહારાજ ત્યાગનો જ ઉપદેશ કરે છે, તો મ્હારે હવે શું તજવું ?"

પછી વિચાર કરતાં ધ્યાનમાં આવ્યું કેઃ—"માત્ર એક જ પદાર્થ મારી કને છે અને તેનો ત્યાગ કરૂં તો પછી કશું ન રહે. એ પદાર્થ તે આ પંચભૂતાત્મક સ્થૂલ દેહ છે; માટે દેહથી છુટો પડું. કેમકે આ દેહે અદ્યાપિ કાંઇ સત્સાધન કર્યું નથી."

એમ કહી દેહને ધિક્કારતો કહેવા લાગ્યોઃ–

न ज्ञानमार्गो न च योगमार्गो ।
न कर्ममार्गो न च भक्तिमार्गः ॥

न साधुसंघात् किमपि श्रुतं मया ।
शरीर ! हे निस्तर यत् त्वयाकृतम् ॥

મતલબ કે જ્ઞાનમાર્ગ, યોગમાર્ગ, કર્મમાર્ગ, અને ભક્તિમાર્ગનું હે શરીર ! તેં સેવન કર્યું નહિ; સાધુના સમુદાય પાસેથી પણ કાંઈ ધર્મમાર્ગ સાંભળ્યા નહિ; તો તું જ તારૂં કર્યું ભોગવ.

વળી સ્મરણ થયું કેઃ—" દેહનો ત્યાગ કરતાં ઘણા ભક્તોને સર્વજ્ઞ ભગવાને ભાવ સહિત ભેટી દર્શન દીધાં છે; અને ભવબંધન દૂર કરી મુક્તિનું અક્ષય સુખ આપ્યું છે. " ઇત્યાદિ.

પછી એકદમ ઉઠયો અને ઉંચા કોટ જેવા ટેકરા પર ચ્હડી, નીચે પડી પ્રાણત્યાગ કરવા તૈયાર થયો ! આટલામાં ગુરૂ મહારાજ ત્યાં આવ્યા ને પ્રશ્ન કર્યો કે " શા પ્રયત્નમાં છે ? "

રાજા—" હું માત્ર આપની જ આજ્ઞાને અનુસરૂં છું. આસક્તિરૂપ અંધકારથી અલગ થઇ, ઈશ્વરસાનિધ્ય થવા તત્પર છું. મને આપના વચન પર પૂર્ણ વિશ્વાસ છે ને તેથી જ ધારૂં છું કે જો આ નાશવંત દેહનો હું ત્યાગ કરીશ તો મોક્ષમાં અચળ અને અખંડ સુખને પ્રાપ્ત થઇશ. "

ઋષિ—"તું ખરો મુમુક્ષુ છે, એમાં કાંઇ શક નહિ; પરંતુ મ્હારાં વચનોનો તેં વિપરીત અર્થ કર્યો, તે માટે મને બહુ આશ્ચર્ય થાય છે. વિચારવું જોઇએ કે, અજ્ઞાન અવસ્થામાં જો આ શરીર છૂટી જાય તો પુનર્જન્મ થતાં ફરી શરીર ધારણ કરવું પડે; અને એમ થયું તો પછી મુક્તિ ક્યાં રહી ? તારો ત્યાગ અને વૈરાગ્ય વખાણવા યોગ્ય છે, પણ વિવેક વગર અર્થનો અનર્થ થયો છે. ખરો પરિત્યાગ દેહનો પાત કરવાથી નથી. પરંતુ મનની વાસના અને આસક્તિઓને મારવી એ જ

ત્યાગ અને વૈરાગ્ય છે. પરિત્યાગનું માત્ર એક વાક્ય તેં સાંભળ્યું પ-
ણ તેનું રહસ્ય પૂછ્યું નહિ, તેથી તે સમજવામાં આવ્યું નથી. હવે
તું સંસારનાં કાર્યોમાં સુખેથી સંકળાએલો રહે, પણ તારા અંતરને તેમાં
આસક્ત થવા દઈશ નહિ. પરિત્યાગનો મુખ્ય અંતર્ભેદ તે એ જ છે.
વળી—

" સંસારમાં સરસો રહે ને મન મ્હારી પાસ,
" સંસારમાં લેવાય નહિ તે જાણ મ્હારો દાસ.

આ વચન અર્જુનપ્રત્યે શ્રીકૃષ્ણે કહેલાં છે. તે પ્રમાણે મનુ-
ષ્યોએ મુખ્યાર્તે કરી વિવેકને વિસરવો નહિ; ને ત્યાગનો વિચાર કરી,
અયોગ્યને તજી યોગ્ય માર્ગે ચાલવું. માનસિક પરિત્યાગ પ્રાકૃતિક પરિત્યા-
ગથી વધારે સુલભ છે, માટે તે પર લક્ષ આપવું એ થોડું આવશ્યક નથી.

(પ્રબોધભારત)

સુભદ્રા અને શૈલજા.

બોરસળીના ઝાડ નીચે જાણે ચંદ્રકિરણોનો ગાલીચો બિછાવ્યો
હોય તેવી ચાંદની પથરાઇ રહી છે. શૈલજા અને સુભદ્રા એક બીજી-
ને આલિંગન દઇને બેઠી છે. શૈલજાને ચુમ્બન કરી સુભદ્રા બોલી:
" બ્હેન;" તું હવે હમેશાં મ્હારી પાસે જ રહે, મને છોડીને જઇ-
શ નહીં; હું તને જવા નહીં દઉં. ચૌદ વર્ષ થયાં પાર્થ અને હું
તારી ચિંતા કરીએ છીએ. વાસુકીએ તને મારી નાખી હશે એમ
સમજી વ્યાકુળ ચિત્તે અમે તારે માટે વખતો વખત શોક કરતાં

હતાં વળી અમને લાગતું કે, એ વનપુષ્પ કોઈ પણ અજ્ઞાત સ્થળે રહી પોતાની સુવાસ ફેલાવતું હશે, અને મનુષ્ય પ્રાણીના તપેલા આત્માને શાન્તિ આપતું હશે. તું ક્યારેક પણ મળીશ એવી આશા અમને હતી જ. તેં હરણી પ્રમાણે વનમાં અહીં તહીં ભટકીને અત્યંત દુઃખ સહન કર્યું છે. હવે તું અમને છોડીને ના જઈશ."

શૈલજા થોડો વખત સ્તબ્ધ થઈ રહી અને પછી બોલીઃ "બહેન, તું મને પ્રથમ એ કહે કે કેવળ વનમાં જ દુઃખ છે? ઘરમાં—જે ઘરના આંગણામાં કુરુક્ષેત્રના જેવો ઘોર સંગ્રામ મચી રહ્યો છે ત્યાં—શું સુખ છે?"

સુભદ્રાનું મુખ ગંભીર થયું અને વિસ્તૃત નેત્ર અલૌકિક પ્રભાથી ઉજ્જ્વલ થયાં. તે બોલીઃ "શૈલજા, આ જગત્ સુખ માટે આતુર થયેલું છે, સુખની શોધ કરવી એ જ જગત્‌ની સ્થિતિ અને ગતિ છે. આ જગત્‌નો નિર્માણકર્તા જેમ સુખમય છે તે જ પ્રમાણે તેની સૃષ્ટિ પણ સુખમય છે. મનુષ્યને ઇચ્છિત સુખ મળતું નથી અને તે માટે રૂદન કર્યાં કરે છે. તેને સમજાતું નથી કે મનુષ્યનું સુખ ઘરમાં, વનમાં, ધનમાં, રાજ્યમાં કે તપશ્ચર્યામાં નથી."

શૈલજાએ પૂછ્યું, "ત્યારે સુખ છે શામાં?"

સુભદ્રા—"તારા આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આ જગત્ અનન્ત કંઠે આપે છે. વિહંગનું સુખ વિહંગત્વમાં છે, પશુનું સુખ પશુત્વમાં છે, પુષ્પનું સુખ પુષ્પત્વમાં છે; અને બહેન, મનુષ્યનું સુખ મનુષ્યત્વમાં છે."

શૈલજાએ ફરી પ્રશ્ન કર્યો, "અને મનુષ્યત્વ તે વળી શું?"

સુભદ્રા—"આત્મા, મન અને શરીર મળીને મનુષ્ય થયું છે. આ ત્રણે વિભૂતિના ચરિતાર્થમાં મનુષ્યત્વ છે જે નીતિ વડે શારીરિક, માનસિક અને આધ્યાત્મિક વૃત્તિનું પોષણ થાય છે તે જ માનવધર્મ. સ્વધર્મપાલન કરવામાં આસક્ત રહી એ વૃત્તિઓના ચરિતાર્થમાં મનુષ્ય જે પ્રમાણે પ્રવૃત્ત થાય છે તે પ્રમાણે તેને મનુષ્યત્વ અને નિર્મલ સુખ પ્રાપ્ત થાય છે."

શૈલજા—"દેવિ, આ મનુષ્યત્વ અથવા સ્વધર્મસાધન વનમાં પ્રાપ્ત ન થાય કે?"

સુભદ્રાએ શાન્તિથી કહ્યું "બ્હેન, આ ધર્મનું ઉત્તમ ક્ષેત્ર ગૃહ છે. અને આ ધર્મનું મંદિર લોકહિતના, કિંબહુના, સર્વ પ્રાણીમાત્રના હિતના પાયા ઉપર રચાયેલું છે."

શૈલજા—"ત્યારે તો બ્હેન, તું વનમાં ચાલ. આ આખા જગતમાં લોકહિત સાધવાનું વિશાળ ક્ષેત્ર વનના જેવું બીજું કોઇ નથી. આ ભારત ભૂમિ જે પ્રજાની પિતૃભૂમિ છે. તે અનાર્યો આજ ક્યાં છે અને તેમની દશા કેવી થઈ છે તે જો. તે રાજ્ય અને ઘર વગર ના થઇ ગયા છે. તેમને પૂરતું ખાવાનું પણ મળતું નથી અને વનવ ગડામાં પશુ પ્રમાણે અહીં તહીં ભટકે છે આજ આર્યલોકો દેવોની પેઠે સામ્રાજ્ય અને સુખનો ઉપભોગ કરે છે, તેમના આજ કેટલા શાસ્ત્રો છે, કેટલા આશ્રમ છે! તેમના અદૃષ્ટાકાશમાં સૂર્યોદય થઇ બધે પ્રકાશ ફેલાઇ રહ્યો છે. અને બિચારા અનાર્યોને ઘોર અમાસની કાળીરાત્રિ છે. બ્હેન, શું આ આમજ ચાલશે? હે પતિતપાવન નારાયણ! આ પતિત જાતિ ઉપર તું કૃપા દૃષ્ટિ નહીં કરે? નાનપણમાં મારા પિતા મને કહેતા કે 'સુખ ધર્મમાં છે અને ઇન્દ્રિઓનું દમન કરવું એ ધર્મની સરણિ છે. રાજ્યધન મારે ન જોઇએ! મારી શૈલજા ધર્મની રાણી થશે. તે અનાર્યોની ધર્મ તરફ પ્રવૃત્તિ કરી હરિનામામૃતનો

વરસાદ વરસાવશે અને અનાર્ય લોકોનું રક્ષણ કરશે. ધર્મ સિવાય અનાર્યોનો ઉદ્ધાર થવાનો નથી.' પરન્તુ બહેન, હું અનાથ છું, મારાથી શું થાય? પ્રથમ મારૂં મન અર્જુન ઉપર બેઠું અને તેના સ્નેહ માટે હું ગાંડી થઇ હતી; પરન્તુ એ સ્નેહને જલદી જ શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત થયું. વનમાં અર્જુનની પ્રતિમા સ્થાપન કરીને હું તેની ઉપાસના કરવા લાગી."

સુભદ્રા—"શુદ્ધ સ્નેહ એ સ્વર્ગનું એક પગથિયું છે. જેમના સ્નેહમાં આસક્તિ અથવા વાસનાની યત્કિંચિત પણ છાયા નથી તેઓ દેવની પેઠે પૂજ્ય છે."

શૈલજા—"થોડા દિવસ ઉપર દ્વૈપાયનમુનિ આ દાસીની ઝુંપડીએ આવ્યા ત્યારે મ્હારી તપશ્ચર્યા સફળ થઇ. તેઓ અન્તર્જ્ઞાની હોવાથી મારો મનોભાવ સમજી બોલ્યા, 'શૈલજા, તારી પાર્થપૂજા સિદ્ધ થઈ, હવે સ્નેહસાગર નારાયણની પૂજા કર. તારા મનમાં વાસનાનો લેશ પણ રહ્યો હશે તો તેથી નષ્ટ થશે અને તું પરમ શાન્તિ પામીશ." મેં તેમને પૂછ્યું. 'નારાયણ વિચારશક્તિને પણ અગમ્ય છે, તો તેને હું જાણું કેવી રીતે? ને તેની પૂજા પણ કરૂં શી રીતે?' તેમણે કહ્યું 'તો પછી આ યુગના અવતાર કૃષ્ણની પૂજા કર. પાર્થનો કૃષ્ણમાં અને કૃષ્ણનો નારાયણમાં લય કર. પરન્તુ 'વત્સે, તેં આ યોગિનીનો વેશ કેમ ધારણ કર્યો છે?' મેં તેમને સાષ્ટાંગ નમસ્કાર કરી કહ્યું, 'એ મારૂં જીવનવ્રત છે. અમૃતથી ભરેલા આપના જ્ઞાનસાગરમાંનું એક બિન્દુ પણ મને મળવું ન જોઇએ કે? આ દાસીને જ્ઞાનસાગરમાંનું એક બિન્દુ તો ગળવા દો. હું વનમાં ભટકી મારૂં જીવનવ્રત પાળીશ.' તેમણે ગદ્ગદ્ કંઠે જવાબ આપ્યો 'ત્યારે તું કૃષ્ણ નામનું કીર્તન કર. પક્ષીની પેઠે વનમાં ફરીને એ પતિતપાવન નામનું કીર્તન કરવાથી જ અનાર્યોનો ઉદ્ધાર થશે. એ સિવાય બીજો મન્ત્ર હું જાણતો નથી.' અશ્રુજલ વડે તેમના ચરણને નવરાવતાં મેં કહ્યું, 'મને એ મન્ત્રની દીક્ષા અને આપના આશ્રમમાં સ્થાન આપો.

હું સેવિકા થઈ આપની સેવા કરીશ.' આ પ્રમાણે મને ગુરૂઆશ્રમમાં સ્થાન મળ્યું. હવે દેવિ, મને તારા ચરણમાં સ્થાન દે."

શૈલજા વિહ્વળ થઇ સુભદ્રાને પગે પડી. સુભદ્રાએ તેને હૃદય સાથે ચાંપીને કહ્યું "શૈલજા, તારૂં પાદતીર્થ જ મારે માટે યોગ્ય સ્થાન છે. નારાયણ, તારી અગાધ લીલા મનુષ્યથી કેવી રીતે સમજી શકાય ? વનભૂમિનો ઉદ્ધાર કરવા સારૂ, શૈલજાની ગૃહ તરફ વહેનારી પતિપ્રેમ રૂપ ગંગાને અટકાવી, તેનું વહેન તેં વન તરફ વાળ્યું ! ચાલ બહેન, આપણે બેઉ વનમાં તેમ જ ગૃહમાં કૃષ્ણના નામનું કીર્તન કરીએ. આખું જગત કૃષ્ણનામનું ગાન કરશે, ધરણી કૃષ્ણસ્નેહમાં નિમગ્ન થશે, પતિતપાવન સ્નેહની ગંગા આર્યભૂમિ અને વનભૂમિનો ઉદ્ધાર કરવા માટે પૂર જોસથી વહેશે "

રાત્રિ પૂરી થવા આવી એટલે શૈલજાએ કહ્યું, "હવે મારે જવું જોઇએ. જની વખતની આ દાસીની તારા ચરણપ્રત્યે એક વિનન્તિ છે. 'કાલે અભિમન્યુને રણસંગ્રામમાં જવા નહિ દઉં, તેને માતૃસ્નેહના દૃઢ બન્ધનવડે બાંધી રાખીશ,' એટલું તું મને વચન આપ."

સુભદ્રા—"તે શા માટે ?"

શૈલજા—"કૌરવોએ એવી ગોઠવણ કરી છે કે વીરધર્મનો ત્યાગ કરી અધર્મ યુદ્ધ કરીને કુમારને કાલે રણમાં મારવો અને દુર્જય ગાંડિવનું બળ હરી લેવું."

સુભદ્રા—"એ અન્ધપુત્રો હજી સમજતા નથી કે ગાંડિવનું બળ અભિમન્યુ તરફનું નથી પણ નારાયણતરફનું છે. શૈલજા, ધર્મયુદ્ધ એ ક્ષત્રિયોનો સનાતન ધર્મ છે. હું પાર્થની પત્ની અભિમન્યુની માતા-કૃષ્ણની બહેન-કુમારને ધર્મયુદ્ધથી પરાઙ્મુખ કરી અધોગતિને માર્ગે જાઉં કે ? "

-લજા જવા લાગી. સુભદ્રાએ તેને અતિ આગ્રહથી ઘરમાં બોલાવીને કહ્યું, " આર્યોની શક્તિ સુભદ્રા છે અને અનાર્યોની શક્તિ શૈલજા છે. જે દિવસે ગંગા અને યમુનાના સંગમ પ્રમાણે આર્ય અને અનાર્યોની શક્તિનો સંગમ થઈ તેઓ એક થશે અને ધર્મસામ્રાજ્યની સ્થાપના થશે. તે દિવસે હું તારી પાસે આવીશ. તેમ થતાં સુધી જે જે ઉદાત્ત ધર્મ હું શીખી છું, તેની સાધના કરીશ. ત્યાં સુધી સુભદ્રાનું કર્મક્ષેત્ર ગૃહ અને શૈલજાનું કર્મક્ષેત્ર વન થઈ રહેશે. "

એટલામાં કૃષ્ણ ધીમે ધીમે આવી તેમની સામે ઉભા રહ્યા. શૈલજા અને સુભદ્રા તેમના પગમાં પડી કૃષ્ણની ઐશ્વર્યયુક્ત મૂર્તિ આકાશ તરફ જોઈ સ્થિર ઉભી રહી.

પ્રભુ, તું તેજ પ્રમાણે ઉભો રહે. તારૂં સ્વરૂપ અમને આંખો ભરીને જોવા દે. આર્ય અને અનાર્યની શક્તિનું સંમિશ્રણ થઈ તારા ચરણમાં તેનો સંગમ થાય એવું ભારતનું નિર્માણ હોય એવી તારી ઇચ્છા હોય તો હે પ્રભુ ! તું તે જ પ્રમાણે ઉભો રહે અને આંખો ભરીને તારૂં સ્વરૂપ અમને જોવા દે.

(શ્રી કૃષ્ણજીવન—ભાગવત ધર્મ.)

श्री रामकृष्ण परमहंस.

આ સર્વ દર્શનો અને જુદા જુદા ધર્મોના સાક્ષાત્કાર પછી એ એવા નિશ્ચય ઉપર આવ્યા કે સર્વ ધર્મ પૂરા છે, જો કે દરેક અખંડ સચ્ચિદાનન્દની જ એક બાજુ સિદ્ધ કરે છે. આ જુદા જુદા ધર્મો-

માંના દરેક એને એ અદ્વિતીય એક (બ્રહ્મ) ને પહોંચવાના માર્ગ જણાયા.

આ બધા સમયમાં એ વાત તદ્દન ભૂલી ગયો કે પોતે પરણેલો છે. જેને પોતાના શરીરના અસ્તિત્વનું જ ભાન નહોતું એવાને માટે એ અસ્વાભાવિક નથી. એટલામાં એ કન્યા સત્તર અઢાર વર્ષની થઇ હતી. એણે લોકવાર્તાથી એવું સાંભળ્યું હતું કે તેનો સ્વામી ગાંડો થયો છે, એથી એ ઉંડા શોકમાં હતી. પછી વળી સાંભળ્યું કે તે એક મહાન્ ધાર્મિક પુરુષ થયો છે. તેથી તેને તેણે શોધી કાઢવાનો અને પોતાનું ભાવી તેની પાસેથી જ જાણવાનો નિશ્ચય કર્યો.તેનો માતાની આજ્ઞા લઇ ત્રીસ કે ચાળીસ માઇલ ચાલની દક્ષિણેશ્વર ગઇ. રામકૃષ્ણે તેનો બહુ ભાવપૂર્વક સત્કાર કર્યો; પણ કહ્યું કે પૂર્વનો રામકૃષ્ણ તો મરી ગયો છે, અને નવો રામકૃષ્ણ કોઇ પણ સ્ત્રી ઉપર પોતાની સ્ત્રી તરીકે દૃષ્ટિ કરી શકે એમ નથી એણે કહ્યું કે આ વખત પણ હું તારામાં મારી માતા (કાલી) ને જોઉં છું અને ગમે તેટલો પ્રયત્ન કર્યો છતાં હું બીજું કશું જોઇ શકતો નથી. તેણે તેને માતા કહી બોલાવી પુષ્પ-ધૂપાદિથી તેની પૂજા કરી. બાળક જેમ પોતાની માતા પાસેથી માગે છે તેમ તેણે આશીર્વાદ માગ્યો અને ઉંડી સમાધિમાં પડયો. આ સ્ત્રી જે આવા ધર્મવીરને કેવળ શોભે તેવી હતી. તેણે તેને કહ્યું: 'મારા સ્વામી તરીકે હું તમારી પાસે બીજું કાંઇ જ નહિ પણ એટલું જ માગું છું કે ઈશ્વર સાક્ષાત્કાર કરવાનું મને શીખવો અને તમારી પાસે રહેવા તથા તમને રાંધી ખવરાવવા અને તમારા આરોગ્ય અને સુખાર્થે જે કંઇ મારાથી થઇ શકે તે કરવા મને પરવાનગી આપો.' તે દિવસથી તે મંદિરના ચોગાનમાં રહી અને એના સ્વામીએ જે જે શીખવ્યું તે કરવા માંડી મથુરાનાથે દસ હજાર રૂપિયાની રકમ તેને (સ્ત્રીને) અર્પણ કરી પણ તેનો સ્વામી સુવર્ણ અને સુખનો ત્યાગ કરી પૂર્ણતાને પામ્યો છે અને પોતે પણ તેને અનુસરવાનો નિશ્ચય કર્યો છે એટલે તે કશાની સ્પૃહા કરતી નથી એમ કહી તે સ્વીકારવાની તેણે ના પાડી. તે હજી

ताना चारित्र्यनी शुद्धि अने बळने माटे पूजाती, धर्म अने पूर्णतामां पोतानी जातिनां बीजांओने सहाय करती, पोताना स्वामीने साक्षात् ईश्वरनो अवतार मानती, अने तेना स्वामीए जे कार्यनो आरंभ कर्यो हतो ते आगळ चलाववानो यत्न करती अद्यापि हयात छे.

'ज्यारे गुलाब खीले छे अने तेनो सुगंध चारे तरफ व्यापे छे त्यारे मधुकरो स्वयं आकर्षाई एकठां थाय छे. मधुकरो पूर्ण खीलेला गुलाबने शोधे छे, गुलाब मधुकरोने शोधवा जतो नथी.' रामकृष्णनुं आ वचन एना जीवनमां वारंवार सिद्ध थयुं छे. सर्व पंथना अने जातना खरा भाववाळा संख्याबंध मनुष्यो उपदेश लेवाने 'आत्मषारि' पीवाने तेनी पासे एकठा थवा मांड्या. अरुणोदयथी ते रात्रि पडता सुधी एने खावानो के पीवानो अवकाश न होतो, एटलो बधो ए लाख्खो मनुष्योने उपदेश करवामां, समजाववामां अने तेमनी आत्मक्षुधा तथा आत्मतृषारूपी आकांक्षाओ पूरी पाडवामां रोकायो रहेतो. अद्भुत यौगिक शक्ति अने महान् विद्वत्तावाळा मनुष्यो पण आ अखंडित दक्षिणेश्वरना परमहंस पासे शीखवा आवता; अने एनी अद्भुत विशुद्धिथी, बाळकना जेवी सादाईथी, केवळ निस्वार्थताथी अने जे सरळ भाषामां ए धर्म अने तत्त्वज्ञाननां परम सत्यो प्रतिपादन करतो ते सर्वथी तेमने एटली बधी असर थई के तेओए तेने पोताना गुरुरूपे मान्यो. पण ज्यां सुधी बाबु केशवचंद्रसेन एने मळ्यो अने एना विषे लख्युं त्यां सुधी कलकत्ताना लोक एने जाणता नहि.

रामकृष्णना उपदेशनो टुंकसार अने तेनां थोडां धर्म वचनो के जे केशवचंद्रे प्रसिद्ध कर्यां, ते आ परमहंस उपर चारे तरफथी लोकोनो रस उत्पन्न करवाने बस हतां, अने कलकत्ताना संख्याबंध उच्च केळवणी पामेला पुरुषो तथा अमीर कुटुंबनी स्त्रीओ आ अद्भुत योगी पासेथी उपदेश लेवाने आववा लाग्यां. रामकृष्णे स्हवा-

૨થી ૨૦ાંજ સુધી તેમને ઉપદેશ કરવા તથા તેમની સાથે વાતચિત કરવા માંડ્યું. રાત્રિએ પણ એને આરામ ન હોતો, કારણ કે કેટલાક વધારે ભાવવાળા તેની સાથે રાત્રિ ગાળતા. નિદ્રા ભૂલી જઇ, ભક્તિ, જ્ઞાન વા પોતાના અનુભવ સંબંધે, તથા પોતે એ અનુભવે શી રીતે પહોંચ્યો એ વિષે તેમની સાથે અખંડ વાત કરતો. આવા સતત શ્રમથી એના શરીર ઉપર અસર થવા લાગી, છતાં એ વિશ્રામ લેતો નહિ. દરમિયાન સ્ત્રીપુરુષોનો સમૂહ હમેશ વધતો અને પોતે પણ આગળની માફક જ કરતો ગયો. જ્યારે વિશ્રામ લેવાને લોકો એને આગ્રહ કરતા ત્યારે એ કહેતો: 'જો સર્વ જાતનાં શારીરિક દુઃખ અને મૃત્યુ સુદ્ધાં સહન કરીને એક પણ આત્માને હું મોક્ષ પમાડી શકું તો સહસ્રવાર હું તે ખુશીથી સહન કરીશ.'

સને ૧૮૮૫ ની શરૂઆતમાં જેને અંગ્રેજના ડાક્તર લોકો 'ક્લેર્જિમેન્સ થ્રોટ' એટલે એક પ્રકારનો ગળાનો રોગ કહે છે તેનાથી એ પીડાવા માંડ્યો. જેમાંથી ધીમેધીમે 'કેન્સર (ગણુ) થયો. એને કલકત્તે લઇ જવામાં આવ્યો અને બાબુ મહેન્દ્રલાલ સરકાર વગેરે જેવા ઉત્તમ ડાક્તરોનો ઉપચાર કર્યો, જેમણે તેને સખ્ત મૌન પાળવાની સલાહ આપી; પણ તે નિરર્થક! સ્ત્રીઓનાં અને પુરુષોનાં ટોળેટોળાં જ્યાં જ્યાં એ જતો ત્યાં ત્યાં એકઠાં થતાં, અને તેના મ્હોંનો એક એક શબ્દ સાંભળવાને વાટ જોઇ રહેતાં, અને તેમના ઉપર દયાને લીધે એ ઉપદેશ કર્યા કરતો. ઘણીવાર પોતાના શરીરનું અને રોગનું ભાન ભૂલી જઇ સમાધિમાં ડૂબી જતો, અને પાછો જાગ્રત થતાં આગળની માફક બોલ્યા જ કરતો. જ્યારે એના ગળાનો માર્ગ પણ એટલો બધો સંકોચાઇ ગયો કે પ્રવાહી ખોરાક પણ એ ઉતારી શકતો નહિ, ત્યારે પણ એ બોલવાનો યત્ન બંધ કરતો નહિ એ ભય રહિત અને આનન્દમગ્ન રહેતો. આખરે સને ૧૮૮૬ ના ઓગષ્ટ માસની ૧૬મી તારીખે રાત્રિના દશ વાગ્યે સમાધિનિષ્ઠ થયો, જેમાંથી તે ફરીથી ઉઠયો જ નહિ. એના શિષ્યોએ પ્રથમ એને હમેશ જેવી સમાધિ ધારી. એવી

સમાધિ તે હમેશાં કરતો; જેમાં ઉત્તમ દાક્તરો પણ નાડીનો વેગ વા હૃદયનું ધબકવું જોઇ શકતા નહતા. પણ અફસોસ કે એમનું ધારવું ભૂલ ભરેલું હતું.

મથુરાનાથે દક્ષિણેશ્વરનું દેવાલય તથા પચીસ હજાર રૂપીઆની વાર્ષિક પેદાશ થાય એટલી મિલકત એને સ્વાધીન કરવા દેવાની વારંવાર વિનંતિ કરેલી પણ તે તેણે સ્વીકારેલી નહોતી અને તે કહેતો કે તમે જો તમારી બક્ષીસ સ્વીકારવા મને આગ્રહ કરશો તો મારે અહીંથી ન્હાસી જવું પડશે, બીજી વખત બીજા ગૃહસ્થે પચીસેક હજાર રૂપીઆ અર્પણ કરવા ધારેલા પણ તેનું પણ એજ પરિણામ આવ્યું હતું.

(રામકૃષ્ણ પરમહંસનું જીવનચરિત્ર અને બોધવચનો.)

વાળકોની કેળવણી માટે ખરા જવાબદાર કોણ ? શિક્ષક કે માવાપ ?

થોડા વખત ઉપર સુરતમાં એક ઇનામ મેળાવડાના પ્રસંગમ મુંબાઇની હાઇકોર્ટના ન્યાયાધિશ સર નારાયણ ગણેશ ચંદાવરકરે એક ભાષણ આપ્યું હતું, જેમાંથી અગત્યના મુદ્દા નીચે આપવામ આવે છેઃ—

" મુંબાઈથી અત્રે આ મેળાવડાનું પ્રમુખપદ લેવા આવતાં મને ઘણી ખુશાલી ઉપજી છે. પ્રીન્સીપાલ સાહેબે પોતાના રિપોર્ટમ જણાવ્યું છે; કે એક ન્યાયાધિશનો હોદ્દો ગુલાબના ફૂલન બિછાના જેવો નથી; પરંતુ ઘણી મુશ્કેલ ફરજો બજાવવાની હોવાથ માણસની ઊંચામાં ઊંચી શક્તિઓની કસોટી કરનારો છે. આમ કહેવું વાજબી હશે; છતાં મારે કહેવું જોઇએ કે એક ન્યાયાધિશની ફરજે કરતાં એક શિક્ષકની ફરજો વધારે મુશ્કેલ છે, તેનું કાર્ય મુશ્કેલ અને ભારે જવાબદારી વાળું છે, એટલું જ નહિં પણ જે સંજોગોમાં

તેને કામ કરવું પડે છે, તે સંજોગો પણ ઘણા વિકટ છે. સાધારણ રીતે એક શાળાના માસ્તરને માટે આપણે ઊંચો અભિપ્રાય ધરાવતા નથી. આપણાં બાળકો તેની પાસે ભણવા જાય છે; અને જ્યારે તેઓ નિશાળમાં અગર નિશાળની બહાર ગેરવર્તણુંક ચલાવે છે ત્યારે આપણે તેને જવાબદાર ઠરાવીએ છીએ. આવા પ્રસંગોમાં આપણે તેને મદદ કરતા નથી; તેની મુશ્કેલીઓ દૂર કરવા તેને સાહાય્ય કરતા નથી; તેમ તેના તરફ દિલસોજી બતાવતા નથી.

હાલમાં ઈંગ્લાંડ, ફ્રાન્સ, અમેરિકા જર્મની વગેરે દેશોમાં કેળવણી સંબંધી ઘણી ચર્ચા ચાલે છે એવું કહેવામાં આવ્યું છે, અને તે કહેવું વાસ્તવિક પણ છે, કે **અઢારમી સદી એ પુરુષોની સદી હતી, ઓગણીસમી સદી સ્ત્રીઓની સદી હતી; અને વીસમી સદી એ યુવાન માણસો તથા બાળકોની સદી છે.** વીશમી સદીમાં દરેક મુલકમાં કેળવણીના સવાલને વધુ અને વધુ અગત્ય અપાતી જાય છે; અને તે સવાલની અગત્ય હિંદુસ્તાનમાં જેટલી છે, તેટલી બીજે કોઈ સ્થળે નથી. વળી આ જમાનાની આજુ બાજુની દુનિયાના સુધારા વધારાને લીધે આપણા દેશમાં તે સવાલ ઘણો જ ગુંચવણ ભરેલો થઇ પડ્યો છે. આ ઘણા જ અગત્યના સવાલ ઉપર પુરતું ધ્યાન આપવાની આપણી ગંભીર ફરજ છે; અને તે પ્રમાણે નહિ કરીશું તો આપણા દેશને માટે ઘણી અસુધારી મુશ્કેલીઓ ઉભી થશે. આપણા આર્થિક, રાજદ્વારી, સાંસારિક તથા ધાર્મિક સુધારાઓ આપણા કેળવણી સંબંધી સવાલના નિવેડા ઉપર આધાર રાખે છે; અને તે દરેક દિશામાં આપણું ભવિષ્ય આપણા કેળવણીની બાબતમાં કરેલા સુધારા ઉપરથી બંધાશે.

આપણે આપણા યુવકોની વર્તણુંક સંબંધી ફરીઆદ કરીએ છીએ અને તેનો ઠપકો શિક્ષકોને શિર નાંખીએ છીએ; પરંતુ તે કોઇ શિક્ષકની પોતાની ફરજો બજાવવાની નિષ્ફળતાને લીધે નથી; પણ

આપણી માબાપો તરીકે ફરજ બજાવવાની નિષ્ફળતાને લીધે છે. સૌથી સારો શિક્ષક કોને કહેવો, તેનો વિચાર હિંદનાં જુનાં ધાર્મિક પુસ્તકોમાંથી મળે છે. આ વિચાર પુસ્તકોમાં લખવામાં આવ્યો હતો, એટલુંજ નહિ પણ તેને એટલી હદ સુધી વહેવારૂ બનાવવામાં આવ્યો હતો કે જેવું અગાઉ કોઇ પ્રજામાં બન્યું નહોતું. એક શિક્ષકની ફરજ માત્ર બુદ્ધિબળ ખીલવવાની જ નહિ; પરંતુ સદ્વર્તન ખીલવવાની પણ હતી. એકલા બુદ્ધિબળથી જ કોઇપણ પ્રજા પોતાની ઉન્નતિ સાધી શકી નથી. એક ઉપનિષદ્‌માં જણાવેલું છે કે જે કોઈ માણસ માત્ર વિદ્યા અને જ્ઞાન મેળવવામાં જ મચ્યો રહેશે. તો તેની ઉન્નતિ થશે નહિ. નેપોલીયન જો કે ગમે તેટલો મહાન્ હતો છતાં તેનામાં આપણે જેને ખરૂં મનુષ્યત્વ કહીએ છીએ તે નહોતું.

હું બુદ્ધિમાન છોકરા કરતાં નીતિમાન છોકરાને વધારે પસંદ કરૂં છું. એક માણસે જો પોતાનો જાતનો પુરેપુરો વિકાસ કરવો હોય તો તેણે પોતાને વિસારવો જોઇએ. આમ કહેવું વિચિત્ર લાગશે; પણ આપણી આપણી જીંદગી તેવી જ છે. જો તમે તમારો ખોરાક પચાવવા માગતા હો, તો તમારે તમારા શરીરને મહેનત આપવી જોઇએ. આ દુનિયામાં મહેનત વગર કાંઇ મળતું નથી. એક પુસ્તકનો અભ્યાસ કરવાના સંબંધમાં પણ તે પ્રમાણે છે. કોઇપણ પુસ્તકનો બરાબર અભ્યાસ કરવા માટે તેના લખનારના જેવી લાગણીઓ આપણા મનમાં ઉત્પન્ન કરવી જોઇએ. જો તમે શેક્સપીઅર, મિલ્ટન, બેકન અગર બીજા કોઈ ગ્રંથકારનું પુસ્તક વાંચતા હો તો તે પુસ્તકના વિચારોનું બરોબર મનન કરજો. પરંતુ તે વિચારો વ્યવહારમાં મુકતા પહેલાં તેની યોગ્યાયોગ્યતાની બરોબર તુલના કરજો.

કેળવણીના પ્રશ્ન ઉપર ફરીથી વિચાર કરતાં મને સમજાય છે કે તે પ્રશ્ન જાતે એટલો બધો વિકટ નથી, પણ આપણે તેને વિકટ બનાવીએ છીએ. આપણે માનીએ છીએ કે આપણા યુવાન છોકરાઓ-

શાળાઓમાં મોકલીને તેઓની ફી આપીને, અને વર્ષમાં એકાદ બે વખત તેઓના અભ્યાસ સંબંધે તપાસ કરીને આપણે આપણી ફરજ સંપૂર્ણ બજાવીએ છીએ; પરંતુ તેમ નથી. આપણે સ્કૂલ—માસ્તરને મદદ કરવી જોઇએ. **આપણે પોતે જ આપણા ઘરામાં શિક્ષક બનવું જોઇએ. આપણે તેઓની આગળ નમુનેદાર વર્તનનો દાખલો રજુ કરવો જોઇએ.** નિશાળના શિક્ષણમાં ગમે તેટલો સુધારો કરવામાં આવે અગર નિશાળોમાં ગમે તેટલાં નીતિના પુસ્તકો પુરાં પાડવામાં આવે; તો પણ તેથી ઝાઝો ફાયદો થવાનો નથી. સારાં પુસ્તકોનો ઉપયોગ છે; પરંતુ તેઓ એકલાં કેળવણીના પ્રશ્નનો નિવેડો કરે તેમ નથી. આ સંબંધમાં એક વાત ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાની જરૂર છે; અને તે એ છે કે યુવાન માણસો આપણા કરતાં વધારે બીકણ અને ચકોર હોય છે. એક અનુભવી શિક્ષકે એક વેળા જણાવ્યું હતું કે તેના પોતાના વિદ્યાર્થીઓ તેને શીખવતા હતા. વિદ્યાર્થીઓની બુદ્ધિ ઘણી તીવ્ર હોય છે. આ વિચાર મેં પચીસ વરસના મારી અનુભવ ઉપરથી બાંધ્યો છે. હું એક શિક્ષક નથી, કે કેળવણીના વિષયનો ચિંતક નથી; પરંતુ તેવા માણસોના સહવાસમાં હું આવેલો છું. મને તો ખાત્રી થઇ છે કે કેળવણીના કામમાં હાલ જે ગુંચવણ ઉભી થઇ છે; તેમાં શિક્ષકોનો દોષ નથી; પણ આપણો દોષ છે. આપણે માબાપો સમજી શકતા નથી કે જુવાન માણસોના મગજ ઉપર શાળાઓ કરતાં વધારે અસર ગૃહોમાં તેમ સંસારમાં આપણે નીપજાવીએ છીએ. જુવાન માણસો કોઇ પણ જગ્યાએથી શિક્ષણ લે છે. છેવટે પ્રો-શ્રીપાલને તથા તેમના વિદ્યાર્થીઓને આજના સ્નેહસંમેલન દેખાવ માટે અભિનંદન આપી પ્રાચીન મુનિ નારદના શબ્દોમાં સલાહ આપીશ કે "**ખરાબ માણસોની સંગત તજી દેજો, દગાબાજીને ધિક્કારજો, તેમ જુઠું બોલવા ઉપર ફિટકાર નાંખજો, હમેશાં ઉદાર દિલનાં માણસોનો સહવાસ રાખજો, બીન–સ્વાર્થી અને જાતી ભોગ આપનારા થજો.**

(ન્યાયમૂર્તિ સર ચંદાવરકરનું ભાષણ, સાંજવર્તમાન ઉપરથી.)

ચોરીની જૂદી જૂદી જાતો.

૧. કોઇ પાસેથી ઉધાર લઇને પાછું આપવું નહીં તે ચોરી કરવા બરાબર છે.

૨. પોતાની શકિત ન હોય છતાં મોટા મોટા સટ્ટા ને વેપાર કરવા તે ચોરી કરવા બરાબર છે.

૩. પોતાની ફરજ બજાવવામાં ખામી રાખવી અથવા લાંચ લેવી તે ચોરી કરવા બરાબર છે.

૪. જાણી જોઇને ચોરીનો માલ રાખવો તે ચોરી કરવા બરાબર છે.

૫. ઉછીના લીધેલા પૈસા કે બીજી કાંઇ વસ્તુઓ પાછી ન આપવી તે ચોરી કરવા બરાબર છે.

૬. પોતાનું કરજ મુદતસર ન ચુકાવવું તથા મજુરીના પૈસા વખતસર ન આપવા તે ચોરી કરવા બરાબર છે.

૭. મજુરોની મજુરીના પૈસા કે નોકરોના પગારમાં પાછળથી કાપ-કુપ કરવી તે ચોરી કરવા બરાબર છે.

૮. રસ્તામાંથી મળેલી વસ્તુનો ધણી શોધી કાઢવાનો મહેનત ન કરવી ને તે વસ્તુ પોતે પચાવી પાડવી તે ચોરી કરવા બરાબર છે.

૯. કોઇને કાંઇ ચીજ આપવાની કબુલાત આપી હોય, અને પાછળથી તે ચીજ તેને ન આપીએ તે ચોરી કરવા બરાબર છે.

૧૦. વિશ્વાસથી કોઇએ કાંઇ સોંપેલું હોય તે પાછું ન આપવું એ ચોરી કરવા બરાબર છે.

૧૧. કોઈપણ નાની કે મોટી બાબતમાં કોઇનાપણ સાથે કાંઇ દગાઈ કરવી તે ચોરી કરવા બરાબર છે.

૧૨. ખોટા પૈસા ચલાવવા કે સિક્કા ઉપર કલાઇ ચડાવવી તે ચોરી કરવા બરાબર છે.

૧૩. ખોટા દસ્તાવેજોમાં સહીઓ કરવી કે સાક્ષી કરવી તે ચોરી કરવા બરાબર છે.

૧૪. ખરીદી કરવા માટે પાસે પૈસા ન હોય છતાં પણ માલ તૈયાર કરવાનો હુકમ આપવો એ ચોરી કરવા બરાબર છે.

૧૫. માલધણી આંકડો ચુકવવા આવે ત્યારે કાંઇ કાંઇ બહાનાં કાઢી તેમાંથી કાપકુપ કરવી એ ચોરી કરવા બરાબર છે.

૧૬. ખોટાં જોખ, માપ ને ભરત રાખવાં; જેમકે શેર, પાલી, ને ગજ વધારે ઓછાં રાખવાં તે ચોરી કરવા બરાબર છે.

૧૭. વસ્તુઓમાં ભેળસેળ કરવી; જેમકે ખાંડમાં લોટ, ઘીમાં ડોપરેલ, તેલ કે ચરબી, દાણામાં કાંકરા કે રાખ, દુધમાં પાણી અને રૂમાં ગ્રાકળ, પથ્થર વગેરેનો ભેળ કરવો તે ચોરી કરવા બરાબર છે.

૧૮. પુરૂડો લેવા આવે તેમાં ખોટા પૈસા ચલાવી દેવા એ ચોરી કરવા બરાબર છે.

૧૯. ખતમાં નાંખીને ચુકી ગયેલા આંકડાઓ પાછા ચુકાવવાની તજવીજ કરવી તે ચોરી કરવા બરાબર છે.

૨૦ જે હુન્નર ચલાવવાની આપણામાં લાયકાત ન હોય તે હુન્નર લઇ બેસવું; જેમકે વૈદકશાસ્ત્ર જાણ્યા વિના વૈદ્ય થઈ બેસવું, નાતની ખટપટ ન આવડે છતાં પણ નાતના શેઠ થઈ બેસવું, નાણું માંડતાં ન આવડે છતાં મહેતાગીરીનું કામ લેવું, અને રાજ ચલાવતાં ન આવડે છતાં રાજા થઇ બેસવું એ ચોરી કરવા બરાબર છે.

૨૧. આપણે ગરીબ ન હોઇએ છતાં પણ ગરીબાઈનો દેખાવ કરી ભીખ માગવી એ ચોરી કરવા બરાબર છે.

૨૨. વિમાકંપનીઓને ઠગવા માટે ખોટા વિમા ઉતરાવવા, માલમાં આગ લગાડી દેવી ને ખોટા દાવા બાંધવા તે ચોરી કરવા બરાબર છે.

૨૩. લોકાચાર ને દેશાચાર ફરી ગયા હોય તે સારૂ કરીને લોકરૂઢી પ્રમાણે હા એ હા કર્યા કરવું અને પોતે સમજતાં છતાં પણ શાસ્ત્રોના સાચા અર્થ લોકોને ન સમજાવવા એ ચોરી કરવા બરાબર છે.

૨૪. જુગારમા તથા બીજી રમતોમાં ખોટા પાસા ચલાવવા તે ચોરી કરવા બરાબર છે.

૨૫. પોતાની દવામાં કાંઈ માલ ન હોય છતાં પણ તેની ઉપર સારૂં સારૂં લાગે તેવાં બનાવટી ખોટાં લેબલો ચોઢવાં અને ભભકભરી જાહેર ખબરોથી લોકોને ઠગવા એ ચોરી કરવા બરાબર છે.

૨૬. ચાકરી રહેતી વખતે કબુલત આપી હોય તે કરતાં કામ ઉપર મોડું જવું એ ચોરી કરવા બરાબર છે.

૨૭. શેઠ કે મુનિમ હાજર ન હોય ત્યારે આળસુ થઇને કામ ન કરવું એ ચોરી કરવા બરાબર છે.

૨૮. પોતાની પાસે માગનારને વખતસર નાણાં ન આપવાં તે; જેમકે નોકરને વખતસર પગાર ન આપવો, ઘરવાળાને મુદતસર ભાડું ન આપવું અને બીજા લોકોનાં વખતસર બીલ ન ચુકવવાં, એ ચોરી કરવા બરાબર છે.

૨૯. પોતે નોકરી માટે કબુલ કરેલા ટાઇમની અન્દર બીજાઓ સાથે ગપ્પાં મારવાં, નૉવેલો વાંચવાં, છાપાં વાંચવાં, અથવા નાટકોનાં ... લલકારવાં એ પોતાના શેઠના વખતની ચોરી કરવા બરાબર છે.

पेटलाद श्रीसयाजीज्युबिलीबोर्डिंगहाउसके गरीब विद्यार्थीफंडमें मीलीहुइ मदद.

पेटलाद श्री सयाजी ज्युबिली बोर्डिंग हाउसके गरीब विद्यार्थीयांहु बरोदा, मुंबइ, पुना आदि हिन्दुस्तानके स्थलोंमें विद्याभ्यास करनेके लीये आश्रय देनेके शुभ हेतुमें स्थापित कीया हुआ, 'गरीबविद्यार्थीफंड' में मारवाड देशके लाडणुं गांवके निम्न लीखीत उदार सज्जन गृहस्थोंने महाशय छोगाभाइके जरीये मदद कीहुइ है इसलीये इनका महोतंई उपकार मानते है.

- रु. २१) श्रीमान् शेठजी हुकमचंदजी चीमनरामजी
- १८) ,, इन्द्रचंदजी बेगानी.
- १५) ,, जीवनमलजी चन्दनमलजी.
- ११) ,, मोतीलालजी पृथ्वीराजजी.
- ११) ,, सुलतानमलजी मालमचंदजी.
- ११) ,, केशरीमलजी माणकचंदजी.
- ११) ,, शोभाचंदजी सुरीडीया
- ११) ,, जीतमलजी मानमलजी कोठारि
- ५) ,, सांवतरामजी मगनीरामजी.
- ५) ,, भभूतचंदरना सुनार.
- ५) ,, अलरूपाजी सुलतानमलजी.
- ५) ,, गिरिधारीलालजी हुकमचंदजी.
- ५) ,, किशनजी भोपतरामजी.
- ५) ,, जीवराजजी छोटुलालजी.
- ५) ,, छगनमलजी नेमचंदजी.
- ५) ,, मनोहरचंदजी तनसुखलालजी.
- ५) ,, सुंदरमलजी सुनार.
- ४) ,, दादामलजी लक्ष्मीनारायणजी.
- ४) ,, पन्नालालजी सोभाचंदजी.
- २) ,, बाबुजी ए. के. मुकरजी डॉक्टर

१) ,, मोतीचंदजी मंहदानजी भनसाली.
१) ,, घमंडीरामजी रीखबचंदजी.
१) ,, पुरणमलजी मनसुखदासजी.
१) ,, डायमलजी माणेकचंदजी,
१) ,, गोविंदराम अनंदराजी सुनार,
१) ,, सूरजमलजी सुखदेवजी.
१) ,, भारमलजी रामनारायणजी, गांव निंबी.
१) ,, कालुरामजी ताराचंदजी गांव नींबी.
१) ,, श्री रायचंदजी भैरुबक्षजी सुनार. गांव नीं
१) ,, सोमाचंदजी जोगड.
१) ,, तनसुखलालजी सुनार
१) ,, तखतमलजी लक्ष्मीनारायणजी सुनार,
१) ,, परतापजी सुनार
१) ,, बखतावरमलजी सुनार,
१) ,, [illegible]जी नंदजी.
१) ,, [illegible] [illegible]दानजी.
१) ,, [illegible] गीरिधारीलालजी,
१) ,, हनुमा[illegible] मोहनलालजी,
१) ,, भीलाराम[illegible] [illegible]देवजी.
१) ,, केवलरामजी चुनीलालजी.
१) ,, हरखचंदजी सीतारामजी.
१) ,, सुखदेवजी पीथा.
१) ,, लक्ष्मीनारायण झंवर.
१) ,, तुलसीरामजी खटेड.
१) ,, बखतावरमलजी सुखलालजी भैया.
१) ,, मूलचंदजी सुगनमलजी सरावगी.
१) ,, रामचंदर पन्नालाल,
१) ,, नेमचंदजी भैरुंलालजी.
॥ ,, मीजरामजी [illegible]

ગદ્યપદ્યસંગ્રહ.

"નથી વિદ્વતા વાપરી દેશ હાટે, નથી વાપરી પાઇ એ લોક કાજે;
નથી કામ કીધાં સ્વદેશાભિમાની, વૃથા જન્મ ખોયો કરી શી કમાણી?"

પુસ્તક. ૪. માર્ગશિર્ષ. ૧૯૬૮. અંક ૨.

અનુક્રમણિકા.

સંગ્રહ કરી પ્રસિદ્ધ કરનાર:

અજબાઇદાસ બાબરભાઇ પટેલ.

વડોદરા વત્સલ પ્રેસમાં હીરાલાલ હીમતલાલે છાપ્યું—વડો

વાર્ષિક મુલ્ય રૂ. ૧-૦-૦ ટપાલ સાથે.

શ્રી સ. જ્યુ. વૉ. દા. ના વિદ્યાર્થીઓની વાર્ષિક પરીક્ષાનું પરિણામ.

ધોરણ ૭મું અ.

	ગુ.	સં.	અં.	ઇ.ભૂ.	ગ.	કુલ
	૧૫૦	૧૦૦	૧૦૦	૧૦૦	૧૫૦	૬૦૦
૧ છોટાભાઇ મગનભાઇ અમીન	૭૩	૪૫	૩૫	૨૬	૬૯	૨૫૨
૨ મણિભાઇ ચુનીભાઇ અમીન	૫૫	૪૬	૨૧	૩૦	૫૪	૨૦૬
૩ સુમંતરાય નાથજીભાઇ ભટ્ટ	૭૯	૫૪	૩૩	૩૯	૫૦	૨૫૫
૪ અમૃતલાલ અમરસિંહ ઇનામદાર	૪૬	૩૧	૨૮	૨૧	૫૦	૧૭૬
૫ +છોટાભાઇ બાવાજી પટેલ.	૭૯	૭૯	૩૫	૫૭	૧૦૩	૩૫૪
૬ છોટાભાઇ નાથાભાઇ પટેલ	૪૭	૫૦	૩૩	૨૦	૪૮	૧૯૮
૭ છોટાભાઇ રણછોડભાઇ પટેલ.	૬૯	૭૧	૩૪	૩૩	૬૩	૨૬૯
૮ ડુંગરભાઇ શંકરભાઇ પટેલ.	૬૯	૩૮	૩૩	૩૩	૫૮	૨૩૧
૯ ગોવર્ધનભાઇ તુલસીભાઇ પટેલ.	૫૯	૩૭	૪૪	૨૭	૭૧	૨૩૮
૧૦ પુરૂષોત્તમ હાથીભાઇ પટેલ.	૬૫	૪૫	૩૩	૧૮	૭૬	૨૩૭
૧૧ હરિભાઇ ઉમેદભાઇ પટેલ.	૭૨	૫૨	૩૩	૩૩	૫૯	૨૪૯
૧૨ લલ્લુભાઇ લક્ષ્મીદાસ પટેલ.	૬૨	૫૪	૩૩	૩૫	૮૬	૨૭૦
૧૩ મગનભાઇ બેચરભાઇ પટેલ.	૫૩	૬૬	૪૦	૩૩	૬૬	૨૫૮
૧૪ પ્રહ્લાદ બાવાજી પટેલ.	૬૧	૪૧	૩૦	૨૬	૪૧	૧૯૯
૧૫ શિવાભાઇ રણછોડભાઇ પટેલ.	૫૦	૫૮	૨૭	૩૦	૫૫	૨૨૦
૧૬ *આસ્ત્વલાલ લલ્લુભાઇ શાહ	૮૬	૫૧	૭૨	૪૫	૮૬	૩૬૮
૧૭ †સાંકળચંદ જેઠાભાઇ શાહ.	૮૮	૭૩	૩૩	૫૪	૯૮	૩૪૫

ધોરણ ૭મું બ

	ગુ.	સં.	અં.	ઇ.ભૂ.	ગ.	કુલ
૧૮ ×ચુનીલાલ માણેકલાલ ચોકસી,	૬૫	૪૨	૫૮	૩૩	૭૦	૨૬૮
૧૯ જમાલ હીરજી ખોજા.	૮૩	૫૬	૪૧	૩૫	૫૦	૨૬૬
૨૦ ×ગોકળભાઇ છોટાલાલ પંડ્યા.	૭૬	૬૯	૩૫	૩૫	૭૯	૨૯[illegible]
૨૧ છોટાભાઇ નાથાભાઇ પટેલ,	૪૪	૩૩	૬૭	૩૫	૩૦	૨૦[illegible]
૨૨ છોટાભાઇ વાઘજીભાઇ પટેલ.	૫૭	૪૬	૩૩	૩૩	૫૦	૨૧[illegible]
૨૩ ગોવર્ધનભાઇ નારાયણભાઇ પટેલ	૭૧	૪૧	૩૩	૩૫	૬[illegible]	[illegible]
૨૪ જેઠાભાઇ રાવજીભાઇ પટેલ.	૪૩	૩૫	૩૩	૩૫	૬[illegible]	[illegible]
૨૫ જીવાભાઇ શંકરભાઇ પટેલ.	૬૮	૨૬	૨૭	૩૦	૬[illegible]	[illegible]
૨૬ ત્રિભોવનદાસ ખાનાજી પટેલ	૬૦	૪૦	૩૩	૩૩	૬[illegible]	[illegible]
૨૭ મણિભાઇ છોટાભાઇ પટેલ.	૬૬	૨૬	૩૩	૩૩	૩[illegible]	[illegible]
૨૮ મોતીભાઇ હરિભાઇ પટેલ.	૬૭	૪૪	૧૯	૨૩	૫[illegible]	[illegible]
૨૯ ×મણિભાઇ ઇશ્વરભાઇ પટેલ.	૮૦	[illegible]	[illegible]	[illegible]	૫[illegible]	[illegible]

વિચારયાગ્ય વાતો.

(દોહરો.)

જનમીને આ જગતમાં, લીધો તેં શું સાર;
કીધું શું જનનું ભલું, રે ! મન તેહ વિચાર. ૧

પ્રીત ધરી પરમાર્થ પર, નીતિ થકી નિર્ધાર;
રાખી રૂડી રીત શી ? રે ! મન તેહ વિચાર. ૨

ન્યાય નેહને વિનયથી, વિશ્વ વિષે વ્હેવાર,
રાખ્યો રોજે કેટલો, રે ! મન તેહ વિચાર. ૩

સત્ય સાચની સરવથી, ભક્તિ ગણી સુખકાર;
નિર્દોષ મનેથી થઇ, રે ! મન તેહ વિચાર. ૪

લોભ વિષે લુબ્ધા ને, લેવા લાભ અપાર;
લોલુપતા રાખી હૃદે, રે ! મન તેહ વિચાર. ૫

ક્રુરતાના આવેશમાં ભૂલી સાર–અસાર;
ઘાતમાં લટક્યો કેટલું ? રે ! મન તેહ વિચાર. ૬

મોને ફરી અજ્ઞાનમાં, જપવા જગદાધાર;
રાખી તેં રતિ કેટલી ? રે ! મન તેહ વિચાર. ૭

સ્વારથ ને પરમાર્થ પર, પુરણ ધરીને પ્યાર;
સ્વધર્મ પાળ્યો કે નહિ ? રે મન તેહ વિચાર. ૮

ખળ દુર્જનથી અલગ રહિ, શીલગણો સુખકાર;
મન નિર્મળ રાખી શક્યો, રે ! મન તેહ વિચાર. ૯

નિંદા વાદ પ્રમાદ ત્યમ, તજિને વિષય વિકાર;
વશ ઇન્દ્રિયો તેં કરી, રે ! મન તેહ વિચાર. ૧૦

પ્રેમ મલિન મન મૂકીને, ધરી દેશપર પ્યાર;
શી મ્હેનત અંતે કરી, રે ! મન તેહ વિચાર. ૧૧

દુરાચાર દુરવાદથી, દૂર કરી દરકાર;
ફરજ બજાવી ધિરજથી ? રે ! મન તેહ વિચાર. ૧૨

સુખદુખ અસ્ત ઉદય અમુક-વખતે વારંવાર;
કાળચક્ર માથે ભમે, રે ! મન તેહ વિચાર. ૧૩

સ્વપ્નરૂપ સંસારમાં, સત્ય ઇશ આધાર;
મોહ મમત મદ મૂકીને, રે ! મન તેહ વિચાર. ૧૪

સ્નેહી સંબંધી સકળજન, છે મતલબનાં યાર;
આખર કો તારૂં ખરૂં ? રે ! મન તેહ વિચાર. ૧૫

મૃત્યુ અંતે સર્વને, મોડું વેહલું લેનાર;
સુકૃત પાપ સંગાથ છે, રે ! મન તેહ વિચાર. ૧

આશાથી પરવશપણું, જાય સુયશ વિસ્તાર;
પશ્ચાત્તાપ પછી થશે, રે ! મન તેહ વિચાર. ૧

વિત્ત વાવર કર સરવદા, પ્રીતે પર ઉપકાર;
તો વિશ્વે શુભ નામના, રે ! મન તેહ વિચાર. ૧

ક્રોધ કુબુદ્ધિ દૂર કર, વૃથા વાદ વદનાર;
પળ પણ એક અમૂલ્ય છે, રે ! મન તેહ વિચાર.

જ્ઞાન ધ્યાન ધરિ ઇષ્ટનું, શ્રેષ્ટ પંથ સ્વીકાર;
નષ્ટ કષ્ટ જેથી થશે, રે ! મન તેહ વિચાર.

વિધવા બ્હેન બાબાંને.

વ્હાલી બાબાં ! રુદન કરવું એય છે એક લ્હાણું !
મ્હાણ્યું તેનું સ્મરણ કરવું એય છે એક લ્હાણું !
મૃત્યુ થાતાં તર્પણ કરવું ઇચ્છવું એય લ્હાણું !
આશા રાખી મરણ પછી ને જીવવું એય લ્હાણું ! ૧

સમ્બન્ધીના મરણ પછી ના સર્વ સમ્બન્ધ તૂટે,
બ્હેની ! આંહીં વિરહ જ ખરો ચિર સમ્બન્ધ ભાસે;
તે પ્રેમી જે પ્રણયમયના જોઇ મ્હાલે વિયોગે.
મીઠું કિન્તુ ક્ષણિક જ નહીં સ્વપ્ન સંયોગ તો છે. ૨

ઉ વૈધવ્યે વધુ વિમલતા બ્હેન ! સૌભાગ્યથી કૈં !
ઉ ભક્તિમાં વધુ વિમલતા, બ્હેન ! શૃંગારથી કૈં !
બાબાં ! વ્હારા મૃદુ હૃદયને એવું વૈધવ્ય આપી,
ઊંચે ઊંચે તુજ હિય જશે લેઇ ધીમે ઉપાડી. ૩

ના બોલું—આ તુજ હૃદયનાં અશ્રુ હું લૂછવાને,
શાને લૂછું હૃદયશુચિના આંસુડાં દાખવે જે ?
વ્હાલી બાબાં ! કુદરતકૃતિ સર્વદા હેતુવાળી,
ઇચ્છે દેવા અનુભવ પ્રભુ સર્વને સર્વ વ્હાલી ! ૪

બાપુ ! આ સૌ સુખ દુખ તણી વેડ નાખી નથી કૈં,
આ તો બન્ને કુદરત તણાં માત્ર કલ્યાણકારી:
આ પ્હાડો જે પથિક સહુને આવતા માર્ગમાં ત્યાં
ચઢવામાં શ્રમિત ન બને કિન્તુ સૌન્દર્ય જોતાં ૫

આ કૂંડાળું કુદરત તણું જોઇ કોઈ શકે, તો
ના ના જોશે કંઈ વિષમતા કિન્તુ સીધાઈ લીસી;
ટૂંકી દૃષ્ટિ જનહૃદયની અલ્પ ખરો જ જોતી,
ને તેથી આ સુઘટ સરખું દિસતી ડાઘવાળી. ૬

બાળાં! જોને નયન ભરીને આંસુથી એક હરવા!
બાળાં! જોને સુપ્રભ રચના વિશ્વની એક વાર !
વ્હાલા સાથે નિરખતી હતી આજ જો એકલી હું;
બાળાં! ખુલ્લું હૃદય કરી લે. એ જ ઇચ્છ્યું હરિનું. ૭

જોને, બાપુ! તુજ જિગરનો મિત્ર તો ત્યાં વિલાસે,
તારો ચ્હેરો ગત હૃદય એ ત્યાંય ઉભું વિમાસે!
એ ફેલાયું ઉદાર્ય સઘળે કિન્તુ તું બિન્દુ તેનું,
આડું આવ્યું પડ નયનને તોય એ વારિ ત્હારું. ૮

બ્હેની! આવાં પડ પછી પડો આવતાં જાય આડાં,
અન્તે ગાઢાં પડ ચીરી થઇ પાર જાવાં સહુ ત્યાં;
તુને મ્હારી પ્રિય સખી ત્યહીં ઉંચ જાણી કદાપિ,
એવું એ કૈં શુભ જ કરવા ઈશ ઇચ્છે કદાપિ. ૯

રે! તો સાથે તમ હૃદયનાં બાળકો આજ બન્ને,
જે ખાલી તે ભાણું લઇ તમે આવજો સાથ બન્ને;
બાળાં! તું એ શિખામણ ફરી આ પાઠ ઔદાર્યનો, ને
મ્હારી વ્હાલી પ્રિય અમુધને દોરજે આજ માર્ગે. ૧૦

(કલાપીનો કેકારવ.)

जसमानी गरबी,

(રાગ—પુનમ ચાંદનીનો.)

આજે **પાટણપુર**માં ગરવી ગુર્જરનો ધણી રે,
સાચો સમજો પેલો મોટો સીદ્ધરાજ,
જેની કીર્તી વ્યાપી રહી આ જગમાં ઘણી રે— ૧

તેણે હેતો કાજે વત કુવા બંધાવીઆ રે;
મોટાં માનસરોવર દેવાલ— ઘણાં વિશાળ,
પાળી સર્વ પ્રજાને શત્રુ સર્વ નમાવીઆ રે— ૨

તેણે **પાટણ** પાસે એક સરવર ખાદ્યું રે,
ઓડે ખાડા ત્યાં તો ગામની ઓડણ અનેક,
નાંખે ઓડણો મંટોડા માથે લઈ પણ રે— ૩

પાળે વડની ડાળે ઝુલે બાળક પારણે રે,
માટી લેતાં **જસમા** ઝુલાવે નીજ બાળ,
વળતાં મુખડું પેખી જાય કુવરને વારણે રે— ૪

સાડે ચેપે ફરતાં રાજાએ દેખી પદ્મી રે,
જાતે રૂપાળી રંગીલી પરમ ચતુર,
પાસે જઈને રાજા કહે છે સુણ તું સુંદરી રે— ૫

'માટી સારવાને આ કોમળ કાયા કરી નથી રે,
મહેલે બેસીને તું રીઝવ તારું બાળ,
બીજી ઓડણો છે કામ કરે તારી વતી રે'— ૬

જસમા કહે છે 'રાજા કામ કરી ખાવું ગમે રે,
સુજને બેસી રહેતાં વાધે અંગે રોગ,
મારા નવરા દહાડા બેઠે નવ નીઠે કદી રે'— ૭

'જસમા જંગલમાં વસવાને તું સરજી નથી રે,
મારા નગર તણો તું આવીને જો નોક,
પાટણપુરની શોભા હું તુજને શું કહું કેથી રે.'— ૮

'નગરે અંધારી શેરી ને ઉંચી મેડીઓ રે,
તેમાં માણસ આડે ચાલ્યાનો નહીં માગ,
જાણે ઉનાળે ઉભરાતી દેખું કીડીઓ રે.'— ૯

'જસમા માણસ બહુ દેખીને શું ઘેલી બને રે,
તારા હલકા ગનમાં ઉડે હલકા ઘાટ.
ન કળે ખાખરની ખીસખોલી સાકરસ્વાદને રે.'— ૧૦

'રાજા મેલાં મન માણસનાં મેલાં શહેરનાં રે
મેલી ગલીઓમાં બહુ મારે છે દુર્ગંધ,
મેલાં ઝેર તણાં જીવો તે જીવે ઝેરમાં રે.'— ૧૧

જસમા રાજના દરબારો તેં દીઠા નથી રે,
તમાં બાગ બગીચા ખીલે ફુલ ગુલાબ;
મોટા હોજ ફુવારા ઉડે આવે જોસથી રે.'— ૧૨

'રાજા જંગલ આગળ બાગ બગીચા ધુળછે રે,
જોવો સુરજ આગળ તારાનો ચળકાટ,
મારા જંગલની મોજો તો મોંઘે મુલ છે રે.'— ૧૩

'જસમા જંગલની વાતો તું આજ વીસારજે રે
મીઠાં નરથાં ને સારંગી કેરા સુર,
ગાયન સુણવાને કાજે તું મહેલ પધારજે રે.'— ૧૪

'રાજા નવ રીઝું સારંગી કેરા સુરથી રે,
મેના મોર બંધ્યા ટેવ્યા છે મુજ કાન
વાતો કોયલના ટૌકાની તો કહેની નથી રે '— ૧૫

'ઓઢણુ આવો તો ઉતારૂં મેડી માળીએ રે,
રહેજો મિત્ર સહોદર સર્વે સબંધી સાથ,
તમને પ્રિય જનો માનીને નિશદીન પાળશું રે.'— ૧૬

'મારે ઓઢણુને ઉતરવા જોઈએ ઝુંપડી રે,
મેડી માળે ચડતાં મુજને આવે ફેર.
પડતાં પગ લાગે ને કાયા થઈ જાય કુબડી રે.'— ૧૭

'ઓઢણુ આવો તો પીરસાવું મેવા કુરમાં રે,
ઝુલે હાથી ઘોડા ગુર્જરપતિને દ્વાર,
તેને દેખીને હરખાશો ઓઢણુ ઉરમાં રે.— ૧૮

'મારે ઓઢણુને તો વાળુ જોઈએ ઘેંસનાં રે
રાજા શું છે મારે હય હાથીનું કામ,
દહીં ને દુધ મજેના મારે બુરી ભેસનાં રે.'— ૧૯

'ઓઢણુ માગી લ્યોને આપ્યા થાણુ ઓઢણા રે
હીરા માણેક મોતી સોનાના ભંડાર,
આવી કંચન વરણી કાયાપર શોભે ઘણાં રે.'— ૨૦

'છાયલ ટકશે આછાં થાણુ તો ફાટી જશે રે,
નાખું ઘાસ ચહોડી ગઠી કંઠે હાર,
પહેરૂં ફુલ તણી માળા તો પરણ્યો રીઝશે રે.'— ૨૧

જસમા કહે હું મુજને કેવો છે તારો પતિ રે
તારા જેવી સમજુ નારી જેને ઘેર
એના જેવો સુખીઓ આ જગમાં બીજો નથી રે.' ૨૨

'પેલો કેઇ કન્યાને કામ કરે મારો પતિ રે,
જેના મોળીઆમાં ખહેકે છે બહુ ફુલ,
જેની કોદાળીના ઘાથી ધરતી ધ્રુજતી રે' '— ૨૩

'જેને કામ કરતાં એ ન્યાળે તારા ભણી રે,
એના મનમાં તારો પુરો નહીં વિશ્વાસ,
તારી ખુશી ન જાણે જસમા એ તારો ધણી રે.' ૨૪

'રાજા સાગાને ભય લેશ નથી સંસારમાં રે,
મારા પતિને મારો સંપુરણ વિશ્વાસ,
હું તો અન્ય જનોને ભાઇ ગણી રહું ભારમાં રે'— ૨૫

'જસમા રાણી ને રાજાને હું તાબે કરૂં રે,
મોટા મહારથી પણ ન આપે સામો બોલ,
તારા આગળ હું નવ અમલ ચલાવતા આદરૂં રે'— ૨૬

'રાજા કાયા ને માયા પર બળ નૃપનું વરસ્યું રે
પ્રભુએ જીવ ધર્યો છે જુદો કાયામાંય,
મારે ભુપતણું પણ તે પર ન ચાલે કશું રે.'— ૨૭

'જસમા દઢતા તારી દેખી વિસ્મય થાય છે રે,
આવાં દંપતીને પણ આખર હોય વિયોગ
મિથ્યા આ જગના સુખ માટે મન મુંઝાય છે રે.'— ૨૮

'રાજા કોઇ ન જાણે કાલે મારૂં શું થશે રે,
એવી અલ્પ જીન્દગી માટે આ સૌ લોક,
રૂડી રહેણી સુખ પરલોકે પુરણ આપશે રે. ૨૯

એવું કહીને જસમા ટોપલી લઇ પાછી ફરી રે
રાયે લીધો વળતી પાટણ કેરો પંથ,
થઇ છે જસમાના પતિવ્રતની જેને ખાવરિ રે ૩૦

૩૦. ઑફિસના સિપાઈએ કાગળો પહોંચાડતાં વાર લગાડે, સુતારો પોતાને માટે છોડીઓ પાડવા સારૂં વધારે લાકડાં છોલી નાંખે, અને દરજી કાપલા સારૂ કરીને જરૂર કરતાં વધારે કટકા પાડે તો તે ચોરી કરવા બરાબર છે.

૩૧. જાહેર સભાઓમાં ગરબડ કરવી કે સત્સંગની મંડળીઓમાં નકામી વાતો કરવી તે ચોરી કરવા બરાબર છે.

૩૨. ચોરી કરનારની ચાહીને ચોરી છુપાવવી એ પણ ચોરી કરવા બરાબર છે.

ભાઈઓ, આવી સેંકડો પ્રકારની નાની નાની ચોરીઓ છે. તેમાંથી ઘણીએ ચોરીઓ પ્રસંગોપાત આપણાથી પણ થઈ જાય છે. આપણને આમાંથી કેટલીક ચોરીઓ નાની લાગશે; જેમ કેઃ નોકરી ઉપર મોડું જવાય, કામના વખતે પણ છાપું વાંચી લેવાય, કે ઘરના ભાડા માટે એમ ધક્કા ખાધા કરે તેની આપણે દરકાર કરતા નથી, પણ એ ચોરી કરવા બરાબર છે, અને ચોરોની શિક્ષા કાંઈ નાની નથી. માટે દરેક બાબતમાં આપણે આપણી ફરજ વધારે ચોકસપણે બજાવી શકીએ એવી ખાસ તજવીજ રાખવી જોઈએ; અને જેવું આપણે આપણું પોતાનું ભલું ઇચ્છીએ છીએ તેમ જ સૌનું ભલું ઇચ્છી આપણે કોઈએ પણ કોઈપણ જાતની ચોરી કરવી જોઈએ નહીં, એ દુનિયાના બધા ધર્મોનો સિદ્ધાન્ત છે; ને એ મહાન્ પ્રભુનો હુકમ છે. માટે મન, વચન કે કર્મથી કોઈ પણ જાતની ચોરી ન થઈ જાય એ સંભાળજો.

(સ્વર્ગની કુચી)

હૃદયની પ્રફુલ્લતા અને ખિન્નતા.

एकोऽहमसहायोऽहं कृशोऽहमपरिच्छदः ।
स्वप्नेऽप्येवं विधा चिंता मृगेन्द्रस्य न जायते ॥

હૃદયની પ્રફુલ્લતા ! ખરેખર હૃદયની પ્રફુલ્લતા મનુષ્યનું જીવન છે. જો જીવનની દોરી લંબાવવા ઈચ્છતા હો તો હૃદયને પ્રફુલ્લ રાખો. જેવું હૃદય પ્રફુલ્લ તેવું મન, તેવું શરીર, તેવું જીવન અને તેવું બધુંય પ્રફુલ્લ થાય છે. હૃદયની પ્રફુલ્લતા એ જ ખરૂં સુખ અને હૃદયની ખિન્નતા એ જ ખરૂં દુઃખ. હૃદયની પ્રફુલ્લતા વાળાં માણસો દુઃખના સમયમાં પણ ચ્હેરા ઉપર હસવું લાવી શકે છે, પરંતુ હૃદયની ખિન્નતા વાળાં મનુષ્યો આનન્દના પ્રસંગમાં પણ ખુશાલીના પ્રકાશનો નાશ કરેછે. હૃદયની **ખિન્નતાનું કારણ શું છે? માત્ર આત્માની નબળાઈ. માત્ર સ્વંસત્તાની ખામી.** તે ખિન્નતાનું પોષણ કરે છે ! એકવાર તેની સામે થાઓ એટલે તેને ઘા માથાં પડેલાં તે રણક્ષેત્રમાંથી નાશીજશે. **તે તમારી જાતનો દુશ્મન છે** માટે તેને તમારા હૃદયમન્દિરમાંથી હાંકી કાઢો. તે જીંદગીની મધુરતાને ઝેરમય કરી મેલે છે, માટે તેને તમારા મંદિરમાં પેસતાં અટકાવો. વાયુના તોફાનની આગળ પડી ગયેલું ઝાડ જેમ પાછું ઉભું થઇ શકતું નથી, તેમ **ખિન્નતાની પાસે** જો એકવાર તમારૂં હૃદય નમી ગયું તો તે ફરી **સત્તાવાન થઈ શકશે નહીં.** પર્વતની બાજુઓ ઉપર મેઘની ધારાઓ પડવાથી બરફ જેમ પીગળી જાય છે, તેમ જો આંસુના વરસાદથી તમારા સુખની સુન્દરતા ધોવાઇ જાય તો તે પાછી આવી શકશે નહીં. મોતી જેમ એસીડના પ્યાલામાં ગળી જઇ દેખાતું બંધ થાયછે, તેમ અરે માણસ! જો તમારૂં સુખ હૃદયની ખિન્નતામાં ગળી ગયું તો પુનઃ મળી શકશે, નહીં વળી એટલું જ નહીં પરંતુ ખિન્નતા

તમારા સદ્ગુણો ઉપર આળસનો પડદો નાંખી તેમને પ્રકાશવા દેશો નહીં- જેને માટે તમને માન મળે તેમ છે તેને તે સંતાડી રાખશો. મહાન પ્રભુએ તમને દયાથી ઉત્પન્ન કરેલા છે. જો તેણે તમને સુખી કરવા ઇચ્છા ન કરી હોત તો તેમની ઉદારતાએ તમને દુનીઆમાં જન્મ આપ્યો ન હોત. આમ છે તો તમે શા માટે તેની ઇચ્છાનું ઉલ્લંઘન કરી જવા હિંમત ધરો છો ? વળી શું તેણે એવી ચીજો નથી બનાવી કે જેમાં ફેરફાર થયા જ કરે ? ત્યારે શા માટે તમે તેવા ફેરફારથી રડો છો ? કદાચ તમે સાત- દિવસ ખિન્નતામાં રહ્યા કરો, કદાચ તમે બોરબોર જેવડાં આંસુ પાડીને રડયા કરો, અને કદાચ તમે નિરન્તર ઉદાસીનાદાસ થઇ કામકાજ છોડી દઇ એક કોર પડયા રહો; તો પણ તેથી શું ? શું તમને તેથી કોઈ પણ પ્રકારનું સુખ મળે છે ? શું તમારૂં દુઃખ જરા પણ ઓછું થાય છે ? અથવા શું તમારી ધારેલી ધારણાઓ પાર પડે છે ? નહીં જ. ત્યારે શા માટે વૃથા ખેદમાં ડુબી મરો છો ? જાણે તમારૂં મસ્તક, મૂળમાંથી કપાઇ ગયેલા ફુલની પેઠે વાંકું થઇ ગયું હોય, તમારી આંખો જમીન તરફ ઢળી પડતી હોય, અને તમારા ગાલ ઉપર ભીનાં અથવા સુકાઇ ગયેલાં આસુનાં ટીપાં ચળકતાં હોય ! શું તમારી આવી છબી તમને ગમે છે ? જાણે તમારી જીભ અટકી પડી હોય, તેમ તમે વાતચિત કરી ન શકતા હો, જાણે તમારી લાગણી બુઠી થઈ ગઇ હોય, તેમ તમે જનમંડળમા ભાગ લઇ શકતા ન હો, અને જાણે તમારી વિવેકબુદ્ધિ નાશી ગઈ હોય, તેમ તમે ઉમદા વિચાર કરી શકતા ન હો, શું એવું થવું તમને સારૂં લાગે છે ? કદી તમને તમારી એવી છબી ગમશે નહીં.– કદી તમને તમારી એવી સ્થિતિ સારી લાગશે નહીં. શા માટે ત્યારે ખિન્નતાનો ત્યાગ કરી હૃદયપ્રફુલ્લતાનો સ્વિકાર નથી કરતા ? હૃદયની ખિન્નતાના ડોળડમાકથી છેતરાઓ માં, તમે કોઈ દિવસ એમ ન ધારશો કે તે તમારૂં દુઃખ ઓછું કરશે. તમને લાગે છે કે તમારૂં દુઃખ મટવાનો એ ઉપાય છે ? પણ ના ના, તે હળાહળ ઝેર છે. તે તમારી છાતીમાંથી બાણ ખેંચી લેવાનો દેખાવ

કરે છે, પરંતુ તેને તમારી છાતીમાં વધારે ઊંડું લોટે છે. જો તમારૂં શારીરિક અને માનસિક હોર ખાળી ન નાંખવું હોય, જો તમારા સદ્‌ગુણનો પક્ષ તમારે ન છોડવો હોય, અને જો તમારા આત્માને તમારે નિસ્તેજ ન થવા દેવો હોય તો ખિન્નતા—હૃદયની ખિન્નતા—જેમાં કશો લાભ નથી તેવી ખિન્નતાને તાબે કદી થશો નહીં. તેમ જ તેના અગ્નિમાં તમારા સદ્‌ગુણોને હોમશો નહીં. જો દુનિયામાં તમારે મહત્વનાં કામ કરવાં હોય તો હું એકલો છું, હું સહાય વિનાનો છું, હું દુઃખી છું, દુર્બલ છું અને મારી પાસે કંઇ સાધનો નથી, એવા વિચારોને કોઇ દિવસ તમારા મગજમાં પેસવા દેશો નહીં.

(આર્યધર્મપ્રકાશ.)

माणसनी किस्मत समजवा माटे त्रण पुतळीनी वात.

ઉજ્જન નગરીનો ભોજરાજા બહુ વિદ્વાન હતો. ગુણીઓનો કદરદાન હતો અને અતિ દાનેશ્વરી હતો. એટલે તેના વખતમાં વિદ્યા—હુન્નરના ને કારીગિરોના બહુ બહુ ચમત્કાર બનતા હતા. કારણ કે "યથા રાજા તથા પ્રજા." આપણા ઘણા રાજાઓ હાલમાં માંદી વાળેલ પાનિયાં જેવા છે, એટલે આપણે પણ પીળાં પાનાં જેવા બની ગયા છીએ. ખેર, એ વાત સાથે હાલ આપણને કામ નથી. હવે આપણે અસલ વાત ઉપર આવીએ. એ ભોજરાજાના દરબારમાં એક વખત સોનાની ત્રણ પુતળીઓ વેચાવા આવી. એ ત્રણે પુતળીઓ એવી સુન્દર કારીગિરીની હતી, કે આખી સભા તેથી છક થઇ ગઇ. પુતળીવાળાએ રાજાને કહ્યું, કે મહારાજાધિરાજ ! તમારા દરબારમાં બહુ રત્ન પડેલાં છે, માટે મારી આ ત્રણે પુતળીઓની કિમ્મત કરાવી આપવાની મહેરબાની કરો. હું ઘણા મુલકો-

માં ફરી પણ કોઈ તેની ખરેખરી કિમ્મત બતાવી શકતું નથી. હવે જો આખી દુનિયામાં વખણાએલા તમારા આવા મોટા દરબારમાં પણ મારી પુતળીઓની કિમ્મત નહીં થાય તો દુનિયા જાણશે કે રાજા ભોજના દરબારમાં પણ ખરા પરીક્ષકો નહોતા.

આ સાંભળીને એક ઝવેરી બોલી ઉઠયો, કે લાવ, લાવ, એ પુતળીઓ અહીં લાવ. એવું તે એમાં શું છે કે કિમ્મત ન થાય? એમ કહી પોતે હાથમાં લઇ પુતળીઓને તપાસી અને પાસે બેઠેલા માણસને કહ્યું, કે છોકરા, આની કિમ્મત કરી આપ. તે માણસ એ ઝવેરીનો નોકર હતો; અને ઝવેરાતના કામમાં બહુ જ કાબેલ હતો. તેની કરેલી કિમ્મતમાં કદી પણ ફેર પડતો નહોતો. એ માણસે તે પુતળીઓ લઇને તેના સોનાનો ઘસારો જોયો. તો દરેક પુતળીનું સોનું બરાબર સો ટચનું. એ પછી તે દરેક પુતળીનું વજન કરી જોયું, તો બરાબર એક સરખું વજન; પા રતિનો પણ ફેર નહીં. એ જોઇને ઝવેરીએ તે પુતળીવાળાને કહ્યું, કે બધી પુતળીની કિમ્મત એક સરખી છે. એ સાંભળીને પુતળીવાળો જરા હસ્યો. ત્યારે રાજાએ કહ્યું, કે ઝવેરી, તમે ભૂલ્યા છો. એની કિમ્મત એમ ન થાય. જો તોલ ઉપર ને સારા માઠા સોના ઉપર એ પુતળીઓની કિમ્મતનો આધાર હોત તો એ પુતળીવાળો અહીં સુધી આવત નહીં. એમાં તો કાંઈ ભેદ હોવો જોઇએ. રાજાનું આવું બોલવું સાંભળીને સૌ દરબારીઓ, સૌ પંડિતો, અને સૌ ઝવેરીઓ વિચારમાં પડયા. એટલામાં એક પંડિત બોલી ઉઠયો, કે મહારાજ! સોનામાં ને વજનમાં ફેર નહીં હોય તો ઘાટમાં કાંઇ ફેરફાર હશે. પંડિતજીની એ સૂચના ઉપરથી સૌ દરબારીઓ અને કારીગરો પુતળીઓને લઇને ફરી ફરીથી તપાસવા લાગ્યા પણ કોઇ પુતળીના ઘાટમાં જરા પણ ફેર છે એમ કોઇથી પણ કહેવાઇ શકાયું નહીં, તેથી આખી સભા ચૂપ થઇને બેઠી. સભાને ચૂપ જોઇને કોઇથી એ પુતળીઓની કિમ્મત થઇ શકતી નથી એમ જાણીને રાજાએ કહ્યું, કે આટલા બધા પંડિતો અને આટલા બધા ઝવેરીઓ મ્હારા દરબારમાં છે, છતાં પણ તે કોઇથી આ પુતળીઓની કિમ્મત ન થાય એ

તો શરમ ભર્યું છે. એ સાંભળીને કાલિદાસ પંડિત ઉઠયા, તેણે એક સળી મંગાવી અને તે પુતળીના કાનમાં નાંખી, એટલે તે બીજા કાનમાં-થી નીકળી ગઇ. કાલિદાસે કહ્યું, કે આ પુતળીની કિમ્મત ત્રણ બદામ. પછી તેણે બીજી પુતળીના કાનમાં સળી નાંખી, એ સળી તે પુતળીના મ્હોંમાંથી બહાર નીકાળી, ત્યારે કાલિદાસે કહ્યું, કે આ પુત-ળીની કિમ્મત એક રૂપિયો. એ પછી ત્રીજી પુતળીના કાનમાં સળી નાંખી, તે તેના પેટમાં ઉતરી ગઇ. એ જોઇને કાલિદાસે કહ્યું કે આ પુતળીની કિમ્મત સવાલાખ રૂપિયા !

રાજાએ પુતળીવાળાને પૂછયું, કે કેમ ? પુતળીઓની કિમ્મત વાજબી થઇ છે કે નહીં ? પુતળીવાળાએ ખુશી થઇને હાથ જોડીને માનપૂર્વક કહ્યું, કે હા મહારાજ ! એ કિમ્મત બરાબર છે. પુત-ળીની અન્દરની આવી રચના જોઇને અને તે પારખી લેવાની કાલિદાસ પંડિતની ચતુરાઇ જોઇને સભા બહુ અજબ થઇ અને ખુશી થઇ. એ પછી ખુશી થઇને રાજાએ કહ્યું, કે પંડિતજી ! તમે ભારે કરી ! મ્હારા દરબારનું તમે પાણી રાખ્યું છે. હવે એ કિમ્મત તમે કેમ કરી, એનો ખુલાસો કરો. કાલિદાસ પંડિતે કહ્યું, કે મહારાજ ! જેના એક કાનમાં સળી નાખવાથી બીજા કાનમાંથી નીકળી ગઇ, તે પુતળીની કિમ્મત ત્રણ બદામની છે. તેમ જ જે માણસ પોતાનાં કલ્યાણની, ધર્મ-ની અને પ્રભુની વાતો સાંભળીને આ કાનેથી આ કાને કાઢી નાખે, એ-ની તેની દરકાર કરે નહીં અને કાંઇ આચાર વિચાર પાળે નહીં, તેની કિમ્મત ત્રણ બદામની છે. જે પુતળીના કાનમાં સળી નાખવાથી મ્હોંમાંથી નીકળી તેની કિમ્મત એક રૂપિયો. તેમ જ જે માણસ જ્ઞાનની અને ભક્તિની રૂડી વાતો સાંભળીને એ સાંભળતી વખત રાજી થાય, ને તે પોતાને મ્હોંડે બીજાને કહી બતાવે, પણ પાછળથી પોતે તેમાંનું કાંઇ કરે નહીં, તેની કિમ્મત માત્ર એક રૂપિયો છે. અને જે પુતળીના કાન-માંથી પેટમાં સળી ગઇ તેની કિમ્મત સવાલાખ રૂપિયા છે. તેમ જ જે-માણસ ધર્મની અને પ્રભુની વાતોને પોતાના હૃદયમાં ધારણ કરે

છે અને તે પ્રમાણે આચાર રાખે છે, એટલે કે ભક્ત થાય છે તેની કિમ્મત સવાલાખ રૂપિયા છે.

વાંચનાર ભાઈઓ અને બહેનો ! હવે તમારી મરજી પડે તે કરો. ગમે તો બેધ્યાનપણે મનમાં ગમે તેવા વિચાર કરતાં કરતાં આ દાખલાઓ વાંચીને આ કાનેથી આ કાને કાઢી નાંખો; ગમે તો 'સ્વર્ગના વિમાન' ના દાખલાઓ બહુ સારા છે એમ અરસપરસ વાતો કરીને ચાર દિવસમાં તે ભુલી જાઓ; અને ગમે તો તેનું રહસ્ય હૃદયમાં ધારણ કરીને તે પ્રમાણે આચરણ કરીને, દુનિયામાં આનન્દથી રહીને, મનને શાન્તિમાં રાખીને, અને પ્રભુના શરણમાં રહીને અન્તે સ્વર્ગનું વિમાન મેળવો. જેમ તમારી મરજી પડે તેમ કરો. આપણી કિમ્મત આપણા જ હાથમાં છે. કાલિદાસ પંડિતે રાજા ભોજને કહ્યા પ્રમાણે આપણે ત્રણ બદામના પણ બની શકીએ તેમ છીએ, અને સવાલાખ રૂપિયાના પણ થઇ શકીએ તેમ છીએ. કેવા થવું એ આપણી મરજી ઉપર છે. માટે ભાઇઓ ! અમારી ખાસ વિનન્તિ એ છે, કે તુરત ને તુરત સવાલાખ રૂપિયાની કિમ્મતના ન બની જવાય તો ફિકર નહીં, પણ ત્રણ બદામના ન બની જવાય એટલી તો આપણા પવિત્ર આત્માને ખાતર અને સમર્થમાં સમર્થ ઇશ્વરને ખાતર જરૂર સંભાળ રાખજો.

(સ્વર્ગનું વિમાન.)

पहेलां पोते सुधरवुं.

(સોક્રેટિસ.)

પ્રાચીન એથેન્સ નગરમાં એક દિવસે એક વિદેશી પંડિત આવ્યો.

તે ઘણાં શાસ્ત્રમાં હોંશિયાર હતો. તેના આવ્યાથી એથેન્સવાસી, પંડિતોમાં મોટી ગરબડ મચી ગઈ. પુષ્કળ માણસો પંડિતના ઉતારામાં જઈને તેની સાથે વાતચિત અને શાસ્ત્રાલાપ કરવા લાગ્યા. ધીરે ધીરે તેની પ્રખ્યાતિ ચારે તરફ પ્રસરી. ઘણાક વિદ્યાર્થી યુવકોએ તેનો સંગ લીધો. યુવકોમાં એક માણસ હતો તે નવા આવેલા પંડિતની વાત સાંભળીને ઘણો જ મુગ્ધ થયો. ઉપલો પંડિત ઈશ્વર, માનવધર્માદિ વિષયમાં જે સર્વ ઉપદેશ આપતો હતો, તેનાથી આગળ જતાં દેશમાં મોટો ફેરફાર થશે એવું એક યુવકે ધાર્યું તેથી નવો મત કેવી રીતે પ્રસરે તે વિચારમાં સર્વદા પેલો યુવક નિમગ્ન રહેતો હતો. એક દિવસ ગુરૂએ સાંભળ્યું કે યુવક શિષ્ય ખેદ કરીને કહે છે, કે " હાય હાય ! આ ધનવાન માણસની પેઠે મારીપાસે આબરૂ અને ધન હોત તો હું જગતની જલદીથી ઉન્નતિ કરત." ગુરૂએ આ વાત સાંભળી વિરક્ત થઈને તેને પાસે બોલાવીને કહ્યું, " ભ્રાત યુવક ! તું સ્ત્રીની પેઠે અયોગ્ય વાત કરે છે! જે જગતને સુધારવા ઇચ્છે છે તે પહેલાં પોતાને સુધારે; જે બીજાનું ભલું કરવાની ઇચ્છા કરે છે, તે શુભ દિવસની વાટ નહીં જોતાં જેવાં પોતાની પાસે હથિયાર છે તેનાથી જ કાર્યારંભ કરે. કામ કરતાં કરતાં તે સર્વ હથિયાર ઉત્તમ થશે. આ એથેન્સ નગરમાં માનવોચિત ચરિત્રગ્રંથનને માટે ધન તથા ખ્યાતિનો જરૂર નથી. તેં જેટલો પ્રકાશ મેળવ્યો છે તેટલો પોતાના જીવનને તદનુરૂપ કર. વિશ્વાસને કાર્યમાં લગાડ. તેથી લાઇશ, કે બીજા પોતાની મેળે તારી ચારે બાજુએ આવીને રહેશે. મૂર્ખ યુવક ! પહેલાં એક જગા મેળવ્યા પછી ત્યાં ઉભો રહીને કાર્યારંભ કરીશ એવો શા માટે વિચાર કરે છે ? જ્યાં છે ત્યાં ઉભો રહીને કાર્યારંભ કર, જગતને સુધારવું એ તેની સાથે થશે. " ત્યારથી પેલા યુવકે નવો પ્રકાશ મેળવ્યો અને નવજીવન ગ્રથન કરીને જગતને આશ્ચર્યચકિત કરી ગયો. એ યુવકનું નામ સોક્રેટિસ હતું. પોતે નહીં સુધર્યાથી જગતને સુધારી શકશે નહીં, આ સત્ય અવિનશ્વર સુવર્ણાક્ષરથી લખી રાખ્યાથી ઉત્તમ થાય. જે સમાજમાં અપવિત્રતાનો હ્રાસ

ને પવિત્રતાની વૃદ્ધિ જોવા ચાહતા હો તો પોતાના જીવનમાં પવિત્રતા ઉપાર્જન કરો. જો ભક્તિની વૃદ્ધિ જોવા ઇચ્છતા હો તો પોતામાં ભક્તિ મેળવવાને ખંતી રહો. જે પોતે બંધાયો નથી તે બીજાને બાંધી શકતો નથી.

(જ્ઞાનસુધા પુ. ૩.)

यदुमणि अने तेनी मानुं संभाषण.

(જેની જેવી અવસ્થા હોય તેમાં તેણે સંતોષ
માની રહેવું એ જ સારૂં છે.)

મા.—યદુમણિ ! આજ નિશાળેથી આવતાં આટલી વાર કેમ થઈ, અને તું ગાડીમાં બેસીને ક્યાંથી આવી ?

યદુમણિ—મા ! જમીનદારની પુત્રી ચપળા મ્હારી સાથે ભણે છે; અને હું તેને કેટલુંક શીખવું છું તેથી તે મારી સાથે સહીપણું રાખે છે. આજ એ મને એની વાડીમાં લઇ ગઇહતી; ત્યાં ઘણીવાર સુધી બધો સામાન બતાવ્યો તેથી વાર થઇ ગઇ જાણીને એણે પોતાની ગાડીમાં મને મોકલી દીધી.

મા.— તેં ત્યાં શું જોયું ?

યદુ—મા ! કેટલીક જાતની કેટલી કેટલી વસ્તુઓ ત્યાં જોઇ તે હું શું કહું ! કેવી કેવી કાચની પુતળીઓ, કેટલાંક ઉત્તમ લુગડાં, કેટલીક સુખડની પેટિયો, અને કેટલીક જાતની બીજી વસ્તુઓ પણ જોઇ, પરંતુ તેમનાં નામ તો હું જાણતી નથી. કેવા ભારે પોષાક ને

ઘરેણાં ! મા ! તું એ બધું જુએ તો કેટલી ખુશી થાય તે હું કહી શકતી નથી.

મા.—વારૂં બેન, એ બધી જણસોમાંથી તને કયી બહુ સારૂં લાગી ?

ચંદુ—તે હું જાણતી નથી. જેટલું મેં જોયું તે સઘળું મને તે ચમત્કારિક લાગ્યું; બધું જોઇને સરખો આનંદ થયો. પણ મને એમ લાગે છે કે બાધા કરતાં હું જે ગાડીમાં બેસીને ઘેર આવં તેથી વધારે સુખ થાય. માં, આપણે સારૂં એવી ગાડી કેમ કરાવતી નથી ? તું મને ચપળાના જેવાં રમકડાં તથા લુગડાં ઘરેણાં કેમ આપતી નથી ?

મા.—આપણે એટલા પૈસા કયાંથી લાવીએ વારૂં ? ચપળાના બાપ જેવા તારા બાપ કાંઈ મોટા માણસ નથી ! અને જે કાંઈ આપણી પાસે હોય તે ખરચીને ગાડી કરાવીએ તો તેથી સારો ખોરાક ના મળે અને બધાં મરી જઇએ.

ચંદુ—મારા બાપ કેમ એવા માણસ નથી ?

મા.—ચપળાના બાપને પોતાના બાપની જમીનદારી મળી છે એટલે પૈસાની ખોટ નથી, ને તારા બાપ તો પોતે મહેનત કરી રોજગાર કરે છે એટલે વધારે કયાંથી હોય ?

ચંદુ—ઘણા લોકો ચાકરી કરીને મોટા માણસ થયા છે, ત્યારે મારા બાપા ૧૦ થી ૪ વાગ્યા સુધી કામ કરે છે તોએ કેમ ઘણા પૈસા મેળવી શકતા નથી ?

મા.—તું કાંઈ જાણતી નથી બેન. કેટલાક લોકો એમના કરતાંએ વધારે મહેનત કરે છે તે છતાં તેઓ આપણાથી વધારે ગરીબ હોય છે !

ચંદુ—એમ કેમ હશે મા ?

મા.—બેન, તને દુનિયાની ઘટમાળની ખબર નથી. આ સંસારમાં કેટલાક એવા દુઃખી લોક છે કે તેમને આપણા સુખના સોમા ભાગ જેટલું સુખ પણ મળતું નથી. જોને, તેઓ કોઈ વખતે પણ આળસુ દેખાતા નથી તો પણ જે લોકો ખેતી કરે છે, હોડીઓ ચલાવે છે, અને બીજી મજુરી કરે છે તેમને કેટલું દુઃખ હોય છે!

ચંદુ—એ વાત તો ખરી છે કે તેઓ ચોખ્ખા ફાટતાં જ કામે વળગે છે અને આખો દહાડો તેમાં જ મચ્યા રહે છે.

મા.—ત્યારે વિચાર કર કે તેમનાં છોકરાં વગેરે શી રીતે જીવી શકે છે? તું એમના જેવી થવાને ઇચ્છે છે?

ચંદુ—છી! એ તો ફાટાં તૂટાં લુગડાં પહેરી ગંદાં રહે છે.

મા.—ખરેખર તેઓ આપણા કરતાં ઘણાં દુઃખી હોય છે.

ચંદુ—એમ કેમ હશે મા?

મા.—તેમને ભૂખની વખતે પેટ ભરીને સારૂં ખાવાનું મળતું નથી; વળી ટાઢના દહાડામાં જોઇતાં લુગડાં ન મળ્યાથી તેઓ થરથર ધ્રુજે છે! તું શું એવું ખમી શકે કે?

ચંદુ—તેમને સારૂં ખાવાનું કેમ મળતું નથી? મેં જોયું છે કે તેઓ કણકી રાંધીને ખાય છે તેં એક દહાડો એવી કણકી રાંધી હતી તે તો અમૃત જેવી લાગતી હતી ને?

મા.—અરે? ગાંડી છોડી! મેં તો એમાં દૂધ અને ખાંડ નાંખીને દુધપાક બનાવ્યો હતો તે કેમ સારો ના લાગે? તે બિચારાં તો પાણીમાં ભાત રાંધીને લુખો ખાય છે. એવો લુખો ભાત તું તો એકે કોળીઓ પણ ના ખાય. ફ્રાન્સ દેશની એક રાજકન્યા વિષે મેં વાંચ્યું છે તે જેવી દુઃખી લોકની અવસ્થા સમજે છે તેમ તું પણ સમજતાં શીખ.

ચંદુ—તે રાજકન્યાની વાત મને કહે મા.

મા.—એક વરસ એ દેશમાં ભારે દુકાળ પડયો, તેથી ઘણા ગરીબ લોકો ખાવા ન મળ્યાથી મરી જવા લાગ્યા. જ્યારે કોઇ મોટો બનાવ બને છે ત્યારે સર્વ ઠેકાણે તેના વિષે ઘણી વાતચિત થાય છે, તે પ્રમાણે આ દુકાળની વાત પણ બધે પસરી હતી. રાજ-કુટુંબનાં સ્ત્રીઓએ આ વાત જાણી તે વારે એક રાજકન્યા બોલી ઉઠી કે એ કેવું આશ્ચર્ય ! એ બધાં એટલાં બધાં મૂર્ખ છે કે અન્ન ના મળ્યાથી ભુકાઇને મરી જાય છે ! આપણે તો અહીં મિષ્ટાન્ન ખાઇને રહીએ છીએ ! એટલામાં તેની એક દાસી બોલી કે, કુંવરી ! તમે જાણતાં નથી કે તમારા બાપની રૈયતનો ઘણો ભાગ ગમે તેવી ખરાબ બળેલી રોટલી ખાઇને જીવે છે; પરંતુ તે પણ હાલ તો તેમને મળતી નથી, તેથી તેઓ મરી જાય છે. તમે જમો છો તેવાં મિષ્ટાન્નનો તો તેમને વિચાર પણ નથી આવતો ! આવાને સારૂં તેમને કેવું દુઃખ પડે છે તેનો તમને કદી વિચાર પણ નહીં આવતો હોય. દાસીનું કહેવું સાંભળીને રાજકન્યાનું મન દયાભાવથી એટલું બધું પીગ-ળી ગયું કે તેણે પોતાનાં ઘુઘરાં-ઘરેણાં વેચીને દુઃખી લોકોને મદદ કર-વાને પૈસા મોકલી દીધા.

ચંદુ—વારૂં મા, ત્યારે ખાવાનું ના મળ્યાથી આપણા દેશનું કોઇ કેમ મરતું નથી ?

મા.—તું નાની છે એટલે ખબર રાખતી નથી, તેથી આવી વાત કરે છે. અગાઉ ઇ. સ. ૧૨૪૦ ની સાલમાં દુકાળ પડયાથી અન્ન વિના એટલાં માણસ મરી ગયાં હતાં કે તેનો કાંઇ ગણત્રી નહીં. થોડાં વરસ ઉપર કટક તથા મદ્રાસના પ્રદેશમાં દુકાળથી હાહાકાર થઇ રહયો હતો. હાલ પણ આપણી પાસે જ ભૂખથી કેટલે ઠેકાણે કેટલા લોક મરી જાય છે તેની કોણ ખબર લે છે ? અને કદાપિ ના

તા હોય તો પણ જેટલા લોકો દુઃખ પામતા હોય તેમના ઉપર કરવી એ સર્વને ઘટારત છે.

ચંદુ—ત્યારે તો મને એમ લાગે છે કે આપણા આટલો સરસામાન જે છે તે ખોટું છે; એ બધું વેચીને ધર્માદા કરે તો કેટલા લોકો પર ઉપકાર થઇ શકે ?

મા.—એમ કહેવાય નહીં. તે તેની સ્થિતિ પ્રમાણે કેટલાક પૈસા ખાક, રમકડાં અને બીજી સામગ્રી લેવામાં ખરચે અને કેટલાક સા પરોપકારમાં ખરચે તો પછી તેનો દોષ નથી.

ચંદુ—પણ આપણે જેટલી સામગ્રી છે તેટલી સામગ્રી રાખીને તે તોષ કેમ ન પામે ? એમ કર્યાથી કેટલાં વધારે માણસનું ભલું તેનાથી થઇ શકે ?

મા.— તું જે ધારે છે તે જ આ વાર્તામાંથી નીકળે છે. વિચાર કર કે તે દહાડે રસ્તામાં જે બે સ્ત્રીઓ આપણને મળી હતી તે તને આમ ના કહી શકે ?

ચંદુ—કયી સ્ત્રીઓ મા ? પેલી આપણો ધાન દાણો ઝાટકનારી ? તે એવું કેમ કહી શકે ?

મા.—આપણાની સામગ્રી જેમ તારા કરતાં વધારે છે તેમજ દુઃખી સ્ત્રીઓના કરતાં તારી સામગ્રી વધારે છે કની ? તારા જેવાં લુગડાંલત્તાં ને રમકડાં એમને કદીપણ મળતાં નથી.

ચંદુ—હા મા, હવે હું સમજી. તે દહાડે મેં માગેલી બે પુતળી-ઓ આપી; તેઓએ સ્ત્રીઓ ખુશી થઇને કુદતી કુદતી લઇ ગઇ અને પેલી નાની છોડી તે મારા હાથમાં બંગડી હતી તેવી એક જોડ બંગડી લે-વાને તેની માનો છેડો ઝાલી રોવા મંડી, એટલે એના માએ એને ધમ-કાવી કાઢી.

મા.—અરે ! બિચારા દુઃખો લોકને એવું એવું કયાંથી મળે ! પેટ ભરી ખાવાને રોટલા મળે તો પણ તેઓ સંતોષ માને. હવે જો, એ ગરીબ લોકોની પેઠે તારે દહાડા કાઢવા પડે તો તને કેટલું દુઃખ થાય? કહે ત્યારે, ચપળા કેમ તારા જેવી થઇ શકે? એટલા માટે જેને જેવા અવસ્થા હોય તેણે તે પ્રમાણે ચાલવું. પોતાનો અવસ્થા કરતાં વધારે સારી રહેવા યત્ન કરનાર ઉલટું દુઃખ પામે.

ચંદુ—વારૂં મા, આપણી કેવી અવસ્થા છે ?

મા.—તારા બાપ જે રોજગાર કરે છે તેથી આપણે સાધારણ રીતે સંસાર વ્યવહાર ચલાવીએ છીએ, તેને સારૂં ઘણું કષ્ટ વેઠવું પડતું નથી.પણ વિચાર કરી જો કે તારે જો રમકડાં જોઇએ,ગાડીમાં બેસવા જોઇએ તો તે બધું આપતાં આપણને ખાવાનું ઘણું દુઃખ પડે. વખતે પૈસા વધારે હોય તો તે વડે તને ભણાવીએ અને ઘરસંસારનો નિભાવ પણ કરીએ. એ બધી વાતની કાળજી પહેલી રાખવાની છે. અત્યારથી જ જો તને મોટું માણસ થવાનું શીખવીએ તો તેથી તારૂં સારૂં ન થતાં ઉલટું ખોટું થાય.

ચંદુ—કેમ ખોટું થાય ?

મા.—ધારણ્યો તું ચપળાના જેવો પોશાક પહેરે તો પછી તને હલકાં લુગડાં પહેરતાં કાંઇ ખોટું ના લાગે વારૂં ? તેમ હાલ તારે સારૂં ગાડી, પાલખી કરી આપીએ તો પછી એ તું સુખે છોડી શકે ? તું એવા કોઇ ભાગ્યશાળીના ઘરમાં પડો છે કે તને કાંઇ દુઃખ ન પડે ? અને કદાપિ તેમ હોય તો પણ તેથી કાંઇ સુખ મળે કે ? અભ્યાસથી બધું જુનું થઇ જાય અને દિવસે દિવસે વધારે સુખ ન થવાથી મનનો સંતોષ રહે નહીં. એટલું જ તું વિચારી જોને કે તું એક દિવસ ગાડીમાં બેઠાથી ખુશી થઇ તેમ ચપળા કેમ થતી નથી ?

યદુ—એ પણ એના મનમાં આવે છે ત્યારે ક્યાં ગાડીમાં બેશી શકે છે? તોપણ એ રોજ બેસે છે, અને તેથી જ ખુશી થતો હોય એમ જણાતું નથી.

મા—એમ જ જાણજે કે; મોટા લોક સારૂં સારૂં ખાય પણ મનમાં જરા સુખ પામે નહીં વિચાર કર કે જરા દુઃખ પડે તો કોને વધારે લાગે? જો તારે ને અપણાને પગે ચાલતાં જવાનું હોય તો અપણા બે ડગલાં ચાલીને બેશી જાય અને તું સહેલાઈથી દોડતો દોડતી જઈ શકે. સુખના અભ્યાસથી દુઃખને વખતે કેટલું કાયર થવાય છે તે એથી સમજાશે. આપણી પેઠે સર્વ લોકોએ દુઃખનો અભ્યાસ રાખવો જોઈએ, કારણ કે વખતે અવસ્થા ખરાબ આવે તો તેથી કાયર થવાય નહીં જે લોક પોતાની અવસ્થા કરતાં વધારે સારૂં ખાય, સારૂં પહેરે ચટક મટક થઇ ફરે, અને એવાં બીજાં સુખ ચહાય તેમના કરતાં વધારે મૂર્ખ કોઇ નથી. એવા ચડસથી ઘણાં ગરીબ થઈ જાય છે.

યદુ—મા! તેં જે વાત કહી તે બહુ સારી છે. હવે હું મોટું માણસ થવાનું નહિ ઈચ્છું.

મા.—બેટા! એ વાત મનમાં રાખીને આ પ્રમાણે કરવું. મોટાં માણસોને જોઈને તેમના જેવાં થવાની ઈચ્છા ન રાખવી કારણ કે તેથી ઘણું દુઃખ થાય છે; પણ દુઃખી લોકની અવસ્થા જોઈને આપણી સારી સ્થિતિને માટે ઈશ્વરનો ઉપકાર માનવો. એટલું જ નહીં, પણ જે વખતે જેવી સ્થિતિ હોય તે વખતે તે પ્રમાણે ચાલવું. મનને સંતોષ હોય તો સર્વ અવસ્થામાં સુખ છે.

નાટકશાળા.

નાટકશાળા એ સુધારાની નિશાની છે. કાલિદાસાદિકનાં સર્વોત્તમ નાટકો સંસ્કૃતમાં છે એ જ તે કાળના આપણા સર્વોત્તમ સુધારાની અચૂક સાબીતીઓ ગણાય છે. વિદ્યાના ગ્રંથ તો તે બનાવનારની જ બુદ્ધિનો પૂરાવો ગણાય, કાવ્યો પણ ગદ્યાં ગાંઠ્યાં અમુક વર્ગ જ સુધરેલો હતો તે કરતાં વધારે સિદ્ધ કરી શકતાં નથી; ચોપાનીઆં ને વર્તમાનપત્રોની વિદ્વતા પણ શું બતાવે છે ? એજ કે તેના વાંચનારાઓ એવી વાતો સમજવાને લાયક છે ખરા. પરંતુ આખો જનસમૂહ જ્ઞાન, વિચાર, તથા મનોવૃત્તિમાં કેવો છે તેની ખરેખરો આરસી તો નાટકશાળા જ છે, કેમકે ત્યાં તો વાંચનારને ન વાંચનાર આખું આલમ વખતો વખત આવી જાય છે, અને તેથી તે બધાને ગમતાં સમજાતાં, અને રસ લાગતાં નાટકો જ ત્યાં ભજવવામાં આવે. માટે જે દેશનાં નાટકો સુઘડ, સુરસ, ને સૂક્ષ્મ વિચાર કરવાની સ્થિતિએ પહોંચેલાં છે તે દેશ સુધારાની ઉંચી કોટીએ પહોંચેલો હોય છે, એમ જે માનવામાં આવે છે તે સામાન્યપણે વાજબી જ છે.

એજ કારણથી નાટકશાળા એ સર્વોત્તમ શિક્ષાગુરુ ગણાય છે, પાઠશાળા કે પુસ્તકશાળાથી પણ એની સત્તાને પહોંચી શકાતું નથી. લોકનાં જ્ઞાન, નીતિ, ને વિચાર ઉપર નાટકશાળાને દ્વારે જેટલી અસર કરી શકાય છે તેટલી કોઈપણ બીજે રસ્તે કરવી એ અશક્ય જ છે. એક ઇંગ્રેજી વિદ્વાન્ કહી ગયો છે કે મારા હાથમાં કોઇપણ દેશનાં ગીત બનાવવાનું કામ આપો, અને પછી તેની ઉન્નતિને માટે ત્યાંના કાયદા બાંધનારા કેવું ડહાપણ કે મૂર્ખાઈ વાપરે છે તેની હું જરાપણ પરવાહ રાખીશ નહિ. આપણે આપણા દેશના ખુદ અનુભવપરથી જાણીએ છીએ કે જ્યાં સુધી આપણા ભાટચારણો ભાટાઇ કરનારા નીચ અભાગીઆ થઈ ગયા નહોતા, ત્યાં સુધી તે આપણો શૂરાતનનો

જેટલા મદોન્મત્ત વિદેશી વિજયોની સામા પણ કેટલા ઊંચા રાજાઓને ચક્રિવમાન થયા હતા—એટલા ઊંચા કે તેના ગુણગાનમાં જ રાજસ્થાનનો ઇતિહાસકર્તા ટોડસાહેબ પાને પાને ગુલતાન થઇ ગયેલો માલમ પડે છે. તેમ જ જારભક્તિનાં ગીતોએ દેશની કેટલી ખરાબી કરી છે તે કોઈને અજાણ્યું નથી. ટુંકામાં ગીતકાવ્યની અસર સારી કે નઠારી બેહદ જ છે. તે છતાં ગીત દેશમાં એકવાર ફેલાય ત્યાર પછી જ એવી અસર કરી શકે. પણ નાટકશાળા તો જનસમૂહની વચ્ચે જ સાદ કરતી ઉભી રહે છે, અને તેનો મનોહર નાદ સાંભળી લોકો દોડ્યા આવે છે. આખા દેશની મનોવૃત્તિને નાટકશાળા જે માર્ગે વાળવા ચાહે, તે માર્ગે વાળી શકે.

નાટકશાળાનો બોધ સારો કે નઠારો માણસના મનમાં ચોંટી બેસે છે તેવો તેને કોઇનો પણ બેસતો નથી. નાટકના તખ્તા ઉપર સીતાશિયલનું સાક્ષાત્ અનુકરણ જોનારના મન ઉપર પતિવ્રતાધર્મનો જેટલી છાપ પાડે તેટલી કોઇપણ કથા કે પુરાણથી પડી શકતી નથી. શ્રાવણુંવધ જોઇ જુલમગાર રાજાને જેટલી ધાનક મળે તેટલી બીજે કયે માર્ગે મળવાની હતી ? શાકુંતલાનો એક ખેલ સ્વયંવરનો જેટલો બોધ કરે તેટલો કરોડો નિબન્ધોથી થઇ શકે નહિ. પ્રથમતાને અનુસરવું એના જેવો રાજાનો બીજો કોઇપણ ધર્મ નથી એ વાત ભવભૂતિએ સીતાપરિત્યાગના સંબંધમાં કેવી સરસ રીતે ઉત્તરરામચરિત્રમાં પ્રબોધી છે ! અલબત્ત નાટકો તેવી રીતે ઉસ્તાદોના હાથથી લખાયેલાં હોવાં જોઇએ જ અને તેમ થાય એ હેતુથી તો અમે આ વિષય હાથમાં લીધો છે, પણ કહેવાની મતલબ એ છે કે દેશમાં સુબોધ કે કુબોધ ફેલાવવાનું નાટકશાળા જેવું એકે સાધન નથી. દેશને સુરસિક, શૂરવીર, કે કુબાડ ને બાયલો કરવો, એ નાટકશાળાના વ્યંગ્ય પણ સફળતમ બોધની ઉપર જ ઘણધા આધાર રાખે છે. નાટકશાળા એ સુધારા કે કુધારાનું એક મહા જબરદસ્ત હથિયાર છે;

થઈ નાટકોમાં મૂર્ખાઇ ને અસભ્યતા વધતી જાય છે. માટે તેટ સમજુ ને શાણા માણસની ફરજ એ છે કે નાટકો જોવા જઈ તેની જે ખોડ ખાંપણો માલમ પડે તે જાહેરમાં મુકવી. આપણાં ગુજરાતી વર્તમાનપત્રોને માલમ નથી, પણ વિલાયતમાં તો તેઓ પોતાનું એક એ. કામજ સમજે છે કે આગલી રાત્રે જે નાટક થયું હોય તેને વિષે બીજે દહાડે પોતાના વિચાર પ્રગટ કરવા. આમ કર્યા વિના બિચારા નાટકવાળા પોતાના ગુણદોષ શી રીતે જાણે અને ન જાણે તો પછી પોત પોતાને ઉંધે રસ્તે જ ચાલ્યા જાય તેમાં શી નવાઇ ? વર્તમાન પત્રોએ જ નહિ, પણ ખાનગી ગ્રહસ્થોએ પોતાના મિત્રમંડળમાં નાટક કેવી રીતે ભજવાયેલું તેની ચર્ચા કરવી જોઇએ, કે સુધરેલું લોકમત બંધાય, અને સુધરૂ લોકમત બંધાયા પછી નાટક ટોળીઓની તાગાદ નથી કે તેઓ હાલના જેવાં ઢંગ કે ઢાળ વિનાનાં નઠારાં નાટકો તખ્તા ઉપર આણવાની હિંમત કરે.

હાલ નઠારાં નાટકો થાય છે તેનો ઘણો દોષ તો અમે નાટક ટોળીઓ કરતાં નઠારા લોક મતને જ આપીએ છીએ. સભ્ય ગ્રહસ્થો કંટાળીને કે ગમે તે કારણથી તેને પૂરૂં ઉત્તેજન આપતા નથી અને તેથી તેનો મોટો આધાર નીચ વર્ગોના લોકને . જ રાજી કરવા ઉપર રહેલો છે. જો એ નાદાન શ્રોતા વિદૂષકનું મૂર્ખાઇ કે બેહુદા ભર્યું બટકબોલું સાંભળીને રાજી થઈ તાળીઓ પાડતા દેખાય, તો સ્વાભાવિક જ છે કે નાટકમંડળીઓ એવું બટકબોલું જ આખા નાટકમાં આણવાની જો જોનારને દાદરા, ઠુમરી કે ખ્યાલ ટપ્પા જ કે ગઝલ ટેખ્તા પર વિશેષ ભાવ હોય છે, તો નાટકમાંના રાજા ને બુઢ્ઢા પંડિતો પણ ઠોશીઆ થની ભરસભામાં કાને હાથ દેઈ રાગોટાજ કાઢવા મંડી જાય છે. જો એવા લોકને બિભત્સ વાતના ઇસારા ગમે છે, તો સભ્ય નાટક મંડળી પણ તાળીએ તાળીએ તેમ જ કરવા દોરાવાની ને દોરાય છે જ. અરે અમને તો દહેશત લાગે છે કે આ નાટકોનું

વકાણુ સુમાર્ગે વાળવામાં જલદીસર નહિ આવે, તો તે બગડીને જતે દહાડે ભવાઈના જેવા જ થઈ જશે.

આવી હાલ આપણી નાટકશાળાઓની સ્થિતિ આખા ગુજરાત ખાતે છે. અને તેને સુધારવાનો ખરો ઉપાય એજ છે કે તેનું વિવેચન, નિરંતર વિવેચન, ખરા રસિક પુરૂષોની તરફથી થવું જોઈએ. નાટકનો શોખ એકવાર લોકમાં ઉત્પન્ન થયો છે તે જતો રહેવાનો નથી, અને નાટક ટોળીઓ ગમે એવી છે પણ તે દિનપરદિન વધતી જ જવાની એ નિશ્ચય કરીને જાણવું. માટે એને સુધારવી, સુમાર્ગે વાળવી, અને લોકની આંખ આગળ શુદ્ધ ને ઉંચા રસનાં નાટકો મૂકવાં કે સ્વાભાવિક રીતે જ તેઓ તેને પસંદ કરશે અને હાલના કચરા કે ટાહેલાં ને ધિક્કારતાં શીખશે. બાળકના હાથમાંથી જોખમકારી રમકડું લઈ લેવું હોય; તો તેનો સર્વોત્તમ ઉપાય એજ છે કે બીજું રમકડું નિર્દોષ પણ તેથીએ રળિયાણું તેની આગળ ધરવું. તેમ ન કરતાં ખેંચતાણ કરતાં જઈએ તો એમાંથી એકનો હાથ કપાય એજ ફળ થાય. અર્થાત નઠારાં નાટકને કાઢવાનો ઉપાય એજ છે, કે સારાં નાટકને ઓળખી તેને ઉત્તેજન આપવું, અને તેમાં જે દોષ હોય તે વિવેકથી બતાવવા.

(નવલ ગ્રંથાવળી.)

— —

યુરોપના વિવિધ વિષયો.

સૌથી શપકાદાર મકાનો સેંટપીટર્સબર્ગમાં છે.

સૌથી શોભાયમાન મહોલ્લા બર્લિનમાં છે.

સૌથી સુંદર ચોક ડબ્લિનમાં છે.

સૌથી ખુબસુરત દેખાવ બર્નની આસપાસ છે.

શહેરોમાં સૌથી વધારે વસ્તિવાળું લંડન છે અને

સૌથી ઓછી વસ્તિવાળું ક્રિશ્ચિયાનિયા છે.

આખા યુરોપમાં સૌથી ફક્કડ મહેલ સેંટપીટર્સબર્ગમાં છે.

આખા યુરોપમાં સૌથી ફક્કડ ફરવાની જગા માડ્રિડમાં છે.

આખા યુરોપમાં સૌથી ફક્કડ દરવાજો બર્લિનનો છે.

આખા યુરોપમાં સૌથી ફક્કડ દેવળ રોમમાં છે.

આખા યુરોપમાં સૌથી મોટો ફક્કડ ઘંટ મોસ્કોમાં છે.

આખા યુરોપમાં સૌથી ફક્કડ પુલ લંડનમાં છે.

આખા યુરોપમાં સૌથી જુનું શહેર આથેન્સ છે.

આખા યુરોપમાં સૌથી નવું શહેર સેંટપીટર્સબર્ગ છે.

આખા યુરોપમાં સૌથી વધારે ધંધાની ધમક વાળું શહેર લંડન છે.

આખા યુરોપમાં કમી ધંધાવાળું શહેર કોપનહેગન છે.

આખા યુરોપમાં સૌથી વધારે સંગ્રહસ્થાનો પારિસમાં છે.

આખા યુરોપમાં સૌથી વધારે ચિત્રકામો રોમમાં છે.

આખા યૂરોપમાં સૌથી વધારે નહેરો આમસ્ટર્ડામમાં છે.

આખા યૂરોપમાં સૌથી વધારે ધખારો લંડનમાં છે.

માડ્રિડમાં ધૂળ બહુ ઉડે છે, તો આમસ્ટર્ડામમાં ખરાબ પાણીનું દુઃખ છે.

લંડનમાં ધુણીના ગોટે ગોટા ઉંચે ચડે છે, કેમકે ત્યાં સંચા તથા કારખાનાં ઘણાં છે.

કોન્સ્ટાન્ટિનોપલમાં કરડકણાં કુતરાંની વેળા અત્યંત ઢોંગ કરેછે.

સૌથી સરસ આરસ ઈટલીમાંથી નીકળે છે.

સૌથી સરસ રૂપું જર્મનીમાથી નીકળે છે.

સૌથી સરસ લોડું સ્વીડનમાંથી નીકળે છે.

સૌથી સરસ કલાઈ ઈંગ્લાંડમાંથી નીકળે છે.

સૌથી સરસ રેશમ ફ્રાન્સમાં નીપજે છે.

સૌથી સરસ ફીત બેલ્જીયમમાં નીપજે છે.

સૌથી સરસ રેટલી સ્કોટલાંડમાં બને છે.

સૌથી સરસ પનીર ઈટલીમાં થાય છે.

સૌથી સરસ દારૂ હંગરીમાં બને છે.

સૌથી સરસ મધ ગ્રીસ અને સિસિલીમાં મળે છે.

સૌથી સરસ ઘઉં **સાર્ડિનીઆમાં** નીપજે છે.

સૌથી સરસ ઉન **સ્પેઈન**માં મળે છે.

સૌથી સરસ મેવો **પોર્ટુગલ**માં થાય છે.

સૌથી સરસ રમકડાં **જર્મની**માં બને છે.

ઘણામાં ઘણા કોયલા **ઈંગ્લાંડ**માંથી નીકળે છે.

ઘણામાં ઘણું રેશમ **ઈટલી**માં થાય છે.

ઘણામાં ઘણું મીઠું **ઓસ્ટ્રિયન** પોલાંડમાં થાય છે,

ઘણામાં ઘણું સોનું **હંગરીમાંથી** નીકળે છે.

ઘણામાં ઘણાં રૂઆં **રૂશિઆમાંથી** નીકળે છે.

આખા યૂરોપમાં સૌથી પહાડી દેશ **સ્વિટ્ઝર્લાંડ** છે.

આખા યૂરોપમાં સૌથી સપાટ દેશ **હોલાંડ** છે.

આખા યૂરોપમાં સૌથી ઠંડો દેશ **આઈસ્લાંડ** છે.

આખા યૂરોપમાં સૌથી, ગરમ દેશ **માલ્ટા** છે.

આખા યૂરોપમાં સૌથી ઉજડ દેશ **હોલાંડ** છે.

આખા યૂરોપમાં સૌથી ફળદ્રુપ દેશ **હંગરી** છે.

આખા યૂરોપમાં સૌથી ઝાઝાં જંગલ **રુશિયામાં** છે.

★રતનલાલ મોતીરામ શાહ	૬૦	૭૬	૩૩	૩૩	૪૦	૨૨૨
[illegible] મોહો[illegible] શાહ	૫૫	૩૪	૨૭	૨૧	૬૧	૧૯૮
ચંદુલાલ જશરામ કુંપાસવાળા	૫૨	૭૪	૭૧	૩૩	૧૧૩	૩૪૩

ધોરણ પાંચમું અ.

	ગું.	સં.	ગ.	ઈ.	ભ.	ડ્રો.	ક્રી.	કુલ
	૧૫૦	૧૦૦	૧૦૦	૧૦૦	૧૦૦	૫૦	૨૦	૬૨૦
૧ હરિભાઈ નાથાભાઈ પટેલ	૯૦	૭૨	૬૦	૬૮	૭૧	૨૮	૧૫	૩૯૪
૨ મોતીભાઈ ગિરધરભાઈ પટેલ	૯૧	૭૩	૫૬	૬૦	૫૮	૦	૧૨	૩૫૨
૩ છોટાભાઈ ચુનીભાઈ પટેલ.	૫૪	૫૦	૪૧	૩૮	૪૦	૦	૦	૨૫૪
૪ રમણભાઈ ઝવેરભાઈ પટેલ.	૮૮	૪૩	૪૪	૫૯	૫૭	૨૨	૧૩	૩૨૬
૫ ચુનીભાઈ ભાઈલાલભાઈ પ.	૫૮	૪૬	૩૮	૪૦	૫૩	૩૩	૧૫	૨૭૩
૬ મુળજીભાઈ ભાઈલાલ પ.	૫૩	૨૯	૩૫	૩૦	૪૮	૦	૦	૨૩૬
૭ જયભાઈ પ્રભાભાઈ પટેલ,	૫૧	૨૪	૩૬	૨૨	૨૧	૦	૦	૨૦૬

ધોરણ પાંચમું બ

૧★મણિલાલ મગનલાલ પંડ્યા	૬૨	૭૩	૫૧	૪૬	૬૭	૦	૦	૩૩૪
૨ જશભાઈ છોટાભાઈ પટેલ	૬૬	૨૩	૩૪	૩૦	૩૩	૦	૦	૨૩૭
૩ કરિભાઈ પ્રભાભાઈ પટેલ	૪૧	૨૭	૨૯	૪૨	૪૬	૦	૦	૨૨૬
૪×મુળજીભાઈ હાથીભાઈ પટેલ	૭૮	૪૯	૩૮	૩૫	૬૪	૦	૦	૨૬૩
૫ કાળિદાસ મોતીભાઈ પટેલ.	૫૦	૩૩	૩૯	૪૦	૪૨	૦	૦	૨૩૫
૬ અંબાલાલ ત્રિભોવનદાસ પ.	૪૪	૩૯	૪૯	૩૪	૩૬	૦	૦	૨૪૨
૭×આશાભાઈ મોતીભાઈ પટેલ.	૫૩	૪૨	૩૩	૩૬	૬૨	૦	૦	૨૬૬

ધોરણ ૪ થું.

૧ મોતીભાઈ ઈશ્વરભાઈ પટેલ. ૩૬	૨૯	૨૩	૩૮	૩૬	૧૭૪
૨ સિદ્ધભાઈ મોતીભાઈ પટેલ. ૪૦	૪૦	૪૫	૪૯	૫૪	૨૭૨
૩ રણછોડભાઈ કાળિદાસ પ. ૨૩	૨૮	૪૧	૩૩	૨૪	૧૪૯
૪ ચિમનભાઈ ઈશ્વરભાઈ પ. ૨૩	૫૮	૨૮	૨૯	૩૪	૨૦૯

ધોરણ ત્રીજું.

	ઇ.	સં.	ગુ.	ભૂં.	ગ.	ડ્રિ.	કુલ.
	૧૦૦	૫૦	૧૦૦	૧૦૦	૧૦૦	૫૦	૫૦૦
૧ આશાભાઈ હરિભાઈ પટેલ.	૫૬	૨૫	૪૮	૩૮	૬૦	૧૧	૨૯૧
૨ કેશવલાલ હીરાલાલ પ.	૫૫	૨૫	૫૦	૨૬	૨૦	૨૫	૨૧૫

*સ્કોલરશીપ ઇનામ, † સ્કોલરશીપ, સરકારી ઇનામ, ×ફીમાફી સરકારી ઇનામ,
‡ ફીમાફી ઇનામ, સ્કોલરશીપ, સરકારી ઇનામ, ઉત્તમ ઇનામ, સરકારી ઇનામ
§ સરકારી ઇનામ, પ્રમુખ ઇનામ, ડ્રોઇંગ ક્લાસનું સરકારી ઇનામ.
સરકારી ઇનામ.

[illegible] પ્રથમ સદ્‌ગૃહસ્થો.		૨. પછી આપનાર પચીસ સદ્‌ગૃહસ્થો.
રેવાશાહ બૂ.	એક વિદ્યાર્થી.	રા. રે. કાનુગા.
રા હીરાલાલ કવિ.	એક શિક્ષક.	રા. વલ્લભભાઈ શા.
રા. બી. બી. પટેલ	રા. કાલિદાસ	રા. પુરુષોત્તમદાસ શે.
રા. માણેકલાલ	રા. સોમચંદ	રા. કેશવલાલ મો.
એક સદ્‌ગૃહસ્થ	એક શિક્ષક	રા. વિઠલદાસ
રા. રા. નગીનદાસ	એક શિક્ષક	

સમય થયો છે વિશુદ્ધિ સાધી, મન, વચ, કરણી કરવાનો;
સમય થયો છે સુખરૂપવાની શશિરવિજયોત ઝળકવાનો, ૫

(શ્રી ભક્ત.)

दुष्काळना वखतमां जीवतदान आपो.

ધર્મ ધુરંધર સકલ જન, ભિડભંજન શ્રીમાન;
કલકલતાં મરનારને, આપો જીવતદાન.

ઉત્તર પશ્ચિમ મુલકપર, રૂઠયું છે અસમાન;
જુલમ જુલમ વરસી રહ્યો, આપો જીવતદાન.

તીસ લાખ ભૂખે મરે, સુતું શું સુણિને કાન;
ધિક્ક થવું શઠ જિવ છતે, આપો જીવતદાન.

બાપો વેચે છોકરાં, ડુંના દેખાયે નાન;
માણુસમાંસ ખપે ઘણું, આપો જીવતદાન.

થાયે નાસાનાસ ને જાયે જનના જાન;
દીન હીનને જોઇને, આપો જીવતદાન.

અબળા બાળક ટળવળે, કપાય તે બેભાન;
દયાળુ સરવે શેઠિયા, આપો જીવતદાન.

અગ્રેજો નહિ જાત પણ, દે દખણુ મુકિ માન;
દેશ જાત છે આપણાં, આપો જીવતદાન.

ભરતામાં ભરતો રખે, એમ કહે ભગવાન;
અરજુન કહે પીડિતને, આપો જીવતદાન.

રીબાતાં ખાતાં કરૈદ, દાન ન દયા સમાન;
ચડતિ પડતિ સહુની ખરી, આપો જીવતદાન. ૯

ઇશ્વર તમતણિ આ સમે, સમજો ચતુરસુજાન;
ફરી સુવે ઉદારતા, આપો જીવતદાન. ૧૦

જાત જાત ને દેશનું, ધરમી શુભ અભિમાન;
રાખો તો ઉમંગથી, આપો જીવતદાન. ૧૧

ઉગારવા મરતાં ભુખે, કરો રંક સન્માન;
આવી આજ સભા વિષે, આપો જીવતદાન. ૧૨

નર્મદાશંકર ફરિ કહે, અરજ ધરી કાન;
ધેખણુ નવ અચકાવવી, આપો જીવતદાન. ૧૩

(નર્મકાવ્ય)

वैदिक वर्ण अने आधुनिक भ्रष्टता.

પદ.

જાતિ એક જ માનવ જાણોજી, બહુ તો સ્ત્રી પુરૂષ બે પ્રમાણોજી;
ગુણથી ગણાઇ જાતિ ચારજી, વધી થઇ ગઇ વર્ણ અઢારજી.

ઢાળ

અઢાર વર્ણ થઇ વધીને, તેમાં ભેદ અપાર;
ભેદમાં પણ ભેદ ઝાઝા, કોણ ગણી શકનાર?

મ્હાવર શાખ સરસ છે. ૫

ધીરે ચાલ્યાં તો સુખ સુખે માણજો,
બેટા ! રહીને મલાજાની માંય,
એમાં મોટું માન છે. ૬

જેનું ઘરમાંય ઢાંકણું કપાળ રહે,
ઢાંક્યાં ઢાંક્યાં તેણે કુળ એહ,
ભૂષણ સોનું લાજે છે. ૭

તું તો દીકરા ! સહેલીને ડાહી છે,
નથી કહેવું પડે એવું કાંઈ,
જાઓ સુખે સંચરો ! ૮

(કાવ્યપીયૂષ.)

अमृतवाणी.

ભૂમિ સબ ગોપાલકી, તામેં અટક કહાં;
જાકે મનમેં અટક રહી, સો નર અટકે રહા.

તીરથમેં ફલ એક હે, સંત મિલે ફલ ચાર;
સદ્ગુરુ મિલે અનેક ફલ, કહે કબીર બિચાર.

શબ્દે માર્યા
જે નર થ

સહેજ દિયા સો દૂધ બરોબર, માંગ લિયા સો પાની;
ખેંચ લિયા સો રક્ત બરોબર, ચેહિ કબિરા બાની.

તું જાણે હર દૂર હે, પણ હર હૃદયામાંય;
ભીતર તાટી કપટકી, તાસેં સૂઝત નાંય.

ચિંતાસેં ચતુરાઇ ઘટે, દુઃખસેં ઘટે શરીર;
પાપસેં ઘટે લચ્છમી, કહ ગયે દાસ કબીર.

આયા હય સો જાયગા, રાજા રંક ફકીર;
કોઇ સિંહાસન ચઢ ચલે, કોઇ બાંધ જંજીર.

પરનારી પહેરી છુરી, મત લગાવે અંગ;
દસ સિસ રાવનકે ગયે, પરનારીકે સંગ.

લચ્છમી કહે મેં નિત નહીં, ન પુરું કોઇ આશ;
કિતનેક શામ રમ ગયે, (ઓર) કિતને ગયે નિરાશ.

નારી નિંદા મત કરો, નારી નરકી ખાન;
નારીસેં ઉત્પન્ન ભયે, ધ્રુ પ્રહ્લાદ સમાન.

કબીર ગર્વ ન કીજિયે, રંક ન હસિયે કોય;
અજહુ નાવ સમુદ્રમેં, કયા જયાને કયા હોય.

સુખ સંપત પ્રીરબી મીલે, નહિ જોબન ઓર જાન,
સમજો એ સંસારમેં, એક જનમ ઇનસાન.

બિન બોલાવન બેસનો, બીડો ને મહુ માન;
જા ઘર પાંચ બખા નહિં, બો ઘર સદા મસાન.

જ્ઞાન ગરીબી હરિભજન, કોમલ ભજન અદોષ;
તુલસી કબહુ ન છાંડિયે, ક્ષમા શીલ સંતોષ.

કહાં યુધિષ્ઠિર નૃપતિ હે, કહાં વિક્રમ ભૂપાલ;
કીરત જગમેં રહ ગઇ, સબકો ખાયો કાલ.

કાયા જોબન માલ ધન, અવિચલ રહા ન કોઇ;
જો ઘડિ પલ આનંદમેં, જીવનકા ફલ સોઇ.

એસો મિત્ર ન કીજીએ, વિપત પડે ખિસ જાય;
જબ લગ મતલબ હોત હે, તબ લગ પ્રેમ બતાય.

જેસી મીઠી લગત હે; ગામ કથાકી ગાથ;
એસી લાગે હરિ કથા. તો તરવો કયા બાત.

સબકે ગુરૂ સબકે ધની, સબકે સરજનહાર;
તાકુ કયું ન સંભારિયે, ભવજલ તારનહાર.

સુખમેં ન ધરો હર્ષ અતિ. દુઃખમેં નહિ દિલગીર;
સુખદુઃખ સબહી જૂઠ હે, જયોં મૃગજલકો. નીર.

કલિમેં આયુષ્ય અલ્પ હે, બીતત લગત ન બાર;
ઇતનેમેં સુખ દુઃખહુકો, હર્ષ શોક કયા ધાર.

સુખ પિછે દુઃખ આત હે, દુઃખ પીછે સુખ આત;
આવત જાત અનુક્રમે, જયોં જગમેં દિન રાતઃ

મનકો દુઃખ મનમેં રખો, ન કરો બદન બિલાપ,
દુર્જન હરખે દેખિકે, સ્વજન ધરે સંતાપ.

સ્વારથિ સબ સંસાર હે, બિન સ્વારથિ ન કોય;
સબ અપની મતલબ લિયે, મિત્ર અમિત્રહિ હોય

જેસી સોબત જગતમેં, તેસો હોહિ ઉપાય;
સોબત ગુન છૂટે નહિ, કોન રંક કોન રાય.

કુલદીપક હોનાં કઠિન, દેશદીપક દુર્લભ;
જગદીપક જગદીશકો, અંશ મનુષ્ય અલભ્ય.

દુઃખમેંસેં સુખ હોત હૈ, ડર મત દેખહિ દુઃખ;
જિતનો દુઃખહિ તાપકો, તિતનો વૃદ્ધિ સુખ.

નામ રહંતાં ઠાકરાં, નાણાં નહિ રહંત;
કીરતી કેરાં કોટડાં, પાડ્યાં નહિ પડંત.

મધુર વચન મુખ બોલહિં, ભીતર વિષ ભરપૂર;
દાવ પરેતો પલકમેં, લેવે જીવ જરૂર.

કહતા હે કરતા બી હે, તલકા ત્રીજા ભાગ;
કહતા નહિ કરતા નહિં, વાકા બડા અભાગ.

આર્યભૂમિકો રત્ન હૈ, સુખ સંપત્ત સૌ દેત;
રક્ષો એ ગૌમાતકું, ધરિ હૃદયમેં હેત.

અગન પરીના રાજદંડ, ચોર મૂસલે જાય;
ઈતના દંડ દુનિયા સહે, (પણ) ધર્મ સહ્યો નહિ જાય.

પ્રભુતાકો સબ કોઈ ચહે, પ્રભુકો ચહે ન કોય;
જો તુલસી પ્રભુકો ચહે, આજહિ પ્રભુતા હોય.

સાચે શ્રાપ ન લાગહી, સાચે કાળ ન ખાય;
સાચે સાચે મિલ રહે, સાચે સતગુરુ સાથ.

મનકે હારે હારાયે, મનકે જીતે જીત;
પરિબ્રહ્મ ને પાગિયે, મનહી હોય પ્રતીત.

સાધ મિલે સાહિબ મિલે, અંતર રહી ન રેખ;
મનસા વાચા કર્મણા, સાધૂ સાહિબ એક.

(સવૈયા)

તારાકી જોતમેં ચંદ્ર છુપે નહિં,
સુર છુપે નહિં બાદર છાયો,
રંન ચડ્યો રજપુત છુપે નહિં,
દાતા છુપે નહિં માગન આયો;
ચંચલ નારકો નેન છુપે નહિં,
પ્રીત છુપે નહિં પૂંઠ દેખાયો,
કવિ ગંગ કહે સુન શાહ અકબ્બર,
કર્મ છુપે ન ભભૂત લગાયો.

પત કપૂત કુલચ્છન નાર,
લડાક પરોશી લજાવક સારો,
ભ્રાત અઢંગો લંપટ પ્રોહિત,
લોભિગો મિત્ર અનીત પુતારો;
ચાકર ચોર નિશાનક ઠાર,
સાહેબ સૂમ દિવાન કુડારો.
કવિ ગંગ કહે સુન શાહ અકબ્બર,
(એ) બારકો બાંધ સમુદ્રમેં ડારો.

ગર્જેંદિ અર્જુન દીજ બાંધે,
અરૂ ગર્જેંદિ ગોવિંદ રેનુ ચરાવે.

ગર્જહિં દ્રૌપદિ દાસિ ભઇ,
અરૂ ગર્જહિં ભીમ રસોઇ પકાવે,
ગર્જ બરી નખ લોગનમેં,
અન ગર્જ બિના કોઇ આવે ન જાવે,
કવિ ગંગ કહે સુન શાહ અકબ્બર,
ગર્જસે બીબી ગુલામ રિઝાવે.

બાલમેં ખ્યાલ બડેમે બિરોધ,
અગોચર નારસેં ના હસિયે,
અન્નમેં લાજ અગનસે જોર,
અજાન નીરમેં ના ધસિયે,
બૈલકું નાથ ઘોડેકું લગામ,
હસ્તિકું અંકુશસેં કસિયે,
કવિ ગંગ કહે સુન શાહ અકબ્બર,
કૂરસેં દૂર સદા બસિયે.

જટ્ટ કહા જાને બટ્ટકો ભેદ,
કુંભાર કહા જાને ભેદ જગાકો,
મૂઢ કહા જાને ગુદડી ખાનમેં,
ભીલ કહા જાને પાપ લગાકો;
પ્રીતકી રીત અતીત કહા જાને,
ભેંસ કહા જાને ખેત સગાકો,
કવિ ગંગ કહે સુન શાહ અકબ્બર,
ગદ્ધ કહા જાને નીર ગંગાકો.

(કવિત.)

નીર બિન કૂપ કહા તેજ બિન ભૂપ કહા,
લચ્છન બિન રૂપ કહા ત્રિયાકો બખાનવો,
ઠાલરકો ખેત કહા, કપટીકો હેત કહા.
દીન બિન દાન કહા, ચિત્તમાંહી આનવો,
તપ બિન જોગ કહા, જ્ઞાન બિન મોજ કહા,
સપુત બિન પૂત કહા, દ્રવ્યો કુલ જાનવો,
જિહ્વા બિન મૂખ કહા, નેન બિન નેહ કહા.
રામ નામ બિન મુખ જાનવર પિછાનવો.

(કુંડલિયા.)

કાયા કચ્ચા કુંભ હે, છોડ ગરવ ગુમાન;
આયા ઐસા જાયગા, નહિ સમજે નાદાન.
નહિ સમજે નાદાન, જ્ઞાન શુદ્ધિ સબ ભુલા,
સુત દારા સુલતાન, દામકી ખાતર ફૂલા;
કહતે વલ્લભરામ, દૂર કર મમતા માયા,
જરૂર જાયગા જીવ, મિલે મિટ્ટીમેં કાયા.

ચિંતાસેં ચતુરાઇ ઘટે, ઘટે રૂપ ગુન જ્ઞાન;
બુદ્ધિસહિત બિદ્યા ઘટે, ચિંતા ચિતા સમાન.
ચિંતા ચિતા સમાન, નયન નિદ્રા નહિ આવે,
નહિ નારીસેં પ્રેમ, ભૂખ નહિ ભોજન ભાવે.
કહે ગિરિધર કવિરાય, સુનો સબ સજ્જન ચિંતા,
સો નર કૈસે જિયે, નિસદિન જિસ મન ચિંતા.

સાંઈ સબ સંસારમેં, મતલબકા વ્યવહાર;
જબલગ પૈસા ગાંઠમેં, તબલગ તાકો યાર.
તબલગ તાકો યાર, સંગહી સંગમેં ડોલે,
પૈસા રહ્યા ન પાસ, યાર મુખસે નહિ બોલે,
કહે ગિરિધર કવિરાય, જગત યહિ લેખા ભાઈ,
બિનુ મતલબ વ્યવહાર, યાર બિરલા કોઈ સાંઈ.

મેરા મેરા ક્યા કરે, તેરા નહિ તલબાર;
સબી છોડકે જાયગા, પુત્ર નાર પરિવાર.
પુત્ર નાર પરિવાર, ચાર દિનકા હે સુપના,
અર્થ ઓર ઘરબાર, ઉસીમેં કછુ ન અપના;
મમતા માયા મોહ, કાલકા ફિરતા ફેરા,
કહતે વલ્લભરામ, કરે મત મેરા.

હિંદુ કહે મો હમ બડે, (ઓર) મુસલમાન કહે હંમ
એક મુગકી દો ફાડ હે, કુણ્ જાદા કુણ્ કંમ.
કુણ્ જાદા કુણ્ કંમ, કબી કરનાં નહિ કજિયા,
એક ભગત હો રામ, દૂજો રેમાનમેં રજિયા,
કહે દીનદરવેશ, દોય સરિતા મિલ સિંધુ,
સબકા સાહેબ એક, એક મુસલમાન હિંદુ.

બંદા બોત ન ફૂલિયે, ખુદા ખમેગા નાંહિ;
જોર જુલુમ ન કીજિયે, મૃત્યુલોકકે માંહિ.
મૃત્યુલોકકે માંહિ, તુજરબાં તુર્ત દિખાવે;
જેતા કરે ગુમાન, મોહિ નર ખત્તા ખાવે,
કહે દીનદરવેશ, ભુલ મત ગાફિલ ગંદા,
ખુદા ખમંદા નાંહિ, બોત મત ફૂલે બંદા.

રોટી તુજકું રંગ હે, આવત સબ સંસાર;
જ્ઞાનિ ધ્યાનિ જોગી જતી, જબ લગ લે આહાર;
જબ લગ લે આહાર; પાર ગતિ પ્રેમકિ સૂજે,
ભૂખ સમય કછુ બાત, ઓર નર કછુ ન બુજે.
કહે દીનદરવેશ, હોત હેવનરો મોટી,
પાવત સબ સંસાર, રંગ હે તુજકું રોટી.

(અમૃતવાણી.)

સુઘડ—ફૂવડનો ઘરસંસાર.

(લાવણી.)

જેને ચતુર સુઘડ મળિ નાર, સફળ જિંદગાની,
મળિ ચપટ ફૂવડ, અવતાર કરે ધુળધાણી.
ચતુરા ચેતે પલકારે, સમંત્રસૂચક તે,
ઉપાડે અગોસ્યા બોજ, વખત બે વખતે.

પતિ મન ધારેલું સહજ પારખે હસતી,
ગમે એવી દૂર પણ હૃદયપાસ રહે વસતી.
ઘરકાજ કરે નિજ હાથ, તથાપી નવરી,
મિઠિ વાત કરે સહુ સાથ, ન લેશે લવરી.
ચપળા સમ ચતુરી અતિ વિમળ કહું કેવી ?
ધન ભાગ્ય પુરુષ તને ચતુર નારી એ દેવી !

(સૂર.)

સુંખિ ઘર ને સુખી સંસાર,
જેને ચતુર સુઘડ મળિ નાર;
સુખ શોભાનો નહિ પાર,
દેખિ ઇંદ્ર બળે આ વાર.

એ જીંદગી રોજની રોજ બને ઉજાણી,— મળિ અપટ૦ ૧

ઉઠે સહુથી પહેલી રમા અપ્સરા જેવી,
ગાતી ગાતી ઘર સ્વચ્છ કરે એ કેવી ?

કરિ સ્વચ્છ શરીર સદાય, સાજ શુભ સજતી,
પતિસ્નાન ધ્યાન સાહિત્ય પાક આદરતી;

કરિ બાળકડાંને વ્હાલ ઉઠાડે રમતી,
ગિત ગાતી, વાતો કરતી બાળમેં ગમતી.

ઘણું કરી થોડું દેખાડે, એવી એ શાણી,
સમજી સંભાળી ખરચે પતિની કમાણી.

(સૂર.)

સાદી કેવી સુંદરી !
શુભ કર પગ નિર્મળ કરી,
ફરે મહા મદન સુખ ભરી;
સુખવૃષ્ટિ જાણે ઝરમરી.

હવે બાકી શી તને મઝા, પતિ, દુનિયાની ? મળિ અ૦ ૨

ને અપટ કુવડના ઢંગ—કેવું એ બુધું ?
એ.રયું સમજે નહિ, સમજે ત્યારે ઊંધું;

જો કરે બગાડે, બગડે ભાગ્યને હિણુની,
અગ્નિ ગતિ બુઝે રે, બુઝે ગણતી ગણતી;

શુંભનનો ઝેરી સ્વભાવ, જરીમાં ગળળે,
ઈર્ષ્યા વાચવૃથમ વસ્ને ટેટે વળગે;

કરિને આપેજ અપરાધ નડે બીજાને,
પકડાય છતે નિજ વાંક ન મુખથી માને.

(ઝૂલ.)

ઘર દારુણ છે ઘોરથી,
સંસાર વિશે શી સ્થિતિ ?
દુઃખ દુસ્તર એથી નહિં,
જ્યાં અપટ ઘર કરી રહી.

જ્યાં અપટ પુવડનું રાજ્ય, લાજ ત્યાં શાની ? મળિ અ૦

શુભ દિવસે સુંદર વસ્ત્ર શરિર પર નાખે,
કાળાં ધોળાં વળિ લાલ, મણા નહિ રાખે;
કર સ્નાન કળશિયે એકે જુઓ આ ફુટડી,
દાતણ માટે તેમાંથી રાખિ જળ ઘુંટડી;
મંદિર શેરીએ ફરે, તજી ઘર સ્વામી!
કોમળ બાળક સંભાળ નકામી માની.
મરશાણુ એવી એ ખારી, સુહીનું રાંધે,
પૈસામાંથી પણ પાઇ ગિરોએ બાંધે.

(ઝૂલ.)

તું લાખે લેખાં લખે,
તું પૈ પૈ દેખી ભાખે; *
તું કાવ્ય કથારસ શિખે,
તે ઉભી લટિયાં પિંખે!

એ દશા, ન કોને દઇશ એવી દીવાની,—મળિ અપટ૦

સંસારિક.

---

* પાઇમાટે શાહુકારાના જોડે કંકાસ કરે.

આખા યુરપમાં સૌથી ઝાઝાં જંગલ **રશિયા**માં છે.
આખા યુરપમાં સૌથી ઝાઝા બળતા પહાડ **આઈસ્લાંડ**માં છે.
આખા યુરપમાં સૌથી ઝાઝાં કોતર **નૉર્વે**માં છે.
આખા યુરપમાં સૌથી ઝાઝાં સરોવર **સ્વીડન**માં છે.
આખા યુરપમાં સૌથી ઝાઝી નહેરો **હોલાંડ**માં છે.
આખા યુરપમાં સૌથી ઝાઝી નદીઓ હંગરીમાં છે.
આખા યુરપમાં સૌથી ઝાઝાં શહેર **જર્મની**માં છે.
આખા યુરપમાં સૌથી ઝાઝા કબરસ્તાન **તુર્કસ્તાન**માં છે.
આખા યુરપમાં સૌથી ઝાઝા મહેલ ઇટાલીમાં છે.
આખા યુરપમાં સૌથી ઝાઝાં કારખાનાં **ઇંગલાંડમાં** છે.

ઈટાલીમાં બાઈશં કદી એકલાં રહેતાં જ નથી.
તુર્કસ્તાનમાં બાઈરાને જનાનામાં હમેશાં એકલાંજ ગોંધાઈ રહેવું પડે છે.

લાપ્લાંડમાં ગરીબ લોક રીંછના ચામડાં પાથરીને તે ઉપર સૂએ છે.
આઈસ્લાંડના કેટલાક ભાગમાં લોકો પરાળ પાથરીને તે ઉપર સૂએ છે.

રશિયામાં ટાઢ ન વાય તે માટે કેટલાએક લોકો બેવડાં બારણાંનો બારી રાખે છે.
ઈટાલીમાં તાપ ન લાગે માટે કેટલાએક લોક ઘરને ઓટલા કરાવે છે.

ઇંગ્લાંડમાં બળતણ માટે કોયલા વપરાય છે.

ફ્રાંસમાં બળતણ માટે લાકડાં વપરાય છે.

આયર્લાંડમાં બળતણ માટે એક જાતની સુકી માટી વપરાય છે.

રુશિયામાં આખો શિયાળો ગાય તથા ઘેટાંને ઘરમાં બાંધી રાખવામાં આવે છે.

ઇટાલીમાં આખો ઉનાળો ઘણાએ ગરીબ લોકો ઘરની બહાર સૂએ છે.

આઇસ્લાંડમાં લોકો બધો શિયાળો ઘરમાંજ ભરાઈ રહે છે.

લાપ્લાંડમાં લોકો બધો શિયાળો ચીસલાંમાં બેસીને અને સરતી પાવડીઓ પહેરીને ફરફર કરે છે.

યુરપના બીજા બધા દેશો કરતાં **પોલાંડમાં યાહુદી** લોકો ઝાઝા છે.

યુરપના બીજા બધા દેશો કરતાં **હંગરીમાં જીપ્સી** લોકો ઝાઝા છે.

યુરપના બીજા બધા દેશો કરતાં **રુશિયામાં** વસ્તિના પ્રમાણમાં લશ્કરી લોકો ઝાઝા છે.

યુરપના બીજા બધા દેશો કરતાં **ઇંગ્લાંડમાં** ખલાસી લોકો ઝાઝા છે.

યુરપના બીજા બધા દેશો કરતાં **સ્પેનમાં** ભરવાડ લોક ઝાઝા છે.

યુરપના બીજા બધા દેશો કરતાં **ઇટાલીમાં** ગવૈયા લોકો ઝાઝા છે.

આઈરીશ લોકો હળવે મળવે સારા છે.
સ્કોટ લોકો મળવે હળવે ટાઢા છે.
ફ્રેંચ લોકો હળવે મળવે વિવેકી છે.
અંગ્રેજ લોકો મળવે હળવે તોછડા છે.

આખા યુરપમાં સૌથી વધારે સ્વતંત્રતા **અંગરેજ** લોકો ભોગવે છે.

આખા યુરપમાં સૌથી વધારે ગુલામગીરી **તુર્ક** લોકો ભોગવે છે.

આખા યુરપમાં સૌથી વધારે ભણેલા પ્રશિયન લોકો છે.

આખા યુરપમાં વધારે અભણ **સાર્ડિનિયન** લોકો છે.

આખા યુરપમાં સૌથી વધારે પુસ્તકો **જર્મન** લોકો લખે છે.

આખા યુરપમાં સૌથી સરસ પૂતળાં **ઇટાલિયન** લોકો બનાવે છે.

આખા યુરપમાં સૌથી વધારે ઘરેણાં **ફ્રેંચ** લોકો બનાવે છે.

આખા યુરપમાં સૌથી ઉપયોગ જેવા સંચા અંગ્રેજ લોકો બનાવે છે.

આખા યુરપમાં સૌથી ઝીણી ખેડ કરનાર **બેલ્જિયન** લોકો છે.

પોલાંડમાં લોકો પોતાનાં માથાં બોડાવે છે.
તુર્કસ્તાનમાં લોકો ઘણી લાંબી દાઢી રાખે છે.

ગ્રીસ દેશનાં બઈરાં રૂપાળાં હોય છે.
ફ્રાન્સ દેશનાં બૈરાં મશ્કરાં હોય છે.
સ્કોટલાંડ દેશનાં બઈરાં અકલમંદ હોય છે.

વેલ્સ પ્રાંતનાં બઈરાં જાણવા જેવાં હોય છે.
હોલાંડ દેશનાં બઈરાં સુઘડ હોય છે.
ઇંગ્લાંડ દેશનાં બઈરાં લાજાળ હોય છે.

યૂરપમાં **ફ્રેંચ** લોકો સૌથી આનંદી હોય છે.
યૂરપમાં **ડચ** લોકો સૌથી ગંભીર હોય છે.
યૂરપમાં **જર્મન** લોકો સૌથી ઉદ્યોગી હોય છે.
યૂરપમાં **પોર્ટુગીઝ** લોકો સૌથી આળસુ હોય છે.
યૂરપમાં **પોલ** લોકો સૌથી ગંદા હોય છે.
યૂરપમાં **આઇસ્લાંડર** લોકો સૌથી સાદા હોય છે.

લાપ્લાંડમાં કાળી બિલાડીઓ પૂજાય છે.
તુર્કસ્તાનમાં બગલાં પૂજાય છે.

ડેન્માર્કમાં નદીઓ નથી, તો **વેલ્સ**માં સરોવર નથી.
હોલાંડમાં પહાડ નથી, તો **આઇસ્લાંડ**માં જંગલ નથી.
(દરિયા પારના દેશોની વાતો.)

फत्तेह्.

આપણા દેશની હાલની ઉછરતી પ્રજા પર ત્રીસ વર્ષ પછી આ બધાં કામકાજનો બોજો આવી પડશે; આપણા ભવિષ્યના

રાજનીતિજ્ઞ પુરૂષો, ન્યાયાધીશો, વકીલો, વૈદો, ધર્મગુરૂઓ, વેપારીઓ અને કારીગરો, એ વર્ગમાંથી તૈયાર થવાની આપણે આશા રાખીએ છીએ; પરંતુ ઉછરતી પ્રજાના હજારો જુવાનોમાંથી કેટલા જીવને ફતેહ મળશે ? કેટલાનો જન્મારો એળે જશે ? દેશની ચઢતી કે પડતી થવી તેમના હાથમાં છે. પોતાની ફરજો બરાબર બજાવી પોતાનો જન્મારો તેઓ શી રીતે સફળ કરી શકે ? આ પ્રશ્નોના જવાબ આપવાની ધારણા આ પુસ્તકમાં રાખી છે.

ફતેહ એટલે શું ? માત્ર પોતાના જાત ફાયદાની આકાંક્ષા પુરી કરવી, એ કંઇ ફતેહ નથી. પૈસો એકઠો કરવો, મોટામાં મોટી પદવી મેળવવી, વિદ્વત્તા, ભાષણ કરવાની છટા, અથવા રાજ્યકૌશલ્યને માટે પ્રખ્યાત થવું, એટલામાંજ ફતેહ સમાયેલી નથી. આમાંની કોઈ અથવા બધી વસ્તુઓ પ્રાપ્ત થાય; તો પણ વાસ્તવિક રીતે જીંદગીમાં ફતેહ મળે નહીં. નીતિ બાજુએ મૂકીને મેળવેલો પૈસો, ખટપટથી મેળવેલાં માન, અથવા લોકોપયોગી કામને બદલે માત્ર પોતાનો ફાયદો સાધવામાં વાપરેલી વિદ્યા અને રાજ્યકૌશલ્ય, એ કંઇ ખરી ફતેહનાં લક્ષણ નથી. ઘણામાં ઘણું એટલું કહી શકાય કે તે મેળવનારે થોડા भागनी फत्तेह मेळवी छे. पूर्ण फत्तेह तो आपणी शक्ति अने तकनो सौथी सरस उपयोग कर्याथी मळे छे. थोडी બુદ્ધિ અને થોડી તકવાળો માણસ પોતાનાં સાધનોનો એવો સારો ઉપયોગ કરી શકે કે તેનાથી બમણી બુદ્ધિ અને વધારે તકવાળા માણસ કરતાં તે મનુષ્ય વર્ગનું વાસ્તવિક રીતે વધારે ભલું કરી શકે; માટે વધારે બુદ્ધિ અને વધારે સાધનોવાળા માણસ કરતાં તેને વધારે ફતેહમંદ ગણવો જોઈએ. જીંદગીનું સાર્થક કરવામાં તેણે પોતાનાં સાધનોનો સૌથી સરસ ઉપયોગ કર્યો છે, કારણ કે પોતાનાથી બમણાં સાધનોવાળા કરતાં તેણે મનુષ્યવર્ગની વધારે ઉન્નતિ કરી છે; અને તેમ કરવામાંજ તેનું ડહાપણ સમાયલું છે. એક મહાશયે કહ્યું છે કે "सोनुं मेळववा करतां डहापण मेळववुं वधारे सारुं

छे, कारण के हीरा, माणेक अने झवेर करतां डहापण चडतुं छे अने तेनी साथे सरखामणीमां दुनियानी बीजी बधी वस्तुओ निर्माल्य छे ! ! जोन जेकब एस्टर જન્મ્યો ત્યારથીજ તેનામાં પૈસો મેળવવાની આકાંક્ષા જન્મેલી હતી. તેનું કુટુંબ કામ કરવાની નિપૂણતાને માટે જાણીતું હતું. ૨૦ વર્ષની ઉમ્મરે જર્મનીથી તે યુનેટેડસ્ટેટ્સમાં આવ્યો હતો અને ન્યુયોર્ક શહેરમાં વસ્યો હતો. ૧૬ વર્ષમાં અઢી લાખ ડૉલર તે કમાયો હતો. તે મરી ગયો ત્યારે જે પૈસો મૂકી ગયો હતો તેની આગળ આ અઢી લાખ ડૉલરની રકમ તો ભજ જેવી હતી. એ તો દેખીતું જ છે કે ઉદ્યોગ, કરકસર, ખંત અને અવલોકન જેવા ખરો ફતેહ મેળવવાને અવશ્યના ગુણ તેનામાં હતા; પણ જીંદગીમાં તેનો મુખ્ય ધારણા પૈસાદાર થવાની હતી અને ઉપર જણાવેલા તેના ગુણોને લીધે તે પોતાની એ ધારણા પૂરી કરી શકયો હતો. જો કે તે લાખો રૂપિયા એકઠા કરી શકયો હતો, તો પણ જીંદગીનું સાર્થક કરવામાં તેને માત્ર થોડીજ ફતેહ મળી હતી. વાસ્તવિક રીતે જોતાં ખરા પુરૂષત્વના અરધા ગુણ તેનામાં હતા; બાકીના ગુણ પૈસા કમાવાની ધુનમાં તે ખીલવી શકયો નહોતો; અને ખીલવી શકાય પણ નહીં. આખરે સોનાના મહેલનો તે માલીક થયો હતો; પણ તેની માલમિલકત માટીની હતી, માટે તેને ફતેહ મળી કહેવાય નહીં. **હોરેસમેન** આ અભિપ્રાય નીચેના શબ્દોમાં જણાવે છેઃ "કોઇ માણસ પોતાની આખી જીંદગી પૈસા કમાવાને માટે મહેનત કરે, દરરોજ જૂજ જૂજ દાન આપે નહિ ને દાન જૂજ જૂજ માગવા આવનારનું સાંભળે નહિ; પણ દરરોજ આપેલી રકમો એકઠી કરવામાં આવે તો તેથી બની શકે નહીં, એવા મહાભારત પરોપકાર કરવાના કામની વ્યવસ્થા મરતી વખતે કરી શકાય; એવી ચોકકસ ધારણાથી માત્ર પોતાનો પૈસો વધારવા તરફજ લક્ષ રાખે તો એવો માણસ પોતાની મેળે પરમેશ્વરનો નોકર અને દાનાધિકારી બને છે; અને પોતાના ધણીનો પૈસો જાણે ભારે દરના વ્યાજે મુકતો હોય એમ કરે છે, અને

આખરે હિસાબ લેવાને વ્હાડે વ્યાજ ને મુદ્દલ બન્ને સોંપી દેછે. કોણ કહેશે કે આવો માણસ પરમેશ્વરનો ખરો અને નીમકહલાલ નોકર નથી ! કોણ કહેશે કે ઇશ્વર તરફથી બદલો માગવાને તે લાયક નથી ! ઉંદગાની શી ધારણાથી પુરી કરવામાં આવી છે તેની કસોટી કાઢવાનો દિવસ ખચિત આવશે. એ દિવસે જણાઇ આવશે કે અખુટ દોલતના ધણીએ સ્ટીવન ગિરર્ડની પેઠે પૈસો એકઠો કરવાને ખુશીથી મહેનત કરી છે, દુઃખ સહન કર્યું છે, અપમાન ખમ્યું છે; પણ તેના અંતઃકરણમાં એવી ધારણા હતી કે મુવા પછી એવું કંઇ પણ ધર્માદા કામ કરવામાં પૈસો મુકી જવો કે જેથી મનુષ્ય વર્ગનું અખંડ અને નિરંતર ભલું થયાં જાય; અથવા એવું માલુમ પડી આવશે કે જોન જેકબ એસ્ટરની પેઠે માત્ર પૈસાના નીચ લોભને ખાતર અને મરણને વખતે ઇશ્વરને નહીં પણ પોતાના પૈસાને યાદ લાવીને પૈસા સાથે બાંધી જવાના હોય, તેમ પૈસા પરજ પ્યાર રાખી, તે પૈસો એકઠો કરતો હતો. જ્યાં સુધી મરણ આવીને પલકમા તેના હાથ કાપી નાંખે છે અને દુનિયાનો પૈસાદાર માણસ મટાડીને તેને દુનિયા છોડી ગયેલામાં ગરીબમાં ગરીબ બનાવી દે છે, ત્યાં સુધી એવો માણસ પોતાના પૈસાને વળગી રહે છે ! !

બોસ્ટનનો મર્હુમ એમોસ લોરેન્સ, એસ્ટર કરતાં ઉલટી વર્તણુંકનો જાણીતો દાખલો છે. એસ્ટરની પેઠે તે પણ બેહુનને ત્યાં જન્મ્યો હતો, અને વીસ વર્ષની ઉમ્મરે શહેરમાં રહેવા આવી તેણે વેપાર કરવા માંડયો હતો. બન્નેએ મુડી અથવા મિત્રોની મદદ વગર શરૂઆત કરી હતી. બન્નેમાં કામ કરવાની શક્તિ, ઉદ્યોગ, કરકસર કાળજીપણું અને ઘણી ખંત હતાં. પણ એ બેની વચ્ચે તફાવત આ હતો: એસ્ટરની પેઠે લોરેન્સ માત્ર પૈસાને પુંજતો નહીં. લોરેન્સે પોતાની જીંદગીનો ઉદ્દેશ તેનાથી જુદી તરેહનો રાખ્યો હતો. "પહેલી નીતિ અને પછી પૈસો" એ તેની કહેવત હતી. તેના ગજવામાં રાખવાની નોટબુકમાં નીચેનું વાક્ય તેણે લખી રાખ્યું હતું. "કોઈ માણસને આખી દુનિયા મળે. પણ તે પોતાનો આત્મા

જુવે તો તેમાં તેને શો ફાયદો છે ? ” તેની જીંદગીનો ઉદ્દેશ શો હશે તે આ પરથી જણાઈ આવે છે. પૈસા આગળ બીજી બધી વાતો ઉતરતી ગણવાને બદલે તે નીતિ કરતાં પૈસાને ઉતરતો ગણતો હતો. પૈસાજ કમાવવા એવી કંઇ તેની ધારણા નહોતી, તેની જીંદગીની મુખ્ય ધારણા સાથે તેનો પૈસા કમાવાની ધારણાને આકસ્મિક સંબંધ હતો. એક વખતે ધર્માદા કામમાં આપવાને તેણે પોતાના સાગીરા પાસે છસેં ડોલર મંગાવવાની ચિઠ્ઠી લખી હતી. થોડા દિવસ પછી બીજા વધારે પૈસા મોકલવાને તેણે લખ્યું. કોઇ વિચક્ષણ લેખકનાં નીચેનાં વાકય એ ચિઠ્ઠીમાં તેણે ટાંકયાં હતાં: “પૈસામાં જે સારી વાત રહેલી છે, તે પેલી સ્ત્રીના મલમની દાબડીની પેઠે તેના ઉપયોગમાં રહેલી છે; જેમ એ દાબડી ઉઘાડી તેમાંનો મલમ બહાર કાઢી, **ઈશુખ્રિસ્ત** ના દુઃખી અવયવોપર લગાડી તેને આરામ આપવાના કામમાં લેવામાં ન આવે તો તે નકામો છે, **તેમ ઈશ્વરને માટે અને તેણે બનાવેલાં દુઃખી પ્રાણીઓને માટે જે પૈસો વાપરવામાં ન આવે તો તે પણ નકામો છે. જે માણસ ઘણો પૈસો સંગ્રહ કરી રાખે છે તે નહીં, પણ જે ઘણો ખર્ચે છે તે પૈસાદાર છે**; માટે હું મારો પૈસો ધર્માદા કામમાં ખરચીને વધારે પૈસાદાર થઇશ અને સંસારશક્તિવાળો માણસ લોભથી પૈસો ભરી રાખશે તે વધારે ગરીબ થશે. ” લૌરેન્સને પોતાના કામમાં ઘણી ફત્તેહ મળી હતી. તે લક્ષાધિપતિ વેપારી થયો હતો. સાત લાખ ડોલર પોતાની જીંદગીમાં ધર્માદા કામમાં તેણે ખરચ્યા હતા. અને મુવા પછી ઘણી દોલત પોતાનાં સગાંને તે વારસામાં આપી ગયો હતો. પૈસો કમાવા બાબત **વેલસ્લીનો** નિયમ ટુંકામાં નીચે પ્રમાણે હતો. **જેટલું કમાવાય તેટલું કમાવ; જેટલું બચાવાય તેટલું બચાવો; જેટલું અપાય તેટલું આપો.** ” આ નિયમની પહેલી બે કલમોની શિખામણ પ્રમાણે લૌરેન્સની પેઠે **એસ્ટર** પણ ચાલતો હતો. પણ ત્રીજી કલમની

આંસ જાર મૂકતો હતો અને ઉદ્યોગ, ઠાવંત અને બધા સદ્‌ગુણ પોતાની જીંદગીની એ ઉમદા ધારણા પાર પાડવાનું સાધન મેળવવા પાછળ વાપરતો હતો. પરિણામ એ થયું કે તેને માત્ર પૈસો નહીં પણ પુરૂષાર્થ એટલે કે સૌથી ઉંચા પ્રકારની ફતેહ મળી.

(જીંદગીનું સાફલ્ય.)

ન્યાય કે દયા ?

ભૂમધ્ય સમુદ્રને કાંઠે આવેલા વેનિસ નામના સુન્દર શહેરમાં એન્ટોનિયો અને બેસેનિયો નામના બે મિત્રો રહેતા હતા. એન્ટોનિયો એક ધનાઢ્ય વ્હેપારી હતો; દરિયાઇ માર્ગે પૂર્વના દેશો સાથે એનો પુષ્કળ વ્હેપાર ચાલતો, અને એનાં વહાણો લાંબી સફરે જતાં. બેસેનિયોને પોર્શિયા નામની એક પૈસાદાર કન્યા સાથે પ્રેમ બંધાયો હતો, પણ પોતે ગરીબ હોવાથી એને ગામ મળવા માટે પણ ભાગ્યે જઇ શકતો. એક વાર એણે એન્ટોનિયોને કહ્યું, 'ભાઈ! થોડાક પૈસા આપે તો હું પોર્શિયાને મળી આવું." એન્ટોનિયોનું સઘળું ધન એના વહાણોમાં પડેલું હતું, અને પોર્શિયાને ત્યાં જતા શોભે એટલું દ્રવ્ય બેસેનિયોને આપી શકે એમ નહોતું. તેથી તેણે શાઇલૉક નામે એક યાહુદી શરાફ પાસે એને નાણાં ધીરાવ્યાં. શાઇલૉકે મશ્કરીનો દેખાવ કરી કહ્યું કે—" જો ભાઇ! હું તારા તરફથી નાણાં આપું છું તો ખરો, પણ ત્રણ મહિનામાં તે પાછાં નહિ અપાવે તો તારા શરીરનું એક શેર માંસ હું કાપી લઇશ. " શાઇલૉક કેવો લુચ્ચો છે એ બેસેનિયો જાણતો હતો, અને તેથી એ દુષ્ટ લોભીને આવી કબુલાત ન આપવી એમ એણે એન્ટોનિયોને કહ્યું. પણ એન્ટોનિયોને ખાત્રી હતી

કે મારી વહાણ ત્રણ માસ પહેલાં જરૂર આવશે. તેમ એને બૅસેનિયો ઉપર સ્નેહ ઘણો હતો, તેથી તેણે આ શરત ખુશીથી કબુલ કરી અને એ બાબતનો શાઇલૉકને દસ્તાવેજ પણ કરી આપ્યો. બૅસેનિયો એ પૈસા લઇ પૉર્શિયાને ગામ ગયો. આ દરમિયાન પૉર્શિયાનો બાપ મરી ગયો, અને તે મરતાં મરતાં પૉર્શિયાને એટલું કહેતો ગયો, કે "હું તને સોનાની, રૂપાની અને સીસાની આ ત્રણ પેટીઓ આપું છું. તેની દરેકની ઉપર એક એક લેખ છે, અને તેમાંની એકની અંદર તારી છબી છે. તારી પાસે પૈસા જોઇ તને ઘણા લોક પરણવા આવશે; પરન્તુ તેઓને આ પેટીઓ બતાવજે, અને તેમાંથી એક પસન્દ કરવા કહેજે; અને જેની પસન્દ કરેલી પેટીમાં તારી છબી નીકળે તેને તું પરણજે." સોનાની પેટી ઉપર લખેલું "બહુને ગમતું"; રૂપાની પેટી ઉપર લખેલું "તમને ઘટતું;" અને સીસાની પેટી પર લખેલું "સૌ ખોઇને." બૅસેનિયોના આવતા પહેલાં, પૉર્શિયા પાસે એક આફ્રિકાનો અને બીજો ફ્રાન્સનો એમ બે રાજા આવી ગયા હતા. આફ્રિકાના રાજાએ જાણ્યું કે "બહુને ગમતું બીજું શું હોય? પૉર્શિયાની જ છબી હોવી જોઇએ." એમ ધારી એણે સોનાની પેટી ઉઘાડી. અન્દર પૉર્શિયાની છબીને બદલે—"ચળકે તેટલું સોનું જ ન હોય! એવા શબ્દો નિકળ્યા,! ફ્રાન્સનો રાજા અભિમાની હતો. તેણે વિચાર્યું કે "મારા યોગ્ય પૉર્શિયા સિવાય બીજું કોણ હોય?" એમ ધારી તેણે રૂપાની પેટી લીધી. પૉર્શિયાની છબી ન નીકળતાં "ધોળું તેટલું દૂધ જ ન હોય." એવા શબ્દો નિકળ્યા! આ પ્રમાણે બે ઉમેદવારોની તો વલે થઇ ગઇ હતી; પણ બૅસેનિયોનું શું થશે એમ વિચારતી પૉર્શિયા બેઠી હતી; એટલામાં બૅસેનિયો આવ્યો, અને પિતાની આજ્ઞા પ્રમાણે એને પણ એ ત્રણે પેટીઓની કસોટીએ ચઢવવો પડયો. બૅસેનિયોના મનમાં હતું 'સૌ ખોઇને,' આ સંસારના સર્વસ્વનો ત્યાગ કરવો પડે તો તે કરીને પણ મારે પૉર્શિયાને પરણવું; અને તેને પોતાના મનનો આ ભાવ સીસાની પેટી

ઉપર લખેલો દેખાયો, તેથી તેણે એજ પસન્દ કરી; અને ઉઘાડીને જુવે છે તો અન્દર પોર્શિયાની છબી ! આથી પોર્શિયા અને બેસેનિયો બન્ને હર્ષ પામ્યાં, અને તેઓએ પરણવાનો દિવસ નક્કી કર્યો. એટલામાં દૈવયોગે એવું બન્યું કે એન્ટોનિઓનાં વહાણ દરિયામાં તોફાને ચઢી ગયાં છે, અને શાઈલોકના નાણાં ભરવાની મુદત પાસે આવી છે એવી મતલબનો વેનિસથી પત્ર આવ્યો. આ વાંચતાં જ બેસેનિયો ગભરાયો અને પોતાના મિત્ર ઉપર શાઈલોક જુલમ ગુજારે તે પહેલાં પોતાનો પ્રાણ એને અર્પણ કરવા નિશ્ચય કરી, તેણે વેનિસ જવા પોર્શિયાની રજા માગી. પોર્શિયાએ કહ્યુંઃ મને પરણો અને મારૂં સર્વ ધન લઇ જાઓ, અને શાઈલોકને જે માગે તે આપો, અને તમારા મિત્રને બચાવો. "બેસેનિયો પોર્શિયાને પરણ્યો, અને શાઈલોકને આપવા માટે દ્રવ્ય લઇ વેનિસ જવા નીકળ્યો. પણ તેના પહોંચતા પહેલાં તો શાઈલોકે એન્ટોનિયોને કેદમાં નંખાવ્યો હતો ! બેસેનિયોના આવ્યા બાદ વેનિસના રાજા પાસે કામ ચાલ્યું. એન્ટોનિયો તો પોતે કબુલ કરેલી શરત પ્રમાણે પોતાનું માંસ કપાવવા તૈયાર થયો, પણ રાજાને દયા આવી, અને એના પ્રત્યે દયા રાખવા શાઈલોકને ઘણું કહ્યું. પણ ઉદારતાથી ગરીબોને નાણાં ધીરનાર આ વેપારી ઉપર, જેની તેની પાસેથી પૈસા ઓકાવનાર લોભી શાઈલોકને બહુ દહાડાનું વેર હતું, અને તેથી તેણે માન્યું નહિ. બેસેનિયોએ બમણું નાણું આપવા માંડ્યાં, પરન્તુ તે લેવા પણ એ ક્રૂર શાઈલોકે ના પાડી. અને 'મને તો એન્ટોનિયોનું શેર માંસ કાપવા દો' એમ હઠ લઇ બેઠો. રાજાએ કહ્યું, "અરે ! સાલા માલુમ, તું બીજા ઉપર દયા નહિ રાખે તો પ્રભુ તારા ઉપર કેમ રાખશે ! " શાઈલોકે ઉત્તર દીધો "મારે દયા ન જોઇએ. મારે તો ન્યાય જોઇએ!" રાજા આ ઉત્તર સાંભળીને મુંઝાઇ બેઠો હતો, એટલામાં એક કાયદાશાસ્ત્રી કચેરીમાં આવ્યો; તેની સલાહ પ્રમાણે આ કામનો ચુકાદો કરવો એમ ઠર્યું. એણે બન્ને પક્ષની હકીકત સાંભળી, શાઈલોકને દયા રાખવા વિનન્તિ કરી, અને બેસેનિયોએ પણ દશ ગણાં નાણાં આપવા

માંડ્યાં, છતાં તે સૌના શાઈલૉકે સાફ ના પાડી. પેલા વિદ્વાને ઍન્ટૉનિયોને પોતાની છાતી ખુલ્લી કરવા કહ્યું, તે સાંભળી શાઈલૉક તો હરખાઇ હરખાઇ ગયો, અને વારંવાર ' વાહવાહ ! ' અને ' શાબાશ ! શાબાશ ! ' એવા શબ્દો કાઢવા લાગ્યો, કાયદાશાસ્ત્રીએ શાઈલૉકને પૂછયું— " કેમ ? તમારી પાસે માંસ કાપવા માટે છરી અને તોલવા માટે ત્રાજવું તૈયાર છે કે ? " શાઇલૉકે કહ્યું: "હાજી, હું બધો સામાન ઘેરથી લેઇને જ આવ્યો છું. "

" કાપ્યા પછી એની સારવાર કરવા માટે શસ્ત્રવૈદ્યને લાવ્યા છો ? "

" એ તો આમારા કરારમાં નથી. "

" વારુ, ત્યારે હવે કોર્ટ ફરમાવે છે કે— " ઍન્ટૉનિયોની છાતીમાંથી એક શેર માંસ તારે કાપી લેવું; પણ તેમ કરતાં જો લોહીનો એક છાંટો પણ બહાર નીકળશે તો તારી સઘળી મીલકત જપ્ત કરવામાં આવશે ! " આ હુકમ સાંભળતાં જ શાઇલૉક તો સ્તબ્ધ થઈ ગયો. લોહીનું ટપકું પણ નીકળે નહિ એમ માંસ શી રીતે કપાય ? તેથી તેણે પોતાની દુષ્ટ માગણી છોડી દઈને કહ્યું—" ભાઈ ! મને મારાં નાણાં વ્યાજગણાં અપાવો એટલે બસ છે. "

પેલા વિદ્વાને કહ્યું "—ના, તારે તો ન્યાય જોઇએ ! "

" અરે ! સાહેબ મને મારી મૂળ રકમ અપાવો એટલે બસ છે. મારે બીજું કાંઇ નથી જોઈતું. "

" અરે દુષ્ટ, હવે સવાલ જવાબ કેવા ? તારે તો ન્યાય જોઇએ ! "

શાઈલૉકે કચેરી છોડી જતા રહેવા માંડયું, એટલે પેલા વિદ્વાને એને અટકાવી કહ્યું: "હજી કેસ પૂરો નથી થયો, જાય છે ક્યાં ? અહીંની રૈયતનો જીવ લેવા કોઈ પણ પરદેશી યત્ન કરે તો તેનો માલ જપ્ત અને દેહાન્તદંડની શિક્ષા આ રાજ્યના કાયદામાં ઠરેલી છે. તારે તો

એ ન્યાય પણ જોઈએ ! ” આ શબ્દ સાંભળતાં જ શાઈલૉક તો ‘હાયરે !’ કરીને રડી પડયો, અને દયા માટે આજીજી કરવા લાગ્યો. ઉદાર એન્ટોનિયોએ એનો દેહાન્ત દંડ માફ કરવા ન્યાયને વિનન્તિ કરી, અને તેની બધી મીલ્કત જપ્ત થશે તો આ લોભી યાહુદી છાતી ફુટીને મરી જશે એમ જાણીને જપ્તીના માલનો અરધો જે કાયદેસર પોતાને મળવાનો હતો તે પણ શાઇલૉકને આપી દેવા દરખાસ્ત કરી !

આ કાયદાશાસ્ત્રી તે કોણ હતું ? પુરુષવેષે આવેલી પોર્શિયા ! તેણે એકદમ ઘેર જઇ વેષ બદલી નાંખ્યો, અને બેસેનિયો ઘેર આવ્યો ત્યારે એણે પોતે આપેલી લગ્નની વીંટી માગી. પણ બેસેનિયો તે ક્યાંથી આપે ? એ તો એને કાયદાશાસ્ત્રીને એના કામના બદલામાં આપવી પડી હતી. પોર્શિયાએ એ વીંટી પોતાની આંગળી ઉપરથી કાઢીને બેસેનિયોને આપી ત્યારે બેસેનિયોએ તે ઓળખી, અને જાણ્યું કે આ સર્વ ઉપકાર બુદ્ધિશાળી પોર્શિયાનો જ !

૧. મિત્રનો પ્રેમ, દેવાનું દુઃખ, દયાની જરૂર, અને બુદ્ધિશાળી સ્ત્રીની સંસારમાં સહાયતા—એ આ વાર્તાના મુખ્ય બોધ છે.

૨. એન્ટોનિયોએ પોતાના મિત્ર માટે કેવું જોખમ માથે વ્હોર્યું ! મિત્ર ખાતર સંકટમાં આવી પડયા છતાં એણે મોં સરખું પણ બગાડ્યું છે ? અણુગમતે મને સ્નેહની ફરજ બજાવવી એ મિત્રતા નથી એ ધ્યાનમાં રાખવું.

૩. દેવાનું દુઃખ પણ કેવું હોય છે એ સમજવા જેવું છે. અમુક વખતે અમુક પૈસા આવશે એવી આશાએ દેવું કરવું; અને તેમાં પણ શાઇલૉક જેવા દુષ્ટ લોભી સાથે કામ પાડવું, એ કેવું જોખમ ભરેલું છે. એ આ વાતથી સમજાશે.

૪. બીજાની પરોપકારવૃત્તિ પણ દુષ્ટ માણસથી સહેવાતી નથી.

૫. લોભ કરતાં પણ દ્વેષ વધારે પ્રબળ છે. જુવો કે શાઈલોક જેવા લોભીને પૈસા કઢાવવા કરતાં પણ પ્રાણ લેવો વધારે ગમ્યો. પોતાના મ્હોંમાં કાંઈ ન આવવાનું હોય ત્યારે પણ સામાને નુકસાન કરવામાં દ્વેષી માણસ આનન્દ માને છે.

૬. પોર્શિયા બૅસેનિયોને ચાહતી હતી, છતાં પિતાની આજ્ઞા માથે ચઢાવી એણે પોતાના ઉમેદવારોની પરીક્ષા કરી. મૂર્ખ કે અભિમાનીને નહિ, પણ પ્રેમ ખાતર પોતાનું સર્વસ્વ ત્યજવા તત્પર એવા બૅસેનિયોને પોર્શિયા પરણી, અને પોતાનો ધણી મિત્રધર્મમાં ચૂકે નહિ એમ તેણે ઈચ્છયું. અને તે માટે ઉદાર મનથી અને બુદ્ધિચાતુર્યથી, પોતાથી બનતી, સહાયતા પણ કરી.

૭. આપણે અસંખ્ય દોષથી ભરેલા છીએ. પ્રભુ પાસે ન્યાય માગે આપણે ચાલે એમ નથી. એની દયા હોય તોજ આપણે ઉગરીએ. માટે ન્યાય કરતાં દયાનો ધર્મ ઉંચો છે, એ આ વાર્તાનો મુખ્ય ઉપદેશ છે.

૮. જે ઉદાર મિત્રતા જાણે છે તે શત્રુને ક્ષમા પણ આપી જાણે છે.

નીતિશિક્ષણ.

ઇશ્વરચંદ્ર વિદ્યાસાગરની ગુરુભક્તિ, સ્પષ્ટવક્તાપણું અને દયાભાવ.

વિદ્યાસાગરનો સ્વભાવ તથા તેમની મુખમુદ્રા એવાં ચિત્તાકર્ષક હતાં, કે એમના સમાગમમાં આવનાર હરકોઇ મુગ્ધ થઇજતું. તેમના

ગુરુએ પણ એમનાથી પ્રસન્ન રહેતા હતા. વેદાન્તશ્રેણીના અધ્યાપક શંભુચન્દ્ર વાચસ્પતિ તો એમના સ્નેહપાશમાં એટલા બધા બંધાઈ ગયા હતા કે એમને પૂછયા વગર પાણી પણ પીતા નહોતા. કારણ એ હતું કે અતિવૃદ્ધ અવસ્થાને લીધે ઉઠવા બેસવામાં તથા ન્હાવા ધોવામાં ગુરૂજીને બીજા કોઇના આધારની જરૂર પડતી હતી. ઇશ્વરચંદ્ર સદા ગુરૂસેવામાં તત્પર રહેતા અને આખો દિવસ ત્હેમનો પાસે ગાળતા. સેવાથી ત્હેમણે વૃદ્ધ ગુરૂને પોતાને વશ કરી લીધા હતા. ગુરૂજી પણ ઇશ્વરચંદ્રની બુદ્ધિથી એટલા બધા ખુશ હતા, કે ત્હેમની સલાહને સૌથી ઉત્તમ ગણતા. એક દિવસ પંડિતજીએ પુછયું. "બેટા, હું ઘણો વૃદ્ધ થઇ ગયો છું. ઉઠતાં બેસતાં હમેશા એક માણસના ટેકાની જરૂર પડે છે. તેથી મારો વિચાર છે, કે એક વાર લગ્ન કરું. કેમ તારો શો સલાહ છે ?" ગુરૂજીની એ વાત સાંભળીને ઇશ્વરચંદ્ર મનમાં ને મનમાં વિચારવા લાગ્યાઃ " આ પંચાશી વર્ષનો ડોસો જો કોઇ છોકરી સાથે લગ્ન કરે તો એનું શું પરિણામ આવે ? શું થોડાજ દિવસોમાં એ મરી નહિં જાય ? શું ત્હેમની બાળપત્નીને જીવનપર્યંત વૈધવ્યના અથાગ સાગરમા ગોથાં નહિં ખાવાં પડે ? હાય ! એ વખતે એ કોમળહૃદયા પરતંત્ર બાલિકાની શી વ્હલે થશે ! ! " આ બધા પ્રશ્નો ત્હેમના ચિત્તમાં ઉઠવા લાગ્યા અને તેમને ઘણો સંતાપ થયો. આખરે ગળગળે સ્વરે ત્હેમણે જવાબ આપ્યોઃ " ગુરૂજી, હું આપના જેવો વિદ્વાન નથી, કે આપને સલાહ આપી શકું. આપે તો સંસારમાં કેટલીએ નવા જુની જોઇ છે. આવાં લગ્નનાં પરિણામ પણ આપે બહુ જોયાં હશે. આવી અવસ્થામાં ઢંગધડા વગરનું અને અનુચિત લગ્ન કરવું આપ યોગ્ય સમજો છો ? એક નિરપરાધી બાલિકાના જીવનના બધા સુખને ધુળમાં મેળવી દેવાનો આપને શો અધિકાર છે ? કેવળ પોતાના સ્વાર્થને સારૂ એક કોમળ પ્રાણુને આખી જીન્દગી સુધી રોવડાવ્યા કરો, એ આપ જેવા બુદ્ધિમાનને છાજે ? " પંડિતજીએ મુંગે મ્હોંએ ઇશ્વરચન્દ્રની વાત સાંભળ્યા કરી અને ઉત્તરમાં ત્હેમના બન્ને હાથ પકડીને ઘણીજ નમ્રતાપૂર્વક

સંબંધી વાત આવશ્યક બતાવીને હેમની એ કાર્યમાં મંજુરી માગી. પણ અડગ ઈશ્વરચંદ્ર નાને નાજ કહેતા ગયા અને આખરે એટલું કહીને ઘેર જતા રહ્યા: " કોણ જાણે કયારે આ સત્યાનાશી રિવાજ કુળવાનોમાંથી જડમુળથી નાબુદ થશે ? ? " આમ તો ઈશ્વરચંદ્ર ઘેર ગયા. અને મ્હણે ગુરૂજીના લગ્નની તૈયારીઓ થવા માંડી; અને વાંચકો, લખતાં હૃદય કમ્પી ઉઠે છે, પંચાશી વર્ષના બુઢ્ઢા સાથે એક અતિ રૂપવતી કન્યાનું લગ્ન-લગ્ન શેનું, પાણિગ્રહણ થઈ જ ગયું ! !

ઈશ્વરચંદ્રે જયારે આ લગ્નની વાત સાંભળી ત્યારે એ ધ્રુજવા લાગ્યા અને સજળ નેત્રે, રૂંધાઈ ગયેલા કંઠે મ્હોટાઈ જઇને બોલી ઉઠયા, કે " હે પરમાત્મા ! શું આ દેશને રસાતળ જ પહોંચાડવાનો જ ત્હારો ઇરાદો છે ? **ઓમ્મો કષ્ટ પામતી હોય તે ઘરનું અને તે દેશનું કદી કલ્યાણ થતું નથી.** " બસ આટલું બોલીને ચુપ થઈ ગયા અને મનમાંને મનમાં કાંઈ વિચારવા લાગ્યા. દૃઢ પ્રતિજ્ઞાસૂચક ચિહ્નો એજ સમયે તેમના મ્હોં ઉપર ઝળકવા લાગ્યાં. હેમની એ પ્રતિજ્ઞા, આગળ ઉપર હેમનાં કાર્યોથી જણાઇ આવશે.

એક દિવસ એ વૃદ્ધ પંડિતજીએ હેમને કહ્યું કે આટલા બધા દિવસ થયાં પણ તું તારી નવી ગુરૂપત્નીનાં દર્શન કરવા નથી આવ્યો. " ઈશ્વરચન્દ્ર રોઈ પડયા. હેમની આંખોમાંથી ચોધાર આંસુની ધારા વહેવા લાગી. એ વખતે તો પંડિતજી શાન્ત રહ્યા પણ બીજે એક દિવસે મ્હરાણે એમને પોતાને ઘેર લઈ ગયા. ત્યાં જઇને ઈશ્વરચન્દ્રે પોતાની બાળ ગુરૂપત્નીને જોઇ ત્યારે તેમના ચિત્તમાં કરૂણાસાગર ઉભરાઈ આવ્યો. હેમનાં જળબિન્દુઓએ આંખોદ્વારા વહીને ગુરૂપત્નીના અર્ધ્યપાદ્યની ગરજ સારી. બે રૂપિયા સાથે ગુરૂપત્નીનાં ચરણમાં માથું મુકીને પ્રણામ કરીને પોતે બહાર જતા રહ્યા. ગુરૂજીએ હેમને જળપાન કરવાનો ઘણો આગ્રહ કર્યો. પણ એ તેજસ્વી મહાત્માએ ઉત્તર આપ્યો, કે ' આ નરક કુંડમાં હવે હું જળસ્પર્શ

ન્હોતો. સાધારણ રીત્યે આપણો એવો સ્વભાવ હોય છે, કે જે મનુષ્યોને આપણે પૂજ્ય વડિલ ગણતા હોઇએ છીએ, ત્હેમની બે આંખની શરમ પડે છે. ત્હેમને મ્હોંએ કોઇ દિવસ ખરી વાર્ત્તા કહેવાતી નથી. ત્હેમનાં ખોટાં આચરણો વખતે પણ ત્હેમને કર્ત્તવ્ય સંબંધી સ્પષ્ટ સલાહ આપી ખોટું લગાડાતું નથી. બાળવિવાહ, બહુવિવાહ, (એક-સ્રીની હયાતીમાં બીજી સ્રી સાથે લગ્ન કરવાનો રિવાજ) અને વૃદ્ધ-વિવાહના સખ્ત વિરોધી હોવા છતાં પણ વ્યવહાર સાચવવાની ખાતર, એવાં લગ્નોના વરઘોડા આદિ ઉત્સવોમાં શામિલ થતા આપણે ઘણા સુધારકોને જોઇએ છીએ. શું એ સુધારક બન્ધુઓ જાણતા નથી કે આ કેવળ ત્હેમની કાપુરૂષતા, નામર્દાઇ જ છે ? શું તેઓ પોતાનાં એવાં કાર્યોથીએ અનર્થકારી રિવાજોને મૌનપણે ઉત્તેજન નથી આપતા ? પણ ઇશ્વરચંદ્ર વિદ્યાસાગર એવા બ્હીકણ મનુષ્ય નહોતા એમણે તો પોતાના પૂજ્ય ગુરૂશ્રીની પણ શરમ ન રાખતાં જે વ્યાજબી લાગ્યું તે વગર સંકોચે સ્પષ્ટ કહી જ દીધું.

* * * * *

ઇ. સ. ૧૮૬૭માં બંગાળા પ્રાન્તમાં ઘોર દુકાળ પડયો હતો. પુત્રો વૃદ્ધ માતપિતાનો ત્યાગ કરીને, અને યુવાન જનેતાઓ કોમળ બાળકોને રસ્તામાં ફેંકી દઇને, ભુખનાં માર્યાં, અન્નની શોધમાં ચાલ્યાં જતાં હતાં. પણ અન્ન કહીં મળતું નહીં. લોકો કંદમૂળ અને પાંદડાં ખાઇને ગુજરાન ચલાવતા હતા. ચારે તરફ હાંહાકાર વર્તી રહ્યો હતો. એ સમયે વિદ્યાસાગરે પ્રયત્ન કરીને સરકાર પાસેથી તો સહાયતા અપાવી એટલુંજ નહીં પણ પોતે ગાંઠનું ખર્ચ કરીને ગામેગામ ફરીને હજારો ગરીબ બેકુનોને અન્ન વસ્ત્ર તથા ઔષધિ આપીને મરતા મરતા બચાવ્યા એમણે પોતાને ઘેર એક અન્નછત્ર ખોલ્યું. ત્હેમાં કેટલા ગરીબોનું પોષણ થતું હતું, ત્હેનો ખ્યાલ એટલા ઉપરથી આવશે કે બાર રસોઇઆ રાત દિવસ રાંધવાના કામમાં લાગ્યા રહેતા હતા. અને વીસ જણા પીરસવાનું કામ કરતાં કરતાં થાકી જતા હતા. આવી

રીતનું દાન આર પાંચ મહિના સુધી ચાલુ રહ્યું. વિદ્યાસાગરે આ ગરીબ બાન્ધુઓને બચાવવા માટે કેટલો બધો શ્રમ લીધો હશે તે એટલા ઉપરથી જણાઇ આવે છે કે, ડોમ, ચમાર, ભંગી જેવી અત્યંતજ ગણાતી ન્યાતો, જ્હેમને અડકતાં પણ લોકો ઘૃણા કરે છે, ત્હેમનાં સડેલાં માથાંમાં એ દુકાળના સમયમાં એ પોતાને હાથે તેલ ઘાલતા હતા. એ દુકાળના સમયમાં એમણે પોતાનું સર્વસ્વ ગરીબ દુઃખીઓની સેવામાં ખરચીને હજારો ભુખે મરતા મનુષ્યોના પ્રાણ બચાવ્યા. વાહવીર દેશહિતૈષી બન્ધુઓ ! કહો ત્હમારામાંથી કેટલાએ સંવત ૧૯૫૬ ના દુકાળમાં ખેડુતોની આ પ્રમાણે રક્ષા કરી હતી ? ના, કોઇજ નહીં. કેવળ સાચી લોકસેવાની પ્રબળ ઇચ્છા ત્હેમના હૃદયમાં રાત દિવસ રહેતી હતી, તેથી જ ત્હેમણે એવું ઉત્તમ કાર્ય કરી બતાવ્યું, કે જેવું કામ કરી બતાવ્યાનો યશ મેળવવા બહુજ થોડા દેશભક્તો જ ભાગ્યશાળી નીવડ્યા છે. સત્તર હજાર આર્યસંતાન ૧૯૫૬ના દુકાળમાં ખિસ્સિ થઇ ગયાં, હજારો ખેડુતોનો નાશ થઇ ગયો, પણ અફસોસ ! કે આપણામાંથી એક પણ વિદ્યાસાગરના જેવો દયાળુ મહાત્મા ન નીકળ્યો ! !

દુકાળના સમયની ત્હેમની આ સેવા જોઇને બંગાળાના ગરીબ અભણ લોકો ત્હેમને વિદ્યાસાગરને બદલે "દયાસાગર" કહેવા લાગ્યા હતા. શ્રેષ્ઠ બંગ કવિ મધુસૂદન દત્તે પણ ત્હેમને "દયાસાગર" તરીકે સંબોધન કર્યું છે. અને આ વૃત્તાંત વાંચ્યા પછી કોણ કહેશે કે આ વિશેષણને એ સર્વ રીતે યોગ્ય નહોતા ?

બંગાળાની સરકારે પણ વર્ધમાન જીલ્લાના કમિશનર મારફતે આ પરોપકારી સેવા માટે ત્હેમનો ખાસ ઉપકાર માન્યો હતો.

(ઈશ્વરચંદ્ર વિદ્યાસાગર)

સાચવી સ્ત્રીની સત્તા.

લિયોફ્રિક અને ગોડાઇવા.

લેડી ગોડાઇવાનું નામ જાણીતું છે. એનો પતિ લિયોફ્રિક એક મ્હોટો હાકેમ (અર્લ)હતો. બેઉ તરત જ પરણ્યાં છે, એકના હૃદયમાં પ્રેમ છલકાઇ રહ્યો છે; હર્ષ ઉછળી રહ્યો છે; પણ આસપાસના સંજોગો એ હર્ષના વેગને શિથિલ કરી નાંખે એવા હતા. કૌવેન્ટ્રિનું ગામ (જે લિયોફ્રિકના કબજામાં હતું) તેમાં ભયંકર દુકાળ ચાલતો હતો; લોકો કર ભરી શકતા ન્હોતા. આથી લિયોફ્રિક તેઓના પર ચ્હીડવાયો હતો. ઘોડા પર બેસીને દંપતી કૌવેન્ટ્રિના શહેરમાં પ્રવેશ કરેછે, ત્યારથી આ સંવાદની શરૂઆત છે. લેડી ગોડાઇવા દુષ્કાળથી પીડાતા લોકોની તરફથી જબરી વકીલાત કરે છે, અને સ્ત્રીહૃદયની સત્તા સંપૂર્ણ અજમાવે છે; છતાં તેનો પતિ એવી કઢંગી શરત કરે છે કે "બપોરને સમયે નગ્ન શરીરે ઘોડા પર બેસીને મહોલ્લાઓમાં તું ફરે તો હું કર માફ કરૂં." એ સરતે તેનો પતિ લોકોનો કર માફ કરવાનું કબૂલ છે. અન્તે એવું હૃદયની પ્રેમભાવના કેવી વિજયથી નીવડે છે તેનું આ સંવાદમાં ઠીક ચિત્ર આપ્યુંછે. સુન્દરતામાં લૅન્ડૉરની સઘળી કૃતિઓમાં આ વધારે ચ્હડિઆતી છે, એમ સાક્ષરો કહેછે. લેડી ગોડાઇવા વિષે ટેનિસન કવિએ પણ એક કાવ્ય બનાવ્યું છે, તેનાં ઇમર્સન ઘણું વખાણ કરે છે.

ન્હાનપણથી લૅન્ડૉરને લેડી ગોડાઇવાની વાર્તા તરફ વિશેષ પ્રેમ હતો. લેડી ગોડાઇવાના માનમાં મેળો ભરાતો હતો, તે જોવા એ ગયેલ હતો. ત્યાંથી આવ્યા પછી રૂગ્બિની શાળામાં એ ભણતો હતો તે વખતે એણે પાટીના તખ્તા આગળ બેસીને નીચે પ્રમાણે કવિતા બનાવી હતીઃ—

" In every hour, in every mood,
O lady, it is sweet and good
To bathe the soul in prayer;
And at the close of such a day,
When we have ceased to bless and pray
To dream on thy long hair. " ૧૬

આ કવિતા લૅન્ડોરે પોતાના એક મિત્રને વંચાવી. તેને કવિતાનો વિષય ઘણો વિચિત્ર લાગ્યો અને છેલ્લી લીંટી વાંચીને તો ત ખુલ્ફ્ળ જ હસ્યો. આથી લૅન્ડોર એવો શરમિન્દો પડી ગયો કે તેણે પોતાના મિત્રને કહ્યું કે ' બીજા કોઇ વિદ્યાર્થીને તું આ કવિતાની વાત જણાવીશ નહિ. ' પોતે જ્યાં કવિતા બનાવી હતી તે સ્થળનું અને ત્યાં આગળ ઉગતા પેપરમીંટના છોડનું સ્મરણ કરીને લૅન્ડોર ઇચ્છે છે કે "May the pepperment be still growing on the bank in that place. "

કૉવેન્ટિના મહોલ્લાઓમાં નગ્ન શરીરે ઘોડા ઉપર બેસીને ફરતી સાધ્વી શ્રી ગોડાઇવાનું ચિત્ર " The Graphic " નામના સુપ્રસિદ્ધ અંગ્રેજી પત્રમાં થોડા સમય ઉપર આવ્યું હતું તે ઘણું રમણીય અને માન ઉપજાવે એવું હતું. બે ત્રણ વર્ષ ઉપર સુન્દરીસુબોધના એક અંકમાં ' પરદુઃખભંજન લેડી ગોડાઇવા " વિષે એક શ્રીલેખ આવેલો હતો તે પણ વાંચવા જેવો છે.

ગોડાઇવા—મ્હારા વ્હાલા લિયોફ્રિક ! શહેરમાં દુષ્કાળ પડયો છે. લીસ્ટરશાયરના વિશાળ ચારામાં પણ અનાવૃષ્ટિ કેટલા દિવસો સુધી રહી હતી, અને કેટલા રવિવારો સુધી વર્ષાદ માટે પ્રાર્થના થતી અને દુઃખે પીડાતા અનાથ પશુઓ પરથી પ્રભુ પોતાનો કોપ સંકેલીને દયાર્દ્ર બને એવી સ્તુતિ થતી આપણે સાંભળી હતી તે યાદ કરો.

મ્હારા પ્રિય પતિ ! મરી ગયેલા બળદને જાહેર રસ્તામાં મૂકીને ચાલ્યા જવા માટે એક કરતાં વધારે ગુન્હેગારને ત્હમે કેદમાં નાંખ્યા છે. બીજા લોકો, જે ઓલામાંથી પોતે અને પોતાના છોકરાઓ અને કદાચ પોતાના ઘરડા પિતાઓ અને પોતાની માતાઓ સુદ્ધાં, બળદ વિનાનાં ગાડાંને ઘર તરફ ઘસડતા હતા તે તમને આવતા જાણીને ન્હાસી ગયા. જો કે આપણી સાથે બહાદૂર ભાલાવાળાઓ અને ચતુર ધનુષધારીઓ હતા તો પણ પોતાના શેઠની દરિદ્રતાથી જેમને ઘર બહાર નીકળવું પડ્યું હતું એવા ખેતરના કુતરાઓ જે વિકાળ પ્રાણીઓને ફાડી ખાતા હતા તેની આગળ થઇને જવું ભયંકર અને જોખમ ભરેલું લાગતું. બીજા કુતરાઓ કરડાયલા અને અપંગ થયલા, ક્ષુધા અને અશક્તિને લીધે તરફડિયાં મારતા, અથવા ગરમી અને દુઃખથી આકરા થઇ ગયેલા, પોતાની લાળી અને ઉંડી ચીસોથી અથવા તો તીક્ષ્ણ અને ત્વરિત ભસાભસથી વાતાવરણને ભરી નાંખતા હતા. જે દુર્ગન્ધ આવતી તે આસપાસનાં વૃક્ષોથી કે વેલીઓથી જરા પણ ઓછી થતી ન્હોતી.

સિપોહ્રિક—ને હવે, મ્હારી વ્હાલી મોડાઇવા, શું ત્હને એવી બ્હીક લાગે છે કે ફોર્વેનિત્ના દરવાજા આગળ આપણું પ્હોંચીશું ત્યાર પહેલાં આપણને કોઈ જાનવર ખાઇ જશે ? અથવા તો બગીચાઓમાં ત્હને આવકાર આપવા ગુલાબનાં પુષ્પો નહિ હોય ? કે ત્હારી પથારી અને ઓસીકાં માટે સુગન્ધિદાર વનસ્પતિઓ નહિ હોય ?

મોડાઇવા—સિપોહ્રિક, મ્હને એવી કાંઇ બ્હીક નથી. આ ગુલાબોનો જ મહિનો છે. મ્હારાં શુભ લગ્ન પછી હું ગુલાબ જ જોઉં છું. એ ગુલાબો અને બીજી સઘળી સુગન્ધિદાર વનસ્પતિઓ કોણ જાણે શા કારણથી પણ હું જ્યાં જ્યાં તેના તરફ જોઉં છું ત્યાં ત્યાં જાણે તેઓ મ્હને ઓળખતાં હોય અને મ્હારા આવવાની આશા રાખતાં હોય તેમ મ્હને અભિનંદન આપતાં જણાય છે. મ્હને તેઓ પર પ્રીતિ છે તે શું એ સમજતાં હશે ?

લિયોફ્રિક—ધીરી રે ધીરી ! પણ ત્હારી ઇચ્છા શું છે ? હું હું પ્રાર્થના કરવા આવ્યો નથી. છતાં, જો પ્રાર્થનાથી ત્હને સંતોષ થાય એમ હોય અથવા તેથી જો આ અનાવૃષ્ટિ જતી રહે એમ હોય તો હું સીધો સેઇન્ટ મિશેલના દેવળમાં જાઉં અને સ્હવાર સુધી પ્રાર્થના કર્યા કરૂં.

ગોડાઇવા—લિયોફ્રિક ! હું પણ એમ જ કરૂં. પરંતુ મારી ખરા જીગરની ઘણી પ્રાર્થનાઓ પ્રભુએ નથી સાંભળી એમ બન્યું છે. તેથી જે વધારે સહેલાઇથી બની શકે એમ છે, તેને માટે જો હું આપની યાચના કરૂં તો, મ્હારા પ્રિય પતિ ! આપ મને સાંભળશો ?

લિયોફ્રિક—કેમ ! શું છે ?

ગોડાઇવા—મ્હારા પ્રેમાળ પ્રભુ ! ત્હમે ગુસ્સે હતા તેજ વખતે જે દુર્ભાગી મનુષ્યોએ ત્હમને કુપિત કીધા છે તેના બચાવમાં કંઇ પણ કહેવું મ્હને ઠીક ન લાગ્યું.

લિયોફ્રિક—દુર્ભાગી! એટલું જ ?

ગોડાઇવા—ત્હમને આવા કુપિત દીઠા એટલે ખરે તેઓ દુર્ભાગી તો ખરાજ. આપણા ઉપર કેવો મન્દ વાયુ વાય છે ! સંધ્યા કેવી ગંભીર, સ્થિર, અને મુંગી જણાય છે ! આકાશ અને પૃથ્વી કેવાં શાન્ત લાગે છે ! શું કોઇ તેનો આનંદ મેળવશે નહિ ? શું આપણે પણ એ આનંદ નહિ મેળવીએ, મ્હારા લિયોફ્રિક ? સૂર્ય આથમવાની તૈયારી ઉપર છે; ઓ લિયોફ્રિક ! ત્હમારો ક્રોધ શમ્યા પહેલાં તે આથમે એવું થવા ન દેશો. આ મ્હારા શબ્દો નથી. મ્હારા કરતાં કોઇ વધારે બળવાન સત્વના આ શબ્દો છે. મ્હારી અયોગ્યતાથી શું એ શબ્દોનો પ્રભાવ ઓછો ગણાશે?

લિયોફ્રિક—ગોડાઇવા ! બંડખોરોનો તું પક્ષ કરવા માગે છે ?

ગોડાઇવા—શું તેઓએ ત્હમારી સામે બંડ ઉઠાવ્યું છે? ખરે-ખર એ વાતની તો મ્હને ખબરજ નહિ.

સિપોર્ડ્રિક—આપણા હુન્નની તેઓને સારી ખબર હતી; તેને અંગે થનારા ખર્ચો અને ઉત્સવો વિષે પણ તેઓ જાણતા હતા; આવા દુકાળના સમયમાં મ્હારી પોતાની જમીન એ ખર્ચોને માટે બસ નથી એ પણ તેઓ સમજતા હતા, છતાં મ્હારા વંશજોએ નક્કી કરેલા કરો મ્હને મોકલવામાં તેઓ ચૂક્યા છે.

ગોડાઇવા—તેઓ કહે છે તે પ્રમાણે તેઓ ભૂખે મરતા હોય—

સિપોર્ડ્રિક—તો તેથી શું મ્હારે પણ ભૂખે મરવું? મ્હારાં માણસો ગયાં તેટલું શું બસ નથી?

ગોડાઇવા—બસ છે! ઓ ઇશ્વર! ઘણું છે! ઘણું છે! તેઓ ત્હમારી પાસેથી કદિ જાય નહિ એવું હું ઇચ્છું છું. તેઓને હમે જીવન આપો, શાન્તિ આપો, સુખ આપો, મનોજ્ઞ આપો. તેઓમાં કેટલાક એવા છે કે જેઓએ મ્હારા બચપણમાં મ્હને સુખડીઓ કરેલી અને જ્ઞાનસંસ્કારના પાત્ર + આગળ મ્હને આશિષો આપેલી. લિયોફ્રિક! લિયોફ્રિક! મ્હને લાગે છે કે જે પેલા વૃદ્ધ પુરુષને હું જોઇશ તે તેમાંનો જ કોઇ હશે; તે વખતે મ્હને એહો જે આશિષ આપેલી, અને તેના બદલામાં, અફસોસ! તેને માટે હું જે આશિષ લાવું છું, તેનો પણ મ્હને વિચાર આવશે. તે વખતે મ્હારા હૃદયમાંથી રુધિર વહેશે, મ્હારૂં હૈયું ફાટી જશે, અને તે જોઇને એ રડશે! વેર લેવાને તત્પર થયેલા પોતાના કુંટુમ્બમાં મૃત્યુને પ્રવેશ કરાવનાર ક્રૂર પતિની સ્ત્રીને માટે, ધિક્ક આત્મા! એ રડશે.

+ Baptismal font (ખ્રિસ્તીઓમાં બાળકો પર થતી એક ધર્મક્રિયા વખતે વપરાતું પાત્ર)

લિયોક્રિક—આપણે મ્હોટા ઉત્સવો ઉજવવા જોઇએ.

ગોડાઈવા—અલબત્ત !

લિયોક્રિક—ત્યારે શું ?

ગોડાઈવા—પ્રભુનાં મુગાં પ્રાણીઓના મૃત્યુ પાછળનો જે કોલાહલ તે શું ઉત્સવ કહેવાય ? ભરચક થયેલાં દિવાનખાનાંઓ તે શું ઉત્સવ કહેવાય ? કતલ કીધેલાં પશુઓ તે શું ઉત્સવ કહેવાય ? ઉન્માદ આણે એવાં ગીતો અને ચકરી લાવે એવાં નૃત્યો તે શું ઉત્સવ કહેવાય ? વિવિધ વેશધારીનાં ભાડુતી વખાણો તે શું ઉત્સવ કહેવાય ? આપણો પોતાનો અન્તરનો અવાજ આપણા વિષે જે કહી શકે તેના કરતાં એક ગવયાનો અવાજ આપણા વિષે શું વધારે સારી ચીજે કહી શકશે ? નિંદ્રામાં એનો શ્વાસ શું આપણા શ્વાસને વધારે કોમળ બનાવી શકશે ? રે ! મ્હારા વ્હાલા ? દરેક ચીજ આપણને ઉત્સવરૂપજ થશે. આપણી જો એમજ ઇચ્છા હશે તો એમજ થશે. ‘ બાગીચાનાં સુન્દર પક્ષીઓને કલ્લોલ કરતાં જોઇને જે દિવસે હૃદયમાં આનન્દની ઉર્મિયો ઉછળે નહિ તે દિવસ નઠારોજ સમજવો, અને એથી વધારે નઠારા દિવસ આવવાનો સંભવ પણ સમજી લેવો પણ, લિયોક્રિક ! ખરો ઉંચા પ્રકારનો ઉત્સવ તે પ્રભુના કિંકરે મનુષ્યનાં હૃદય ઉપર જ પ્રસાર્યો છે. તે આનંદ છે, તે ઉપકારવૃત્તિ છે, તે છાતીસરસું ચાંપેલું અને દીનબન્ધુની પ્રાર્થના કરતા ફરમાવાયેલું ક્ષુધાપીડિત નમાયું બાળક છે. એ ઉત્સવ આપણે ઉજવીશું. અતિથિઓ તૈયાર છે. દિવસોના દિવસો સુધી, મહીનાઓના મહિના સુધી વર્ષોનાં વર્ષો સુધી એ ઉત્સવ આપણે જારી રાખીશું અને એથી સદા સુખમાં અને સંપત્તિમાં રહીશું. લિયોક્રિક ! એ ઉત્સવનો અમૃતરસ ભ્રમર કે પુષ્પ કે દ્રાક્ષલતાથી આપણને મળી શકે તે કરતાં વધારે મીઠો છે. સ્વર્ગમાંથી એનું ઝરણ વહે છે; જે માણસ એ પ્રવાહને અહીં નિરંતર વહેવડાવ્યા જાયછે તેના ઉપયોગને માટે સ્વર્ગમાં એ વધારો કરશે.

લિયોક્રિક—તુ તો ઘેલી થઇ છે.

ગોડાઈવા—ખરેખર, હું અત્યારે મ્હારૂં પોતાપણું ગુમ થી બેઠી છું. કોઈ દિવ્ય શક્તિ, કોઈ સતી, કોઈ પ્રેમાળ શક્તિ મ્હારા શરીરને અને આત્માને અને અવાજને મૃદુતા અને પ્રેમભાવમાં પીગળાવી દે છે. ઓ મ્હારા પતિ ! એ શક્તિની આજ્ઞાં આપણે માનવી જ જોઈએ. મ્હારા તરફ જુઓ ! મ્હારા તરફ જુઓ ! જમીન પરથી આપનાં મધુર નયન ખસેડો ! હું યાચના કરતી અટકીશ નહિ; અટકવાની મ્હારામાં હિંમત નથી.

લિયોફ્રિક—આપણે વિચાર કરીશું.

ગોડાઈવા—'વિચાર કરીશું' એમ તો કહેશો જ નહિ ! આપણે ભલાઈ કરી શકીએ એમ હોય તે વખતે શું ભલાઈ વિષે વિચાર કરવા બેસવું ? અનાથ શિશુઓને અન્ન માટે રડવા દેશો નહિ. આપણા પ્રભુની માતા તેઓનું સાંભળશે. આપણું નહિ સાંભળે, કદિ નહિ સાંભળે !

લિયોફ્રિક—પેલા બિશપ (ધર્માધ્યક્ષ) આવે છે. શહેરની દિવાલથી આપણે એક જ માઈલને છેટે છીએ. કેમ નીચે ઉતરી? કોઈ બિશપ એટલા માનની આશા રાખી શકે નહિ. ગોડાઈવા ! લોકમાં મ્હારી પદવી અને માન એથી ઓછાં થાય છે. અર્લ ગોડવીન એ હકીકત જાણશે. ઉઠ ! ઉઠ ! બિશપે જોયું છે. એ એનો ઘોડો આગળ ચલાવે છે. ત્હારી પાછળ નજર જમીન ઉપર એના પગનો અવાજ નથી સંભળાતો ?

ગોડાઈવા—ઓ લિયોફ્રિક, આ ઘણો ગેરવ્યાજબી કર, સખ્ત મજૂરી ઉપરનો કર, સખ્ત જીવન ઉપરનો કર, જ્યાં સુધી માફ નહિ કરો ત્યાં સુધી હું નહિ ઉઠું, કદિ નહિ ઉઠું, કદિ નહિ ઉઠું.

લિયોફ્રિક—તો પાછી ફર. એનો હૃષ્ટપુષ્ટ ઘોડો જાણે તાલ આપનો હોય તેમ કેવો એક સરખી રીતે ધીમો ધીમો અને ઠાંકનો ઠાંકનો ફરે છે ! બિશપનો ઘોડો આવો મજબૂત અને અલંકૃત હોય પછી લોકોને ફરીઆદ કરવાનું કારણ શું ? એમ કરવાનો તેઓને હક કેવો ? ઠંઈક દેરફાર કરવો, ચાલતી આવેલી રૂઢિઓ નાબુદ કરવી

જગતમાં નવું **ચૈતન** આવતું હોય એમ લાગે છે. તું જ્યાં હોય છે ત્યાં હું કંઈ પણ કિલ્મિષ જોઇ શકતો નથી, કંઇપણ ખોટો વિચાર મ્હારા મનમાં આણી શકતો નથી. અહીં ત્હારી આસપાસ હું મ્હારો હાથ આમ નાખું! તું આનાકાની-કરીશ નહિ! ત્હારાં નયન કંપાવીશ નહિ! ધમકી કે ઘુમરાટ કે આશ્ચર્યના ભાવ આણીશ નહિ! હું કહીશ જ કે:-લોકો સમક્ષ ત્હારા અર્ધ ઉઘડયા ઓષ્ઠો, ત્હારાં સુન્દર અને સ્નેહભીનાં નયનો મ્હારાં ચુમ્બનોથી હું બન્ધ કરીશ.

ગોડાઇવા—કાલે ત્હમે મને ચુમશો અને તેઓ ત્હમને આશિષ આપશે. હું ઘણી ફિક્કી થઇ જઇશ, કારણ કે આજ રાત્રે હું ઉપવાસ કરીશ અને પ્રાર્થના કરીશ.

લિયોફ્રિક—તું શું કહે છે તે સંભળાતું નથી. કમાન આગળ લોકોનો અવાજ એટલો બધો આવે છે!

ગોડાઇવા—(મનમાં) ઇશ્વર તેઓને સહાય કરે. પ્રેમાળ હૃદયો! ભલા કાલે મ્હારી આસપાસ તેઓ આમ પીંટળાશે નહિ, એવી મ્હને ઉમેદ છે. લિયોફ્રિક! મ્હારૂં નામ ભૂલી જવાય અને ત્હમારૂં જ સંભારાય તો કેવું સારૂં! પણ કદાચ મ્હારા નિર્દોષપણાને લીધે હું કપકાંપાં નહિ ગણાઉં અને એવા જ નિર્દોષ કેટલાક દહેશતમાં અને દુષ્કાળમાં પીડાય છે! મ્હારા વરફ જે નયન ઉઘડશે તે વરતનાં અશ્રુયુક્ત થયાં હશે! આવા મ્હોટા કુટુમ્બની માતા કેટલી ન્હાની ઉમ્મરની! મ્હારા યૌવનથી શું મ્હને હાનિ થશે? ઇશ્વરકૃપાથી એ યૌવન મ્હારામાં હિંમત આણે છે. હા! સવાર ક્યારે થશે? હા! બપોર ક્યારે જશે?

(લૅન્ડોરના સંવાદો.)

---

* આગળ વાત એવી છે કે લેડી ગોડાઇવાએ શરત પાળી અને ઘોડા ઉપર બેસીને નગ્ન શરીરે કૅવેન્ટ્રિના મહોલ્લાઓમાં ફરવા નિકળી પડી. તે વખતે કૅવેન્ટ્રીના શહેરના સઘળા રહેવાશીઓ ઘરમાં ભરાઈ રહ્યા, પણ એક દરજીએ એ સાધ્વી સુન્દરીને જતી જોવા માટે બારીમાંથી ડોકીઉં કીધું. કોઇ કહે છે કે એ આંધળો થઈ ગયો, કોઈ કહે છે કે શહેરના લોકોએ ગુસ્સે થઈને એની આંખ ફોડી નાંખી, અને કોઇ કહે છે કે એને મારી નાંખ્યો.

કોઈ શકે, પ્રત્યેક સંવેદન; જ્ઞાન, અનુભવ; તે પ્રાપ્ત થાય ત્યારે ભોગવાય એટલું જ નહિ પણ તે સર્વનું પુનરવલોકન થઈ તેની સારાસારતાનો વિવેક થાય, ભવિષ્યને માટે હેય કે ઉપાદેયના સંકલ્પ થઈ આચારનો તથા વિચારનો નિર્ણય થાય, એ પરિપક્વ બુદ્ધિનું લક્ષણ છે. આવે ક્રમે વિચારતાં ' ઉન્નત જીવન ' શા પ્રકારે, વિશ્વક્રમમાં સિદ્ધ થતું આવે છે તે આપણે જોઈ શકીશું, બુદ્ધિ અને તેના પરિપાકમાં જીવનની ઉન્નતિના ક્રમ રચાયલા છે, એક પાસા કેવળ ગતિ અને પ્રેરણાથી આરંભી સ્વાનુસંધાન પામી શકવા રૂપ ફલ પર્યંત બધા બુદ્ધિનાજ ક્રમ છે.

બુદ્ધિમાં જ સર્વ ઉન્નતિનું સાધન હોવાથી શિક્ષણ, ઉપદેશ લેખન, વાચન આદિ પ્રકારો વિસ્તરે છે. ત્યારે શું એ બુદ્ધિ જ પશુ અને મનુષ્ય વચ્ચેનો તફાવત ઉપજાવનાર ' ધર્મ ' છે ? જ્ઞાન પામવું અને તે જ્ઞાનનું પણ પુનરવલોકન કરવું એ બુદ્ધિ પશુમાં નથી એમ પંડિતોએ સિદ્ધ કર્યું છે. મનુષ્યમાં તે છે. માટે પોતે પોતાને જાણી શકે તેવી બુદ્ધિ તે જ ધર્મ છે એમ કહી શકાય ? ' પોતે પોતાને જાણી શકે તેવી બુદ્ધિ, તેને જ આત્મજ્ઞાન કહેવાય છે; કોઈ પણ મનુષ્ય જેને પોતાનું પોતાપણું જાણતો માનતો હોય તેનું તેને યથાર્થ જ્ઞાન થાય, પોતાની પ્રકૃતિ, પોતાનાં નશીબ, પોતાનાં વ્યસન, પોતાનાં શુભાશુભ વર્તન, પોતાનો દેશકાલ સંબંધ, ઇત્યાદિનું તેને યથાર્થ એટલે સારાસાર વિચાર પૂર્વક વિવેકજ્ઞાન થાય, તો તે આત્મજ્ઞાનનું જ પ્રથમ પગથીઉં છે, અને એને આત્મજ્ઞાન કહેવામાં બાધ નથી. કારણ કે એવું જ્ઞાન ન થાય ત્યાં સુધી 'આત્મા ' જે સમગ્ર વિશ્વના એકતાનું એક સૂત્ર છે તેનો અનુભવ તેને આવી શકતો નથી, વિશ્વમાત્ર સાથે પોતામાં પણ જે સામાન્ય અંશ છે, જે નિત્ય અનિવાર્ય અંશ છે, તેને ઓળખી તેમાંજ સ્થિતિ રાખવાને મનુષ્ય સમર્થ થતું નથી; પોતાના આગંતુક અને અનિત્ય વિકારી અંશોને નિત્ય અને અવિકારી અંશોના વશમાં આણી પરિણામે અવિકારી અંશોમાં મેળવી લેતાં શીખતું નથી. આમ છે એટલે પોતે પોતાનું પુનરવલોકન કરી શકે

ઉન્નત જીવનનો માર્ગ આત્મજ્ઞાન છે એમ સિદ્ધ થાય છે. એ આત્મજ્ઞાન તે જ ધર્મ છે? પોતાના સ્વરૂપને જાણી પ્રકૃતિ ઉપર પોતાનો અધિકાર સ્થાપવો એટલામાં જ ધર્મની સમાપ્તિ છે? ઉન્નત જીવનની પરાકાષ્ઠા છે? દુઃશીલવાળી પ્રકૃતિને નિયમમાં લાવી સુશીલ અને સુમાર્ગગામી કરી પૂર્ણ નીતિમાન થયેલો સાધુ પરિપૂર્ણ ધાર્મિકતા અને ઉન્નત જીવનને પામ્યો છે એમ કહેવાશે? દુઃશીલવાળા દુરાચારી અધાર્મિક ને તેથી પશુવર્ગની અભિન્ન એવાં મનુષ્યો કરતાં તો તે સાધુ અનેક પ્રકારે ઉન્નત અને ધાર્મિક છે; પરંતુ ઉન્નત જીવનની જે ભાવના આપણે બાંધી છે ત્યા સુધી એકલી સાધુતા જ લઈ જઈ શકતી નથી. ધર્મના અંગની કેવલ વિશુદ્ધ ચારિત્ર અને નીતિમાન્ વ્યવહાર એટલાથી સમાપ્તિ થતી નથી; આત્મજ્ઞાનની એ છેલ્લી સીમા નથી. આત્મજ્ઞાન અને ઉન્નતજીવનના માર્ગનો એ મધ્ય મુકામ છે એટલું ખરૂં, પણ એ જ અંત છે એમ નહિ. મનુષ્યની અને સમગ્ર વિશ્વની પરિપૂર્ણ ઉન્નતિ, તેના વિચારમાત્ર તેના આચારમાં પ્રત્યક્ષ પ્રકટે તેમાંથી થતી જાય છે, જ્યાં સુધી પ્રતારણાનો લેશ પણ વ્યવહારમાં રહેશે, વિચાર અને આચારનો જ્યાં સુધી વિયોગ રહેશે, ત્યાં સુધી વ્યષ્ટિનું કે સમષ્ટિનું કોઈનું કલ્યાણ થનાર નથી. એનું કારણ સ્પષ્ટ છે. વિચાર અને આચારની એકતાથી જે ભવ્ય કર્તવ્ય અને સ્વાર્પણનો (એટલે કે પોતે જ્યાં હોઇએ ત્યાં પ્રાપ્ત થતા કર્તવ્યને કરવામાં પોતાપણાનો અર્થાત્ સ્વ અને સ્વ અર્થનો ભોગ આપવાનો) સંભવ છે તે સિદ્ધ ન થવાથી, પ્રતારણા, સંકોચ, ભય, શંકા, અને કૃપણતા જ વ્યવહાર પરમાર્થ સર્વની નિયામક રહે છે, અને ઉન્નતજીવન કે ધાર્મિકતા એકે આવવા દેતી નથી. અને આત્મજ્ઞાન પણ, હવેનું જ બુદ્ધિનો અર્થ કરતાં આપણે કહી આવ્યા તેમ, પોતાના સ્વરૂપને ઓળખી સમગ્ર વિશ્વ સાથે પિંડમાં જે સમાન

અંશ છે તેને વળગી પોતાને સર્વથી ભિન્ન રાખનાર અંશોને સમાનં અંશોમાં મેળવી લેઈ, પ્રતિકૂળને બદલે અનુકૂળ કરી લેવાય, તેમાંથી સિદ્ધ થાય છે એમ સ્પષ્ટ સમજાય છે. સમષ્ટિ ભાવનાનો બુદ્ધિથી ગ્રહ થાય અને તેનો કર્તવ્યમાં એટલે આચાર વિચાર સર્વમાં, સર્વદા, અનુભવ થતો જ રહે, એ આત્મજ્ઞાનની ખરી કસોટીછે; અને તે જ પરમ ઉન્નતિનું સ્થાન છે. જ્યાં સુધી સ્વાભિમાનનું અર્પણ કરવાની અને તે અર્પણ પૂર્વક કર્તવ્ય કરવાની ભાવના ધર્મ રૂપે મનુષ્યના હૃદયમાં શ્રદ્ધા અને ભક્તિને આકર્ષે નહિ ત્યાં સુધી તે ઉન્નતજીવન કે આત્મજ્ઞાનને પહોંચી શકનાર નથી, સાદી, સીધી, સાધુતા પણ તેને ઉન્નતજીવન અર્પી શકનારી નથી.

શ્રી વશિષ્ઠે રામને કહ્યું છે, વૃક્ષો પણ જીવે છે, મૃગ પક્ષી આદિ પણ જીવે છે, જેનું મન મનનથી જીવતું નથી. જીવનના અનંતક્રમ જોતાં 'જીવવું' એતો સર્વ સામાન્ય, સર્વત્ર, જડ ચેતન એવા આપણે માનેલા સર્વ વિભાગોમાં પણ, પ્રસિધ્ધ છે. પણ તે બધું માત્ર 'જીવવુંજ' છે. સત્ય જીવન તો ઉન્નત જીવન હોય તે જ છે. એ ઉન્નત જીવન વસિષ્ઠ મહાત્માએ 'મનનરહિત મન'માં સ્થાપ્યું છે. મન અથવા બુદ્ધિનો સ્વભાવ જ મનન કરવા-પામવાનો છે; ચાંચલ્ય એજ તેની પ્રકૃતિ છે; છતાં તેને સ્થિર કરવામાંજ ઉન્નતિ છે, મોક્ષ છે, એમ એમને ના વચનનું તાત્પર્ય ભાસે છે. પ્રકૃતિને અન્યથા કરી શકાતી નથી. વિશ્વ-ક્રમ અથવા વસ્તુગતિને કોઈ બદલી શકતું નથી, માત્ર તે તે પ્રકૃતિ પદાર્થ અને વિચારનો અન્ય અન્ય પ્રકારે વિનિયોગ કરી શકાય છે. યોગ્ય વિનિયોગથી વિષ પણ અમૃત થઈ જાય છે, અને કુશલ આચાર્ય કે ગુરુની ઉપયોગિતા પણ તેના વિનિયાગ ચાતુર્યમાં જ સમાસ થાય છે, ત્યારે પ્રકૃતિથી મનનશીલ અને ચંચલ એવા મનને મનનરહિત કરીને રહેવાય તે ખરૂં જીવન છે એમ શો રીતે થઈ શકે? મનનો સ્વભાવ અન્યથા ન થાય, તથાપિ તેની જે પ્રકૃતિ છે તેનો યોગ્ય વિનિયોગ કરી લેવાય અને એમ તેને મનન રહિત કરી શકાય. કોઈ એક વિચાર કે સ્થિતિમાં ક્ષણવાર ટકવું નહિ એવો મનનો સ્વભાવ છે તેમાં

ીમે ધીમે, ધર્મભાવનાનો ટકાવ રાખતાં મનને શીખવવું. સ્વાર્પણ
અને કર્તવ્ય ને સમષ્ટિભાવનામાં જ તેનું ચાંચલ્ય નિરંતર ચંચલતા-
ી રમે એમ તેને ટેવ પાડવી; એટલે મનનરહિત અર્થાત્ નિઃસાર
અને ક્ષણિક તથા હેતુશૂન્ય ચંચલતાથી રહિત થઈ મન અતિ ભવ્ય,
રાક્રમ અને ઉન્નતિના પ્રેમમાર્ગમાં વિલાસી બનતાં વૃક્ષ, પશુ, મૃગ-
ોના જીવન કરતાં તેવા મનયુક્ત મનુષ્યનું જીવન ખરું ઉન્નતજીવન
ાઇ રહે છે. મોક્ષનો અનુભવ થાય છે, એમ મહાત્મા વસિષ્ઠનો ઉપ-
શ છે. આચાર અને વિચારની સંપૂર્ણ એકતા તે આનું જ નામ. નાના
ાના પ્રસંગોથી આરંભી છેક સમષ્ટિભાવના પર્યંત આચાર વિચા-
ની એકતામાં જ ઉન્નતજીવનનો માર્ગ છે; એ જ અદ્વૈત છે.

ઉન્નતજીવનનો મુખ્ય મંત્ર સ્વાર્પણ અને કર્તવ્ય છે. સ્વાર્પણ
એટલે અભિમાનની વૃત્તિનો ત્યાગ કરીને પોતાને જે જ્ઞાન થયું
હોય તે બધું પોતાના આચારમાં પ્રદર્શિત કરવું એ જ સ્વાર્પણપૂર્વક
કર્તવ્ય કરવાનો અર્થ છે. પછી તે કર્તવ્ય પોતાના લાભને અર્થે હોય
કે પોતા કરતાં વધારે સંખ્યા કે સ્થાનના લાભને માટે હોય કે
આખા વિશ્વના લાભને માટે હોય તો પણ જે કાળે જેટલું જ્ઞાન
હોય તે જ્ઞાનમાત્રને અભિમાન વિના જ, આચારમાં આણવું એ
ઉન્નતજીવનનો માર્ગ છે. 'લાભ' એટલે અત્રે જેને ઉન્નતિ કે
ઉન્નતજીવન કહેવાય છે તે રૂપી લાભ એમ તો સહજે સમજાય તેવું
છે. ત્યારે આ પ્રકારે ઉત્તરોત્તર અધિક જ્ઞાન અને અધિક કર્તવ્યના
સમજવાં મોક્ષ પર્યંત પહોંચાય છે, સંકલ્પમાત્ર જ આચાર રૂપી થઇ
રહે છે; વિચાર અને કૃતિનો ભેદ જ રહે નહિ તેવો યોગ સિદ્ધ થઇ
આવે છે. એ ઉન્નતજીવન અને ઉન્નતિ છે.

(સુદર્શન ગદ્યાવલિ)

પીડાની ઘોરમાં હતી. જો મેં તે વેળાએ મારા ભાઈના મરવાના સમાચાર કહ્યા હોત તો તે મરી જાત. તેણે આ વાત ખરી માની. હું તે દિવસે જે કંઈ ભિક્ષા લાવ્યો હતો તેમાંથી તેને બળજોરથી ખવાડયું, તેથી તે કંઈક સારી થઈ અને વારંવાર મા મુખચુમ્બન કરીને રોતી રોતી કહેવા લાગી, બેટા ! તું મારે માટે કેટલું કષ્ટ સહન કરીશ ? તારા ભાઈને જેણે રાખ્યો છે, તે તને જો દયા કરીને રાખે તો તું ત્યાં જઈને રહે. મારા ભાગ્યમાં જે કંઈ થનાર હશે તે થશે. મારે માટે તું હવે ચિંતા કરીશ નહિ, અને આવા દુર્બળ શરીરે ભિક્ષા માગવા પણ જઈશ નહિ. માની આ વાત સાંભળીને જાણે મારી છાતી ચીરાઈ ગઈ હોય તેમ થયું ! મેં તેની પાસે કંઈપણ કહ્યું નહિ. ઘરમાંથી બહાર નીકળીને એક ઝાડની નીચે બેસીને ઘણીવાર સુધી રોયો.

ગમે તે રીતે કાળના દિવસ તો જતા. પણ આજે ઘરમાં કંઈપણ ખાવાનું નથી. હું ઘણો વખત ફર્યો પણ કહીંથી એક મુઠી ભાત મળ્યો નથી. જો આપ દયા કરીને મને ભાત આપો તો હું તે ઘરમાં લઈ જઈને માને ખવાડું! મેં કાલે પણ કંઈપણ ખાધું નથી. પરંતુ મા પીડિત છે, અને તેથી જો તે આજે ખાવા ન પામે તો નિશ્ચય મરી જશે ! માના સિવાય બીજું મારૂં કોઈ નથી.

આટલું બોલતાં છોકરાનો ચહેરો ફેરવાઈ ગયો, આંખ ઉપર ચઢી ગઈ અને તે તડફડતો જમીનઉપર પડયો. ગૃહસ્થ બાળકની અદ્દભુત માતૃભક્તિ સાંભળીને તથા તેની આવી અવસ્થા જોઈને જલદીથી કંઈ ખાવાનું લેવા માટે ઘરમાં ગયો, અને ખાવાનું હાથમાં લાવીને જુવે છે તો બાળકે પ્રાણત્યાગ કરેલો દીઠો.

निस्सीम निरपृहता.

રોમન ઐતિહાસિક પ્રસંગ.

માયામય જગત્‌માં મનુષ્યના હૃદયમાં લોભ, તૃષ્ણા, અહંભાવ, મમતા, સ્પૃહા વગેરેનો વાસ દ્રષ્ટિએ પડે છે. લોભ અને તૃષ્ણાને આધિન થઇ અનેક મનુષ્યો પોતાના મનની મુરાદ પાર પાડવાને માટે ન કરવાનાં કાર્યો કરે છે; માયાબદ્ધ હૃદયના તરંગોને અધિન થઇ અનેક પ્રાણીઓ પાપનાં પોટલાં બાંધવાને પ્રરાય છે: રાજ્યલોભને અધિન થઇ અનેક કુમારો પોતાના બાપને પણ પદભ્રષ્ટ કરવા કે કે જગત્‌ની જંજાળથી મુક્ત કરવા યત્ન કરતા ઇતિહાસ પૃષ્ટ પર આલેખાયા છે, પે તાનું કાર્ય સાધવા માટે નાના ભાઇએ મોટા ભાઇનો હક્ક રદ કરી તેને સ્વધામ પહોંચાડવાના અનેક પ્રસંગો રાજ્ય પ્રકરણમાં બનતા આવે છે, અને ગ્યેહનશાહ શાહજહાન તેમ જ ઔરંગઝેબના ચરિત્રનાં અધ્યયનથી એ સિદ્ધ થાય છે. જેને તૃષ્ણા છે, લોભ છે, સ્પૃહા છે તે પૈસાથી લલચાય છે, વિશ્વાસઘાત કરવા તત્પર થાય છે, નીતિ, સત્ય, દયા, દીનતા તેનાથી દૂર જાય છે,અને સત્યના પંથથી વિમુખ થઇ પાપના પંથે વિચરે છે. પરંતુ જે નિસ્પૃહ છે. જેને લોભ કે તૃષ્ણા નથી–માયા કે મમતા નથી, તે લક્ષ્મીના ચંચળ સ્વભાવથી મુક્ત છે. નથી તે લોભથી લલચાતો કે નથી તે તૃષ્ણાથી તણાતો, જોઇએ તો તેની પાસે કુબેરનો ભંડાર મુકો, જોઇએ તો તેને સાર્વભૌમ રાજ્યપદ આપવાનું કહો, કે જોઇએ તો તેને અનુપમ લાવણ્યવતી મોહિનીનો પ્રેમ મેળવી આપવાની લાલચ બતાવો; ગમે તે ઉપાય કરો પરન્તુ એને કોઇ જાતની ઇચ્છા નથી, અપેક્ષા નથી. માયા મમતાથી તે મુક્ત છે. તેને લોભ નથી, તૃષ્ણા નથી, કોઇ પ્રકારની સ્પૃહા નથી. તેનું હૃદય નિસ્પૃહ છે. ધર્મ, કર્તવ્ય અને નીતિ આગળ દુનિયાની સર્વ માયામય વસ્તુઓ તેને મિથ્યા જણાય છે; અને તેથી જ કહેવાય છે કે:–

" निस्पृहस्य तृणं जगत् "

જો કે નિસ્પૃહી મનુષ્યો દુનિયામાં વિરલા જ હોય છે, છતાં કોઈ પણ વસ્તુ રહિત નથી. અનેક તૃષ્ણામાં તણાતા મનુષ્યોમાં એકાદ વિરલ નિસ્પૃહી જીવડો પોતાનું નામ જગતમાં અમર કરી જાય છે. દરેક દેશમા, દરેક ભૂમિ ઉપર આવાં નરરત્નો ઉત્પન્ન થાય છે, અને એવા એક નિસ્પૃહી વીરનું દૃષ્ટાન્ત રોમન ઇતિહાસમાં અંકિત છે.

રોમન સૈન્યનો હેરાકલીઆ પાસે પરાજય કરી ગ્રીસ દેશના એપીરસ પ્રાન્તના રાજા પીરહસે ઉત્તર તરફ કુચ કરી રોમ શહેરથી વીસ માઇલના અન્તરે આવેલા એક શહેર પાસે આવી પહોંચતાં તેને ખાતમી મળી કે રોમન લોકના બન્ને કોન્સલ બન્ને બાજુએથી પોતાના ઉપર હુમલો કરવા આવે છે. આ વાત સત્ય હતી. કારણ કોન્સલ લીવહાયનસ ઇટાલી દેશની દક્ષિણ દિશામાંથી આવતો હતો અને બીજો કોન્સલ જે ઇટ્રસ્કન લોક સાથે યુદ્ધ કરવામાં રોકાયો હતો તે તેની સાથે સલાહ કરીને, પીરહસ રાજાની ખબર લેવા માટે ઉત્તર તરફથી આવતો હતો. આ ખબર સાંભળતાં જ પીરહસ રાજાએ રોમ તરફ જવાનો વિચાર મુલત્વી રાખ્યો અને તે ઇટાલીની દક્ષિણ દિશા તરફ પાછો ફર્યો.

રોમન સેનેટ સભાએ પ્રથમ જ પોતાનું વકીલમંડળ તેની પાસે મોકલ્યું. પીરહસ રાજાને ખંડણી આપવાનું કબુલ કરી હેરાકલીઆનાં યુદ્ધમાં તેણે જે રોમન સિપાઈઓને બંદિવાન બનાવ્યા હતા તેને મુક્ત કરવા માટે તેને સમજાવવાનું કાર્ય વકીલમંડળને સોંપવામાં આવ્યું હતું.

આ વકીલમંડળમાં કેયસ ફેબ્રીશિયસ નામનો એક રોમન હતો. તે પોતાના હૃદયની પવિત્રતા અને વિલક્ષણ શૌર્યને માટે

બહુ પ્રસિદ્ધ હતો. વકીલમંડળે પીરહસ રાજા પાસે જઇને ઉપરની યોજના વિદિત કરી. પીરહસે જવાબ આપ્યો:—

"ગૃહસ્થો! આપનાં વચનો મને માન્ય નથી. ખંડણીનો સ્વીકાર કરીને કેદીઓને હું મુક્ત કરૂં એવી આપની ઇચ્છા છે ખરી, પરન્તુ જો હું તેમ કરૂં તો જે માણસો બંધનમુક્ત થાય તેમને તમે પુનઃ મારી સાથે યુદ્ધ કરવાને ઉશ્કેરશો એ નિઃસંશય છે. વળી તમારી પાસેથી પૈસા લઉં એવો હું ગરીબ નથી. ઉલટું હું તમને સર્વને મારા મિત્રો સમજી મુલ્યવાન નજરાણું અને અઢળક દ્રવ્ય આપીશ. માત્ર મારી સાથે તમે સલાહ કરો, પછી હું ખંડણી લીધા વગર રોમન બંદિવાનોને મુક્ત કરી આપને સ્વાધીન કરીશ."

આટલું બોલી રહી પીરહસ રાજાએ ફેબ્રીશિયસ સાથે એકાન્તમાં ખાનગી વાત કરવાની ઇચ્છા દર્શાવી. પીરહસ રાજા પોતાનું મુખ ફેબ્રીશિયસના કાન પાસે લેઇ જઇ બોલ્યો:– "ફેબ્રીશિયસ! સર્વ રોમન લોક મારા મિત્ર થાય, તેમા પણ તમારો મારી સાથે ગાઢ સંબંધ થાય, એવી મારી અન્તઃકરણ પૂર્વક ઇચ્છા છે. કારણ તમારા શુદ્ધ હૃદય અને શૌર્યનાં વખાણ મારે કાને પડયાં છે; તથાપિ આપની સ્થિતિ બહુ ગરીબ છે એ વાતની પણ મને ખબર પડી છે. આપના જેવો મહાન્ મનુષ્ય આવી કંગાલ સ્થિતિ ભોગવે એ જોઇને મને બહુ ખરાબ લાગે છે. આમ હોવાથી, અન્ય રોમન લોક કરતાં તમે અધિક ધનાઢય થાઓ એ માટે તમને દ્રવ્ય આપવાની મારી ઇચ્છા છે. મોટા માણસોને પૈસા કરતાં કીર્તિની દરકાર વધારે હોય છે. પરન્તુ આવા માણસને, પ્રાપ્ત થતાં એવી અવસ્થામાંથી મુક્ત કરીને દ્રવ્યવાન બનાવવા એ રાજાઓનું કર્તવ્ય છે. આ બદલામાં મારે માત્ર તમારી પાસે એક જ માગણી કરવાની છે, અને તે એ છે કે સેનેટ સભાને મારી સાથે સલાહ કરવાને સમજાવો. આટલું કામ કરીને પછી જો આપ મારી સાથે એપીરસ આવશો તો હું તમને મારા પ્રિયતમ મિત્ર બનાવીને મોટો

દેશમાં બરાબર મારી નીચેની જે પદવી અપાવીશ. હું આપને વચન આપું છું."

આવું મધુર ભાષણ સાંભળી ક્રેબ્રીશિયસે કહ્યું,-"રાજા સાહેબ, આપે મ્હારા ગુણની પ્રસંશા સાંભળી છે તેમ જ મારી દરિદ્રાવસ્થાની આપને ખબર પડી છે એ સારી વાત છે. સત્ય છે કે મારી પોતાની માલકીનું મારી પાસે માત્ર એક ઝુંપડું છે અને જમીનનો એક ટુકડો છે. તેમ જ એ જમીનના ટુકડા ઉપર જાતમહેનત કરી હું મારો નિર્વાહ ચલાવું છું. છતાં પણ એ ઉપરથી આપ એમ અનુમાન કરતા હો કે હું ગરીબ છું કિંવા અન્ય રોમનો કરતાં મારી સ્થિતિ ખરાબ છે તો તે આપની મહાન્ ભૂલ છે; કારણું લડાઇના સમયમાં મારા રોમન બંધુઓ મને સૈન્યનું આધિપત્ય આપે છે, કોન્સલના માનમદ હોદ્દા ઉપર તેઓ મારો જ નિમણુંક કરે છે, એટલું જ નહીં પરંતુ પોતાના તરફથી બીજા રાજાઓ સાથે સલાહ કરવા માટે વકીલ પણ મને જ બનાવે છે. આવા પ્રકારે જ્યાં સુધી હું મારા માતૃભૂમિ તરફનું મારું કર્તવ્ય અંતઃકરણ પૂર્વક બજાવું છું ત્યાં સુધી મારી ગરિબી માટે મને જરાપણ સંકોચ કે શોક નથી. વળી જ્યારે હું શ્રીમંતો સાથે મારી પોતાની તુલના કરૂં છું; ત્યારે તેઓના કરતાં હું અતિ ઘણો સુખી છું એમ મને લાગે છે. જે વસ્તુઓની મને આવશ્યકતા છે તે મને આ જમીનમાંથી મળે છે. તે જમીનની વ્યવસ્થા કરવામાં મારે જે અંગમહેનત કરવી પડે છે તેનાથી ધનાઢયોને દુર્લભ એવું નિદ્રાસુખ મને પ્રાપ્ત થાય છે, અને કાચું પાકું અન્ન પણ મને પકવાન કરતાં મીઠું લાગે છે. હું જે કંઇ વસ્ત્ર પહેરૂં છું, તેનાથી મારા શરીરનું ઠંડી, પવન, વરસાદ અને તડકાથી સંરક્ષણ થાય છે. પછી ભભકાદાર પોશાકની શી આવશ્યકતા છે? હું વધારે શ્રીમન્ત અને સુખી છું એમ મને જણાય છે. પ્રત્યક્ષ ઉદાહરણ જુઓ કે આપ પોતે મોટા એપીરસ પ્રાન્તમાં રાજા છો તથાપિ આપને સ્વપ્નામાં પણ સુખશાન્તિ નથી. આખો દિવસ

'આખો ઈટાલી દેશ જીતવાની હજી-કેટલી જીજ્ઞાસા અને હાવભાવ છે. જે સુખ મને છે તેનું સ્વપ્ન પણ તમને નથી. હું કેટલી વખત રોમન કોન્સલ હતો અને રોમન સૈન્ય સહિત લ્યુકેનિયન વગેરે લોકોને મેં કેટલીએક વખત પરાભવ કર્યો છે. મેં ઘણાં શહેરો લુંટયાં છે, પણ એ લુંટમાંથી સિપાઈઓને બક્ષિસ આપતાં ને લડાઈનો ખર્ચ બાદ કરતાં બાકી રહેલું દ્રવ્ય મેં દેશના ખજાનામાં નાંખેલું છે. આવા સમયે સર્વના દેખતાં જ વાજબી રીતે શ્રીમન્ત બની જવાને જોઈએ તેવી સગવડ મળે છે, છતાં પણ એવી દરકાર ન રાખતાં આજ સુધી શ્રીમન્ત ન બન્યો, તે જ હું અત્યારે એક શત્રુ તરફથી મળતી લાંચ તરફ દૃષ્ટિ ફેંકું એવી આપની માન્યતા છે ! "

ફ્રેબ્રીશિયસે કરેલા અપમાનની પીરહસને કંઈ અસર થઈ નહીં. ઉલટું તેણે ફ્રેબ્રીશિયસને અધિક ધન દેવાની લાલચ બતાવી. એ રોમન ગૃહસ્થ કંટાળીને બોલ્યો:—રાજન્ ! જો આપ મને શુદ્ધ હૃદયવાળો અને પ્રમાણિક માનતા હો તો પછી લાંચ આપી મને વશ કરવાનો તમારો યત્ન કેવી રીતે સફળ થશે તેનો તો વિચાર કરો ! જ્યારે તમારી ખાત્રી જ છે કે હું પ્રમાણિક છું ત્યારે તમારા પક્ષમાં મને લેવાનો વૃથા શ્રમ કરવાથી શું ફાયદો ?

આટલું કહી તે ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. બે દિવસ વીત્યા બાદ ફરીથી પીરહસે તેને બોલાવ્યો. તે આવ્યો. બન્ને વાતચીત કરવા લાગ્યા. પીરહસે પોતાના નોકરોને ઇશારો કર્યો અને તરત જ તેઓની પછવાડે લટકતો પડદો એકદમ ઉપડી ગયો. ફ્રેબ્રીશિયસની દૃષ્ટિ તે તરફ વળી. એક પ્રચંડ હાથી તેની નજરે પડયો. હાથીએ ફ્રેબ્રીશિયસ ઉપર હુમલો કરવાના વિચારથી પોતાની સુંઢ હવામાં ઉછાળી અને તે ગર્જના કરવા લાગ્યો. ફ્રેબ્રીશિયસ બ્હીન્યો નહીં. શાન્ત ચિત્તે રાજા તરફ જોઈ તે બોલ્યો:—રાજા સાહેબ, મને ગઈ કાલે લાંચ આપવાની ધારણા નિષ્ફળ થવાથી આપે આ હાથીની યોજના રચી છે તે જોઈને હું ગભરાઈ જઈશ એવું જો આપ માનતા હો, તો માન્યતા ખોટી છે. "

ફ્રેબ્રીશિયસનાં આ વચનો સાંભળીને, અને તેનું વિલક્ષણ ધૈર્ય જોઈ-

ને, પીરહસ રાજા બહુ સન્તોષ પામ્યો, અને તેણે બંધિવાનોને રોમ શહેરમાં જઇને પોતાનાં કુટુંબી જનોને મળી આવવાની રજા આપી. રજા આપવાનું કારણ એટલું જ કે ફેબ્રીશિયસે તેને વચન આપ્યું હતું કે સર્વ બંધીવાનો ગામ જઇ પોતાનાં સગાં સંબંધીઓને મળી તેની છાવણીમાં પાછા આવશે. ફેબ્રીશિયસજ નહીં પરંતુ સર્વ રોમન લોકો એટલા સત્યપ્રીય હતા કે સઘળા બંધીવાન ઠરાવેલા દિવસે પીરહસ રાજાની છાવણીમાં આવી દાખલ થઇ ગયા.

આટલું થવા છતાં જ્યાં સુધી પીરહસ રાજા ઇટાલીમાં હોય ત્યાં સુધી તેની સાથે સલાહ ન કરવી એવો સેનેટે ઠરાવ કર્યો, આ પછી બીજે જ વર્ષે પીરહસ અને રોમન લોક વચ્ચે એસ્કયુલમ આગળ મોટી લડાઈ થઈ. તે વખતે પણ રોમન લોકોનો પરાજય થયો, છતાં તેઓ એટલા શૌર્ય અને ટેકથી લડયા કે પીરહસ રાજાએ પોતાના મુખથી ઉદ્‌ગાર કહાડયા હતા કેઃ—"આજના જેવી લડાઇનો પ્રસંગ, જો હવે એકવાર આવે તો મને લાગે છે કે આપણું આયુષ્ય પુરૂં થયું જ સમજવું."

તે વર્ષમાં બીજો યુદ્ધ પ્રસંગ આવ્યો. પરંતુ બીજે વર્ષે રોમનો લોકોએ ફેબ્રીશિયસને કોન્સલ નીમ્યો અને તેણે તથા તેના સહચારી કોન્સલ ક્વીન્ટસ એમીલિયસે સૈન્યનું આધિપત્ય સ્વીકાર્યું. પીરહસ રાજાને આ વાતની ખબર પડતાં જ તેણે પોતાનું સૈન્ય લઇ ગયો અને જે સ્થળે તે બન્ને કોન્સલો પડાવ નાખી પડયા હતા ત્યાં જ પોતાના સૈન્યનો પડાવ નાખ્યો.

એક દિવસ એવું બન્યું કે પીરહસનો એક ગ્રીક ગુલામ ફેબ્રીશિયસ પાસે આવ્યો, અને તેને એકાન્તમાં મળવા ઇચ્છા દર્શાવી. એકાન્તમાં મળતાં તેણે ફેબ્રીશિયસને કહ્યું "હું આપની પાસે ઘણા ખાનગી કામ માટે આવ્યો છું. સેનેટસભા જો મને પુષ્કળ ધન આપવાનું વચન આપે તો હું તેઓને સઘળા દુઃખમાંથી મુક્ત કરૂં. પીરહસ રાજા તરફથી રોમન લોકોને જે બહુ ઉપદ્રવ થાય છે અને એ ઉપદ્રવ ટાળવા જો ઉપરનો સરત કબુલ હોય તો પીરહસ રાજાના ખોરાકમાં ખી તેને હું સ્વધામ પહોંચાડી દઉં."

વિજળીનો ચમકારો થાય તેમ ફ્રેક્રીશિઅસ ચમકયો. તેનું હૃદય ધડકવા લાગ્યું. શું પોતાના સુખને ખાતર શત્રુનો આવી અધમ રીતે સંહાર કરવો? તેના ઉદાર હૃદયને તે ગમ્યું નહીં. તીરસ્કાર તેનાં ચક્ષુમાં દેખાયો. તે વિશ્વાસઘાતી નરાધમનો તિરસ્કાર કરી તેને કહાડી મુકયો. અને પીરહુસ રાજાને તે વાત પત્ર દ્વારા લખી જણાવી. પત્રમાં તેણે શું લખ્યું હતું? "એપીરસના રાજા પીરહસ, આજે એક એવો પ્રસંગ બન્યો છે કે આપના પોતાના ભલા ખાતર મારે આપને પત્ર લખવો પડે છે. આપ શત્રુ કોણ અને મિત્ર કોણ એની પારખ બરોબર કરી શકતા નથી. કારણ સદ્ગુણી અને સત્યપ્રેમી માણસો સાથે તમે વિરોધ કરો છો; અને જે વિશ્વાસઘાતી અને દુષ્ટ છે તેના ઉપર વિશ્વાસ રાખો છો; ત્યારે બીજું શું કહેવાય? તમારા એક ગુલામથી હું અત્યારથી જ આપને ચેતાવું છું. પૈસાની લાલચથી આપનું ખુન કરવા તે તત્પર છે. પરંતુ તેમ થતાં વૃથા અમારી કીર્તિને કલંક લાગે અને જગતમાં એમ કહેવાય કે રોમન લોકોએ પોતાના શૌર્યથી યુદ્ધ પૂર્ણ ન કરાયું એટલે આવી રીતે શત્રુનું ખુન કરાવી ભીરૂતા બતાવી. પીરહસરાજા, લાલચથી લલચાઇ જવું, પૈસા જોઇને ચળી જવું એ વિશ્વાસી મનુષ્યનો ધર્મ નથી. જે મનુષ્ય પોતાના સ્વાર્થની ખાતર બીજાને લાલચમાં નાખે છે તે મનુષ્યનું અનુકરણ કરનાર તેના નોકરો પણ તેવા થાય તેમાં આશ્ચર્ય નથી. પરંતુ હવેથી ધ્યાનમાં રાખજો કે જે માણસોને લોભ નથી, તૃષ્ણા નથી, સ્પૃહા નથી, જે વિશ્વાસુ,ધર્મપરાયણ, અને નીતિમય છે તેને અનીતિથી મળતું ધન અથવા તો જગતના સર્વ કંઇ વૈભવ તૃણ સમાન છે. લિ. આપનો હિતચિંતક ફ્રેબ્રીશીયસ.

ઉપરનો પત્ર વાંચતાંજ પીરહસ રાજાની આંખ ઉઘડી ગઇ. તેનું હૃદય ભરાઈ આવ્યું અને ગળગળા સાદે તે બોલી ઉઠયો: "ફ્રેબ્રીશીયસ, ઉદારચરિત ફ્રેબ્રીશીયસ, ધન્ય છે તારી ઉદાર વૃત્તિને, ધન્ય છે તારી વફાદારીને, ને ધન્ય છે તારી નિસ્પૃહતાને. સૂર્યને પણ કદાચ તેના ગતિથી ચલાયમાન કરી શકાય છતાં તારે હાથે અયોગ્ય કૃત્ય થવું અશકય છે.

ઉપરથી બનાવ બન્યા પછી, થોડા જ સમયમાં પોરહસ રાજા ઇટાલી દેશ છોડી ચાલ્યો ગયો.

અઢળક લક્ષ્મી, તથા રાજસત્તાની લાલચથી પણ ન ચળતાં કૈશ્રી શિયસે निस्पृहस्य तृणं जगत् એ સિદ્ધ કરી બતાવ્યું. તેની નિસ્પૃહતાનાં સર્વ સ્થળે વખાણ થવા લાગ્યાં; અને અદ્યપર્યંત તેની નિરસીમ નિસ્પૃહતાને માટે ઇતિહાસમાં તેનું નામ અમર થઇ રહ્યું છે.

(મુમ્બઇ સમાચારનો ૧૯૦૯ નો દીવાળીનો અંક.)

प्रो. कर्वेनुं अनाथ बालिकाश्रम.

મહાબળેશ્વરની ઠંડી હવામાંથી મુંબાઇ ઉતરતાં, એકદમ ગરમીમાં જવા કરતાં ધીરે ધીરે પ્રવેશ કરવાનું ધારી અને પુના અસલ—પેશ્વાની રાજધાનીનું શહેર જોવાશે એ ઇચ્છાથી હમે બે ચાર દિવસ સારૂ ત્યાં મુકામ કર્યો. પુનામાં જોવા જેવી જગ્યાઓ ઘણી છે. ત્હેમાં ખાસ કરીને બંધ ગાર્ડન્સમાંથી બંધનો દેખાવ, ત્રણ ચાર મોટી કૉલેજો, સર્વન્ટ્સ ઑફ ઇન્ડીઆ સોસાઇટીનું મકાન, પાર્વતી ઉપરથી પુના શહેરનો સુંદર દેખાવ, તથા તે ઉપરનાં અસલી દેવાલયો અને પ્રો. કર્વેનું અનાથ બાલિકાશ્રમ છે. હમારો પુને ઉતરવાનો ખાસ હેતુ આ આશ્રમ જોવાનો જ હતો. મ્હારા પિતા પ્રો૦ કર્વેના મિત્ર હોવાથી ત્હેમણે હમારે સારૂ પ્રથમથી જ બંદોબસ્ત સારૂ કાગળ લખ્યો હતો પણ કાગળ મોડો પડવાથી અને પોતે ગામમાં હોવાથી તેઓ કાંઈ પણ ખબર આશ્રમના સાંચાલકોને કરી શક્યા નહોતા. આશ્રમ પુના શહેરથી પાંચેક માઇલ દૂર એકાદ ન્હાના ગામડા પાસે એકાન્ત સ્થળમાં બાંધેલો છે.

સ્હવારમાં આઠેક વાગ્યાને સુમારે હમે ચાર પાંચ જણાં ગાડીમાં બેસી ત્યાં જવા સારૂ નીકળ્યાં. એક ન્હાની ટેકરીની પાછ-

ડી એક અર્ધ ચંદ્રકાર ગોળ રસ્તાને મુકી ન્હાને રસ્તે થઇ આશ્રમમાં જવાય છે. આશ્રમનું મકાન ત્રી માળનું છે, ને અગાડી એક ન્હાની અગાશી કઢાવી પોર્ટીકો જેવું કરેલું છે. હમારા જવાની ઇને કાંઇ પણ ખબર પડેલી નહોતી ને મ્હોટો દરવાજો બંધ હોવાથી હમે ન્હાના બારણામાં થઇ અંદર દાખલ થયાં. લગભગ નવ વાગી ગયા હતા, તેથી સર્વે મંડળ પોત પોતાના કામમાં ગુંથાઇ ગયેલું હતું. હમે આગલા ઓરડામાં બેઠાં તે અરસામાં મ્હારા પિતા આશ્રમનાં ઉપરી બાનું શિક્ષક મીસીસ દેવધર કરીને છે ત્હેમને તેડી લાવ્યા.

હમે જે ઓરડામાં બેઠાં હતાં તે ઓરડો—લાયબ્રેરી, ત્યાંની કન્યાઓને હાથે થયેલાં ગુંથણ તથા ભરત કામોના નમુના વગેરેના સંગ્રહના ઓરડા તરીકે તથા મુલાકાત લેનારને બેસાડવાના કામમાં આવતો એમ હમને પાછળથી ખબર પડી. મીસીસ દેવધરે આવીને હમને ઘણા જ માયાળુપણે નમ્રતાથી આવકાર દીધો. તેઓ મદ્રાસ યુનિવર્સિટીનાં એક. એ. થયેલા બાનુ ગ્રેજ્યુએટ છે. ખરી અને નિર્યમિત કેળવણીથી કેવી જાતના વિનય આવે છે તે ત્હેમના મુખ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે. તેઓનો તબિયત કાંઇ નાદુરસ્ત હોવાથી આશ્રમ દેખાડવાનું કામ ત્હેમણે ત્હેમના જેવાં જ બીજા બાનુ શિ. ક્ષક મીસીસ નામજોશીને સોંપ્યું. પ્રથમ ત્હેમણે નિશાળ તરીકે વપરાતો સાગ. દેખાડયો. ઇંગ્રેજી તથા મરાઠી બન્ને નિશાળના ધોરણ પ્રમાણે જ ત્યાં શીખવવામાં આવે છે. દરેક ધોરણને સારૂ શિક્ષક રાખવામાં આવેલા છે પણ પરણ્યા વગરના પુરૂષોને અથવા યુવા- વયનાને ત્યાં દાખલ કરતા નથી.

શિક્ષકોને રહેવા સારૂ સામે જ એક બેઠા ઘાટનું છુટા છુટા ઓરડાવાળું ન્હાનું મકાન બાંધેલું છે. જ્યાં તેઓ પોતાનાં કુટું સાથે રહી શકે તેવી સગવડ કરેલી છે, અને એમ સહકુટુંબ રે વાનેજ તેઓ બંધાયેલા છે. દરેક ધોરણમાંથી હમને કાંઇ વાંચ અથવા ગાઇ સંભળાવવામાં આવ્યું; નિશાળના ઓરડા બેઉ રસ

પ્રિવિયસ.

ભાઈશ્રી	*અમ્બાલાલ મોતીભાઈ પટેલ,	સોજીત્રા.	વડોદરા કૉલેજ.
,,	*અમ્બાલાલ જીવાભાઈ પટેલ.	ડભોઉ.	,,
,,	*જગજીવનદાસ દામોદરદાસ શાહ.	વસો.	,,
,,	છોટાભાઈ ખુશાલભાઈ પટેલ.	નાર.	,,
,,	મોતીભાઈ ખુશાલભાઈ પટેલ.	ધર્મજ.	,,
,,	રાવજીભાઈ વિઠ્ઠલભાઈ અમીન	વસો.	,,
,,	રમણભાઈ જશભાઈ ભટ્ટ	ઉમરેઠ	,,
,,	*દાદાભાઈ પુરુષોત્તમદાસ અમીન	વીરસદ.	ફરગ્યુસન કૉલેજ પૂના
,,	*હીરાભાઈ આશાભાઈ પટેલ	ભાદરણ.	,,
,,	ઢીમાભાઈ હીરાભાઈ અમીન	વીરસદ.	,,
,,	ચતુરભાઈ કાલિદાસ પટેલ	ચિખોદરા.	,,
,,	ભિખાભાઈ કુબેરભાઈ પટેલ.	કરમસદ.	,,
,,	મનઃસુખલાલ મહેશ્વરદાસ ચોકસી	બોરસદ	વિલ્સન કૉલેજ મુંબાઈ

ઇન્ટરમિજીએટ

,,	*શિવાભાઈ શંકરભાઈ પટેલ	કરમસદ.	ફરગ્યુસન કૉલેજ પૂના
,,	ગોવર્દ્ધનભાઈ હાથીભાઈ દેસાઈ	નડિઆદ.	,,
,,	શિવાભાઈ ભાઈલાલભાઈ પટેલ.	સોજીત્રા.	,,
,,	હીરાભાઈ વલ્લભભાઈ પટેલ	ભાદરણ.	વડોદરા કૉલેજ.
,,	ઝવેરભાઈ ભલુભાઈ પટેલ.	બાંધણી.	,,
,,	ગોવર્દ્ધનભાઈ બોધચન્દ શાહ;	બેડવા.	,,

બી. એ.

,,	શિવાભાઈ મોતીભાઈ પટેલ.	સોજીત્રા.	વડોદરા કૉલેજ.

* સેકન્ડ ક્લાસ.

મિલ ઉદ્યોગ બંધ જેવા દિસે, નહિ વેપારમાં કંઈ સાર,
એ અબળાઓ—

સિજે કાજ તે પ્રતિદિન કીજિએ, ખૂ વખત ન ખોવો લગાર,
એ અબળાઓ—૫

લગ્ન-મરણ પ્રસંગે આવે સમે, જૂની રીત રૂઢિ દેરી દૂર,
એ અબળાઓ—

જર જતન કરીને બચાવજો, જીવે રાંકડા જીવ જરૂર,
એ અબળાઓ—૬

કરજો માંદાને મદદ જે કંઈ બને, અન્ન વસ્ત્ર સદને દાન,
એ અબળાઓ—

ઉર કોમળ ઉદાર રાખજો, જાણો આપ સમા સહુ પ્રાણ,
એ અબળાઓ—૭

ખોટા ધર્મમાં ધન ન ઉડાવશો, ખરો ધર્મ તો પર ઉપકાર,
એ અબળાઓ—

સહુ હાથ આવી ન ગુમાવશો, ગુણ ગાશે દુઃખી નરનાર,
એ અબળાઓ—૮

મૂકી મમત હવે સહુ માનુનિ, ધરો સ્વામી તણી દિલદાઝ,
એ અબળાઓ—

તો જ સુખી થાશો સહુ દંપતી, કાન અરજ કરે એ આજ,

૩૫

સ્ત્રીઓનો સત્કાર

જે ઘરમાં થાયે નહિ, સ્ત્રીઓનો સત્કાર;
નરક તુલ્ય તે ભુવન છે, નિષ્ફળ સૈ વ્યવહાર;
સ્ત્રી શિક્ષાનો નહિ થશે, જ્યાંસુધી આંહિ પ્રચાર:
કરો હજારો યત્ન પણ, કદી ન થાય સુધાર;
ક્યાંથી થાયે કલ્યાણ, જ્યાં સુધી ન પુત્રી ભણાવો—

ઇશ્વરે દીધા અધિકાર બરાબર સહુને,
અગ્નિ, જળ, વાયુ, આહાર, બરાબર સહુને,
ઋતુ, ગરમી શરદી બહાર, બરાબર સહુને,
તેમ જ વિદ્યાભંડાર, બરાબર સહુને,
જગમાં જે નરનારી છે, સૌ વિદ્યા અધિકારી છે,
જ્યાં પ્રભુ ન્યાયકારી છે, સૌનો તે હિતકારી છે.
પણ તમે કર્યો અન્યાય, શૂદ્ર કહી હાય,
શોક બહુ થાય, બનાવી સ્ત્રીને પશુસમાન—

ગાડીની તુલ્ય આ ગૃહસ્થ આશ્રમ કહાવે,
સ્ત્રી પુરુષો તેની બે ધુરી ઓળખાયે,
જે બન્ને ધુરીને લાયક ઠીક બનાવે,
તે ગૃહસ્થાશ્રમી ગાડીને ખૂબ ચલાવે.
જ્યાં સ્ત્રી આદર મેળાવે, તે ભુવન સ્વર્ગ બની જાયે,
સહિયર ભણે ભણાવે, સૌ સાધન સુખ ત્યાં આવે,
દો ધુરી બરાબર જ્યાં, સુખ દો ત્યાં, કરી વ્યાખ્યા,

ચાલ—મેનું વેદો તણાં પ્રમાણ,—કયાંથી૦

હા ! એક સમય તે હતો કે ભારતનારી,
હતી ભણી ગણી પંડિતા વિદુષી સારી,
જુઓ ઉપનિષદો લઈ હાથ જરા વિચારી,
શાસ્ત્રાર્થ કર્યાં સુલભા આદિએ ભારી.
દમયન્તી, સીતા, ગાર્ગી, લીલાવતી, વિદ્યાધરી,
વિદ્યોત્તમા, મદાલસા હતી શાસ્ત્ર શિક્ષા ભરી,
કેવી વિદુષી નારીઓ ભારતની ભુષણ થઇ ગઇ,
નિજ ધર્મ નત છોડયાં નહિ છો જાન પ્રિય ખોતી ગઇ.
તે કારણ દેશ અમારો, હતો ઉન્નતિ કરવા વાળો,
સૌ વિદ્યાનો ભંડારો, ગુરુ કહીને સૌએ પોકાર્યો,
હવે તે જ આ ભારતદેશ, ભોગવે કલેશ, ધર્મ નહિ લેશ,
કારણ સ્ત્રીઓનું નહિ સન્માન— કયાંથી૦

જો માતા હોય ભણી તો અમને ભણાવે,
અલ્પપણમાં અમને જ્ઞાન ભુષણ પહેરાવે,
લઇ ગર્ભાધાનથી શુભ સંસ્કાર કરાવે,
યજ્ઞોપવીત દઈ ગુરુકુળમાં જ ભણાવે;
તે માતૃમાન કહેવરાવે, શિક્ષિત સન્તાન ગણાવે,
જે ગુણ માતામાં ભાવે, તે પુત્ર પુત્રીમાં આવે,
જો માતા હો વિદ્વાન, શિખાવે જ્ઞાન, કરો તે ધ્યાન;
તવે હોય શ્રેષ્ઠ સન્તાન. કયાંથી૦

મિત્રો ! જો દેશ સુધારાનું બીડું ઉઠાવો,
તો સ્ત્રી શિક્ષાનો પે'લો યત્ન કરાવો,

તે યાદ કરો, જ્યાં સુધી ન પુત્રી ભણાવો,
તો દેવાસુર સંગ્રામ ઘરોમાં લાવો.
દિનભર કરી કામ પુરુષ થાકયો ઘર પામે,
ઘર આવતાં જ સાસુ વહુ લડાઈ જામે,
તે દશા દેખીને હસો ઉંસો ભાગી જાયે,
ત્યાં કુભારજનાં મેણાં સુણવી ખાયે,
ઓ વ્હાલા ભાઈઓ! સુધરે સ્થિતિ તમારી,
તો વેદ મનુની આજ્ઞા કરોને જારી.
મનુ કહે જે ઘરમાં પૂજાયે છે નારી,
તે ઘરમાં સુખ ભંડાર ભર્યાં રે ભારી.
ઓ શિક્ષા વિનાની ભાઇ, નહિ ઉન્નતિ કયાંય જણાઈ,
કહે વાસુદેવ સમજાવી, રહ્યા સહિક્રમ બતલાવી,
તો વિનવું જોડી હાથ, આવો સૈ સાથ,
ફરજ લો માથ, વધારો અબળાઓનું માન. કવાયા

(સતી સંગીતાવલિ.)

पैसादारने परमार्थ करवाने हालनो समय लायक छे.

(કાફી)

પરમારથ કરવાનો રે, અવસર આવો આવે નહીં;
રંક થશું, રઝળે રે, અન્ન વિના અહીં તહીં. ટેક

કુદરતનો જ્યાં કોપ થયો ત્યાં, બાકી રહે શું કાંઈ,
પિસ્તાલીસમાં પાણી વિના બહુ, પિડાય ગુર્જર માંહી,
અન્નની તો શી આશા રે, પાક્યું નહીં ભૂમી મહીં. પર-૧

જીન્દગાનીમાં રળી રળી બહુ, એકઠા કીધા દામ;
આવે સમે પરમારથ માંહી, વાપર્યાં નહીં તો ન કામ;
મુઆ તેની સાથે રે, કહોને લક્ષ્મી કહોની ભાઇ ? પર-૨

શ્રીમન્ત થઇ તમે સુખે જમો છો, રૂડી રસોઇ નિત્ય;
મોજ મઝામાં મણા ન રાખો ખરચીને ધન અચીત;
ઊંણપ ન આવે રે, કાળ પડયો તોએ કાંઇ. પર-૩

એક તરફ તમે સુખે ફરોને, બીજી તરફ બહુ દુઃખ;
ગરીબ ગરમાં ખેડુત સરવે, વેઠીને અન્નની ભૂખ;
ભીણી પેટ ભરવા રે, બાટકે તો ભરાય નહીં. પર-૪

વતનમાં ઘરબાર તજીને, નિકળ્યા ખેડુત બહાર;
જુજ કીંમતે ઢોર પોતાનાં, વેચી દઇ નિરધાર,
ઉચાળા ઉપાડી રે, હાલ્યાં લીલી ભૂમિ મહીં. પર-૫

માબાપમાંથી બચ્ચાં ઉપરનો, ઉઠયો દયાનો અંશ;
પેટ પોતાનું ભરવા કાજે, દેતાં બાળકને દંશ;
અકળાઇ અન્ન વિના રે, છતે ધને નાણું નહીં. પર-૬

બાળકને ટળવળતાં મુકી, ક્ષુધાતુર માબાપ;
દયા અને સમ્બન્ધ તજીને, ચાલે પામી પરિતાપ;
પાપી પેટ ભરવા રે, રખડી રખડી અહીંથી વહીં. પર-૭

કોણ સગું અને કોણ સમ્બન્ધી, કોણ જ મિત્ર મિજાજ;
આવે સમે કોઈ કામે ન આવે, કોણ બેટો કોણ બાપ;
સાને સૌનું લાગ્યું રે, બીજાનું ત્યાં સોંપે નહીં. પર-૮

કઈક પુરુષ પોતાની નારી, પડતી મુકી અનાથ;
પરદેશમાં પરવરીઆ પોતે, તજી દેઇ નાત જાત;
કુટુમ્બ વિખુટા રે, ફરતા ઘેરા ઘેરા સહી. પર-૯

આવાં આવાં પરદેશી દુઃખીઆં, નરનારી જે ખચીત;
તેઓના પોષણને માટે, ખરચોને ખન્તે વીત;
અહીંઆં એ જે વાવ્યું રે, આગળ તે એ ઉગસે સહી. પર-૧૦

ભૂખ્યાંને અન્ન આપી સન્તોષો, વસ્ત્ર વિનાનાંને વસ્ત્ર;
એક વખત આ દાન દેશો તે, ફળશે વાર સહસ્ત્ર;
લાભ આ લેવાનો રે, આવ્યો અવસર ભૂલશો નહીં. પર-૧૧

હાલાવાલા કરી કેવાં કરગરે, આવે દયા ઉભરાઈ;
અન્ન દેવાની શક્તિ ન હોય પણ, આવે અતી મરદાઈ;
પણ માયાના લોભે રે, મરદાઇ કાંઇ કરી શકે નહીં. પર-૧૨

મને તેમ સમજીને મનમાં, કર પરમારથ પ્રીત;
મુઆ સંગાતે એ જ આવશે, નહીં આવે વહાલાં કે વિત્ત;
જરૂર જેસંગ રે, શીખ આતો અમુલ્ય કહી. પર-૧૩

લોભ.

ભુજંગી.

જવું એક દહાડે યદા જો મરીને, પછી કામ શું દામને સંગ્રહીને;
પછી પ્રીત દારા તણી હોય કેવી, પછી તુટી સગાઇ સગાં સાથ લ્હેવી.

થવાના જનો કાળના સર્વ ચારા, પછી પાપના બાંધવા કેમ ભારા!
પછી શા દગા વૈર વિશ્વાસઘાત, પછી કેમ માયા વિષે સન્નિપાત!

યદા નામનો થાય છે સદ્ય નાશ, પછી આશ પર્યન્ત શી જાય આશ,
પછી કીર્તિ પૃથ્વી તણો મોહ કેવો, પછી ભાર આભાર શા કાજ લેવો?

નથી ફાવવાના યદા કાળ સ્હામે, પછી આદરે સાહસો કેમ હામે,
પછી રાત દહાડો નહિ શે વિરામે, ભજી લક્ષ્મીને ઇશનું દે ન નામે.

રમાનો લગારે કરીને ભરૂંસો, રખે ભુલભુલામણી મધ્ય ઘુસો,
ઘટે ના અજંપો ગતમાય સારૂ, નથી આપણું ત્યાં કશું મ્હારૂં ત્હારૂં.

નથી દેહ પોતા તણો તેમ હાથે, પછી ખેંચવો કેમ સંસાર માથે,
પછી ધારવું કેમ દેહાભિમાન, ચલા લક્ષ્મીનું ધારવું કેમ ધ્યાન?

જવાનું જવાનું જવાનું જરૂર, પછી રાખને કુમળું કાંક ઉર,
પછી આફળો લોભમાં શું ફસાય, પછી આમ બ્હેબાકળો કેમ થાય?

ફરે છે મહાકાળનું શીશ ચક્ર, પછી શું ગમે પારકું દ્રવ્ય નક્ર,
પછી રોજ સુઝે નવા કેમ ચાળા, પછી શે કરે કર્મના છેક કાળા.

બળી ભસ્મ થશે સુરૂપી શરીર, નહિ હોય ત્હેને મહાપુરુષ ચીર,
નહિ હોય ત્હેને જરા લાડપાડ, રહે શ્વાનને ચાટવા માત્ર હાડ.

ધરે હાડને ચર્મના વાટ કાયા, નથી રાખતા તે વિષે સુજ્ઞ માયા,
નથી આપણી સાથ ત્હેને સમ્બન્ધ, નથી યોગ્ય, જાણી થતું છેક અન્ધ.

ઘટે શ્લેષ્મને નર્કને રક્ત સ્થાન, ઘટે તેહને આટલું શાનું માન !
ઘટે કેમ ગંધાણુને મોગરેલ, ઘટે જ્ઞાન ત્હેનો કર્યે ક્ષુદ્ર મેળ.

કશી છે શરીરે કહો બાહ્ય શોભા, પડ્યા રોમના એટલા યત્ર ગોભા,
કહ્યું છે ધનીના વપુ કેરૂં મૂલ્ય, રહે શોષમાં કાજળી અસ્થિ ધૂળ.

બન્યું માટીમાંથી વપુ થાય માટી, પછી શું રમા જોઇને જાય ફાટી,
પછી શી અનુકૂલતા ભાતભાત, ઘટે માટીનો સુજ્ઞને ના ઉચાટ.

બન્યો પંચમહાભૂતનો દેહ એક, પછી શો પરાયા વિષે હોય ટેક,
પછી આત્મકારાગૃહે મોહ કેવો, પછી દૈન્ય ધારી રમા શાની સેવો.

નથી કોઈ અદ્યાપિ પન્ત ફર્યો, નથી દેવને ઘેરથી કોઈ આવ્યો,
વળી-કાળથી ઇન્દ્ર તો એ ચવાયો, અરે તું ન સંસારથી તોય કાયો.

હતું ના હતું થાય જોતાં હમેશ, નહિ નામ કે ઠામનું સ્મર્ણ લેશ,
પછી લોભથી શું ભમે દેશ દેશ, ઝપાટે ઉડી આ જશે ભવ્ય વેશ.

(સુમનગુચ્છ.)

મૂર્ખનાં લક્ષણ.

(છપય છંદ.)

પ્રથમ કરે ન વિચાર પાછીથી માથું કૂટે;

અખર છતાં ઝટ જાય શત્રુ જ્યાં સહજે લૂંટે;
આવાં ઊંધાં કામ કરી ભય વ્હોરે ભારે,
શીખામણ નવ સાંભળે હઠ ફોકટ ઊંધો કરે;
અંબાશંકર મૂર્ખ આ સદા શોક કરતો ફરે. ૧

નાશવન્તનો શોક કરી નિજ કાય પ્રજાળે,
નહિ સાધુ ગુણવાન તણું જે દ્વાર જ ભાળે,
ફેરી ધૂર્તનો સંગ સદા પગ તેના પૂજે,
ઢોંગી—સંગે કહો વાત સાચી શે સૂજે ?
ચિન્તા વણ સમજ્યે કરે રોજ રોજ રૂએ ખાડ,
અંબાશંકર ! મૂર્ખના કહો ભવાડા શા કહું ? ૨

પાસે ન મળે પાઈ ડોળ લખપતિનો રાખે,
અરૂં ન જાણે કાંઈ ઠાઠ પંડિતનો દાખે,
બીએ બિલાડી પેર તથાપિ શૂર બતાવે !
પારો જુએ જ્યાં ખેલ કૃપણમુખ તરત છુપાવે;
મિત્ર-શત્રુ નવ ઓળખે બુદ્ધિનો અરિ થઈ પડે;
શત્રુપદ વંદન કરી શત્રુ મિત્રનો થઈ પડે. ૩

આપી દુષ્ટને દામ પછી નવ પાઈ ભાળે,
ઋણનો કરીને દ્રોહ દાડીઓ પાપી દાખે;
કરે દીનપર કોપ રાયનો રંક બને છે,
પર કાજે બહુ કોપ વડે નિજ બાળ હણ્યો છે !
વાક—વિચાર કર્યો વિના ઝટપટ જે લડવા ધસે,
અંબાશંકર ! તે જ જન મૂર્ખ ગણ્યો માનવ વિષે. ૪

ધનને માટે પાપ કરે જે વગર વિચારે,
ધન મેળવવા નીચ દીનને ભૂખે મારે,
ધન મેળવવા દેવયજનમાં દંગો કરે છે,
ધન મેળવવા સાધુ વેશમાં દુષ્ટ ફરે છે;
ભક્તવેશ ધારણ કરી દેવ તણું ધન સંહરે,
આંબાશંકર ! મૂર્ખ આ રૌરવમાં વાસો કરે. ૫

સાત્વિક દીનનો ભાવ છતાં ના આદર આપે,
નિજ આશ્રય રૂપ ડાળ વગર સમજે ઝટ કાપે,
નિયમ ન પાળે લેશ દુઃખ અતિ તેથી પામે,
શાસ્ત્રનીતિનો બોધ ઢોંગ ગણી નિત્ય ઉથામે;
અતિશય-ચઇને આફળો રજનું ગજ પામર કરે,
આંબાશંકર ! મુઢ આ ઘોર દુઃખ વેઠી મરે. ૬

(શ્રીહરિસ્નેહસુધાસિન્ધુ.)

प्रस्ताविक दोहरा.

બ્રાહ્મણ જ્ઞાનથી ઓળખે, ક્ષત્રી રણથી જોય;
વૈશ્ય કરે વેપારથી, એ (ત્રણ) કાયર કહેવાય. ૧

વહાણું પણ પછી નવ ગમે, હદ પાર જો જાય;
પાળ મુકનો પણ જો વધે, કાતરથી કતરાય. ૨

સંપત્ત દેખી ન રાચીએ, વિપત્ત પડે ન રોય;
રાજા હરિચંદ્ર એમ કહે, જો હરિ કરે સો હોય. ૩

મુરખ તું સમજે નહીં, આયુષ્ય ઓછું થાય,
જેમ સરોવરની માછલી, ન સમજે સર સુકાય.

કરની બિન કથની કથે, અજ્ઞાની દિન રાત,
(કાકા કઉઆ) કુકર જયું ભુંકત ફીરે, સુની સુનાઈ બાત.

સમજુકું ચિંતા ઘણી, મુરખકુ નહીં લાજ,
ભલે બુરેકી ખબર નહીં, પેટ ભરનસેં કાજ.

જીસે શરમકો ડર નહીં, નહીં પંચકી લાજ;
ઉસે છેડ કયા કીજીયે, ચુપ ભલી મહારાજ.

તુલસી ધીરજ મન ધરો, હાથી મણભર ખાય
ટુકડા અન્નકે કારણે શ્વાન ઘરોઘર જાય.

પાપ કરતાં વારીએ, ધર્મ કરતાં હા,
બે મારગ બતલાવીએ, પછી ગમે ત્યાં જા.

મુરખની વાતો બળી, જે વાતે ઘર જાય;
પંડિતની લાતો ભલી, જે વાતે ગુણ થાય.

તરે તરણુ ને તુંબડું, તરે ગાય ને વહાણ,
તરે ભાગ્યશાળીનું પુણ્ય, ન તરે પાપીને પહાણ.

કહેતે સો કરતે નહીં, મુખકે બડે લબાડ;
કાલા મોં લે જાયેંગે, સાહેબકે દરબાર.

દાતાકે મન ધન નહીં, શૂરા મન નહીં ત્રાસ,
પતિવ્રતાને પ્રાણ નહીં. દેહ ન સમજે દાસ.

પળાય તેટલું પાળીએ, ન પળાય તે ફોક;
ચામડાંના જોડા તેમ, ચામડાંની ઓખ. ૧૪

દુઃખીઆ આગળ દુઃખ કહો, આધા દુઃખ વો લેત;
સુખીઆ આગળ દુઃખ કહો, હસ હસ તાલી લેત. ૧૫

તુલસી પર ઘર જાયકે, દુઃખ ન કહીએ રોય;
માન ગુમાવે આપણો, બાંટ ન લેવે કોય. ૧૬

માંગન મરણ સમાન હે, મત કોઇ માગો ભીખ;
માંગનસે મરણાં ભલાં, એ સદ્ ગુરુકી શીખ. ૧૭

મન મોતી ઓર દુધકા, તીનો એક સ્વભાવ;
ફાટે પીછે ના મીલે, કોટી જતન બતાવ. ૧૮

તુજે પરાઇ ક્યા પડી, તું આપકી નિવેડ;
તેરી ઝાઝ દરીઆવમેં, ડુબે નહીં શું ખેડ. ૧૯

ધ્યાન કીયે ક્યા હોત હે, જો મન મેલ ન જાય;
બગ અરૂ બીલ્લી ધ્યાન ધરી, પશુ પકડકે ખાય. ૨૦

ખટ્યા તે દેહવટ ક્યા, રાખ્યા તે થઇ રાખ;
ખરચ્યા તેની ખૂબી થઇ, થયા એકના લાખ. ૨૧

તુલસી કહે કિસુમ ધન, નવ ખરચે નવ ખાય;
માખી મધ ભેગુ કરી, આખર ઉડકે જાય. ૨૨

ભલો ભલાઈ ના તજે, દુષ્ટ ન ચુકે દાવ;
ચંદનને સળગાવતાં, પ્રકટે શુભ સ્વભાવ. ૨૩

તીર્થે ગયે નીચ જન, ચિત્ત ચંચળ મન ચોર;
પાપ રતી ભર ના ઘટ્યો, દશ મણુ લાયો ઓર. ૨૪

રાત ગમાઇ સોયકર, દિવસ ગુમાયો ખાય;
હીરા જન્મ અમોલ થા, સો કોડી બદલે જાય. ૨૫

બુરા ઢુંઢન મેં ચલી, બુરા મીલા ન કોઇ;
દીલ મેં દેખુ આપકું, મોસે બુરા ન કોઇ. ૨૬

બંદા બહોત ન ફુલીએ, ખુદા ખમત નહીં હોય;
જોર જુલમ જો કીજીએ, મૃત લોકકે માંહે ૨૭

જોર જુલમ જો કીજીએ, તુરત દેત બતાય;
જીતા નર ગુમાન કરે, ઇતી ખત્તા ખાયેં. ૨૮

હંસાને સરોવર ઘણાં, ને સરોવરને નહીં કોઇ;
સજ્જનને સ્નેહી ઘણા, દુરિજનને નહીં કોઇ. ૨૯

તુલસી જગમેં યું રહો, જ્યું જીહ્વા મુખ માંહી;
ઘી ઘણા ભક્ષણ કરે, તોભી ચીકની નાહીં. ૩૦

જાત ન પુછો સાધકી, પુછ લીજીએ જ્ઞાન;
મોલ કરો તરવારકા, પડા રહેન દો મ્યાન. ૩૧

મુરખકું સમજાવતે, જ્ઞાન ગાંઠકા જાય;
કોયલા હોય ન ઉજળા, સો મન સાબુ લગાય. ૩૨

રાબસે બુરો (હે) માંગવો, ચામેં ફેર ના ફાર;
બલીસેં યાચતહી ભયો, વામન તન અવતાર. ૩૩

ારજ ધીરે હોતહે, કાહે હોત આધીર;
ામય પાય તરૂવર ફલે, કેતા સીંચો નીર. ૩૪

ુરખ ગુણ સમજે નહીં, તો નહીં ગુણીમેં ચૂક;
્યા ઘટયો દીનકો વૈભવ, જો દેખે નહીં ઉલુક.(ઘુવડ.) ૩૫

નેંદા હમારી જો કરે, મિત્ર હમારા સોય;
સાબુ લેકે ગાંઠકા, મેલ હમારા ધોય. ૩૬

નારાયણ નીજ હીયમેં, અપનો દોષ નીહાર;
તો પીછે તું ઓરકો, અવગુણ ભલે વિચાર. ૩૭

નારાયણ દો બાતકો, દીજે સદા બિસાર;
કરી બુરાઇ ઓરને. આપ કીયો ઉપકાર. ૩૮

તુલસી વહાં ન જાઇએ, જ્યાં ન કહે કે આવ;
ઘાસ બરાબર જાણીએ, કયા રાજા કયા રાવ. ૩૯

*ભીખ હાંડલી નવ ચડે, છીંકે કહું જરૂર;
ભીખ અન્ન જમવા થકી, નિશદિન રહે અધુર. ૪૦

બડા હુવા તો ક્યા હુવા, જેસી બડી ખજુર;
પંથીકો છાયા નહીં, ફલ લાગે અતિ દૂર. ૪૧

ગરવા સહેજે ગુણ કરે, કંકા (રૂપીયા.) કારણ ન જાણું;
મેહુવા બરસે સરવર ભરે, કછુ ન માગે દાન. ૪૨

બડા બડાઇ ના તજે, બડા ન બોલે બદ;
ઉસ દિલ દયા ધર્મ હે, હોસમુખ શીરી શબદ. ૪૩

જીવન જોબન રાજધન, અવિચળ રહે ન કોય;
જો દિન હે સતસંગમેં, જીવનકો ફલ સોય. ૪૪

સરોવર તરૂવર સત જન, ચોથા બરસે મેહ;
પરમારથ કે કારને, ઈન ચાર ધરી હે દેહ. ૪૫

તુલસી ગરિબ ન સતાવીએ, બુરી ગરિબકી હાય;
મુઆ ઢોરકે ચામસેં, લોહા ભસ્મ હો જાય. ૪૬

જ્યાં હે અપની પ્રીતડી, બેઠનકો વિશ્રામ,
તાસુ કછુ ન કીજીએ, લેન દેનકો કામ. ૪૭

વાવીએ કડવી તુંબડી, ઉતરે તુંબ હજાર;
એક એકથી કડવા અધિક, અપરંપાર અપાર. ૪૮

સત્ય સ્વર્ગનું બારણું, સત્ય સિદ્ધ સોપાન;
મંત્ર યોગ સત્યે ફળે, ધર્મ અર્થ ને કામ. ૪૯

તનની તૃષ્ણા સહેજ છે, સવા શેર કે શેર;
મનની તૃષ્ણા નવ મટે, જો લાવે ઘરમેર (મેર–મેરૂપર્વત) ૫૦

સંગતસે સુધર્યો નહીં, વાકે બડે અભાગ;
કુસંગસેં બીગડે નહીં, સો નર બડો સુભાગ. ૫૧

मर जाउं मागुं नहीं, अपने तनके काज,
परमारथके कारने, मागुं न समझुं लाज. ५२

કબીર આપ ઠગાઇએ, ઓર ન ઠગીયે કોય,
આપ ઠગે સુખ ઉપજે, ઓર ઠગે દુ:ખ હોય. ૫૩

સ્ત્રીધર્મનીતિ.

પાયો.

પાયો સારો દૃઢ બાંધ્યા સિવાય તેના ઉપર ઘર ચણ્યું તો તે ઘણા દિવસ સુધી ટકતું નથી; એટલું જ નહિ પણ તેવું ઘર બાંધનાર બમણું ખર્ચ અને શ્રમનો ભાર વહી ઉલટો લોકોમાં હાંસી પામે છે. કોઈપણ કામ કરતી વખતે માણસે ઘણો પુખ્ત અને દૃઢ વિચાર કરી તે કામનો પાયો રચવો જોઇએ. તેમ ન કર્યાથી તે કામ ગમે તેટલું નાનું હોય તોપણ સિદ્ધ થતું નથી. ફાયદો માત્ર એટલો જ મળે કે લોકોમા તેની હાંસી તથા હાલહવાલ થાય.

આપણી આ અજ્ઞાન સ્ત્રીજાતિની દુર્દશા કેવી છે તે સર્વને વિદિત જ છે. એની સુધારણા શું કર્યાથી થાય તથા તેનો પાયો કેવી રીતે ચણવો જોઇએ તેનો વિચાર કરીએ.

આ જગતમાં સદાકાળ ઉન્નત થવાની ઈચ્છા દરેક માણસના હૃદયમાં હોય છે અને તે હોવી સ્વાભાવિક જ છે. બીજી બધી બાબતોમાં માણસે પોતાની અવસ્થાને અનુસરીને સંતોષથી રહેવું વખાણવા યોગ્ય છે પણ જ્ઞાન અને આત્મઉન્નતિ એ બે બાબતોમાં "આપણું જેટલું છે તેટલુંજ બસ છે," એમ ધારી બેશી રહેવામાં ફાયદો નથી. ઈશ્વરે માણસોને જે જે વૃત્તિઓ આપી છે તે સર્વેમાં આત્મઉન્નતિની ઈચ્છા ઘણી મોટી છે. માટે મનુષ્ય ગમે તેટલો મ્હોટો થાય, તોપણ તેને વધારે મ્હોટા થવાની ઈચ્છા હોય છે. આ ઈચ્છા પરમેશ્વરે મનુષ્યજાતિનું કલ્યાણ થવાને માટે જ તેને આપી છે એમ કહેવું જોઇએ. કારણ પ્રત્યેક માણસના હૃદયમાં આ વૃત્તિ જાગ્રત હોય તો તે તેવું થવાને યત્ન કરેછે. આ [illegible] સર્વ કહે તો આખો દેશનો દેશ ઘણી ઉન્નત અવસ્થામાં આ[illegible] સંભવ છે.

લોકોમાં કેટલાક મ્હોટા દોષો છે તે હું સારી રીતે જાણું છું પણ તે લોકોની સ્વદેશપ્રીતિ, ઐક્ય, ઉદ્યોગીપણું વગેરે અનેક ગુણો આગળ કાલિદાસ કવિના કહ્યા પ્રમાણે—ચંદ્રના શાંત અને કોમળ કિરણના સંમુહમાં જેમ ચંદ્રનું કલંક ઢંકાઈ જાય છે તેમ—તેમના દોષો લપાઈ જાય છે. તે દોષોને બહાર પડવાનો લાગ મળતો નથી.

(શ્રી ધર્મ નીતિ.)

વાળકનું રુદન.

પારીસની એક નાટકશાળાના ડ્રેસિંગ રૂમમાં એક નવો નટ પોતાનો પાર્ટ ભજવતાં ડરતો હતો. તેના કેટલાક સોબતીઓ તેને હિમ્મત આપતા હતા; વળી કેટલાંક માણસો કહેતા હતાં કે "એનો ડર જવાનો નથી. પ્રકૃતિ આપણને હિમ્મતવાન કરે છે અથવા ડર ઉત્પન્ન કરાવે છે. જેવી હિમ્મતમા અથવા ના હિમ્મતમાં ગભીર અથવા ખુશી ખુશાલીમાં રહેવાની પ્રકૃતિ ઉત્પન્ન થયલી હોય છે, તેવા આપણે ચાલીએ છીએ. કોઇએ કદિપણ સાંભળ્યું છે, કે દુરાકાંક્ષીની દુરાકાંક્ષા અથવા કંજુસની કંજુસાઇ ગઇ છે ?"

કેટલાકોએ વળી એ વાંધો લીધો; અને એક માણસે કહ્યું, "જો તમે કંજુસાઇના રોગથી છુટેલો કંજુસ જોવા ઇચ્છતા હો, તો હું કહી શકું છું કે, હું તે પંક્તિનો છું."

જેણે આવું કહ્યુ તે એક પ્રખ્યાત નાટકકાર હતો, અને દયા માટે પણ પ્રખ્યાત હતો. તેનાં આવાં વચન સાંભળીને કોઇએ કહ્યું એમ થવું અસંભવિત છે. કોઇએ કહ્યુ એવું થઇ શકે જ નહિ તે નાટકકારે કહ્યું: "હું ખરેખરૂં કહું છું કે હું કંજુસ હતો અને હવે ધારૂં છું કે હમણાં હું કંજુસ નથી, જો તમે સાંભળવા ચાહતા હો તો હું મારા

ફેરફારની વાત કહું. તે ફેરફારનું કારણ એક બાળકનું રૂદન છે." તેનું આવું બોલવું સાંભળીને ત્યાં જેટલા માણુસો હતા, તે બધા તેને ઘેરીને. ઉભા રહ્યા.ને કહેવા લાગ્યો.

"ઈ. સ. ૧૮૩૮ માં પોર્ટ સેન્ટ માર્ટિનની નાટકશાળામાં મારૂં એક સર્વથી સારૂં નાટક ભજવવાને માટે આપ્યું હતું. તે અરસામાં એક દહાડો ટપાલમાં મને બે કાગળો મળ્યા; તેમાંનો એક કાગળ કોઇ નાટકશાળાના ઉપરીનો લખેલો હતો. તેણે મારૂં એક નાટક ભજવી બતાવવાની ઇચ્છા કરી હતી. અને છેલ્લી તાલિમને દહાડે મને માર્સેલ્સમાં હાજર રહેવાની અરજ કરી હતી. મહેનતના બદલામાં હું જે વાજબી માગીશ તે આપવાની તેણે કાગળમાં ઇચ્છા જણાવી હતી. બીજો કાગળ પણ માર્સેલ્સથી આવ્યો હતો. તે ટુંકો અને આવો હતો:

" મહેરબાન સાહેબ, આપના ભાઇની સ્ત્રી તથા તેની કન્યા ભૂખમરાની પીડાથી મરવાની અણી ઉપર છે. પૈસા મળે તો તેઓ બચી શકે એમ છે. આશા રાખું છું કે આપ આ પાસેના સગાઓને મદદ આપવાને વિલંબ કરશો નહીં, અને તેઓનો હાલનો તથા ભવિષ્યનો ખાવા પીવાનો બંદોબસ્ત કરશો" આ કાગળ, માર્સેલ્સના ડાક્ટર લાંગર્ડનો લખેલો હતો.

"મેં પહેલાં કહ્યું છે કે, હું ઘણો જ કંજુસ હતો. ડાક્ટરનો કાગળ મળ્યાથી મારા મનમાં દયા ઉત્પન્ન નહિ થતાં ઉલટો મારા ભાઈની બાયડીના ઉપર પહેલાંનો ગુસ્સો જાગી ઉઠ્યો. મારો ભાઈ વહાણ ઉપર નાવિકનું કામ કરતો હતો, તે સમુદ્રમાં ડુબીને મરણ પામ્યો હતો. કેટલાંક વર્ષ પહેલાં મારા એ હિમ્મતવાન ભાઇએ એક માછલાં પકડનારની દીકરીની જોડે લગ્ન કરવાની ઇચ્છા જણાવી હતી, ત્યારે મેં મારા અભિમાન તથા સખત કંજુસાઇના સેંકડો પડના અંધારામાંથી જવાબ દીધો કે, એ ભીખારી માછલાં પકડનારની કન્યાની જોડે લગ્ન કરવું એ બે આબરૂનું અને મૂર્ખતાનું કામ છે. એટલું જ નહિ પણ મેં તેને સલાહ આપી હતી કે, જો બની શકે તો એ લગ્નના કરારના છડા છેડ કરવા જોઇ-

એ, પણ મારો ભાઈ એકવચની હતો, તેથી તે જેને ચહાતો હતો તેની જોડે તેણે લગ્ન કર્યું. મારા ભાઈની એ સ્ત્રીને માન અપમાનની લાગણી બહુ પ્રબળ હતી. તે મારા કાગળની વાત કદીપણ ભૂલી ગઈ નહોતી અને તે લખનાર તરીકે સદા મને ધિક્કારતી હતી. સ્વામીના મૃત્યુ પછી તેને ખાવાની પંચાતી પડવા લાગી તો પણ તેણે મારી પાસે મદદની માગણી કરી નહિ, પણ જ્યારે તેણે તેની એકની એક દીકરીને ખાધા સિવાય દહાડે દહાડે દુર્બળ થતી જોઈ ત્યારે માતાના સ્નેહ આગળ તેનો તે ગર્વ તૂટી ગયો.

"પૈસાની લાલચથી મેં પેલા માર્સેલ્સની નાટકશાળાના ઉપરીની અરજ કબુલ કરીને તેને કાગળ લખ્યો અને વાર નહિ લગાડતાં માર્સેલ્સ તરફ જવા નીકળ્યો. ત્યાં એક મોટી હોટેલમાં જઈને જોઉં છું તો જે ડાકટરે મને કાગળ લખ્યો હતો. તે મારી શોધ કરતો હતો. મેં તેના કાગળનો જવાબ નહિ વાળ્યાથી તે ભલા મનના ડાકટરે વિચાર કર્યો હતો કે તે પોતે આવશે, એવું ધારીને તે દરરોજ મને શોધતો હતો. મારો મેળાપ થતાં જ તેણે કહ્યું: આપ બહુ ત્વરાથી અહિં આવ્યા છો. ફક્ત અપેક્ષાર્યું હશે કે કદાચ વખત લગારવા આપના ચ વના પેરેટા રહી જાય. આપે એ બરાબર કર્યું હતું આપને જોઇને હું બહુ સંતુષ્ટ થયો.

"હું દિગ્મૂઢ બની ગયો. નાટકશાળાનો ઉપરી મને પૈસા આપશે એ મતલબથી હું માર્સેલ્સમાં આવ્યો હતો; પરંતુ એ વાત એ ડાક્તરને શી રીતે કહું? આ મને લીધે તે કહી શક્યો નહિ તેથી પહેલાંના સંકલ્પ પ્રમાણે બારોબાર નાટકશાળામાં નહિ જતાં તે ડાક્ટરની જોડે મારા ભાઈની સ્ત્રીને જોવા ગયો."

"જે ઓરડામાં તે હતી તે ઓરડાની અવસ્થા બહુ જ ખરાબ હતી. તથાપિ તે ઓરડામાં હું પેઠો. પહેલાં જ જે મારી નજરે પડ્યું તે બહુ સુંદર હતું. રોગીના બિછાનાની પાસે ઉભી રહેલી તેની એકની

છો ?" મેં તેનો હાથ છોડાવીને તેને ઉતારીને જમીન ઉપર મૂકી. આશ્ચર્ય, નિરાશા તથા ભયવાળી દૃષ્ટિથી તેણે મારા ચહેરા સામું જોયું. પછી હળવે હળવે આંસુનાં ટીપાં તેના ગાલ ઉપર વહેવા માંડ્યાં. તેના બોલવાથી જે થયું નહિ તે તેની ચુપ ચુપ વેદનાથી થયું. જાણે કોઈ જાદુગરની લાકડીના સ્પર્શથી મારી નીચતા તથા નિર્દયતા મારી આગળ જણાઈ. હું ભયથી કંપિત થયો; અને મારી જાતને ધિક્કારવા લાગ્યો. તે દુઃખી બાલિકાને મેં મારા ખોળામાં લીધી, અને તેના માથા પર હાથ ફેરવીને કહ્યું 'હા, હું તારા બાપના જેવો જ થઈશ, તું મારી દીકરીના જેવી રહીશ. હું તને ચાહીશ તથા તારી સંભાળ રાખીશ.'

"મારા આ બોલવા પરથી મારી ભાભી કેવી ખુશી થઈ હતી, તે ભાષાથી કહી શકાય એમ નથી. તેનો આનંદોચ્છ્વાસ જોઈને તેનો ડાક્ટર અને હું ડર્યા. ગમે તેમ હો, વધારે આનંદ થવાથી ઘણું કરીને કોઈનું મૃત્યુ થતું નથી. શુક્રવારે તેણે કહ્યું, 'તમારા સંબંધમાં મારો કેવો ભૂલભરેલો વિચાર હતો ? મને માફ કરો.' તેણે મને તિરસ્કાર કર્યાથી મને જે દુઃખ થાત, તેના કરતાં આ કૃતજ્ઞતાથી મને વધારે કષ્ટ થયું. મેં તે બોલવું દબાવીને જલદીથી રોગીનું ઘર બદલવાની વાત કાઢી. હું માર્સેલ્સમાં નવો હતો 'ઋતુનું' કંઈ જાણતો ન હોતો. તેથી તે દય[illegible]શીલ ડાક્ટરે ઘરની તપાસ કરવાનું માથે લીધું.

ડીને તેનું કુસુમ-જીવન વિકસિત કરે છે, તેમ તેનાં તે અમુલ્ય આંસુનાં
પાંએ મારા હૃદયને વિકસિત કર્યું.

(બુદ્ધિપ્રકાશ)

मी. हेन्री फोसेटनो संकट समयमां अडग निश्चय.

૧૮૫૮ ના સપ્ટેમ્બરની ૧૭ મી તારીખે ફોસેટ પોતાના પિતા
ની સાથે બન્દુક લઇ શિકાર કરવા માટે હાર્નહામ નામની ટેકરીઉપર
ગયો. આ ટેકરી ઉપરથી નીચેની રમણીય ખીણની અલૌકિક શોભા
દૃષ્ટિગોચર થાય છે. ત્યાં થઇને એવન નદી ખળખળતા અવાજ સહિત
ચાકવાળી જમીનના સફેદ તીર વચ્ચે થઇ પસાર થાય છે. એકન્દરે આ
સપાટીના પ્રદેશનો દેખાવ અત્યંત મનોહર છે. સૃષ્ટિસૌન્દર્ય નિરખવા
નો ફોસેટના જીવનનો આ છેલ્લો જ પ્રસંગ હતો. બન્ને જણા એક
ટર્નીપ નામના છોડવાનું ખેતર ઓળંગી જતા હતા; એવામાં કેટલાંક
પક્ષીઓ તેમની દૃષ્ટિએ પડ્યાં, પણ તેમના પગસંચારના અ
વાજથી તે પક્ષી ઉડી ગયાં અને પાસેની જમીનમાં જઇ બેઠાં; જ્યાં
શિકાર કરવાનો તેમને હક નહોતો. પક્ષીઓને આવી રીતે ફરીથી ઉ
ડી જતાં અટકાવવા માટે ફોસેટ સામેની બાજુએ ત્રીસ વાર આગળ
જઇ ઉભો. એટલામાં બીજી બાજુ એક ટોળું તેના તરફ ઉડ્યું. ફો
સેટના પિતાની એક આંખમાં મોતીઓ હતો, તેથી તે ફોસેટને સ્પષ્ટ
રીતે જોઇ શક્યો નહીં; અને તે સામી બાજુએ જઇ ઉભો છે, એ તે
ના સ્મરણમાં રહ્યું નહોતું. દૈવ પ્રતિકૂલ હોય છે ત્યારે મનુષ્યો કેવી
ભૂલો કરે છે તેનો આ બનાવ એક ઉત્તમ દાખલો છે. એક પક્ષી જે વખતે
બરાબર ફોસેટની સીધી લીટીમાં હતું તે વખતે તેના પિતાએ તેના ઉપર
બંદુક ફોડી. પક્ષીને વીંધી કેટલીક ગોળીઓ ફોસેટને વાગી. કેટ

લીક છાતીના ભાગમાં વાગી, તથા બે ગોળીઓ બરાબર આંખોમાં ચોંટી. જાડાં કપડાં પહેરેલાં હોવાથી છાતી ઉપર તો નજીવો ઘા થયો. આપણે આગળ જોઈ ગયા છીએ કે, ડૉકટરે ફ્રૈસેટને ખુલ્લી આંખે પ્રકાશ સામે દૃષ્ટિ નહીં કરવાની સલાહ આપી હતી, તેથી તે રંગિત ચશ્મા પહેરતો હતો. ચશ્માના પ્રત્યેક કાચના મધ્યમાં એકેકી ગોળી બરાબર વાગી; આથી કરીને ગોળીઓના વેગ તથા જોશ જરા કમી થયા; નહીં તો ઠેઠ મગજ સુધી પહોંચી પ્રાણઘાતક ઈજા કરત; તેમ છતાં તે આંખોની અન્દર બરાબર ચોંટી, અને ત્યારથી ફ્રૈસેટ આખી ઉમ્મર આંધળો રહ્યો.

આ અકસ્માત પછી ફ્રૈસેટના અન્તઃકરણમાં પ્રથમ વિચાર એ સ્ફુર્યો કે 'અફસોસ ! મારાથી હવે આવું મનોહર સૃષ્ટિસૌન્દર્ય ફરીથી કદી નહીં જોઈ શકાય.' ગાડીમાં બેસાડી તેને અઢી માઈલ દૂર આવેલા લેંગફર્ડના મકાનમાં લઈ જવામાં આવ્યો. સેલિઝબરીથી ડૉકટરને તેડાવ્યા. ઘરમાં પ્રવેશ કરતાં તેણે પોતાની બહેનને કહ્યું કે "મેરી મને જરા વર્તમાનપત્ર વાંચી સંભળાવીશ ? પોતાની પ્રકૃતિ સ્વસ્થ છે એમ જણાવી, સમ્બન્ધી વર્ગનો કલેશ કંઈક આછો ઓછો કરવાની ઈચ્છાથી જ તે આ પ્રમાણે બોલ્યો હતો. પણ તેને સમજાવી પથારીમાં સુવાડ્યો તથા જેમ બને તેમ શાન્ત રહેવા ફરમાવવામાં આવ્યું. પ્રથમથી જ દૃષ્ટિ પુનઃ પ્રાપ્ત થવાની આશા છોડવામાં આવી હતી, તો પણ ડાક્ટરોએ ધૈર્ય આપવા માંડ્યું. ઘીરે રહીને ફ્રૈસેટની પ્રકૃતિ બરાબર સ્વસ્થ હતી અને તે સારો તંદુરસ્તી ભોગવતો હતો. છ અઠવાડીઆં પછી તેને પ્રકાશનો કાંઈક ઝાંખો ભાસ સમજાવા લાગ્યો, પણ થોડા દિવસ પછી આ છેવટના સુખનો પણ અન્ત આવ્યો, અને બાકીનું જીવન તો ગાઢ અંધકારમાં જ ગાળ્યું. જૂન માસ પછી ડાબી આંખ ફીક્કી થવા લાગી, અને ત્યારથી જ અત્યન્ત વેદના થવા લાગી. ઓકટોબર માસમાં ક્રીચેટે જમણી આંખમાં કૃત્રિમ, નેત્ર ધીમે બેસાડવાનો પ્રયોગ અજમાવવાનો વિચાર કર્યો; એવી આશા-

થી કે આંખું અજવાળું દેખાવા જેટલી શકિત આવે. કલોરોફોર્મની મદદ-થી આ ક્રિયા કરવા માંડી, અને ત્રણ દિવસ સુધી આંખે પાટો રાખ-વામાં આવ્યો. તથાપિ આખરે સૂર્ય સામું જોઇ પ્રયોગ કરતાં માલુમ પડ્યું કે દૃષ્ટિ પુનઃ પ્રાપ્ત કરવાની આશા બીલકુલ રહી નહોતી.

આ આફત ખરેખર ત્રાસજનક હતી. પુત્રના જેટલો જ પિતા પણ અનુકમ્પાને પાત્ર થયો હતો. આ પુત્રને માટે તે હૃદયમાં અત્યન્ત ગર્વ વહન કરતો હતો. તેની વિદ્વતા જોઇ તે હર્ષઘેલો થઇ જતો હતો, તથા તેનો ઉચ્ચ મનોરથ સિદ્ધ થયેલો જોવા તે અત્યન્ત આતુર હતો. તેમ છતાં દૈવ યોગે પિતાને હાથે જ પુત્રની ચળકતી આશાઓ નિર્મૂળ થવા બેઠી હતી. ફોસેટ પોતાનો ચહેરો હર્ષયુક્ત તથા શાન્ત રાખવા પ્રયત્ન કરતો. તેમ છતાં તેનો પિતા ગાંડા જેવો થઇ ગયો હતો. તેને ખબર ન હોતી કે તેનો પુત્ર પોતાના અડગ ધૈર્ય તથા અદ્ભુત શકિતની મદદથી આ ક્રુર સંકટમાંથી પણ પ્રથમના જેટલા ઉત્સાહથી બહાર નીકળી આવશે.

આજથી તે હંમેશાં શેક્સપીઅરનું નીચેનું વચન સ્મરણમાં રાખતો:—

“ नठारी वस्तुओमां पण सारापणानी छाया रहेली होय छे. फक्त माणसोने ते अवलोकनपूर्वक खेंची काढतां आवडवुं जोईए. वळी दुःख अने रोगो ए आकरा गुरु छे; पण बहु उत्तम प्रकारना छे. जो के विपत्तिनी कसोटी घणी सख्त छे के आपणे स्वाभाविक रीते तेनाथी डरीने पाछा हठीए छीए पण ज्यारे माथे आफत आवी पडे त्यारे तो आपणे खरा मर्दनी माफक बहादुरीथी तेनी साथे बाथ भीडवी ज जोईए."

“ खरेखर दुःखमांथी मीठां फळ नीपजे छे. आपणामां केटलुं है-

વત છે તે એવે વખતે બહાર પડે છે, અને આપણો અંદરનો જુસ્સો પ્રકટ થાય છે.

માણસજાતને અનુભવથી માલમ પડેલું છે, કે જે પુરુષો ધીર-વીર હોય છે, તેમને સંકટથી એવું સુખદ શિક્ષણીય મળે છે કે તેઓને તે એક સ્વ-રક્ષક સત્તા થઈ પડે છે. સંકટમાંથી શાણપણ વાપરીને સાર લેવામાં આવે તો તેથી આપણી રહેણી-કરણી કેળવાય છે, આત્માવલમ્બન જાગ્રત થાય છે; માત્ર આપણે વિઘ્નોનો નાશ કરવા નો દૃઢ સંકલ્પ કરીને દુઃખની સામા ખરી મર્દાઈથી બાથ ભીડવી જોઈએ. દેખાતાં અલંઘ્યતમ સંકટો ધીર પ્રકૃતિના પુરુષોના માર્ગમાં બાધકારક થઇ પડતાં નથી. ઘણી વખત તો તે જ સંકટો તેમની શ્રમ કરવાની તથા સહન કરવાની શક્તિઓને પ્રકટ કરીને તથા બીજા કેટલાક ઉપયોગી ગુણોને ઉત્તેજિત સજીવ કરીને તેવા મનુષ્યોને ઉત્તમ સહાય કર્તાં થઇ પડ્યાં છે.

ફોસેટની મુખ્ય અભિલાષા પાર્લામેન્ટનો સભાસદ થવાની હતી, તેમાં આ વિઘ્ન આવી પડવાથી તેના ધૈર્યની કસોટી કરવાનો પ્રસંગ આવ્યો. આંધળો, સામાન્ય સ્થિતિનો, લાગવગ વિનાનો માણસ પાર્લામેન્ટ જેવી ભવ્ય સભામાં પગ મુકવાને શી રીતે શક્તિમાન થવાનો હતો! બારીસ્ટર તરીકે સ્વતંત્ર ધંધો ચલાવી પ્રતિષ્ઠા મેળવવાની તેની જે ઇચ્છા હતી તે હવે બર આવે તેમ રહ્યું નહોતું; તેથી પોતાની અન્ધારી ઓરડીમાં સુતો સુતો ફૉસેટ આ સવાલનો નિર્ણય કરવામાં ગુંથાયો. ધીર પુરુષોની બુદ્ધિ આપત્તિકાળે વિશેષ સતેજ થઈ નવીન શક્તિ ધારણ કરે છે, તેઓ અણધારી આફતથી નિરાશ થઇ દીનતાને ધારણ કરતા નથી, પણ ઉલટા બેવડા ઉત્સાહથી પ્રથમની માફક જ પ્રવૃત્તિને સેવે છે, અને પોતાના નિશ્ચિત કાર્યમાંથી નિવૃત્ત થતા નથી. વખતો વખત વિઘ્ન આવી પડે, તો પણ તેઓ આરંભેલા કાર્યને છોડી દેતા નથી.

આ પ્રમાણે ફ્રોસેટ પોતાની મુખ્ય ધારણા શી રીતે પાર પાડવી તે વિચારમાં રોકાયો. થોડાં વર્ષ પછી તેણે પોતાના એક ભાષણમાં જણાવ્યું હતું કે આ અકસ્માત પછી દશ મિનિટમાં તેણે પોતાના મૂળ ઉદ્દેશને વળગી રહેવાનો મન સાથે નિશ્ચય કર્યો હતો. યોગ્ય સમયે તેના મિત્રો તથા હિતચિન્તકો તરફથી દિલાસાપત્ર આવવા લાગ્યા, તે સઘળા પોતાને વાંચી સંભળાવવા માટે તેણે પોતાની બ્હેનને આગ્રહ કર્યો, પણ સાંભળ્યા પછી દીર્ઘ નિઃશ્વાસ સાથે તેણે તે સઘળા પાછા મુકાવ્યા. આ પત્રોથી દિલાસો મળવાને બદલે ઉલટો તેનો ખેદ વૃદ્ધિને પામ્યો; કારણ કે તે સઘળા સામાન્ય ઢબથી લખાયલા હતા; તેમની મતલબ એકન્દરે આ પ્રકારની હતી.—ઈશ્વરેચ્છા બળવાન છે તેના આગળ મનુષ્યનું કાંઈ ચાલતું નથી. આ દુર્જય વિઘ્ને તમારી સંસારયાત્રા નિરસ તથા નિરૂદ્યમી બનાવી મુકી છે, પણ દૈવી કોપ સહન કરવામાં જ શાણપણ છે વગેરે.........ફ્રોસેટે પોતાના એક ભાષણમાં આવા પ્રકારના દિલાસાપત્રને ધિક્કારી કાઢવાં જણાવ્યું હતું, કે " આ પત્રો વાંચી મને જેટલું દુ:ખ થતું તેટલું બીજા કશાથી થયું નથી. " તેમ થવાનું કારણ સ્પષ્ટ છે. દિલાસાપત્રનો ઉદ્દેશ શો હોવો જોઇએ ? દુઃખમાં આવી પડેલા પુરૂષનું દુ:ખ ઓછું કરવાના ઇરાદાથી તેને ધૈર્ય આપવાનો આવા પત્રોના ઉદ્દેશ હોવો જોઇએ એમ માનીએ, તો તે ઉદ્દેશ આવાં લખાણથી પાર પાડવાની આશા શી રીતે રાખી શકાય ? ભાયલા પુરૂષો નજીવી મુશીબતોથી ડરી જઈ હૃદયબળ તથા ધૈર્ય ખોઇ બેસે છે; ધીર પુરૂષો પણ તત્કાલ તો ક્ષણિક ક્ષોભ પામતા હોવા જોઇએ. એવે પ્રસંગે હિતચિન્તકોનું કર્તવ્ય એટલું જ છે કે આવું પરિણામ આવતું અટકાવવાનો પ્રયત્ન કરવો; હૃદયમાંનો ક્ષોભ દૂર કરી ઉત્સાહ પ્રેરવો; અધૈર્યનો નાશ કરી કર્તવ્યનિષ્ઠ થવાનો બોધ આપવો; તથા પ્રવૃત્તિનો ઉપદેશ કરી યોગ્ય માર્ગે ગમન કરાવવું. અનિવાર્ય આફત આવી પડે ત્યારે ઇશ્વરેચ્છાને આધીન વર્તી સન્તોષ વૃત્તિ ગ્રહણ કરવાનો આગ્રહ કરવો, એ વિવેકદ્રષ્ટિથી જોતાં એક ઉત્તમ માર્ગ છે. પણ અનિવાર્ય પ્રસંગ કોને કહેવો ? દુખીની મુશીબતોથી

કરી જઇ નિશ્ચિત કાર્યમાંથી સ્ખલિત થવું તેમાં, તથા ઇશ્વરના અનિવાર્ય કોપથી અસંભવિત થયેલા કાર્યમાંથી નિવૃત્ત થવું એમાં ઘણો તફાવત છે.

દિલાસાપત્ર વાંચી ફ્રોસેટ ક્ષણિક નિરુત્સાહના પંજામાં સપડાઈ ગયો. બાકીનું જીવન આલસ્યમાં—નિવૃત્તિમાં—અન્ધકારમાં જ ગાળવું પડશે એવી સલાહ ચારે તરફથી મળવાથી તે કેટલીક ક્ષણ સુધી તદ્દન નિરાશ થઇ અત્યન્ત દુઃખી થયો. આખરે જુદી જ ઢબથી લખાયલો એક પત્ર આવ્યો; આ પત્ર વાંચી તેણે તેને યોગ્ય સ્થાને રાખી મુકાવ્યો. અત્યારથી તેની ચિત્તવૃત્તિમાં નવીન ઉત્સાહ તથા આનન્દ જાગૃત થયાં તથા તેની કાર્યશક્તિમાં નવીન જીવન આવ્યું. આ પત્ર તેના માનવન્તા શિક્ષક તથા મિત્ર હોપ્કીન્સે લખ્યો હતો: ઉત્તમ પ્રકારના દિલાસાપત્રના નમુના દાખલ આ પત્ર હોવાથી આખો પત્ર અત્રે ઉતારી લેવા યોગ્ય ધાર્યો છે:—

કેમ્બ્રીજ, ૧૦ મી અકટોબર ૧૮૫૮.

"મારા વ્હાલા ફ્રોસેટ,

"તમારા ઉપર જે અત્યન્ત દુઃખદ આફત આવી પડી છે, તે સુચવતો તમારા પિતાનો પત્ર આવ્યો, તે વાંચી મને અત્યન્ત ખેદ થયો છે. તમારા પિતા શોકસાગરમાં ડુબી ગયા હોય તેવી સ્થિતિમાં લખે છે અને તેથી મને ખાત્રી છે, કે તમારા જેટલું જ શાન્ત્વન તેમને આવશ્યક છે."

"પ્રેમાળ અન્તઃકરણનાં માબાપ તરફથી તમને યોગ્ય આશ્વાસન મળશે તેની મને સંપૂર્ણ ખાત્રી છે. તે જ પ્રમાણે તમે પણ યથાશક્તિ આનંદી મન રાખી તમારા પિતાને આશ્વાસન આપશો જ. દૃષ્ટિનો નાશ થવો અર્થાત્ જ્ઞાન મેળવવાનું એક દ્વાર સહન્તર બન્ધ થવું, એ આપણા ઉપર ગુજરતાં અનેક દુઃસહ સંકટોમાંનું એક નથી, એમ મના-

વનાનો આગ્રહ કરી તમને ધૈર્ય આપવાનો પ્રયત્ન કરવો એ નિરર્થક છે, એટલુંજ નહીં પણ અસત્ય પણ છે. બેશક તે એક મોટામાં મોટું સંકટ છે; અને જો કે પ્રધાનપણે જ પુરુષો કુદરતના બાહ્ય દેખાવ તથા સૃષ્ટિસૌન્દર્યના નિરીક્ષણથી આનંદ પામે છે, તેમના સમ્બન્ધમાં આવા પ્રકારની આપત્તિ વિશેષ દુઃસહ નીવડે છે. તો પણ મનુષ્યજાતી ઉપર ગુજરતા શારીરિક ઉપદ્રવોમાં આવી આફત સર્વ મનુષ્યોને એક સરખી રીતે દુઃસહ થઇ પડે છે, તેમાં લેશ માત્ર સંદેહ નથી. તેમ છતાં મારા વ્હાલા બન્ધુ, તમે ખાત્રીથી માનજો કે જો આવાં દુઃખની તીવ્રતાની કેટલેક અંશે પણ શાન્તિ ન થાય તો તેમાં આપણો પોતાનો જ દોષ હોવો જોઇએ.

" કૉલેજના મિત્રોના પઠનાર્થે મોકલેલો તમારો પત્ર મેં ગઇ કાલે જોયો છે. ક્રીચેટના વચન ઉપરથી કાંઇક આશા બાંધવાનું કારણ મળે છે, એ ખરૂં છે; પણ તે ઉપરથી આગળ વધીને તેમાંથી જે અનુમાન કાઢવામાં આવે છે તેમાં હું ભાગ લઇ શકતો નથી. તેમ છતાં હું કાંઇપણ આનાકાની સિવાય તમને સલાહ આપું છું કે એ વચનને આધારે તમારે કોઇ આશાએ બાંધવી નહીં. તમારે તો આ આપત્તિ ભવિષ્યમાં ગમે તેવું ગમ્ભીર રૂપ ધારણ કરે તેની સામે બાથ ભીડવાનો તમારા મનમાં દૃઢ નિશ્ચય કરી રાખવો.

" અદ્યાપિ પર્યન્ત તમે જીવનનો જે ક્રમ તથા અભ્યાસના વિષય નક્કી કરી રાખ્યા હશે તેમાં અવશ્ય ઘણા ફેરફાર કરવા પડશે. અને ખાસ તમારા પોતાના પ્રયાસથી પ્રાપ્ત થઇ શકે એવું આત્મીસુખ પ્રાપ્ત કરવા માટે તમારે વિચારપ્રધાન કાર્યો ઉપર જ આધાર રાખવો પડશે. હવે મને લાગે છે કે દૃષ્ટિનો અભાવ છતાં પણ જે થોડી અડચણથી થઇ શકે, એવા કેટલાક પ્રકારના અભ્યાસ માટે તમારૂં અન્તઃકરણ સર્વાંશે યોગ્ય છે. જે જે વિષયોમાં બારીક વિગતો સમાયલી છે, એવા વિષયો મોટે ભાગે અંશે અવશ્ય કરીને ત્યાગ કરવા પડશે જ; પરંતુ મારી સૂચના તો એ છે કે તમારે તત્વજ્ઞાન સમ્બન્ધી,

તથા વિચારપ્રધાન વિષયો ઉપર ખાસ ધ્યાન આપવું; જેવા કે માનસ-શાસ્ત્રની કોઇપણ શાખા, તેની વૃદ્ધિનો ઇતિહાસ, શારીરિકશાસ્ત્રનું જ્ઞાન, અર્થશાસ્ત્ર, દેશસ્થિતિવિદ્યા, (Statistics) અને સામાન્ય રીતે સામાજિકશાસ્ત્ર આ સઘળી વિદ્યાઓ અર્વાચીન સમયમાં લોકપ્રિય થવા લાગી છે.

"આ વિષયો વિનોદ સાથે અભ્યાસ કરવા માટે કેવા યોગ્ય છે! મારા વિચાર પ્રમાણે તમારું મન ઉપરના પ્રત્યેક વિષય માટે સર્વાંશે યોગ્ય છે. હું પોતે જ આવા વિષયો ઉપર લક્ષ આપવા માટે અવકાશ મેળવવા કેવો ઉત્સુક છું! હું જાણું છું કે જો દૈવ-યોગે આ વિષયો ઉપર જ સંપૂર્ણ ધ્યાન આપવાનો મારે પ્રસંગ આવે, તો તેમાંથી મને યોગ્ય બદલો મળી રહેશે, તે જ પ્રમાણે મને ભરોસો છે કે તમને પણ મળશે જ.

"તેમ છતાં આ બધું હું સૂચના તરીકે જ રજુ કરૂં છું; અને દૃઢ નિશ્ચય, તથા ધૈર્યથી સ્વવિષય તરફ લક્ષ કરવાના હેતુથી, તથા તમારાં બુદ્ધિવિષયક કાર્યોની નિયમિત યોજના ગોઠવવામાં ઉત્તેજન તથા લાભ રૂપ થઇ પડે એ ઉદ્દેશથી જ લખું છું.

"આ પ્રસંગે તમારા ઉપર ગુજરેલી આપત્તિનો જો અન્ય સામાન્ય મુશ્કેલીની માફક યથાશક્તિ પરાજય કરવાના દૃઢ નિશ્ચયથી તેના ઉપર કટાક્ષ કરશો તો તેની અર્ધી તીવ્રતા તાત્કાલ નષ્ટપ્રાય થઇ જશે.

"પણ મારા વ્હાલા મિત્ર, કોઇ કઠણ હૃદયનો ડાકટર પોતાના દુઃખી દરદીને સખ્ત ઓસડ આપતો હોય તેની માફક નિર્દય થઇ હું લખતો હોઉં એમ મને લાગે છે. તથાપિ જીવનના પ્રભાતમાં જ સ્વાભાવિક રીતે બન્ધાતી ચળકતી આશાઓ અને ઉમેદો આવી ત્રાસજનક આપત્તિથી નષ્ટ થઇ જશે, એનો જ્યારે હું વિચાર કરૂં છું; ત્યારે મારાથી રૂદન કર્યાં સિવાય રહેવાતું નથી.

"પણ હું ફરીથી કહું છું કે 'ધૈર્ય !' તમારી માનસિક સંપત્તિને કેળવો, અને તે પણ ક્રમપૂર્વક કેળવો. આ કસોટીના સમયમાં તે તમને અત્યન્ત હિતાવહ થઇ પડશે. હું આશા રાખું છું કે ગમે તેવી સ્થિતિમાં છતાં તમે પ્રસંગોપાત કેમ્બ્રીજની મુલાકાત લેતા રહેશો. તમને વિનોદ કરાવવા અર્થે હું તત્વજ્ઞાન ઉપર વિવેચન કરીશ; શેકસપીઅરનો એકાદ અંક, તથા બાયરનનો એકાદ સર્ગ વાંચીશ તથા તમને અન્ય અનેક પ્રકારે સહાય કરીશ.

"હાંગફર્ડ આવી તમને મળવાની પહેલી તકનો હું લાભ લેવા ચુકીશ નહીં; અને ચાકની ટેકરીઓમાં ફરવા માટે તમને માર્ગદર્શક તરીકે સાથે લઇશ. તે પ્રસંગે હું તમને ભૂસ્તરવિદ્યાના સિદ્ધાન્તો સમજાવીશ........

હું છું મારા વ્હાલા ફોસેટ.

તમારો સાચો મિત્ર,

હેન્રી હોપ્કીન્સ.

હોપ્કીન્સે પોતાના જુના વિદ્યાર્થીની માનસિક શક્તિનું કેવું ભવિષ્ય વર્તું હતું, તે આ પ્રેમાળ, વિવેકપુરઃસર પત્ર ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજાય છે. પત્ર વાંચી ફોસેટના હૃદયમાં નવીન ઉત્સાહ પ્રકટ્યો, અને ક્ષણિક દુર્બળતામાંથી તે જાગૃત થયો. અપંગ થવા છતાં પોતાના નિશ્ચિત નિશ્ચયમાંથી નિવૃત્ત નહિ થવાનો તેણે ફરીથી દૃઢ નિશ્ચય કર્યો.બેશક, આ આફત અત્યંત ગંભીર પ્રકારની હતી, તેમ છતાં, યૌવન, આરોગ્ય તથા માનસબળના ઉછળતા જુસ્સાવાળા ધીર પુરુષને હમેશને માટે અશક્ત બનાવી મૂકે એટલી ગંભીર તે નહોતી. આંધળા પુરુષો ઘણું કાર્ય કરી શકયા છે, કેટલીક વખતે તેઓ અન્ય પુરુષોના કરતાં વિશેષ સુખી, શાન્ત, તથા ઉપયોગી જીન્દગી ગાળવાને સમર્થ થએલા આપણે સાંભળ્યા છે.

ફોસેટના સમ્બન્ધમાં વિશેષ આશ્ચર્યકારક બીના એ છે, કે તરત જ તે અનુપમ ધૈર્ય, તથા દૃઢતાથી આ દુર્જય વિપત્તિની સામે બાથ ભીડવા તૈયાર થયો, પ્રારબ્ધને અનુકૂળ વર્તન નહીં કરતાં, તેનો પરાજય

કરવાનો તેણે દૃઢ નિશ્ચય કર્યો, નવી મુશ્કેલીમાંથી મુક્ત થવા માટે નવો માર્ગ પસન્દ નહીં કરતા જુના માર્ગને જ મક્કમપણે વળગી રહેવાનો તેણે યત્ન કર્યો અને આખરે તેમા ફત્તેહમન્દ થયો. કારણ કે અનુભવથી આપણને માલમ પડે છે, કે અડચણો સાથે આથડીઆં મારવાથી તે નાશી જાય છે; અને મનના સંકલ્પ–સૂર્યના તાપ આગળ વિઘ્ન–વાદળાં આપોઆપ વિખરાઇ જાય છે.

૧૮૬૦ ના જુન માસમા ફોસેટે બારીસ્ટર થવાનો વિચાર માંડી વાળ્યો, પણ પાર્લામેન્ટનો સભાસદ થવાની તેની જે મુખ્ય ઉમેદ હતી, તેમાથી નિવૃત્ત નહીં થવાનો તેનો નિશ્ચય હજી તેટલો જ દૃઢ હતો, અને આ મનોરથ સિદ્ધ કરવા અર્થે આ અકસ્માત પછી એક વર્ષની અંદર તે પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો હતો તે પ્રયાસમાં તે કેવી રીતે સફળ થયો તે આગળ કહેવામા આવશે. આગ્રહ પૂર્વક પુરુષ–પ્રયત્ન કરવામાં આવે તો જગતમા એવુ એકે કાર્ય નથી કે જે સિદ્ધ ન થાય, અને આટલા ઉપરથી જ આપણા શાસ્ત્રકારો કહે છે કે—

क्रियासिद्धि सत्वे भवति महताम् नोपकरणे ॥

ભાવાર્થઃ—મહા પુરુષોનાં કાર્યોની સિદ્ધિ સ્વપરાક્રમથી જ થાય છે; બાહ્યસાધનની સહાયતાથી થતી નથી.

(હેન્રી ફોસેટનું જીવનચરિત્ર.)

પેગમ્બરોનૂં શિક્ષણ.

ઉમાનુ અને કુમાર મથુરાંદાસના દિવાનખાનામાં ટેબલ પાસે બેઠા હતા, અને ગોર્મે થોડે દુર એક ખુરસી પરથી સાંભળતી હતી.

મથુરાંદાસ સાંજથી બહાર ગયેલા તે દસ સુધી આવવાના ન હતા, યમુના ઘરમાં અમુક વ્યવસ્થામાં હતાં. આપણો નાયક તેના મિત્રને પોતાના "પેગમ્બરોના શિક્ષણ" સંબંધી ભાષણની હકીકત સંભળાવતો હતો.

બધું સાંભળી લીધા પછી રમણે કહ્યું:—

"કુમાર ! આ સહુમાંથી તમારું કોના તરફ આકર્ષણ થતું હશે તે કહી દઉં ?"

"કહે, જોઉં—વારૂં ?"

"મહંમદ તરફ. તમ ગમાં પણ આવેશ ભરેલો છે અને તમે આવેશ તરફ હંમેશાં આકર્ષાઓ છો."

"અને ત્હારૂં ? ત્હારૂં કોના તરફ આકર્ષણ થાય છે ?"

"બુદ્ધ તરફ" ગૌરીએ જ કહી દીધું અને રમણે ઉમેર્યું.

"મ્હારૂં બુદ્ધ તરફ સર્વથી વધારે આકર્ષણ થાય છે. મહંમદને હું પૂરો સમજી શકતો નથી. એટલી મ્હોટી વય સુધી તેને સત્ય કેમ ન સમજાયું અને તેણે અસત્યનું ખંડન કેમ ન કર્યું તે મ્હારાથી સમજી શકાતું નથી. મને કંઇ એવું લાગે છે કે, જીવનની શક્તિ વયના પ્રમાણમાં વધતી નથી અને કોઈવાર એવી પણ શંકા થાય છે કે મહંમદને અમુક મ્હોટા આઘાત પછી અને જરા અશુદ્ધ રૂપે જ ધર્મરહસ્ય સમજાયું હશે, અને કેટલાએક ઇતિહાસકો તેના ઉપર ઉન્માદનો આરોપ કરે છે તે મને કશા પ્રમાણ વગર પણ સંભવિત લાગે છે. બેશક ધર્મોન્માદ એટલે અંશે બીજા બધા ઉન્માદોથી છેક જ ભિન્ન છે કે તેમાં ધર્મ સમજાય છે, પણ એટલે અંશે તે ઉન્માદ રહે છે કે તેમાં શુદ્ધ સત્યનું રૂપ અશુદ્ધ થયા વગર રહેતું નથી."

"અને ક્રાઈસ્ટનું સ્વરૂપ ત્હેને કેવું લાગે છે?" ગૌરીએ પૂછ્યું.

"ક્રાઇસ્ટને પણ હું સમજી શકતો નથી. તેણે નમ્રતાથી જ પોતાનું સામ્રાજ્ય સ્થાપિત કીધું એમ કહેવાય છે, અને તેણે અઠ્ઠાવીશ વર્ષની વય સુધી કશું કર્યું નહોતું એ બધા કબુલ કરે છે. એટલો વિશાળ રાજકીય સંસ્થિતિથી જ પ્રવૃત્તિમાં પડનાર ક્રોમવેલ કે વા મહમ્મદના સંબંધમાં હું સમજી શકું છું પણ ધર્મવેત્તાઓના સંબન્ધમાં નહીં. ક્રાઇસ્ટના અનુયાયીઓએ તેનું રૂપ એટલું બધું મોટું અને સામાન્ય કરી નાંખ્યું છે, કે અમુક વિશેષ વ્યક્તિની તેના ચરિત્ર પરથી મને કલ્પના આવતી નથી.

"ત્યારે બુદ્ધમાં ત્હને શું વિશેષ લાગે છે?" ગૌરીએ આતુરતાથી પૂછ્યાં કીધું.

"બુદ્ધે કિશોરાવસ્થામાં કામ શરૂ કર્યું કહેવાય છે. તેનો ત્યાગ લાંબા વિચાર પછી અને ગાઢા જ અનુભવ ઉપરથી થયેલો દેખાય છે, ન્હાની વયનો તરૂણ અને તે પણ રાજ્ય પુત્ર—પરાધીનતાનો હવામાં ઉછરેલો છતાં જગતના તત્વને એટલી ત્વરાથી સમજી લે; અને દ્રવ્ય, સુખ તથા સ્નેહ સુદ્ધાંને બિલકુલ સંકોચ વગર છોડી દે, એ હકીકત મને પ્રૌઢ વયનો કઠિનતામાં ઉછરેલો આરબ પેગમ્બર એક ઈશ્વર માનવાનો અને મૂર્તિઓ નહીં પૂજવાનો ઉપદેશ કરે તેના કરતાં, અને અઠ્ઠાવીશ વર્ષનો અને સુતારના ઘરમાં ઉછરેલો છતાં પરમ સુકોમળ-મૂર્તિનો એક યાહુદી ધર્માત્મા પોતાના દૃષ્ટાન્તથી અને સેહક વાણીમાં ઈશ્વરીનીતિ સ્પષ્ટ કરે તેના કરતાં વધારે ચમત્કારિક અને દૈવી લાગે છે.

ત્યાર પહેલાં મ્હને કદાપિ આ જ્યો નહોતો. પણ મ્હને લાગે છે કે એ મહાત્માઓને ઉચ્છેદક થવું પડયું છે એમ કહેવાથી ઉચ્છેદક વૃત્તિની યોગ્યાયોગ્યતા સમ્બન્ધી કે અમુક ઉચ્છેદક પ્રવૃત્તિની યોગ્યતા સમ્બન્ધી કશું નિગાકરણ થતું નથી.

"બરાબર: અને એ મ્હેં બતાવેલું જ છે. મ્હેં કહ્યું છે કે પ્રજાઓની સંસ્થાઓ એ તરફથી પવનથી તેમના રક્ષણ માટે કરેલી ઇમારતો જેવી છે. એ ઇમારતો ગમે તેટલી ખરાબ હોય ત્યારે પણ બિલકુલ નહોય તેના કરતાં ઘણો વધારે લાભ આપે છે, અને જે લોકો તે તોડી નાખીને નવી અને આલીશાન ઉઠાવી શકે નહીં તેમને તે તોડવાનો કશો હક નથી. પણ ઇસુએ એકલપેટા યહુદીઓને બુદ્ધે અભિમાની બ્રાહ્મણોને, અને મહમ્મદે ધર્મહીન બુતપરસ્તને જમીનદોસ્ત કરીને શુદ્ધતર ધર્મની સ્થાપના કરી છે, અને ઇશ્વરને અપમાન થતું અટકાવ્યું છે."

"એ કહ્યું છે, અને તે છતાં જે સંસ્થાપન કરી શકે નહીં તેને સમુચ્છેદ કરવાનો કશો હક નથી એવું તમે બતાવ્યું નથી."

"તમે બરાબર સાંભળ્યું નહીં. આટલું ફરીથી સાંભળો—

આવા જ પ્રકારની સ્થિતિ જોયા પછી કેટલાએક ચિન્તકો તો એટલા નિરાશ થઇ જાય છે કે તેઓ મનુષ્ય જાતિની ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિને બિલકુલ માનતા નથી, એટલું જ નહીં, પણ બધા બ્હેતર કરવાના પ્રયત્નોને નિષ્ફળ ગણે છે.'"

"અને, આગળ પણ એમ સ્પષ્ટ કહેલું છે કેઃ—

"'પણ નિરાશ થઇને ફરજ બજાવવાને ના પાડવી એ પાપ છે. બ્હેતર ન કરી શકાય તોપણ વધારે ખરાબો અટકાવવાને દરેક આદમીએ પોતાને યોગ્ય લાગે તે માર્ગમાં સુધારાને માટે પ્રયાસ કરવો જોઇએ. યદ રાખવાનું માત્ર એટલું કે વર્તમાનને જરૂર હોય તે કરતાં વધારે આઘાત કદાપિ લાગવો જોઈએ નહી.'"

"પણ એ ત્રણેયમાં જે લક્ષણો સામાન્ય હોવાં જોઇએ તે સમ્બન્ધી તો હુ ધારૂં છું કે કોઇને શંકા નથી. અસાધારણ સત્યપ્રીતિ, પોતાને જે ખરૂં લાગે તેનો સ્વીકાર, જે ખરાબ લાગે તેનો તિરસ્કાર, અને ઉચ્ચારણ પ્રમાણે આચારણ એ દરેક પૈગમ્બરનો સ્વભાવ છે. ઉપરન્ત હું એમ પણ માનું છું કે દરેક પૈગમ્બરે અન્યથાવાદ અને મિથ્યાવાદનાં જંગલો તોડી નાખીને ધર્મની જીર્ણ ઇમારતોને નવી જેવી અને આલીશાન બનાવી છે. છતાં તમે જોયું હશે કે હું ગમે તેટલી ખરાબ ઇમારતો હોય તે પણ બિલકુલ ન હોય તે કરતાં સારી સમજું છું. ઇસુએ, બેશક, એકસ્પેટા યાહુદીઓને, બુદ્ધે અભિમાની બ્રાહ્મણોને, અને મહમ્મદે ધર્મહીન બૂતપર સ્તો ને જમીનદોસ્ત કરીને ઇશ્વરને અપમાન થતું અટકાવ્યું છે. પણ જેઓ તેમની માફક નવીન સ્થાપના કરી શકે નહીં તેમને ઉચ્છેદક થવાને કશો હક નથી."

"કારણ?" રમણે સરલતાથી પૂછ્યું.

"કારણ કે ઘણા લોકો ઉચ્છેદક વિચારોની ભવિષ્યમાં જે સંતતિ થવાની છે તે જોઈ શકતા નથી, અને સરલતાથી એમ માની લેએ છે કે દુનિયામાં જ્યાં દુઃખ અને અન્યાય હોય ત્યાં તે સત્વર દૂર કરવાં જોઇએ અને

મોરનાપોર્ટે એકવાર કહેલું કે, 'એ પાપ નહીં', પણ પાપ કરતાં ઘણું વધારે ખરાબ આચરણ કર્યું છેઃ વિચારમાં ભૂલ કરી છે, !"

"શું ત્યારે ઇતિહાસ પરથી રક્ષક પ્રવૃત્તિનું જ પ્રતિપાદન થાય છે?"

"રક્ષક પ્રવૃત્તિનું જ, પણ એ શબ્દની વ્યાખ્યા તમે ધારો છો તે નથી. જૂનું રાખવાનો આગ્રહ એ રક્ષક પ્રવૃત્તિનું જાતિલક્ષણ નથી, પણ ઉચ્છેદ કરવો પડે તો દીર્ઘદૃષ્ટિ અને સાધારણ રીતે સમુચ્છેદનો નહીં પણ સમુદ્ધારનો પ્રયત્ન એ તેનું જાતિલક્ષણ છે. દરેક એકદેશી યોજનો અવિશ્વાસ એ રક્ષક નીતિનો પ્રથમ સિદ્ધાન્ત છે. ઇતિહાસ બતાવે છે કે દરેક એકદેશી યોગે એકન્દરે લાભ કરતાં નુકસાન વધારે કર્યું છે."

"ઉદાહરણ તરીકે લુથરે યૂરપને જે સ્વતન્ત્રતા અપાવી તેને લીધે ક્રિશ્ચિયન ધર્મને લાભ કરતાં હાનિ વધારે થઇ છે એવું તમારું મત છે?"

"બેશક. હાલના લોકોની ધર્મ ઉપરની શ્રદ્ધા પહેલાંના કરતાં ઘણી ઓછી છે. જેમ રાજકીય તેમ બધી ધાર્મિક સંસ્થાઓ પણ જોખમમાં છે."

"હાલનાં રાજ્યો અને હાલના ધર્મો જોખમમાં છે એમ તમારી માફક હું પણ માનું છું, પણ મ્હને લાગે છે કે રાજ્ય અને ધર્મ બન્ને ધારે તો સુરક્ષિત રહી શકે. દુ:ખ અને અન્યાય દૂર કરવાને પ્રયત્ન કરે એટલે પ્રજાને બિચારીને સન્તુષ્ટ થતાં શી વાર?"

"તમારી ભૂલ છે. દુનિયામાં અમુક પ્રકારના અનિષ્ટો તો રહેવાનાં જ. મનુષ્ય પ્રાણી છે એટલે અંશે પશુઓને મળતું છે. તેને દેવ બનાવી શકાય તેમ નથી. અનેક નવી શોધો અને વિદ્યાઓથી આપણી શક્તિઓ હાલ ઘણી વધેલી છે, છતાં મનુષ્યને સુધારવાની શોધ હજી સુધી થઇ શકી નથી. કોઇ કોઇ શોધકો મ્હોટી આશાઓથી

નવાં યન્ત્રો વ.પરીને પ્રયોગ કરે છે, તો તેમને માલૂમ પડે છે કે એક પ્રકારનું અનિષ્ટ દૂર થયા પછી ઘણું કરીને તરત કોઈ બીજા પ્રકારનું અનિષ્ટ દાખલ થાય છે. બધા ઇતિહાસમાં આવી જ સ્થિતિ છે. મનુષ્યજાતિની ઉત્તરોત્તર ઉન્નતિ થતી જાય છે એ હું નથી માનતો. "

"અને એટલા જ માટે તમને હિન્દુસ્તાનમાં હાલ સ્વદેશાભિમાનનો જે પ્રવાહ ચાલ્યો છે તે પણ ભયંકર લાગે છે ?"

"એટલા જ માટે સ્વતન્ત્રતાના ખોટા વિચારે દુનિયામાં ઘણે સ્થળે મ્હોટું નુકસાન કર્યું છે, અને અહીં પણ તે કરશે એવી મ્હારી ખાતરી છે. પ્રતિનિધિઓ ચુંટવાનો હક મેળવવાથી આપણાં બધાં દુઃખ દૂર થઈ જશે એમ હું માનતો નથી."

"પણ પ્રતિનિધિઓ અમુક દુઃખો દૂર કરવાને મહેનત કરે છે એટલું તો હું જોઈ શકું છું; અને પ્રતિનિધિ બન્યા સિવાય હિન્દુસ્તાનની રાજકીય વ્યવસ્થામાં દેશબન્ધુઓ શી રીતે ભાગ લઈ શકે તે હું સમજી શકતો નથી. મ્હને તો લાગે છે કે મનુષ્યમનની જાગર્તિનો અને સ્વતન્ત્રતાનો પ્રવાહ હવે ઘણે ખરે સ્થળે અટકાવી શકાય તેમ નથી; અને પ્રતિનિધિમંદિરો તરફ બધી રાજકીય શક્તિઓ ધીમેધીમે સંક્રાન્ત થવાની છે."

"પણ પ્રતિનિધિમંદિરો કેટલું થોડું સારૂં કરી શકે છે તે તમને ફ્રાન્સ, યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ વગેરેના ઇતિહાસથી વિદિત હોવું જોઈએ."

"હું બહુ ઇતિહાસ વાંચતો નથી, પણ બેશક, આ બધું સમજવા માટે મ્હારે તેનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ. છતાં ફ્રાન્સમાં કે યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમાં માત્ર પ્રતિનિધિમંદિરોથી કંઈ હાનિ થઈ હોય એ મ્હને સંભવિત લાગતું નથી. હાલ તો દુનિયાનો એવો અનુભવ છે કે ડાહ્યા માણસો જ્યાં બોલી શકે ત્યાં તેને શ્રોતાઓ માન આપે છે. દુનિયા ખુશામતથી છેતરાય છે એ ખરૂં; પણ પોતાના દોષો

તાવનાર મહાત્માઓને પણ પ્રહાર ખમવા છતાં તે ભક્તિ અર્પણ કરે છે, એ વિચારવા જેવી વાત છે. દુનિયા સાંભળે છે અને વ્યાવહારિક વિષયોમાં સમજે પણ છે. જે લોકો તેની અધોગતિની વારંવાર ફરિયાદ કરે છે તેઓ પોતે અધોગતિ અટકાવી શકે એટલા શક્તિમાન કે નીતિમાન જવલ્લે જ હોય છે."

"પણ તમને શું હિન્દુસ્તાનમાં એક જ પક્ષ તરફ બાધા કેળવાયલા માણસો દોરાય છે એ ભયંકર નથી લાગતું ?"

"મ્હને તો બીજો પક્ષ હજી એટલો બધો પ્રબળ દેખાય છે કે દરેક કેળવાયેલા માણસની તેને અંકુશ રાખવા માટે બીજા પક્ષમાં રહેવાની જ ફરજ છે એમ હું ધારું છું."

"કોણ જાણે ! મને લાગે છે કે તમારે ઇતિહાસનો વધારે અભ્યાસ કરવો જોઇએ. પણ માત્ર ઉચ્છેદક પ્રવૃત્તિની અનિષ્ટતા સમ્બન્ધી કંઈ તમારો મતભેદ છે ? એ મારે મુખ્યત્વે કરીને કહેવાનું છે. રાજકીય સૂચના તો મેં આનુષંગિક રીતે જ દાખલ કરી છે."

"મ્હને તો કંઇ એવું લાગે છે કે માત્ર ઉચ્છેદક કોઇથી થઇ શકાતું જ નથી, અને "પ્રેમગાળરોના શિક્ષણ" નો વિષય લઇને ઉચ્છેદક પ્રવૃત્તિનું ખંડન કરવા પ્રવૃત્ત થવાય એ વિલક્ષણ છે."

"એટલે ?" જરા કાયર થઈને કુમારે પ્રશ્ન કીધો.

"એટલે એમ, કે ઉચ્છેદક પ્રવૃત્તિ સમ્બન્ધી વિચાર કરતાં આપણે ઇમારતનો સરખામણીથી ભૂલ ખાઇએ છીએ. મ્હને લાગે છે કે ઇમારતો તોડવી સહેલી છે, પણ ખોટા રિવાજો અને વિચારો તોડવા સહેલાં નથી."

"અને તોપણ તમે જોયું હશે કે હાલના ઘણા માણસો શુદ્ધ ધર્મને માનતા થયા વગર જુના ધર્મને નહીં માનતા થયા છે એ ઉદાસીનતા ઉચ્છેદક કેળવણીનું પરિણામ છે."

" જ્યાં કદી ઉચ્છેદક કરવો પડશે નહિ ત્યાં ઉચ્છેદક પ્રવૃત્તિનું પરિણામ હું જોઈ શકતો નથી. હાલ ઘણા લોકોને ધર્મની કોઈ પણ પ્રકારની કેળવણી મળતી જ નથી. તેથી તેઓ એ વિષયમાં ઉદાસીન રહે છે. એ ઉદાસીનતાનું માન કે અપમાન કોઈને ઘટતું હોય, તો સુધારાવાળાઓને કે પ્રચલિત કેળવણીને નહીં પણ કુટુમ્બોને ઘટે છે. જે ઉચ્છેદક સુધારાવાળાઓએ પ્રયત્ન કર્યો છે તેમાં તેઓ ઘણે અંશે નિષ્ફળ થયા છે, સ્વામી દયાનંદ જેવા સમર્થ વક્તાઓના પ્રયત્નો પછી પણ ધાર્મિક લોકો મૂર્તિપૂજા રાખી રહ્યા છે, અને જેટલે અંશે તેઓ ઉચ્છેદક થઈ શક્યા છે, તેટલે અંશે તેમણે નવીન સ્થાપના પણ કીધી છે. પ્રાર્થના સમાજો એ તેમના ધર્માગ્રહનું પરિણામ છે. આપણે એટલું યાદ રાખીએ કે દરેક ઉચ્છેદક પ્રયત્નમાં હેતુ અધર્મના ઉચ્છેદનો જ હોય છે, તો એને લીધે સાથે શ્રેયનો પણ ઉચ્છેદ થઈ જશે એવી ભીતિ અકારણ લાગવી જોઈએ. "

" ત્યારે હાલ જે નાસ્તિકતા વધારે વધારે પ્રસરતી જાય છે તે પણ તમને ઉચ્છેદક પ્રવૃત્તિના પરિણામ જેવી નહીં લાગતી હોય. "

" નહીં. નાસ્તિકતા જેટલે અંશે વધારે ગમ્ભીર વિચારનું પરિણામ છે તેટલે અંશે તે ધર્મને હાનિ નહીં, પણ લાભ કરે છે. એમ હું સમજું છું. મ્હને તો લાગે છે કે પેગમ્બરો અને નાસ્તિકો એ જ દુનિયાના ઉપકારકોના શિરોમણિ છે. પેગમ્બરો માનવાની અને કરવાની વાતોનો ઉપદેશ કરે છે અને નાસ્તિકો સ્વીકારવાની પ્રબળ ઇચ્છા છતાં સ્વીકારતાં કેટલા વાંધા આવે છે તે બતાવે છે. જે લોકો સમજ્યા વગર બોલે છે તે તો આસ્તિક હોય કે નાસ્તિક પણ મ્હને સરખા જ લાગે છે. "

" શો આવેશ ! " જરા ખુશમિજાજથી કુમારે ટીકા કીધી.

" ક્ષમા ! મ્હને લાગે છે કે હ્યારે થોડા વખત સુધી શોકીનું [illegible]

નહીં હોય; જો કે તારી સ્વતન્ત્રતાની કલ્પનાઓ તો મ્હને સ્વપ્નાં જેવી જ લાગે છે. ”

“ કુમાર ! તું હસતો નહીં, પણ મ્હને કોઇવાર એવું લાગે છે, કે સત્ય એ સ્વપ્ન કરતાં પણ વધારે રમ્ય અને અતિશયોક્તિ કરતાં પણ વધારે સર્વગ્રાહી હોય છે. હાલ જે ઉચ્છેદકો છે તેમાંના બેશક ઘણા આત્મશક્તિ વગર બીજા કશાનો ઉચ્છેદ કરતા નથી; પણ મ્હને પ્રતીતિ છે કે લુથર જેવાઓની બીકથી જ ધર્મના ધુરંધરો અયોગ્ય આચરણ કરતાં આચકો ખાય છે. વિશિષ્ટોદ્દિષ્ટનો પણ એવો જ નિયમ છે કે વિગ્રહ વગર અવયવો કસાતા નથી, અને ઉચ્છેદકો પ્રકૃતિની માફક કામ કરવાની ફરજ ન પાડે, તો મનુષ્યો ધીમેધીમે પાછા પશુની પંક્તિમાં આવી જાય. ”

કુમારથી આ શબ્દો સહન થઇ શક્યા નહીં. ઉચ્છેદક પ્રવૃત્તિમાં કેટલું બધું જોખમ છે, એ રમણના મનમાં બરાબર ઠસાવવાની તેને પોતાની ફરજ દેખાઇ; અને તે આગ્રહથી ઇતિહાસનાં પ્રમાણો આપવા લાગ્યો. રમણ એ જ્ઞાનના પ્રવાહથી ગભરાયો, અને બોલ્યોઃ—

“ કોણ જાણે ! મ્હને તો લાગે છે કે સંસ્થાપક કે રક્ષક કે ઉચ્છેદક એમાંની એક પણ વૃત્તિ જાતે શ્રેય કે અશ્રેય કશું ઉત્પન્ન કરતી નથી. બધો આધાર અમુક પ્રવૃત્તિની અમુક વખતે યોગ્યતા કે અયોગ્યતા પર છે. દુનિયામાં બધે વખતે અમુક વિચાર અથવા રિવાજના સંસ્થાપનની, અમુકના રક્ષણની અને અમુકના ઉચ્છેદની જરૂર હોય છે.”

“ ખરી વાત. પણ અતિ સામાન્ય. વારુ ! પણ એટલું ખરું કે હું મૂર્તિપૂજાનું ત્હને ગમે તેટલું ખંડન કરવા તત્પર છું. હું જે બધા ધરડાઓ ભૂતપરસ્ત છે તેમને ઇસ્લામીઓની માફક કાફર કહેવાને તત્પર છું. લેન્ડોર કહે છે કે “ પરમ વિશુદ્ધ ઉપકાર વૃત્તિમાંથી જ મૂર્તિપૂજા જન્મી છે અને શયતાન સર્વથી સુંદરને જોઇને તેને પતિત કરે છે, ” એ સૂત્ર સ્વીકારીને હું બતાવવાનો છું કે મૂર્તિપૂજાનો ઉદ્-

મન ગમે તેટલા માનનીય કારણોયો હોય તોપણ તે અંતે શયતાનની સાથે સમ્બન્ધ ધરાવનારો છે. અને છેવટે હું એમ પણ કહેવાનો છું કે એ દોષ માત્ર ધર્મમાં જ નહીં પણ આચારવિચારના બધા પ્રદેશમાં છે. માત્ર પેગમ્બરોએ નહીં પણ દુનિયાના બધા ડાહ્યા માણસોએ જુદી જુદી રીતે એનું જ—'આઇડોલ્સ'નું જ ખંડન કર્યું છે; અને દરેક આદમી હમેશાં આસમાન તરફ અર્થાત્ દીર્ઘ દૃષ્ટિ ન રાખે તો વસ્તુઓનું ખરૂં મહત્વ ભૂલી જઇને તુલનામાં ભૂલ કર્યા વગર રહે નહીં."

"બસ છે, કુમાર! મ્હારે વધારે નહીં જોઇએ. તું જરૂર કંઇ મ્હોટું કામ કરીશ એવી મ્હારી ખાતરી છે."

"રમણ હું મ્હારી ખામીઓ સમજું છું."

"સામર્થ્ય છતાં આવેશ પર અંકુશ અને ગામ્ભીર્ય છતાં સરલતા એ ખામીઓ નથી. મ્હને તો શરીર સ્વાસ્થ્ય એ શક્તિનું અને વેગવાન આગ્રહ એ તરૂણતાનું લક્ષણ લાગે છે."

"ગોરી તું એ નથી જાણતી અને નહીં જાણે એ પણ હું સમજું છું."

અને તોપણ ગૌરીને પોતાના અભિપ્રાયના સત્ય સમ્બન્ધી ક્શી શંકા થઇ નહીં. આપણુ સર્વનો એવો જ સ્વભાવ છે, આપણે જેને માન આપીએ છીએ તેને આપણને રુચતી વાતો કહેવાને માટે જ માન આપીએ છીએ. કોઇ આપણાથી અધિક ઉચ્ચતર હોઇને નહીં રુચતી અથવા જલદી નહીં સમજાય તેવી વાત કહે તો આપણને તે સમર્થ માણસોની સુપ્રસિદ્ધ વિચિત્રતા લાગે છે. કોણ જાણે કયા શયતાને લગભગ બધાં માણસોને એવાં ભરમાવી મૂક્યાં છે, કે 'મહાત્માઓની વિચિત્રતા,' "સમર્થ ચિન્તકોનો દુરાગ્રહ," ડાહ્યાઓની ભૂલ' વગેરે વાક્યોથી સન્તુષ્ટ થઇ જઇને જે પ્રસંગો પર વિચાર કરવાથી

સર્વથી વધારે સત્ય સમજાય તે પર તો તેઓ બિલકુલ વિચાર કરતા નથી !

(કુમાર અને ગૌરી.)

શબ્દોનો ઉપયોગ અને દુરુપયોગ.

૧

સર નારાયણ ગણેશ ચંદાવરકરનું ભાષણ.

નામદાર જજ સર નારાયણ ગણેશ ચંદાવરકરે, અત્રેની વીલ્સન કૉલેજની લીટરરી સોસાઇટી સમક્ષ શનિવાર તા૦ ૯ મીને રોજ "શબ્દોનો ઉપયોગ અને દુરુપયોગ" એ વિષય ઉપર નીચેનું ભાષણ આપ્યું હતું:—

કૉલેજજીવનનો આકર્ષ્ય મોહ.

આપણા જીવનના ત્રણ વિભાગ છે:—૧ ગૃહજીવન, ૨ કૉલેજ-જીવન અને ૩ કુદરતને અધીન જીવન તેમાંથી હાલમાં હું કૉલેજ-જીવનને અનુસરીને કહીશ હિંદમાં કૉલેજજીવન જેવું કાંઇ પણ નથી, એવી ટીકા મેં વારંવાર સાંભળેલી છે. તે ટીકા મોટે ભાગે સત્ય છે, તેમ છતાં કૉલેજજીવનના મારા અનુભવ ઉપરથી હું એમ માનવાની હિમ્મત કરૂં છું, કે એ જીવન અદ્‌ભુત અસર વિનાનું તો નથી હોતું. જ્યારે હું કૉલેજમાં હતો, ત્યારે તે સમયના ધાર્મિક વિચારોમાં ખળ-ભળાટ કરાવનારી 'એસેઝ અને રીવ્યુઝ' નામની ચોપડી મારા હાથમાં આવી. તેમાં માનનીય ડા. ટેમ્પલનો પહેલો નિબંધ હતો, તે સમયે હું તેના મુખ્ય સારભૂત વિચારો ગ્રહણ કરવાને સમર્થ થયો હતો, એમ હું કહી શકતો નથી. તેમાં ડા. ટેમ્પલે કહ્યું હતું, કે યુવાવસ્થાનો સમય પ્રકાશમય સ્થાન જેવો છે, અને સ્મૃતિ શક્તિ હમેશાં તેનું પુન-

સ્મરણ કરવાનું પસંદ કરે છે. તથા પોતાની જુવાનીની મૂર્ખતા સિવાય બીજું કાંઇ સ્મરણમાં લાવી શકે એમ નથી તેમને પણ તેમાં અકથ્ય મોહ જણાય છે. મને આ વચનથી પ્રશ્ન થયો, કે તેમ કેમ હોઇ શકે? પરીક્ષાઓની હાયવરાળ, વિદ્યાર્થીજીવનનું શુષ્ક એક સરખું સંવાદીપણું, પુસ્તકો ઉથલાવી જવાની એકની એક જ ઇચ્છા, એ વગેરેને લીધે ભવિષ્યના જીવનમાં તે વિષે એવું તે શું અકથ્ય મોહથી સ્મરણમાં લાવવા યોગ્ય હશે? તે સમયે મને જે શંકાશીલ જણાતું, તે હવે તે સમય પછીથી સત્ય નીવડ્યું છે.

ડા. ભાંડારકરની શિક્ષણપદ્ધતિ.

ભૂતકાળનાં સ્વપ્નોની પેઠે મારા કોલેજજીવનના સ્મરણોએ કેટલી વખત મારા હૃદયમાં ઉમદા વૃત્તિ જાગૃત કરેલી છે! તે સમયે કોલેજમાં પાઠ તૈયાર નહીં કરવાથી મારા શિક્ષાગુરૂઓને ચઢેલો ક્રોધ, તેમનો ઠપકો અને ધતરાજી મને જબરજસ્ત જણાતાં હતાં, પણ તે સર્વે તેજ સમયથી ભૂતકાળને સોનેરી કરવામાં સહાયભૂત થયલાંછે. મારાં કોલેજજીવનના અનેક પ્રસંગોથી મારા હેતુને દર્શાવનારો એક પ્રસંગ હું સ્મરણમાં આણી શકું છું. તે પ્રસંગ આજના વિષય સાથે સંબંધ ધરાવે છે. તે સમયે હું આર્ટ્સની પહેલી પરીક્ષા માટે અભ્યાસ કરતો હતો. સંસ્કૃતના અભ્યાસ સારૂ અમારે બે પુસ્તકો શીખવાનાં હતાં. ડા૦ ભાંડારકર અમારા પ્રાચીન ભાષાઓના પ્રોફેસર હતા. તેઓ એ બેમાંના એક પુસ્તક ઉપર ભાષણ આપતા હતા, અને બીજું પુસ્તક ભર્તૃહરીનું વૈરાગ્યશતક કોલેજના શાસ્ત્રીની પાસે અમે શીખતા હતા. પરીક્ષાનો સમય સમીપ આવ્યો, ત્યારે અમે એ પુસ્તકનો યોગ્ય રીતે અભ્યાસ કર્યો છે કે નહીં, તેની તપાસ કરવા સારૂ ડા. ભાંડારકરે એક દિવસે અમને તે પુસ્તકમાંથી પ્રશ્નો પુછવા માંડ્યા, જેઓ ડા. ભાંડારકરના શિષ્યો છે તેઓ તેની પાસે કેમ શીખાય છે, એ સારી રીતે જાણે છે. તેઓ પોતે શબ્દો અને વિચારોના પૃથક્કરણમાં ચોકકસ અને સંપૂર્ણ રીતે ઊંડા ઉતરનારા છે આડા અવળી ગપાટા મારનારાને તે

આ બિલકુલ ચસકવા દેતા જ નહીં તેમ બિલકુલ દયા દર્શાવ્યા સિવાય સખ્ત ઠપકો દેતા હતા. હવે તે સમયે એમ બન્યું કે એ પુસ્તકનું એક વાકય જેને સઘળા વિદ્યાર્થીઓએ નિર્જીવ ગણી કાઢયું હતું, તે જ વાકય તેમના હાથમાં આવ્યું. અર્થની દૃષ્ટિથી જોતાં તે વાકય અગત્યનું હતું જ નહીં. તે निद्राति नाथो याद (જો મારો નાથ સુઈ જાય) એ વાકય હતું. વર્ગમાં આ વાકય વંચાયું એટલે ડા૦ **ભાંડારકરે** એવો પ્રશ્ન કર્યો, કે निद्राति એટલે શું ? તેનો એ ઉત્તર મળ્યો કે "સુવે છે." તે ઉપર તેમણે બીજો એ પ્રશ્ન પુછયો, કે તેનો કયો ધાતુ છે ? એક વિદ્યાર્થીએ ઉત્તર આપ્યો કે તેનો निद्रा ધાતુ છે જેનો અર્થ 'સુવું' થાય છે !! આથી ડા૦ ભાંડારકરનો ક્રોધ પ્રદીપ્ત થયો. તેમણે એ પ્રશ્ન દરેક વિદ્યાર્થીને પુછયો. પણ તેમને એનો એ જ ઉત્તર મળ્યો. તેમણે પછી અમને એમ સમજાવ્યું કે તે ધાતુ તદ્દન ખોટો છે, અને પછી તેમણે લગભગ અર્ધો કલાક સુધી "શબ્દોનો ઉપયોગ અને દુરૂપયોગ" એ વિષય ઉપર ભાષણ આપ્યું.

શબ્દોના ધાતુ અને અર્થનું મહત્ત્વ.

ડા૦ ભાંડારકરના એ ભાષણનો સાર એ હતો, કે શબ્દોનો રમતીઆલપણામાં ઉપયોગ કરવો નહીં જોઇએ. મનુષ્યોની પેઠે શબ્દોને પણ પરાપુર્વપણું હોય છે. તેનું પણ અમુક હેતુસર જીવન ટકી રહેલું છે. અને જે મનુષ્ય તેનો યોગ્ય અર્થ અને ધાત્વર્થ સમજ્યા સિવાય તેનો ઉપયોગ કરીને તે શબ્દને બગાડે છે, તે પોતાના જ જીવનને પણ બગાડવાના ભયમાં ઉતરે છે. એ કેટલું બધું સત્ય છે ! અને તેમ છતાં કેટલીએ વખત આપણે તેનો દુરૂપયોગ કરીએ છીએ ! મોટા મોટા પ્રોફેસરો અને હાઇ કોર્ટના જજ્જો પણ કેટલાક એવા જોવામાં આવ્યા છે, કે તેઓ શબ્દોના અર્થો અને ધાતુ સંબંધી જ્ઞાનને બહુ વજન આપતા અને કોલેજ તથા શાળાઓમાં પણ શબ્દોના ધાતુ અને અર્થ ભણવા માટે શાબાશી મળતી. પણ હવે જ્યારે એવો વિચાર ફેલાયો છે, કે કેળવણીની કીંમત વ્યવહારૂ ઉપયોગ અને વ્યાપારની નજરે

કરવી જોઈએ, ત્યારે એ જુનો જમાનો બદલાઈ ગયો છે ! જેમણે ઉદાર દષ્ટિ કરનારી કેળવણીની ખીલવણી ઉપર ધ્યાન આપ્યું છે, તેઓ જ મોટામાણસો થઈ ગયા છે.

ઉપર જણાવ્યું તેમ હાલ જમાનો બદલાવાથી શબ્દોના યોગ્ય અર્થથી પોતે જાતે માહિત થવાની દરકાર રાખ્યા વિના તેઓ શબ્દો કેવી રીતે વાપરે છે, તેની સંભાળ લેવાનું વિદ્યાર્થીઓને કહેવું એ કેટલું સામાન્ય વચન જણાય છે. પરંતુ હું કોલેજના મકાનમાં કોલેજના વિદ્યાર્થીઓને કોલેજના પ્રોફેસરની સમક્ષ ભાષણ આપું છું, તેથી મારે મારા યુવાન મિત્રોને એટલું સમજણમાં રાખવાનું કહેવું જોઈએ, કે જ્યારે આપણને શબ્દોનો ઉપયોગ ડહાપણ ભરી અને સાદી રીતે કરવાની અને તેનો દુરૂપયોગ નહીં કરવાની સલાહ આપવામાં આવે છે. ત્યારે તેમાં આપણી ભાષાના ઉપયોગના અને આપણા વિચારોના દર્શનના સંબંધમાં ચોક્કસ થવાની ફરજ કરતાં પણ કંઈક વિશેષ ઉચ્ચ અને ગભીર તત્વ સમાયલું છે. હું તમને જુવાનીઆઓને વ્યવહારિક મનુષ્યોના નજીવા દષ્ટિબિન્દુથી નહીં પણ જીવનના વિશેષ ઉમદા દષ્ટિબિન્દુ ધરાવનારાઓના ઉચ્ચ આશયથી આ પ્રશ્ન ઉપર ધ્યાન આપવાની સૂચના કરૂં છું.

શબ્દોનું દૈવત.

સૃષ્ટિની ઉત્પતિ વિષે તમે ખ્રીસ્તી કે હિન્દુ ગમે તે ધર્મનો વિચાર લ્યો, જ્યારે બાઇબલમાં સેંટ જોન આપણને કહે છે, કે " સૃષ્ટિના આરંભમાં શબ્દ ઈશ્વરસહ હતો અને શબ્દ એ જ ઈશ્વર હતો, " ત્યારે તે જ પ્રમાણે હિન્દુ ધર્મશાસ્ત્રો કહે છે, કે આપણે જે વિશ્વ જોઈએ છીએ તે બ્રહ્મમાં હતું અને તે નાદ બ્રહ્મ, શબ્દ બ્રહ્મ સ્વરૂપે તેમાંથી પ્રકટ થયું. હિંદુ સાહિત્યમાં શબ્દની પવિત્રતા અને એ શબ્દોનો દુરૂપયોગ કરવાને બદલે તથા ભાષાના સ્વરૂપને વિકૃત કરી નાખવાને બદલે યોગ્ય રીતે તેનો ઉપયોગ કરવાની મનુષ્યની જોખમદારીની પવિત્રતા એટલી બધી ગંભીર ગણેલી

છે, કે હૌતમે શબ્દનો વ્યાખ્યા આપવામાં એ વિચારને મુખ્ય અગ્ર-સ્થાન ગણ્યું છે. તેણે શબ્દની એવી વ્યાખ્યા આપેલી છે, કે—

શાબ્દો પદેશઃ શબ્દઃ વિશ્વાસપાત્ર પુરુષનું ઉપદેશ વચન એ શબ્દ કહેવાય મેં જુના ધર્મચુસ્ત ઉપદેશકોને કીર્તનો દ્વારા એક ઉપદેશ આપનારી કથા કહેતા સાંભળેલા છે. તેઓ નીચેની દંતકથા કહે છે:—

એક પ્રસંગે નારદઋષિ જગતમાં રટણ કરવા હતા, એવામાં તેમણે ધનની દેવી લક્ષ્મી અને વિદ્યાની દેવી સરસ્વતીને લુલી લંગડી અને અવ્યવસ્થિત થયલી સ્થિતિમાં પડેલી જોઇ નારદે તેમને તેવી સ્થિતિમાં આવી પડવાનું કારણ પુછ્યું, તેમણે તેને એવો ઉત્તર આપ્યો, કે અમુક દેશ ધનાઢ્ય અને જ્ઞાનશીલ હોવાથી અને તેથી કરીને તેમનો ગર્વિતો હોવાથી શબ્દોનો દુરૂપયોગ કરે છે અને ભાષાને વિકૃત કરી નાંખે છે, તેથી અમને તેનો આઘાત લાગેલો છે, એ કારણે અમે આવી અપંગ [illegible]

એક વખત એક સાધુએ, ભીડવાળી શેરીમાં થઈને જતાં, અકસ્માત્ એક દુષ્ટ મનુષ્યનો અંગૂઠો કચર્યો. તે દુષ્ટ મનુષ્યે ક્રોધાવિષ્ટ થઈ એ સાધુને તમ્મર આવી ભોંય ઉપર પડી જતા સુધી નિર્દય રીતે માર્યો. તેના શિષ્યોએ તેને પાછો શુદ્ધિમાં આણવાને બહુ શ્રમ લીધો અને વિવિધ ઉપચાર કર્યા, અને જ્યારે તેઓએ જોયું કે એ જરા શુદ્ધિમાં આવ્યો છે, ત્યારે તેમાંના એકે પૂછ્યું, "જી! આપની ચાકરી કરે છે, તેને ઓળખો છો ?" સાધુએ ઉત્તર આપ્યો, "જેણે મને માર્યો તે." ખરો સાધુ મિત્ર અને શત્રુ વચ્ચે ભેદ જાણતો નથી.

'જેમ પાણી પુલ નીચે થઈને જાય છે પણ વ્હેતું અટકતું નથી તેમ પૈસો જે સંગ્રહ કરી રાખતો નથી એવા મુકત ("શુકત" એટલે છૂટા હાથવાળા) ના હાથમાં ટકતો નથી.

જ્યાં સુધી મનુષ્ય ઇશ્વરને "અલ્લાહ, ઓ ! અલ્લાહ, ઓ !" (ઓ ! ઇશ્વર, ઓ ! ઇશ્વર) એમ બૂમ પાડીને બોલાવે છે ત્યાં સુધી ખાત્રી માનો કે એને ઇશ્વર મળ્યો નથી, કારણ જેને એ મળ્યો છે તે ચુપ રહે છે.

જ્યાં સુધી મધુમક્ષિકા (મધમાખી) કમળની પાંખડીની બહાર હોય છે અને તેનું મધ ચાખ્યું નથી ત્યાંસુધી તે ગુંજારવ કરતી તે પુષ્પની આસપાસ ભ્રમ્યા કરે છે; પણ જ્યારે તે તે પુષ્પની અંદર પેસે છે ત્યારે તેમાંનું અમૃત (મધ) વગર શબ્દે પીએ છે. જ્યાં સુધી મનુષ્ય સિદ્ધાન્તો અને મતો માટે લડે છે અને તકરાર કરે છે ત્યાં સુધી તેણે ખરી ભક્તિના અમૃતનું પાન કર્યું નથી. જ્યાં તેણે તેનું પાન કર્યું કે એ તુરત શાન્ત થાય છે.

જ્યારે મનુષ્ય મેદાનમાં હોય છે ત્યારે એ નીચું ઘાસ અને મહાન્ દેવદારનું વૃક્ષ જુએ છે અને કહે છે "વૃક્ષ કેવડું મ્હોટું છે અને ઘાસ કેવડું નાનું છે!" પણ જ્યારે તે પર્વત ઉપર ચઢે છે અને તેની ઊંચી ટોચ ઉપરથી નીચે મેદાન ઉપર દૃષ્ટિ કરે છે, ત્યારે મહાનદેવદારનું વૃક્ષ અને નીચું ઘાસ લીલી વનસ્પતિના એક અવ્યકત સમુદાયમાં એકાકાર થઇ જાય છે. તેમ સાંસારિક મનુષ્યોની દૃષ્ટિમાં પદવી અને સ્થિતિના ભેદ છે, પણ જ્યારે દિવ્યદૃષ્ટિ વિકાસ પામે છે ત્યારે ઉચ્ચ અને નીચનો ભેદ નષ્ટ થાય છે.

वडोदरा राज्यनां पुस्तकालयोने खास ओछी -कीम्मते

मळतां पुस्तकोनी यादी

તા. ૩૧-૩-૧૨ સુધી

બુકસેલર મોહનલાલ મનસુખરામ શાહ લહેરીપુરા—વડોદરા

છાસઠ ટકા કમીશને મળતાં પુસ્તકો

પુસ્તકનું નામ	મુળ કિંમત	પુસ્તકનું નામ	મુળ કિંમત
સંગીત મંજરી	૦-૧૨-૦	સત્વર્તનદાયી પુરુષો	૦-૬-૦
આશ્રમ ધર્મ	૦-૬-૦	ઉત્તર રામ ચરિત	૦-૮-૦
જીવન ચરિત્ર વિષે ચર્ચા	૦-૪-૦	નાટક ચર્ચા	૦-૬-૦
ગાંધર્વ ધર્મ નીતિ	૦-૮-૦	સાહિત્ય ચર્ચા	૧-૪-૦
ઉપનિષદ્	૦-૬-૦	કાલિદાસ અને શેક્સપિયરની તુલના	૦-૮-૦
ફાધર ડેમીઅનનું જીવન ચરિત્ર	૦-૬-૦	ઈશ્વર જ્ઞાન	૦-૮-૦
ઐતિહાસિક ચર્ચા	૦-૬-૦	ધર્મ જ્ઞાન	૦-૮-૦
સંગીત ચર્ચા	૦-૮-૦	કેટો ચરિત્ર	૦-૬-૦
ગ્રંથ ચર્ચા	૦-૬-૦	મેઝીની ચરિત્ર	૦-૬-૦
જન હિતકારીઓ	૦-૬-૦	આદર્શ જીવન ચરિત્ર માળા	૦-૬-૦
યોગ જીવન	૦-૧૨-૦	સ્વદેશ પ્રેમી પુરુષો	૦-૬-૦
અમેરિકે પોતેજ શીખવાના મુદ્દા	૦-૬-૦	સ્ત્રીનો વારસો	૦-૩-૦
		કર્તવ્ય કર્મ	૦-૬-૦

પચાસ ટકા કમીશને મળતાં પુસ્તકો

પુસ્તકનું નામ	મુળ કિંમત	પુસ્તકનું નામ	મુળ કિંમત
અકબર અને બીરબલ	૨-૮-૦	સુંદરી સુબોધ ગીત સંગ્રહ	૦-૮-૦
ભોજ અને કાલિદાસ	૧-૦-૦	અરજી લખવાની પદ્ધતિ	૦-૮-૦
વીર વિજય	૧-૦-૦	મહારાણીની મૂર્તિ	૨-૮-૦
વસન્ત સેના	૧-૦-૦	વીર મંડળ ભાગ ૧	૧-૦-૦
		સદર ભાગ ૨	૦-૧૨-૦
સ્ત્રીઓનાં સારાં કામ	૦-૬-૦	રૂપ સુંદરી	૦-૪-૦
[illegible] વીર રમણી	૦-૩-૦		

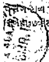
ની મુળ કિમ્મત રૂપિયા હોવાથી ભ છે તેના દરેક નંગ ૧ એક આર આનામાં મળતાં લુગડાના પુંઠા વાળાં ગીફટેડ પુસ્તકો.

શાહજાદો ને ભિખારી	ઇન્દુ કુમારી	દિહલી પર હલ્લો
આરેશ જૈનનો ઉદય	પોદ્મિની	નન્દન વનનો ન
પાણીપતનું યુદ્ધ	હેસ્ટીંગ્સની ક્રોટી	બાજીરાવ બલ્લાળ
અઢારમીસદીનું હિન્દુસ્તાન	રૂપનગરની રાજકુંવરી	બેગમ સાહેબ

દલીઆબ (૧૩ પુસ્તકોની સામટી ફકત કિં. રૂ. ૫.)

પચીસ ટકા કમીશને મળતાં પુસ્તકો.

સ્વર્ગની સીડી	૧-૮-૦	જીવન સંધ્યા	૧-૦-૦
પંચસંગ્રહ ભાગ ૨	૦-૪-૦	પંચસંગ્રહ ભાગ ૩	૦-૪-૦
સ્વર્ગની સુંદરીઓ	૧-૮-૦	જીવન પ્રભાત	૧-૦-૦
સ્વર્ગનું વિમાન	૧-૮-૦	સાહિત્ય	૧-૦-૦
સંસારમાંસ્વર્ગ	૧-૮-૦	સંગીત નીતિ વિનોદ	૦-૧૦-૦
શાન્તિ સુધા	૨-૦-૦	ગદ્યસંગ્રહ ભાગ ૨	૦-૧૨-૦
વિપીન	૧-૮-૦	ગદ્યસંગ્રહ ભાગ ૩	૦-૧૨-૦
અર્વાચીન શાસ્ત્ર	૦-૮-૦	ગદ્યસંગ્રહ ભાગ ૪	૦-૧૨-૦
બોધ	૧-૦-૦	સષ્ટાંતશતક	૦-૧૦-૦
ગુણાન્વિત	૧-૨-૦		
દીલશહઝાદી	૦-૧૪-૦		

પાસ આવતાં પુસ્તકો

ગ્રીષ્મ સાહિત્ય પરિષદનો રિપોર્ટ
આર્ય લિપક
શ્રીયુત ઇશ્વરભાઇ
આયુષ્ય વધારવાનો ઉપાય
કર્ણ વિનોદ
નર્મ કવિતા

અને વળી નાકાઓ ઘેરી જોનબુલ્લ ફ્ર્યો હરિરાજ,
ફિકર તમારે રાજકાજ કે, શસ્ત્ર અસ્ત્રની શીછે આજ ?—બાલક મ્હારાં.

૨

વેદ પુરાણ મહા વિદ્યાઓ મુકો ઉંચી છાજલીએ હાલ,
કલમ વીણા ને એવી મોહિનીમાં પડવાનો નથી આ કાલ,—બાલક મ્હારાં

જંગી સંચા જગ વ્યાપારો તમે ન હજી ખેડી શકશો,
ગજું તમારૂં વિચારશો કે આંખ મીચી ફોકટ મથશો ?—બાલક મ્હારાં.

અને વળી એ વિદ્યાઓએ કલા અને એ વ્યાપારો,
કાલાતીત, ગમે તે કાલે, શક્તિ છતાં કરવા વારો.—બાલક મ્હારાં.

૩

પેટ પુરું ભાણું નથી તમને, ખાલ તમારાં સુકાં તને,
જુવાન ફરતા ઘરડે વદને. સ્ત્રિયો ન જાણે જોબનને.—બાલક મ્હારાં.

મહા રોગને દુષ્કાલોએ નવો કેર વળી વર્તાવ્યો,
દિવસ દિવસથી આરિક આવે, કલિયુગ ફરે ફુલ્યો ફાલ્યો.—બાલક મ્હારાં.

કુદરત ને માનવની જોડી એક બેકથી હસે ફુલે,
ચકવા જોડી એજ ખરી છે, વિયોગથી કરમાય ઝુરે.—બાલક મ્હારાં.

૪

પુરાણ પૂર્વજ હતા તમારા, વનવાસી કૃષિ કરનારા,
ઢોર ઉપર મમતા ધરનારા, કઠણ નિયમમાં પળનારા.—બાલક મ્હારાં.

દેશ જીત્યા, બહુ રાજ્યો સ્થાપ્યાં, ધર્મ કલાને વ્યાપાર,
શાસ્ત્ર ફિલસુફી હુન્નર નીતિ, કહો ન શું ઉતાર્યાં પાર.—બાલક મ્હારાં.

જંગલ ભેદ્યાં, પશુઓ રાની પાળ્યાં, કંઇ કંઇને માર્યાં;
અનાર્ય બહુએ પશુ જેવાને પુનિત સ્પર્શે ઉદ્ધાર્યાં.—બાલક મ્હારાં.

૫

નર હૃદયે સુર ને દાનવનાં સૈન્ય ઉભય વસતાં સાથે,
દાનવ સૈન્ય હણી સુર પોષી પૌરૂષ જ્યોતી ધરી માથે. —બાલક મ્હારાં

એહુ જ્યોતિના બની ઉપાસક—શોધક—ધસ્યા નિડર જગમાં,
ખાળી શક્યું નહીં કોઈ એમને—વધાવતા સહુ કો પગલાં?—બાળક મ્હારાં

મ્હને મુકાવી પણ—અનાર્ય—વન તિમિર—ઘોર અધર્મોથી,
ધસ્યા મુક્તા ખંડ અન્ય, અટક્યા કેવલ જ્યાં પૃથ્વી ખુટી!—બાળક મ્હારાં

૬

અમિત થયા, કંઈ લોહી ઘસાયું, તિમિર જુથ ત્યાં આવ્યું ચડી,
મારા મહુ અર્ધું બેસાડ્યું ઉપર આણ નિજ કરી ખરી—બાળક મ્હારાં

પણ એ અર્ધા આર્ય સ્વરૂપનો પુરા આર્ય જ્યાં થયા નહીં,
વળી તિમિર દલ ઉતાર્યું ત્યાં તો, આજ તુટ્યું, ગઇ જ્યોતિ શમી.—બાળક

એહુ જ્યોતિ પ્રકટાવો પાછો, એ પુરૂષ વર્તાવો ફરી,
કુદરત પ્રીત ફરી આદરવા નવીન ઉગરો જલદી—બાળક મ્હારાં

૭

દુકાળ ઉપરા ઉપરી આવે છાગયો નહીં તેથીજ જરા,
મ્હારા બાળક, તમ માટે છે મુજ ધાવણના અખુટ ઝરા.—બાળક મ્હારાં

પણ અક્કલવાળા તે આપો, મુજ બાળક તે તેજ ખારા,
બિન અક્કલવાળા તે મ્હારા અણમાનીતા પુત્ર ઠર્યા—બાળક મ્હારાં

સમય વિચારો, સમય સુધારો, સમય વિશે સાવધ વર્તો,
"ઉત્તમ ખેતી" મુજ તમારું પુરાણું પાછું ઉરે ધરો. —બાળક મ્હારાં

૮

નવે ખંડની દેવીઓમાં, બહાએ હું પ્રથમ ઘડી,
સહુના બચપણની હું સાક્ષી. મુજ બચપણમાં હુંજ ઘડી.—બાળક મ્હારાં

જુનાકાળ પુરો મ્હેં દીઠો, ભવિષ્યમાં મુજ નજર તીક્ષ્ણ.
માટે કહું છું ચેતો, ચેતો, સાવધ બનો સમય જાણો.—બાળક મ્હારાં

કોટી તણો સંખ્યાથી જો ને દ્રોફટ ગર્વ ન ધરશો બાલ,
ત્હને નવલી, પરવલોથી કરશો માં આખર એ હાલ.–બાલક મ્હારાં.

૯

સ્હેરોને સ્હેરી રોગોને કંતાયેલાં સ્હેરી તન,
ટુંકા જીવન, નિર્બલ કલુષિત શિથિલ બીચારાં સ્હેરી મન.–બાલક મ્હારાં.

સ્હેરી ગરીબિ, સ્હેરી સુસ્તી, વ્યર્થ શહેર તણી જંજાળ,
સ્હેરી પાપો, સ્હેરી જુઠાણા, શહેર તણા કલહો કંગાળ.–બાલક મ્હારાં

એ સહુ આવરણોને તોડો, એ માયાને પુરી કરો,
હિતને હિતનાં સાધન શાશ્વત, સ્વચ્છ લોચને ઉરે ધરો.–બાલક મ્હારાં.

વનો વસાવો, ખેડો ખેતર રચો વાડીયો, પશુ પાળો,
ખાતર–બીજ–ઋતુ–ચારા–ધરતીના ભેદ પુરા ન્યાળો.–બાલક મ્હારાં.

નદિયો સાંધો, કૂપો ગાળો, સમુદ્ર વારિ મિષ્ટ કરો.
જલમાં સ્થલ, સ્થલમાં જલ આણો કુદરતનાથી મિત્ર કરો.–બાલક મ્હારાં.

નીકો ખોદો, બાંધો બાંધો, આગ વીજને રસાયણો,
ખનિજ–સૃષ્ટિ વાયુ ચક્રને અધની કરી ખપમાં આણો.–બાલક મ્હારાં

૧૧

એ વનવાસ વિષે ઉછરતા, દુધ મહી તમારાં બાલ,
નહીં વાઘથી હડશે પાછા, નહીં એમને છળાવે વ્યાલ.–બાલક મ્હારાં

ધોધ કુદી એ હસશે સામાં, નદીપુર તરી ઉતરશે,
ખરે બપોરે જો જાન ખેતર લણી કણસલાં–ઢગ રચશે.–બાલક મ્હારાં.

જોબન પુર વિષે એ આવ્યો નિરખી જગ વિસ્મિત બનશે,
ભસ્મ થશે કલિયુગ આ દેશે, નવીન યુગ વર્તી રહેશે.–બાલક મ્હારાં

૧૨

એ ખેતીના વિરામ કાલે, રાને ઉદ્યાન નીરખતાં,
દિવસો કુદરત લીલા પીતાં, ઢોર જ્યાં વિચરે ચરતાં.—ભાવક મ્હારાં.

વેદ, નીતિને કલા—પુરાણો ધર્મ ફિલસુફી વિવેચતાં,
તર્ક—ચોકસા દોડી રહેશે, ઉપનિષદો અવતરશે હો !—ભાવક મ્હારાં.

ઋષિઓ, દૃષ્ટાઓ, અવતારો, પૈગંબર, જપ, આત્મા સ્વાયત્ત.
પ્રકટ થશે એ વનવાસે—પ્રભુ એકજ અનુપ ઈશ્વર સત,—ભાવક મ્હારાં.

(કવિતા પ્રવેશ.)

उतम कुळ,

ચોપાઈ.

જે કુળમાં મધુરસ સંપ જે કુળમાં જનને બહુ જંપ;
કરે સદા કીર્તિનાં કામ, ઉત્તમ કુળનો એનું નામ. ૧

અડગ નિશ્ચય જેને આવાસ વિદ્યાને લક્ષ્મીનો વાસ;
જ્યાં સુખ દીસે આઠે જામ, ઉત્તમ કુળનો એનું નામ. ૨

ધોળાં ધારે અંગે ચીર, બહુજ જેનું મન ગંભીર;
તેના જન ઘરમાંહી તમામ, ઉત્તમ કુળનો એનું નામ. ૩

ઉત્તમ ધંધો જે આદરે, દેશ કલેશ થકી દિલ ડરે;
રેસું નહિ ચાર એકે ઠામ, ઉત્તમ કુળ તો એનું નામ. ૪

વિરલા અનુભવિ એહ વાતનો, ઉંડો મર્મ પિછાને;
હરકતથી ન હઠે શૂર મર્દો, મોજ ઘણેરી માણે.-મનવા,—ધરિ.-

વિજય મસ્ત હું હરકત કેરા, પ્રસંગને ગળવામાં
ઈશકૃપાથી હરકત દેખૂં-બરકત રૂપ તણાતામાં.-મનવા,-ધરિ-

(વિજય વાણી)

जन जाण यौवन जाय छे धन जाय छे तन जाय छे.

હરિગીત.

દીધે કરોડો દામ માનવ દેહ આ મળતો નથી,
તે પણ વૃથા કહેવાય જો હરિ ચરણમાં હગનો નથી,
રાજી રહે અંતર વિષે, શું રાગ રટતાં થાય છે ?
જન જાણ યૌવન જાય છે ધન જાય છે તન જાય છે.

લલચાય શું વિષયો તણા સુખમાં સદા સમજી થઈ ?
વિદ્યા વિવેક વિનય ગયાં ક્યાં બુદ્ધિ સારી ક્યાં ગઈ ?
જાણી કરીને કેમ તુ આ માર ખોટો ખાય છે ?
જન જાણ યૌવન જાય છે ધન જાય છે તન જાય છે.

કલ્યાણકારક કામ કરવાં હોય તે લેને કરી,
સુખકર સમય આવો તને તે ક્યાં થકી મળશે ફરી ?
ઉન્મત્ત થઈને શું ફરે તું શું જગત્નો રાય છે ?
જન જાણ યૌવન જાય છે ધન જાય છે તન જાય છે.

તારૂં નથી-તલભાર આ સઘળું સદા જનાર છે,
ઉપકાર કરવો અન્યનો સંસારનો, એ સાર છે,
બહુ રાગ રંગ વિષે વિષયનાં ગીત શું તું ગાય છે?
જન જાણુ યૌવન જાય છે ધન જાય છે તન જાય છે. ૪

હીરો ચઢયો છે હાથ તે અવિચારમાં તું હારમાં,
શોધી ગ્રહણ કર સાવ સાચો માર્ગ આ સંસારમાં,
સારૂં કર્યે સારૂં નઠારેથી નઠારૂં થાય છે.
જન જાણુ યૌવન જાય છે ધન જાય છે તન જાય છે. ૫

ભણવું કદી જો હોય તો ભાવે ભણીલે સર્વ તું,
ધન જન અને યૌવનતણો મિથ્યા ત્યજીને ગર્વ તું,
આળસ વડે શું ઉંઘવાં ખાલી બગાસાં ખાય છે?
જન જાણુ યૌવન જાય છે ધન જાય છે તન જાય છે. ૬

આ હું અને આ આપણું એવું મમત્વ ન રાખવું,
સંસારના સંબંધનું સૌને સરસ સુખ આપવું;
મન મત્ત છે તેને વળી પ્રિય વિષયવિષ શું પાય છે?
જન જાણુ યૌવન જાય છે ધન જાય છે તન જાય છે. ૭

સાચું સદા વદિયે દયા બહુ દીન જનપર રાખીએ,
અપરાધ અજ્ઞ જનો કરે તે સહનતાથી સાંખિયે;
વિપરીત વાયુ વાય તો મનની મને રહી જાય છે.
જન જાણુ યૌવન જાય છે ધન જાય છે તન જાય છે. ૮

શમ દમ તણી સાંકળ વડે મન મત્ત હાથી બાંધવો,
વિશ્વેશની સાથે સદા સંબંધ સાચો સાંધવો,

કોનાં ધરા ધન ધામને આ અચલ કોની કાય છે ?
જન જાન યૌવન જાય છે ધન જાય છે તન જાય છે. ૯

મન-વચન કે કર્મે કદી હિંસા ન કરવી કોઇની,
દેવું સદા દેવાય તે આશા ન કરવી સોઇની.
ધન-જન કરે શું પૂણ ? વચને કાળ ગળતો જાય છે,
જન જાણુ યૌવન જાય છે ધન જાય છે તન જાય છે. ૧૦

શાને ભમાઈ ભેદ રાખે ભૂત પ્રાણિ જાતમાં,
ઈશ્વર તણી રચના વિષે સરખા બધા સહુ વાતમાં;
નિજ ધર્મ કર્મ પળાય તેને પાળવા શું ધાય છે ?
જન જાણુ યૌવન જાય છે ધન જાય છે તન જાય છે. ૧૧

આસ્થા ખરી અંતર થકી વળગી કદી કરવી નહીં,
પરધન અને પરધામમાં માહી નજર ધરવી નહીં;
સંસારની ઘટમાલ નિત્ય ભરાયને ઠલવાય છે.
જન જાણુ યૌવન જાય છે ધન જાય છે તન જાય છે. ૧૨

સંસારના વ્યવહારથી પરમાર્થ પૂરો સાધવો,
હરિ ચરણમાં ને પુણ્યમાં તો પ્રેમ પૂરો રાખવો;
સારાં નઠારાં કર્મ ઉેવટમાં સદૈવ સહાય છે.
જનતણુ યૌવન જાય છે ધન જાય છે તન જાય છે. ૧૩

તજીદે કૂડ કપટ કહું તને મદ મોહ મેલી દે પરા,
કોરે કરી દે ક્રોધ મત્સર કામ કપટી આકરા;
સૌનું સરસ મેલી, પૂરા શું ધૂળ ધસવા ધાય છે ?
જન જાણુ યૌવન જાય છે ધન જાય છે તન જાય છે. ૧૪

કરવું કર્યું જે હોય તે આજે કરી લે કોડથી
તું હારમાં હીરો અડ્યો છે હાથ તેને હોડથી,
જગ જાન્હવીનું જતું મેલી નરકમાં શું ન્હાય છે?
જન જાણ યૌવન જાય છે ધન જાય છે તન જાય છે.

ગુરુજન અને અતિથિ પ્રથમ પૂજા ઘટે છે પામવા,
છલ કપટથી ભરપૂર પાખંડો વિશેષે વામવા,
સત્સંગ મેળ ન હોય તો આ જન્મ ફોકટ જાય છે,
જન જાણ યૌવન જાય છે ધન જાય છે તન જાય છે.

(કેશવ કૃતિ.)

પદ.

અલ્યા નામ પામ્યો પણ રામને નવ લહ્યા,
વૈષ્ણવ પદ કેરૂ બિરદ આલે,
ઘર વચે પુત્ર વિના જેવું પારણું,
વર વિના જેહવી જાન માલે.

વ્યાધિની વેદના વિશ્વની ના ટળે,
ઠાલો ગગનમાં મેઘ ગાજે,
હરિને જાણ્યા વિના હરિ કેરો જન થયો,
વગ પકવાનથી ભૂખ ને ભાગે.

નારીઓ નિજકર્તવ્ય ન ધારે, તેથી આ થાય ખુવારી
અજ્ઞાનમાં વહી દિવસો વિતાવે જાય આ ભવથકી હારી—પ્રેમો-૧

પતિવ્રતાનું ભૂષણ સઘળું તેને, મુકે છે વિસારી,
ક્ષણિક જગતના શૃંગારો સજવા, અતિ ધરે હોશિયારી-પ્રેમો—૨

સુનીતિ ધર્મનો બોધ પ્રજાને, કદી ન દીધે સંભારી
વિષય વિલાસમાં વિચરી સદોદિત, મુકે નિજ શિર આરી-પ્રેમો—૩

માતૃપદ છે મોટું જગતમાં, (તેને) કૃપાથી દેની સુધારી,
જેથી પ્રજાઓ ધર્મના મર્મને, જાણી વહેને વિચારી, પ્રેમો—૪

કુપ મહાન પ્રભુ અત્રે રાજે, પણ નહીં તેમાં વારી,
અંજલી ભરીને તૃષિત શું પીએ ? પ્રાણ જવાની એ બારી-પ્રેમો-૫

નીતિ ધર્મનું શિક્ષણ આપે, એવી હતી પૂર્વે નારી,
તે બલ અર્પો આજ દયાથી, યાચના એજ છે મારી, પ્રેમો—૬

આલસ્ય પ્રમાદને સ્વપ્ને ન સેવે, થાય સુપંથ વિહારી,
મુક્તપણાનુ મહા સુખ લેવા, બીને બને અધિકારી. પ્રેમો—૭

વૃક્ષના મૂળમાં વારિ સિંચાતાં, શોભા વધે અતિ ભારી,
તાત ! શોભાવો બીને મતિ સિંચી, દીન વિનંતિ સ્વીકારી, પ્રેમો—૮

गरीबोंनी केळवणीनी योजना

ચિકાગો તા. ૨૮ મી મે. ૧૮૯૪.

વ્હાલા—

હું તમોને આથી વહેલો પત્ર લખી શક્યો નહિ તેનું કારણ હું ન્યુયોર્કથી બોસ્ટન આમ તેમ પર્યટન કરતો હતો તે છે. હું હિંદમાં ક્યારે પાછો ફરીશ તે હું પોતે જાણતો નથી જે પ્રભુ મને પીઠ પાછળ રહી દોરે છે તેનાજ હાથમાં સૌ વાત મૂકી એ વધારે ઇષ્ટ છે. મારા વગર કાર્ય કરવામાં પ્રવૃત્ત રહો અને તે એવી રીતે કે જાણે હું કદિપણ અસ્તિત્વ ધરાવતો ન હતો. કોઇને માટે, યા કોઇ વસ્તુ માટે અટકીને રાહ જોતાં બેસી ન રહો. જે તમારાથી બનીશકે તે કરો અને કોઇ ઉપર તમારો આશાનો મદાર બાંધો નહિ. + + + + + + + + +

ભાષણનું કાર્ય મેં અહીં બહુ કર્યું છે...ખર્ચ પણ અહીં જબર-જસ્ત થયેલ છે. જો કે ઘણા સુંદર અને મોટા કુંટુંબો વાળાએ મારી સંભાળ દરેક સ્થળે લીધી છે, છતાં મારી પાસેથી પૈસો ચાલ્યો જાય છે.

આ ઉનાળામાં હું અહીંથી વિદાય થઇશ કે નહિ તે હું જાણતો નથી. બનતા સુધી તો નહિ. પણ તે દરમ્યાન તમે આપણી યોજનાને વ્યવસ્થિત કરી ગતિમાં મૂકો. તમે સર્વ કરી શકો તેમ છો તેમાં શ્રદ્ધા રાખો; બરાબર સમજો કે ભગવાન આપણી સાથેજ છે અને તેથી બહાદુર આત્માઓ ! આગળ વધો !

મારા પોતાના દેશમાં મારી પૂરતી કદર થઇ છે. કદર કે ન કદર, પણ નિંદ્રાવશ ન રહો, ધીમા ન પડો. તમારે એજ યાદ રાખવાનું છે કે આપણી યોજનાનો કિંચિત્ અંશ માત્ર પણ અમલમાં હજુ સુધી આવ્યો નથી.

તમારૂં કાર્ય શિક્ષિત યુવકજનો પર ખજાવો, તેમને એક સંઘમાં લાવી વ્યવસ્થિત કરો. મહાન કાર્યો મહાન આત્મભોગથીજ બની શકે છે. કોઈ જાતનો સ્વાર્થપરાયણતા, કોઈનાં નામ કે કીર્તિ—મારાં કે તમારાં, અરે મારા ગુરૂનાં નામ કે કીર્તિ રાખવાનો મિલકૂલ જરૂર નથી. કાર્ય કરો, વિચાર અને યોજનાને કાયમાં મૂકો—મારા શિષ્યો, મારા બહાદૂર, ઉમદા અને સંસ્કારી આત્માઓ! કટિબદ્ધ થઈ ચક્રને ગતિમાન્ કરો! નામ કે કીર્તિ કે એવા અર્થહીન મમત્વ માટે પાછળ અટકો નહિ પોતાના જાતને-મમત્વને કાઢી નાખો' કાર્ય કરો. તમે શીખી ગયા છો કે યુગયુગ યુગને ભેગું કરી દોરડું વણીએ છીએ તે દોરડા વડે ગાંડા હાથી પણ બાંધી શકાય છે, તે યાદ રાખો. તમો સર્વ પર પ્રભુના આશીર્વાદ છે. તેની શક્તિ તમારા સર્વમાં હો— તેની શક્તિ તમારામાં સ્ફુરતી છે તે હું માનું છું. જાગૃત થાઓ અને સાધ્ય જ્યાં સુધી પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાં સુધી વિરમો નહિ—**उत्तिष्ठत जाग्रत प्राप्य वरान्निबोधत** એવું વેદો કહે છે ઉઠો ઉઠો લાંબા રાત્રી પસાર થઈ ગઈ છે અને દિવસ આવે છે સમુદ્રનું મોજું ઉછળ્યું છે, હવે ને ભારતીનું રૂપ લેશે ત્યારે તેના વેગ સામે પ્રતિરોધ કરવા કોઈ પણ શક્તિમાન્ થઈ શકશે નહિ તે ભારતી તે મારા શબ્દે, પ્રેમ કરો અરે પ્રેમ છે! શ્રદ્ધા છે! તો ભય ન રાખો, ભય તે તો મહાનમા મહાન્ પાપ છે.

મ્હને કોઈ પ્રકારની સહાયની અપેક્ષા નથી એક ફંડ એકઠું કરવા મંડો, ને ફંડમાથી થોડાંક મેજીક લેંટર્ન (જાદુઈ ફાનસ), નકશા, પૃથ્વીના ગોળાઓ, વગેરે અને થોડા રસાયનિક પદાર્થો ખરીદ કરો પછી દર સાંજે ગરીબ અને હલકા વર્ગના માણસોનું ટોળુ કરો! તેમાં શૂદ્ર જાતિના માણસોને પણ ભેગા કરો અને તેમનો આગળ પ્રથમ ધર્મ સંબંધી વ્યાખ્યાન આપો, અને પછી મેજીક લેંટર્ન અને બીજી વસ્તુઓ દ્વારા ખગોળ વિદ્યા, ભૂગોળ આદિ શાસ્ત્રો લોક ભાષાઓમા શીખવો, ઉત્સાહી યુવક જનોની મંડળીને કેળવો જરૂર તેમાં રહો અને ધીમે ધીમે આ વ્યવસ્થિત મંડળને વધારે વિશાલ બનાવી

માટે આ દેશના લોકો જેટલું યંત્રકામ વાપરે છે તેટલું કોઇ દેશ વાપરતો નથી. દરેક ચીજ યંત્રદ્વારાએ બને છે. વળી આ પ્રજા તે આખી દુનિઆનો ફક્ત વીશમો ભાગ છે, છતાં જગતની સમસ્ત સંપત્તિનો છઠ્ઠો ભાગ આ દેશની પ્રજા ધરાવે છે. તેઓના ધનના ખજાનાની અને મોજશોખની કંઇ સીમા નથી; છતાં અહીં બધી ચીજો મોંઘી છે. મજૂરીનું ખર્ચ આખા જગતમાં અહીં વધારેમાં વધારે છે, છતાં મજૂરો અને મૂડીવાળા વચ્ચેનું યુદ્ધ કાયમ ચાલ્યું જાય છે.

આખી પૃથ્વી પર આ દેશની સ્ત્રીઓને જેટલા હકકો છે તેટલા કયાંઇ પણ નથી. જે કંઇ મળે તે ધીમેથી અહિંની સ્ત્રીઓ ગ્રહણ કરતી જાયછે, છતાં વિચિત્ર એ છે કે સુશિક્ષિત સ્ત્રીઓની સંખ્યા સુશિક્ષિત પુરૂષોની સંખ્યા કરતાં ઘણીજ વધારે છે. અલબત ઉચ્ચ પ્રતિના બુદ્ધિમાન અને પ્રતિભાશાલી તો પુરૂષોમાથી જ મળી આવેછે. આપણી જ્ઞાતિના ભેદ વિરૂદ્ધ પશ્ચિમવાસી જનો ગમે તેવી ટીકા કરે છે, છતાં તેઓમાં ખરાબમાં ખરાબ જાતિ છે. અને તે પૈસાદાર લોકોની છે. અમેરિકનોની ભાષામાં સર્વ શક્તિમાન્ ડૉલર અહીં સર્વ કરી શકે તેમ છે. * * *

હિંદુસ્તાનમાં જે સર્વ અનિષ્ટનું મૂળ છે તે ગરીબની દશાછે. પશ્ચિમના ગરીબ લોક સેતાનછે; જયારે આપણા ગરીબો તેમની સાથે સરખાવતાં દેવદૂત છે અને તેથી તેટલા પ્રમાણમાં આપણા ગરીબોને ઉન્નત કરવાનું સહેલું છે. આપણા હલકી પંક્તિના વર્ગોની જે ફક્ત સેવા કરવાની છે તે એ જ છે કે તેઓને કેળવણી આપવી, અને તેઓએ ગુમાવેલું વ્યક્તિત્વ વિકસાવવું. આપણી પ્રજા અને રાજાઓ-બંનેનું આ મહાન કાર્ય છે. અત્યાર સુધીમાં તે દિશામાં કંઇ પણ કરવામાં આવ્યું નથી. સાધુઓની સત્તા, અને વિદેશીઓની આપણા પર જીત, એ બેથી તે વર્ગો સૈકાઓ થયા ચગદાઇ ગયા છે, અને તે એટલા અંત સુધી કે હિંદના ગરીબો એટલુ પણ ભૂલી ગયા છે કે તેઓ મનુષ્ય વ્યક્તિઓ છે. તેઓને વિચાર આપવાના છે, તેઓની આસપાસ જગત-

થતું જાય છે તે તરફ તેઓની આંખો ખોલવાની છે, એટલે
ા પોતાની મુક્તિ પોતાની મેળે શોધી શકશે. દરેક પ્રજા,
ક, દરેક સ્ત્રીએ પોતાનો ઉદ્ધાર–મુક્તિ પોતેજ મેળવવી જો.
ઓને વિચારો આપો. એજ સદ્ભાવ માત્ર તેઓને જરૂરની છે
મળી કે બાકીનું બધું તેના પરિણામ તરીકે સ્વતઃ આવી
આપણું કર્તવ્ય રસાયનિક પદાર્થો ભેગા કરવાનું છે, તેનું
ણુ, વર્ગી કરણ, કુદરતના કાયદા પ્રમાણે થઇજ રહેશે. આપણે
ઓના મગજમાં વિચારોનો પ્રવેશ કરાવવાનો છે, પછી બાકીનું
ઓ પોતાની મેળે જ કરશે. હિંદમાં જે કરવાનું છે તે આજ
વિચાર મારા મગજમાં લાંબો કાળ થયાં ભમ્યા કરતો હતો.
વિચારને હિંદમાં પાર પાડી શકયો નહીં. અને તેથી જ મારે
પ્રમાં આવવું પડયું. ગરીબોને કેળવવામાં મોટી મુશ્કેલી આ છે.
कि आप महाराजश्री दरेक गाममां मफत केळवणी मळे तेवी
मो उघाडो, छतां पण तेथी कांइ वळवानुं नथी. कारण के हिं-
रीबाइ एटली वधी छे के गरीब बालको शाळामां आववा क-
खेतरमां जइने पोताना बापने मदद करवानुं अथवा बीजी रीते
विका मेळववानुं वधारे पसंद करशे हवे कहेवत प्रमाणे जो प-
हमद पासे न आवे तो महमदे पर्वत पासे जवुं जोइए एटले
बालक केळवणी लेवा न आवे केळवणी तेनी पासे जवी
: आपणा देशमां एक गामथी बीजे गाम जइ धर्मनो
श आपता एवा एक निश्चयवाळा आत्मभोगी संन्यासीओ
छे; ते पैकी एक भाग सांसारिक केळवणीना पण-शिक्षको
व्यवस्थित करवामां आवे तो एक स्थानथी बीजे स्थाने,
बारणाथी बीजे बारणे जइ तेओ उपदेश आपशे, एटलुंज नहि
केळवणी पण आपशे. धारोके आवा बे जण केमेरा, ग्लोब
पीनो गोळो) थोडा नकशा वगेरे लइने एक गाममां सांजे

जाय तो अज्ञानोने तेओ खगोळ विद्या अने भूगोळ संबंधी घणुं शीखवी शके तेम छे जूदी जूदी प्रजानी वार्ताओ कहीने तेओ गरीब लोकोने जींदगी पर्यंत पुस्तको द्वारा जाणी शके तेना करतां हजारगणुं ज्ञान संभळावीने आपी शकशे. આ કરવા માટે વ્યવસ્થાની જરૂર છે, અને તેને માટે વળી નાણાંનો ખપ પડશે. આ યોજના પાર પાડવા માટે હિંદમા પૂરતા મનુષ્યો છે, પણ અફસોસ ! કે તેઓ પાસે પૈસો નથી. ચક્રને ગતિમાં મૂકવું બહુ મુશ્કેલ છે, પણ એક વખત તેને ગતિમાં મૂકયું પછી ઘણો વધારે વેગ લઈને તે ચાલ્યું જાય છે. મારા દેશમાં મદદ શોધતાં જ્યારે ધનવાન્ પાસેથી કોઈ પ્રકારની સહાનુભૂતિ મેળવવા હું નિષ્ફળ થયો ત્યારે આપ મહારાજની મદદથી હું આ દેશમાં આવ્યો. અમેરિકનો હિંદના ગરીબ લોકો જીવે કે મરી જાય તેનાં લેશ માત્ર દરકાર કરતા નથી, પણ જ્યારે આપણા પોતાના લોકો પોતાના સ્વાર્થી હેતુ સિવાય બીજા કશાનો વિચાર સરખો પણ કરતા નથી તો તેઓ તો શાને માટે કરે ?

મારા ઉમદા રાજકુમાર! આ જીવન ટુંકું છે, જગત્‌ના ડોળ નાશવંત છે, પણ જે બીજાને માટે જીવન ગાળે છે તેજ જીવે છે. બાકીના તો જીવતા છતાં મુવેલાજ છે. આપ મહારાજશ્રી જેવો એક ઉચ્ચ, ઉમદા હૃદયવાળો રાજવંશી પુત્ર હિંદુસ્તાનને પગપર લાવી ઉન્નત કરવા માટે ઘણું કરી શકે તેમ છે, અને તેમ કરી ભવિષ્યની પ્રજા પાસે એવું નામ મૂકી જનાર છે કે જેની પૂજા થાય. આપના ઉમદા હૃદયમાં અજ્ઞાનમાં ડુબેલા હિંદના દુઃખી કરોડો માણસોને માટે તીવ્રપણે લાગણીઓ થાય એમ પ્રભુ કરો એવી વિવેકાનંદની પ્રાર્થના છે.

સ્વામી વિવેકાનન્દના પત્રો.

ज्यां स्नेह छे त्यांज इश्वर छे.

વાર્તા.

અમદાવાદમાં સ્ટેશન તરફ જતાં પાંચ કુવા નજદીક એક મકાનમાં મલજી નામનો દરજી રહેતો હતો એના ઘરનો એક ભાગ રસ્તા ઉપર પડવાથી સંચો ચલાવતાં ચલાવતાં રસ્તા ઉપર પસાર થતા લોકોને જોઇ શકતો અને વખતોવખત કોઇ સારા માણસોને " બાઇ સાહેબ " " મહેરબાન " કરી સલામ કરતો દુકાન ન્હાની હતી. એની શીવણી અને વખતસર આપવાની ટેવના ખાડિયા, રાયપુરના પ્રતિષ્ઠિત માણસો ઉપરાંત સાહેબલોક વિગેરે પણ એની પાસેજ કપડાં શિવડાવવા આવતા. શેઠ સાહુકારને બગીઓમાં જતા દેખી ગ્રાહકોને " આ શેઠ પહેરેલો કોટ ખમીસ મ્હેં શીવેલા " એમ કહેતો અને આનંદ માનતો. આ રસ્તામાં ઘણા વરસથી રહેલો હોવાથી શહેરના ઘણા ભાગમાં તે જાણીતો થયો હતો યુવાવસ્થામાં સારી કમાણી અને ધંધાને લીધે ઈશ્વરનું નામ વિસરી ગયો હતો. પરંતુ જેમ જેમ વૃદ્ધાવસ્થા આવતી ગઇ તેમ તેમ પાડોશમાં ભજન સાંભળવાની ટેવથી ઈશ્વર ઉપરથી મન ઉઠતું ગયું. એટલામાં દૈવસંજોગે એક છોકરો મૂકી તેની સ્ત્રી દેવલોક પામી, જેમ તેમ કરતાં છોકરો મ્હોટો થયો અને વૃદ્ધાવસ્થામાં પિતાને મદદ કરવા લાગ્યો. એટલામાં રાત્રે એક ગ્રાહકને તૈયાર કોટ આપવા હેઠળ પડેલા ગ્લાસલેટના દિવાને ધોતીઆનો છેડો લાગ્યો અને છોકરો દાઝયો. દાકતરોની ઘણીએ મદદ લીધી પણ સખ્ત દાઝવાથી આરામ ન થયો અને પિતાને વૃદ્ધાવસ્થામાં રઝળતો મૂકી ચાલ્યો ગયો.

મલજી શાન્ત સ્વભાવનો પ્રમાણિક અને ઇશ્વરથી ડરીને ચાલનાર હતો, છતાં વૃદ્ધાવસ્થામાં પડેલા આ ઘાથી એનું હૃદય ખિન્ન થયું, અને નિરાશાને પરિણામે ઇશ્વરને ઠપકો આપવા લાગ્યો. મૃત્યુ માગવા લાગ્યો અને મૃત્યુને મોકલનાર પ્રભુને ગાળો દેવા માંડી. એ દિવસથી

મલજીએ દેવ દર્શને જવાનું બંધ કર્યું. એક દિવસ મલજીનો ઓળખીતો બ્રાહ્મણ લીંબડીથી મળવા આવ્યો અને એની સાથે વાતચિત કરતાં મલજીએજ જણાવ્યું કેઃ—

" કાકા—હું મૃત્યુ સિવાય બીજું માગતો નથી. મ્હને હવે કોઇ તરફની આશા નથી. " એવું ગાંડું ગાંડું બોલીશ નહીં, ઇશ્વરની શી ઇચ્છા હશે તે આપણી ક્ષુદ્ર બુદ્ધિથી સ્હમજી શકાય તેમ નથી. ત્હારા છોકરાએ મરવું જોઇએ અને ત્હારે જીવવું એવી ઇશ્વરની મરજી હશે ત્હારા છોકરાને માટે દીલગીર થવાને બદલે ત્હારા પોતાના સુખના અભાવને માટે તું વિશેષ દિલગીર હોય એમ લાગે છે.

" મ્હારા પોતાના સુખ અર્થે ન જીવું તો કોને માટે જીવું ? "

" ઇશ્વરે આપણને સજીવ કર્યા છે માટે ત્હેને માટેજ આપણે જીવવું અને જ્યારે એમ સમજીશ ત્યારેજ જીવનના દુઃખોની અસર નહિ થાય. "

" ઈશ્વરને માટે કેવી રીતે જીવવું ? "

" એ માટે કથા શાસ્ત્ર શ્રવણ કર. શ્રી કૃષ્ણ પરમાત્માએ અર્જુનને આપેલો બોધ યાદ લાવ એટલે તરતજ સ્હમજાશે. "

આ દિવસથી સ્વામિનારાયણના મંદિરમાં થતી કથા સ્નેહપૂર્વક સાંભળવા લાગ્યો, શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થઇ અને મનઃશાન્તિ થવા લાગી. જે મલજી પ્રત્યેક રાત્રીએ નિશ્વાસ નાખતો ઇશ્વરને ઠપકો આપતો, અને પથારીમાં આળોટયા કરતો તેજ મલજી સ્હવારે સ્નાન કરી એકાગ્ર ચિત્તથી માળા લઇ પ્રભુનું ધ્યાન ધરતો અને 'ઇશ્વર જે કરે છે તે સારા માટે " એમ માની શાન્ત ચિત્તે નિંદ્રા લેતો થયો.

મલજીના જીવન વ્યવહારમાં પણ ફેરફાર થયા; પ્રથમ કામથી

પરવારી દુકાનની સામે આવેલી "દારૂની" દુકાનમાં જઇ નીશો કરી બોલાબોલી કરી ધાંધળ મચાવી ઘેર આવતો, તે હાલ નિર્મળ પાણી અને દૂધ સિવાય કાંઇ પીતો નહિ અને કાર્યથી પરવારી હરિકથામાં જતો.

ભગજી કથામાંથી ઘેર આવ્યો; વાળુ કરી ઓટલા ઉપર બેઠો બેઠો માળા ફેરવ્યા કરતો હતો અને કથાનું મનન કરતો હતો.

"सत्य ए उत्तम भूषण छे, दया सात्वीक ए ईश्वरी प्रीतिनुं साधन छे, अने दान ए महत् पुण्य छे" એ દિવસની કથાનો સાર હતો. માળાની ધૂનમાં અને વિચારની શ્રેણીમાં ભગજી અર્ધ નિદ્રિત સ્થિતિમાં પડયો.

"ભગજી ભગજી હું કાલે તારા ઘર પાસે આવીશ, જાગત રહેજે" આવા શબ્દના ભણકાર વાગ્યા. આંખો ઉઘાડી જુએ છે તો કાંઇ નહિ; પરંતુ એ ભણકારા હજી વાગતા હતા.

બીજે દિવસે સવારે ઉઠી નિત્ય કર્મ કરી ચૂલા ઉપર ગરમ પાણી મૂકી પોતાનું કામ કરવા લાગ્યો. કામ કરતા કરતાં પણ ભગજીનું મન પેલા શબ્દોમાંજ હતું અને સંચા ઉપર બેઠાં બેઠાં રોજના કરતાં દશ ગણી વધારે વખત રસ્તા ઉપર નજર નાખતો હતો.

પોષ માસ ચાલતો હતો, કકડતી ઠંડી પડતી હતી, સવારનો વખત હતો, વાઘરીઓ ટાઢમાં ધ્રુજતા સડકો છાંટતા હતા. પાસે આવેલા દરવાજા પાસે પોલીસ અને મ્યુનીસીપાલીટીના સિપાઇઓ દેવતા સળગાવી આગળ પાછળ બેસી હોકો પીતા વડાકા મારતા હતા. ભગજીએ પોતાનું કામ કરતા બહાર જોયું તો એક વૃદ્ધ માણસ ત્યાં ફરતો હતો. આ જોઇ શ્રી કૃષ્ણ પરમાત્મા, વાર્તામાં સાંભળીએ છીએ તેમ, વૃદ્ધ બ્રાહ્મણનું રૂપ લઇ ગઇ રાત્રીનું અર્ધ નિદ્રિત અવસ્થાનું સ્વપ્ન ખરૂં પાડવા આવ્યા હોય એમ ધાર્યું. ધારીને જોયું તો ગાણી

છાંટનાર વૃદ્ધ વાઘરી હતો, " અરે દેવ મ્હારી આંખો પણ જવા આવી" એમ નિશ્વાસ નાખી જાગૃત થઇ ફરીને ઘેંઘે લાગ્યો.

ગલજીએ થોડીવાર પછી જોયું તો તે વાઘરી એના ઘર પાસે બેભાન વસ્થામાં પડયો હતો, ટાઢે શરીર અકડાઇ ગયું હતું, પાણીની ડોલ એક બાજુ પડી હતી અને નળમાંથી પાણી વહ્યા જતું હતું.

आत्मवत्सर्वभूतेषु यः पश्यति स पण्डितः ।

' સર્વ પ્રાણી માત્રને પોતાના જેવાજ ગણે છે તેજ પંડિત છે '.

એ વિચાર ઉત્પન્ન થયો અને " પાણી ઉકળે છે તો જરા મરી વિગેરે નાખી ઉકાળો કરો આ માણસને પાઉં " એવો વિચાર થતાંજ નીચે ઉતરી સારવાર કરી વાઘરીને ઘરનો અંદર બેસાડયો. સગડી સળગાવી, ગરમાવો કર્યો અને પ્રેમ પૂર્વક ઉકાળો આપી ચેતનમય કર્યો.એક પ્યાલો બસ નથી એમ માની બીજો પ્યાલો આપ્યો અને પેલો વાઘરી થોડી વારે ટટાર થયો. વાતમાં ને વાતમાં ગલજીએ રાત્રીએ આવેલા સ્વપ્નાની—શબ્દના ભણકારાની—ઇશ્વરની વિદુરજીની ભાજી, સુદામાનાં તાંદુલ, શબરીના બોરની વાતો કહી. વૃધ્ધ વાઘરી જેણે આ કદી કદાપિ સાંભળ્યુ નહોતું તે તો પ્રભુ કથાથી માત્ર ઇશ્વર પ્રીત્યર્થે દયા લાવનાર ગલજીની વર્તણુંકથી દિગમૂઢ થયો—ગળગળો થયો અન્તે રજા માગી રસ્તે પડયો.

ગલજી પાછો કામે લાગ્યો, વાઘરીને મદદ કરી માટે સન્તુષ્ઠ થયો અને રાત્રીનું સ્વપ્ન ફળીભૂત થશે કે કેમ તે વિચારે પ્રત્યેક પળે શ્રી કૃષ્ણ પરમાત્મા અમુક રૂપે આવશે એમ આશા રાખતો વખતો વખત બહાર ડોકીયાં કરતો હતો.

\+ + + + + + +

બે રૈયાઓ લશ્કરી પોશાકમાં સ્ટેશન તરફથી ગામમાં ગયા, એક રબર ટાયરની ગાડીમાં પારસી બાનુ સ્ટેશન તરફ ગયાં, બે જુવાનો તડાકા મારતા પાસેની ચાની હોટેલમાં પેઠા, થોડી વાર પછી ઝીણુ ફાટી

" ત્યારે આ નાના છોકરાના ઉપર હાથ ઉગામતાં એ વિચાર ક્યાં ગયો હતો ? પેલી સ્ત્રીથી કાંઈજ બોલાયું નહીં અને ટોપલી માથે મૂકી ચાલતી થઈ.

\+ + × + +

મલજી ઘરમાં આવ્યો અને કામે લાગ્યો. સન્ધ્યાકાળે કાનમમાં દીવા થયા તે વેળા ઉઠયો અને બત્તી બળગાવી થોડુંક શીવવાનું બાકી હતું તે પુરૂં કરી રોટલો ખાઈ કોકો પી હાથમાં માળા લઈ ચન્દ્રમાના અજવાળામાં પાથરી સૂતો. સૂતા સૂતાં મન શાન્ત થયું.

ગઈ કાલનું સ્વપ્નું અને આજનો ઇતિહાસ સ્મરણપથમાં આવ્યો. અર્ધ નિદ્રિત સ્થિતિમાં પડયો. સ્વપ્નામાં " મલજી મલજી, મ્હને ઓળખો છો. ? "

" કોણ છે. ? "

" હું "

વૃદ્ધ વાઘરીની આકૃતિ દેખાઈ થોડીક વાર ઉભી અને ચાલી ગઈ. બીજીજ પળે બાળકની સાથે એક સ્ત્રી દેખાઈ સ્ત્રીનું મ્હોં હસતું હતું, બાલકની ચેન દંત કળીઓ દેખાતી હતી.

જામફળવાળી સ્ત્રી અને છોકરા દેખતા અદ્રશ્ય થયા, આ બિચારી મલજીનું હૃદય આનંદ અનુભવવા લાગ્યું અને એક ચિત્રપટ પર નીચેના અક્ષરો વાંચ્યાઃ—

" न्यात जातनी तफावत राख्या विना, कोई पण तरेहना ऐहिक सुखनी आशा राख्या विना केवळ स्हेरज माटे म्हारा ज्ञाता-नी भीति खातर क्षुधितने अन्न आपी, पीडितने आश्रय आपी संतोष्या छे, ते म्हनेज संतोष्या बराबर छे, म्हने मेळववानो एज उत्तम रस्तो छे.

" જ્યાં સ્નેહ છે ત્યાંજ હું છું. "

વાતી લહરી બી. એ.

देशोन्नतिनुं अेक पगथीयुं,

अथवा

बे मित्रो वच्चेनी जागता जेवी वातचित

પ્રસંગોપાત વાત નીકળતાં મ્હારા મિત્ર સારાભાઈને મ્હેં પુછ્યું કે, તમારા [illegible] આ સાલ એમ એ. માં પાસ થાય તે પછી તેને કઈ લાઈનમાં મુકવા ધારો છો ?

ત્યારે સારાભાઈએ કહ્યું કે, હું તેને બાવો બનાવવા ઇચ્છું છું.

એ વાત [illegible] મેં આશ્ચર્ય પામીને કહ્યું કે, શું ? જશભાઈને બાવો બનાવશો ?

ત્યારે સારાભાઈએ કહ્યું કે હા, મારે તેને તો બાવો બનાવવો છે. કારણ કે હાલમાં આપણા દેશને બાવાની બહુ જરૂર છે.

મેં કહ્યું, અરે ! આ તમે શું બોલો છો ? આપણા દેશમાં બાવન લાખ બાવાઓ છે અને સોળ લાખ ફકીરો છે તે શું થોડા છે કે તમે તમારા વિદ્વાન્ દીકરાને બાવો બનાવવા નીકળ્યા છો ?

ત્યારે સારાભાઈએ કહ્યું કે, “ બાવો ” શબ્દ સાંભળીને તમે કાંઈક બધા કાં ભડકી જાઓ ? હું કાંઈ તેને ચોપીઓ ખખડાવનારો, ચલમો ફુંકનારો, મંતરજંતરના ઢોંગ કરનારો, ચોકો અભડાઈ જનારો, ટીલાં ટપકાં અને ચોકખા પાટલામાંજ રહી જનારો, અને જગત મિથ્યા છે તેથી તેની દરકાર શા માટે રાખીએ ? એ પડે ખાડમાં પણ

મારે તો માલ માલ જોઈએ એવા વિચાર ધરાવનારો બાવો બનાવવા માગતો નથી. પણ કલ્યાણનાં સાધનો કરનાર સાધુ, પોતાના સ્વાર્થનો ત્યાગ કરનાર ત્યાગી, સંકલ્પ વિકલ્પને તથા વાસનાઓને વશ કરનાર સન્યાસી અને અનેક માણસોનો ગુરૂ તથા પિતારૂપ થઈ શકે તેવો બાવો બનાવવા માગું છું.

એ સાંભળીને મેં કહ્યુ કે, ત્યારે શું તમે તેને નહિં પરણાવો.

ત્યારે સારાભાઈએ કહ્યુ કે, તેને ભણાવવો એ મ્હારૂં કામ છે. તેને પરણાવવો એ કાંઈ મ્હારૂં કામ નથી જો તેની પરણવાની ઈચ્છા હોય તો ખુશીથી પરણે, અને જો બ્રહ્મચર્ય પાળી શકે તેમ હોય તો એ વળી સૌથી શ્રેષ્ઠ વાત. એ બાબતમાં હું તેને કોઈ જાતનો આગ્રહ કરીશ નહિ. એ બાબત મ્હેં તેની મરજી ઉપર છોડીછે, અને સૌએ એમજ કરવુ જોઈએ, કારણ કે ક્યા માણસોના મનમા કઈ જાતની લાગણીઓ છે, અને તે કેવી પ્રકૃતિના માણસોને ચાહી શકે છે તે આપણે શું સમજીએ ? અને કદિ જરા તરા સમજીએ તો પણ તે આખી જીંદગીના સુખદુઃખના સ્વાલમાં આપણે શા માટે વચ્ચે પડીએ ? એ પચીસ વરસની ઉમ્મરનો છે, અને સારી રીતે કેળવાયેલો છે, તેથી પોતાનું ભલુ શેમાં છે તે બરોબર રીતે સમજે છે, માટે હું હવે એમાં વચ્ચે શા માટે પડુ ?

એ સાંભળીને મેં પૂછ્યું કે, પણ તમારી ઈચ્છા શું ? એ પરણે તો તમે રાજી થાઓ કે કુંવારો રહે તો તમે રાજી થાઓ ?

ત્યારે સારાભાઈએ કહ્યું કે, તે બ્રહ્મચર્ય પાળે તો હું વધારે રાજી થાઉં કારણ કે જે પોતાના બધી જાતના ખાનગી સ્વાર્થનો ભોગ આપીને બાવો થવા નીકળે છે તે વળી બાયડીની ઉપાધિમાં શા માટે પડયો રહે ? લગ્નથી માણસોને નાની વાતોમાં રહી જવું પડે છે માટે જે માણસે ખરે ખરૂં કામ કરવું હોય તેણે તો બ્રહ્મચર્ય જ પસંદ કરવું જોઈએ. કદિ પોતાની વૃત્તિઓને ન "રોકી શકે, તો ખુશીથી પરણે એમા કંઇ

બહુ મોટી વાત નથી. કદાચ લાયક સ્ત્રી મળી જાય તો બન્ને સાથે મળીને કદાચ વધારે કામ કરી શકે, એમ પણ બને, પણ એવો સંભવ હજી આપણા દેશમાં બહુ થોડો છે; કારણ કે સ્ત્રીઓ હજી કેળવણીમાં બહુ પછાત છે. મોટી ઉમ્મરની કન્યા મળી શકતી નથી, અને ઢીંગલા ઢીંગલી નાનેથીજ વરકન્યા મેળવવાં પડે છે, અને તે પણ પસંદ કરીને નહીં, પણ આજુબાજુના સંજોગોને આધારે તથા સ્વાર્થ મુખ્ય રાખીને સંબંધો બંધાય છે, તેથી એવા સંજોગોના લગ્ન ગાંઠવા કરતાં, પોતાના સ્વાર્થનો ભોગ આપનાર આત્માઓ માટે ગમે તો બ્રહ્મચર્યજ વધારે સારું લાગે છે અને મારો જયસુખ પણ નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારી રહે એમ હું ઇચ્છું છું.

એ સાંભળીને મેં કહ્યું કે, અરેરે ! તમે પણ બહુ સખત દીલના છો. છતાં આપનો એ વ્હાલા દીકરાને આપો મન વાંઢો રાખશો ? એવો કડવો ઘુંટડો તો તમનેજ ગળે ઉતરે હો, પણ આ બાબત છોકરો કેમ કબુલ કરશે ? અને એની મા કેમ સમજશે ? મુશ્કેલી તો તમને ત્યાં લાગશે. તમે તમારા મનને સમજાવી શકો, પણ તમારી બાયડી છોકરાને કેમ સમજાવી શકશો ?

ત્યારે સારાભાઈએ કહ્યું કે, જયસુખ મ્હારા વિચારને મળતો છે તથા બ્રહ્મચર્ય પાળી શકે તેવો છે, તેથી તો મેં તેને આવો કરવા પસંદ કર્યો છે. જો એનામાં એ કુદરતી ગુણ ન હોત તો હું તેને એ લાઇનમાં મુકવાનો વિચાર કરત નહિ. કારણ કુદરતી સ્વભાવ વિરૂદ્ધનાં કામ કરાવવાથી કાંઈ ફાયદો થાય નહિ, પણ તેને ધનનો લોભ કે બાયડીની ઇચ્છા નથી, એટલે એની તરફની કાંઇ અડચણ નથી. તેમજ એની માની તરફથી પણ કાંઇ ઝાઝી મુશ્કેલી નથી. કારણકે તે પણ બહુ સારા સંસ્કારવાળી છે; એટલુંજ નહિ પણ તેના સારા ગુણો તથા ડહાપણને લીધેજ મારાં બધાં છોકરાં મને સન્તોષ આપે એવાં સારાં નીવડ્યાં છે. છતાં પણ જયસુખ કુંવારો રહે ને બાવો થાય એ તેને ગમે નહિ, જો કે ધીરે ધીરે સમજાવી શકાય, અને અંતે આપણા મતમાં ખેંચી શકાય. તો પણ તે તેના અંતરના ઉમળકાથી તો નહિજ. એનો જયસ-

ભાઈને તેની જૈરીપર હેત રાખતો જોઈને અને તેનાં છોકરાંને રમાડીનેજ રાજી થાય, પણ બહુ મોટું કામ કરવું હોય તો એવું એવું કાંઈક તો ખમવું જ જોઈએ. એવું ખમ્યા વિના કોઈ આગળ વધાય નહિ. કારણ કે બધી જાતની અનુકૂળતાઓ તો કયાંથી હોય ? કાંઈક કાંઈક અડચણો તો હોયજ, પણ તેથી હારી જઈએ તો કામ કેમ થાય ?

આ સાંભળીને મ્હેં કહ્યું કે, શું ત્યારે તમે ખરેખરં બાવો બનાવવાના ?

ત્યારે સારાભાઈએ કહ્યું કે, એમાં શક શું ? હું તો રાજ્યની નોકરીમાં પડી રહ્યો અને મારી જીંદગીમાં કાંઇ દેશની સેવા કરી ન શકયો, પણ છોકરાઓ હવે કાંઈક સેવા કરી શકે એમ તો કરીએ ? તો એટલું થાય તો પણ સન્તોષ. કારણકે દેશની સેવા કરી શકે એવાં એક બે માણસો આપણાં કુટુંબમાંથી તૈયાર કરવાં અને તેને બહાર પાડવાં એ પુન્ય પણ કાંઇ જેવું તેવું નથી. એમ કરવું એ પણ બહુ મોટી વાત છે. એટલુંજ નહિ પણ મને તો એમ લાગે છે કે જ્યારે દરેક કુટુંબોમાંથી સ્વયંસેવકો તૈયાર થશે, અને જ્યારે માબાપો એમ સમજતા થશે કે, દેશની સેવા માટે અમારે અમારી તરફથી કોઈ પણ લાઈનમાં બહાર પડીને કામ કરી શકે તેવો ઓછામાં ઓછો એક પણ છોકરો તૈયાર કરીને આપવોજ જોઇએ ત્યારેજ દેશનો ઉદ્ધાર થશે.

એ સાંભળીને મેં કહ્યું કે ખરેખર એમજ છે, પણ મને અજાયબી એ લાગે છે કે નટુભાઇ જેવા વિદ્વાન દીકરાને બાવો બનાવવાનું તમને કેમ સુઝયું ?

ત્યારે સારાભાઈએ કહ્યું કે, ચક્રવર્તી મહારાજાધિરાજ મહાત્મા અશોકે પોતાના દીકરાઓને બાવા બનાવ્યા હતા, અને પોતાની દીકરીઓને બાવી બનાવી હજારો ગાઉ દૂર આવેલા મુલકોમાં પોતાના ધર્મનો ઉપદેશ કરવા માટે મોકલી હતી. કારણકે મહારાજા અશોકને એમ

લાગ્યું હતું કે, સાચા જ્ઞાનવાળા નિઃસ્પૃહી બાવાઓ બનાવ્યા વિ
ધર્મનો ફેલાવો નહિ થઈ શકે, તેથી પોતાના ચક્રવર્તી રાજ્યના વૈભવ
વૈભવો છોડાવીને તેણે પોતાના કુંવરોને બાવા, તથા સુકોમળ રાજકું
ઓને બાવીઓ બનાવી હતી. તેમજ મને લાગે છે કે પોતાના સ્વા
નો ભોગ આપનારા, અને સારે રસ્તે કામ લેનારા દેશ હિતક
બાવાઓ જ્યાં સુધી થાય નહિ ત્યાં સુધી આપણા દેશ
ઉદ્ધાર થવાનો નથી. માટે આપણે પ્રથમ આપણે પોત
ઘેરથી સ્વાર્થ તજનારા, સેવા કરવા ઇચ્છનારા અને શ્રીમદ્ભગ
ગીતાના ફળત્યાગી કર્મયોગના મહાન સિદ્ધાંત પ્રમાણે વર્તન
નિઃસ્પૃહી ત્યાગી બાવાઓ તૈયાર કરવા જોઇએ.

મેં કહ્યું, એ તો ખરૂં, પણ એવો કઠીન ત્યાગ કેમ બને
પોતાનો સ્વાર્થ છોડી દેવો, પોતાના સુખ છોડી દેવાં, અને ઇરાદા પૂ
દુઃખ ખમવાં, એ કાંઈ આજના મોજ શોખના વખતમાં સહેલી
નથી."

ત્યારે સારાભાઇએ કહ્યું કે, પણ ચક્રવર્તી મહારાજા અશોકે પોત
સુકુમાર જુવાન કુંવરીને બાવી બનાવીને સિંહલદ્વિપ મોકલી તેના ક
કાંઈ આપણા દીકરાં એ વધારે નાજુક નથી, અને ચક્રવર્તી મહાર
અશોકના વૈભવો તથા સુખો કરતાં આપણાં છોકરાંને કાંઇ વ
સુખો અને વૈભવો નથી. આપણા દેશની ગરીબાઇને લીધે આ
તો હાલમાં દરિદ્રીજ છીએ. આપણે શું વધારે ત્યજવું પડે
છે? હું બહુ સુખી માણસ ગણાઉં છું, તોપણ મારી પાસે
હજારથી વધારે રૂપીઆ નથી, અને તે પણ કાંઇક આડા અવળા ચોર
પીંડાળા કરીને મેળવેલા. તેમાં મને પાંચ દીકરા અને ત્રણ દીકરીઓ
તથા છોકરાઓને ભણાવવા વિગેરેનાં ખર્ચો બાકી છે. એટલે
તો જયારઅઇને ભાગે એક તુટેલું ફુટેલું પડું પડું થઇ રહેલું
ઘર, ને પણ હજાર રૂપીઆ આવે. એમાં તે શું ત્યાગ થઇ જવાનો
કે એટલું પણ ન બની શકે? અને બાપડી ત્યજવી એમાં

કાંઈ મોટી વાત નથી, કારણકે આપણા લોકોમાં હાલ મન ગમતી બૈરી મળે છે જ કયાં ? અને તેમાં પણ અમારી નાતમાં તો કન્યાઓનો દુકાળજ છે. જશભાઇ માટે બહુ મહેનત કરીએ તોપણ સાત વર્ષથી વધારે મોટી કન્યા અમારામાં મળી શકેજ નહિ. કારણકે કન્યાઓની અછત એટલે ઘોડીઆમાંથીજ છોકરીઓના વેશવાળ થઇ જાય. તેમ છતાં ધારોકે કદી મોટી કન્યા પણ મળે તોપણ તે રૂપમાં બરોબર હોય નહિ, રૂપમાં સારી હોય તો ગુણમાં મીંડું હોય, કાંઇક એકાદો ગુણ હોય તો સાથે એકાદો મોટો વ્હેમ પણ હોય, એટલે આપણાં હાલનાં લગ્ન એ તો લક્કડના લાડુ છે, " खायगा वो भी पस्तायगा अने नहि खायगा वो भी पस्तायगा " આવાં કજોડાંનાં લગ્ન ત્યજી દેવા જેટલું મન વશ રાખવું એમાં તે શું મોટો ત્યાગ કરવાનો છે? શું એટલું પણ ન બને ? અને જે આવા સહેલા ત્યાગ પણ ન કરી શકે તે દેશના કલ્યાણને અર્થે ઘણી જાતનાં દુઃખો કેવી રીતે ખમી શકે ? માટે દેશની સેવા કરવા સારૂ જાવા થવા ઇચ્છનારે તો આવા સ્હેલા સ્હેલા ત્યાગ કરવાંજ જરૂર શીખવું જોઇએ.

મેં કહ્યું, એ વાત સાચી છે, પણ આપણા લોકો એટલા બધા પાછળ પડી ગયા છે કે દેશના કલ્યાણને ખાતર આવો સાદો ત્યાગ, આવો નાનો ત્યાગ પણ તેઓ કરી શક્તા નથી. વારુ; તમારા બીજા દીકરાઓ માટે શું વિચાર છે ? તેઓને કઈ લાઇનમાં મૂકવા ધારો છો ?

ત્યારે સારાભાઇએ કહ્યું કે, જશભાઇથી નાના બીજા મણિભાઇ છે તે બી. એ. ના અભ્યાસમાં છે, ત્હેને હવે વેપારી કોલેજમાં દાખલ કરવો છે. કારણકે એનું મગજ એ જાતનું છે. માટે બે વરસ વેપારી કેળવણી આપ્યા પછી મીલોના એજંટ તરીકે તેને ચીન મોકલવો છે. ત્રીજો હરભાઇ છે તેને રસાયણશાસ્ત્ર શીખવા માટે પ્રોફેસર ગજ્જર સાહેબની લેબોરેટરીમાં મોકલ્યો છે અને ત્યાં પણ વર્ષ પુરાં

થયા પછી અનુભવ લેવા માટે બે વર્ષ બ્રહ્મીનની મોટી કેમીસ્ટ્રી કોલેજમાં મુકવો છે. તેને ગાયકવાડ સરકારની સ્કોલરશીપ મળવાની આશા છે. ચોથો ભગુભાઈ મેટ્રીકમાં છે, તેને ખેતીવાડીની કોલેજમાં મુકવો છે. કારણકે તેનું મગજ એ કામ માટે લાયકનું છે, અને મારા લાગવગથી કાઠિયાવાડના કોઈ રાજ્યમાં બહુ થોડા પૈસામાં ઘણી જમીન તથા મોટા હકો મળી શકે તેમ છે. કારણકે બે ચાર રાજ્યના કારભારીઓ સાથે આપણને સારૂં છે, અને સાહેબને લીધે એમને વખતોવખત મારૂં કામકાજ પડ્યા કરે છે. માટે આવી તકનો લાભ સહેલાઈથી લઈ શકાય તેમ છે. એમાં કાંઈ આપણે અન્યાય કરવો નથી, પણ કાંઈક ફાયદો તો જોઈએજ. અને તે મળી શકે તેમ છે. માટે એક છોકરાને એ ખાતામાં નાંખવો છે, અને પાંચમા છોટુભાઈને લશ્કરી ખાતામાં હદ્દેદાર કે સુબેદાર બનાવવો છે. એ એ કામને લાયક છે, અને તેને તક મળે તો આગળ જતાં તે જનરલ થઈ શકે તેવો છે. આ પ્રમાણે દેશની જરૂરીઆત ધ્યાનમાં લઈને મારા પાંચે છોકરાને મેં જુદી જુદી લાઈનમાં ગોઠવવા નક્કી કર્યું છે, અને મ્હારી મોટી દીકરી ગીરિજાબ્હેન બાળવિધવા છે તે અમારે ઘેર સ્ત્રીઓની બપોરની સ્કુલ ચલાવે છે.

એ સાંભળીને મેં કહ્યું કે, અહો ! તમારી દીકરી પણ એવું સારૂં કામ કરે છે ? એ બહુજ ખુશીની વાત આપણા દેશની બિચારી લાખો બાળવિધવાઓ અંધારા ઘરના એકાંત ખુણામાં પડી પડી રોયા કરે છે, અને આભડવા જવામાં, કુટણાં કુટવામાં તથા રોદણાં રોવામાં જ પોતાની જીંદગી ગુમાવી દે છે, તેને બદલે તમારી દીકરી ગીરિજાબ્હેન એવાં સારાં કામોમાં રોકાયલી રહે છે એ બહુજ ખુશીની વાત છે. વારૂ, પણ તમારા ધંધામાં તમારા એકે દીકરાને નહિ નાંખો ? અમલદારોનું અને સત્તાનું સુખ તેને નહિ ચાખવા દો ?

એ સાંભળીને સારાભાઈએ કહ્યું કે, રાજની નોકરીમાં હવે અગાઉના જેવી મઝે રહી નથી. અને શિરસ્તેદારો કરવામાં મને પો

બહુ કડવો અનુભવ મળ્યો છે. કારણકે એમાં ઘણાંએ કાળાં ધોળાં કરવાં પડેછે. બહુજ ખુશામત કરવી પડે છે, અને જો જરાક લાલચમાં પડી જઇએ તો ઘણી વખત અંતર વેચીને કામ કરવું પડે છે, અને એ રસ્તામાં વારંવાર નાની મોટી એટલી બધી લાલચો બતાવ્યા કરે છે કે તેમાંથી બચવું એ બહુ મુશ્કેલ છે. માટે અમે લાઇ બાઇ કહેવાણા અને રાજમાન રાજેશ્રી લખાણા તે જ બસ છે. હવે હું મારા છોકરાઓને એવા બનાવવા માગતો નથી, કારણકે રાજ્યની નોકરી કરવાથી જીભ ઉપર તાળું દેવું પડે છે, એટલે કે જાહેર પ્રજાના લાભ માટે છૂટથી બોલી શકાતું નથી, અને એ લાઇનમા પડેલા માણસો એવા હુકમ કરવાની ટેવવાળા, એવા કડક મિજાજવાળા, અને એવી ખોટી મોટાઈ વાળા, તથા એવી નાજુકાઇવાળા બની જાય છે કે પછી તેઓથી દેશસેવાનાં કાંઈ પણ કામો બની શકતાં નથી. માટે આજ સુધી ગોટાળા પીંડાળા વાળીને મે જેમ તેમ નીભાવ્યું તેજ ઘણું છે, પણ હવે હું એમાં મારા છોકરાઓને મૂકવા ઇચ્છતો નથી. જો ધારૂં તો ઉપરો અમલદારોના વગથી તેઓને બહુજ સારે ઠેકાણે ગોઠવી શકું તેમ છું, છતાં પણ એવી નમાલી અને કડ્ગી જીંદગીમા હું તેઓને નાંખી મૂકવા ઇચ્છતો નથી, વારૂ, પણ તમે તમારા છોકરાઓને કઇ લાઇનમાં મૂકવા ધારો છો ?

એ સાંભળીને મેં કહ્યું કે,મારા છોકરાઓ ! એની તો કાંઇ વાતજ ન પૂછો. મોટો હેરકટીંગની દુકાન કઢે તેવો છે, પણ એ ધંધો પણ તેને બરાબર આવડે એમ મને લાગતું નથી. જીન્દગીમાં બુધવારના વાંધા છે, એટલે તે પણ સાદી વાળીશ પાતીઓમાં જેવો છે. એ કાંઇ કરી શકે એમ મને લાગતું નથી. અને નાના સૌથી નાનો છોકરો મહા લફંગો છે. તે સાપ પકડવાના ધંધા કરે તેવો છે અને મને લાગે છે કે તેની જીંદગી કેદખાનામાં જ પૂરી કરશે. કારણકે એની મા બહુજ ખરાબ છે, તેને બહુ જ ખોટાં ખોટાં લાડ કરીને છોકરાએને બગાડેલ છે, અને ઘરમાં આપણું કાંઇ ચાલે નહિ એટલે પછી ઉપાય શું ? મે ઘણુએ કહ્યું કે તેને મુંબાઇ મોકલીએ,

અને ખૂબ ભણાવીએ, પણ એ બલાઆતું કાંઇ માને કે ? તે કહે છે કે મારા દીકરાને મારી નજરથી દૂર ક્યાંઇ જવા દઇશ નહિ, અને અમારા પાડોશી ડૉકટરે, વાત ઉપરથી વાત નીકળતાં, એમ કહી દીધું કે છોકરાંઓને માથે ભણવાની ફીકર હોય ત્યાં સુધી શરીરે સારાં થાય નહિ. એ સાંભળીને એણે તો ગાંઠ વાળી, તેથી છોકરાંને નિશાળે મોકલવાનાજ વાંધા, અને બીજી તરફ ખોટાં લાડ, ખોટું ઉપરાણું, અને વાહીને બીજાઓનું અપમાન કરતાં, જૂઠું બોલતાં તથા લુચ્ચાઇ કરતાં શીખવે, અને એમાં મજે માને, એનું પરિણામ તે બીજું શું થાય ? હું તો એ બાયડીથી તથા છોકરાંઓથી તોબા તોબા થઇ ગયો છું. અને હવે જુવાન ઉમ્મરનાં છોકરાઓને ઝાઝું કહીએ પણ શું ? મોટો વીશ વરસનો છે, અને ત્રીજો સોળ વરસનો છે, એટલે હવે એક કહું તો ચાર સાંભળું તેમ છું. અને હવે તો નાના છોકરાની લફંગાઇથી, વચલા છોકરાના બેખબરાપણાથી અને મ્હોટાની મૂર્ખાઇથી તે પણ કટાળી ગઇ છે. પણ હવે ઉપાય શું ? તેનો કાંઇ રસ્તો બતાવો.

એ સાંભળીને સારાભાઇએ કહ્યું કે, હા' એનો રસ્તો બહુ સ્હેલો છે. આપણા કવિના દેશસેવકો બનાવવાના ખાતામાં તેઓને મૂકો. એટલે ત્યાં તેઓના સ્વભાવને અનુકૂળ આવતી લાઇનમાં તેમને લગા ડશે. અને પારકી મા વિના કાન ન વીંધાય, તેમ હવે તમારાથી એ છોકરાઓ નહિ સુધરે, પણ કવિના હાથ નીચે તેઓ સુધરી જશે. કારણકે એઓની પાસેથી કેમ કામ લેવું તે કવિને બરોબર રીતે આવડે છે. ત્યાં તમે તેઓને દાખલ કરો, એ માટે કવિ ઉપર ભલામણ હું આપીશ.

એ સાંભળીને મેં પૂછ્યું કે, દેશસેવકો તૈયાર કરવાનાં ખાતાંની કાંઇક હકીકત તો મને કહો ? એ માટે હું કાંઇ જાણતો નથી.

ત્યારે સારાભાઇએ કહ્યું કે, આજે તો ઓફિસમાં જવાનો ટાઇમ થઇ ગયો છે, માટે બીજી વખત મળશું ત્યારે એ બાબતનો ખુલાસો

હું તમને કહીશ. આજે તો હવે "જય સચ્ચિદાનંદ" એમ કહી બન્ને મિત્રો છુટા પડયા.

(નવા યુગની વાતો ભાગ-૧.)

खरु धर्मक्षेत्र.

" પિતા, માતા, પત્નિ, પુત્ર એમાંના કોઈ ઉપર પણ મારાથી પૂર્ણ પ્રેમ થઈ નહિ શકે તો સંપૂર્ણ માનવજાતિ ઉપર તેમજ અનંત અને અચિંત્ય એવા પરમેશ્વર ઉપર શી રીતે થઈ શકશે ? જન્મભૂમિ ઉપર પ્રેમ ઉત્પન્ન નહિ થાય તો કલ્પનાતીત એવા સમગ્ર વિશ્વ ઉપર શી રીતે થઇ શકશે ? ગંગા ઉગમસ્થાને નાની હોય છે પરંતુ છેવટે તે સાગરને મળે છે. વૃક્ષનો અંકુર પ્રથમ નાનો હોય છે, પરંતુ ક્રમે ક્રમે વધી તે વનમાં વિશાળ છાયા આપવા જેવડું મોટું થાય છે. ઘર છોડી વનમાં જવાથી મનમાં રહેલી વાસનાઓ શું નષ્ટ થશે? કાંટાવાળું ઝાડ એક ઠેકાણેથી ઉપાડી બીજે ઠેકાણે વાવવાથી તેના કાંટા નષ્ટ થશે કે ? સંસારમાંની અનેક મોહક વસ્તુઓ ઇન્દ્રિયોને આકર્ષે છે અને તેથી વાસનાનો ઉદય થાય છે. વનમાં જઇ ઇન્દ્રિયોને ભૂખી રાખવાથી શું વાસના અગ્નિ શાંત થશે ? આંધળાને જોવાની અને બહેરાને સાંભળવાની પ્રબળ ઇચ્છા નથી હોતી કે ? મનુષ્યમાત્ર ચક્ષુહીન કે કર્ણહીન થાય તો તેથી શું તેને પરમાર્થના લાભ મળશે ? ખરેખર, આ માર્ગ સત્ય ધર્મનો નથી, આ અધર્મનો માર્ગ જોઇ મારૂં હૃદય વ્યથિત થાય છે. ઇન્દ્રિયો અને વાસનાનો છેક નાશ કરવામાં આવે તો પછી મનુષ્યત્વ રહેજ શી રીતે ? વૃક્ષનાં ફળ, ફુલ, શાખાઓ અને પાંદડાંનો નાશ કરવામાં આવે તો પછી તેનું વૃક્ષત્વ રહેજ .

લાઈને તેની બૈરીપર હેત રાખતો જોઇને અને તેનાં છોકરાંને રમાડીનેજ રાજી થાય, પણ બહુ મોટું કામ કરવું હોય તો એવું એવું કાંઇક તો ખમવું જ જોઇએ. એવું ખમ્યા વિના કાંઇ આગળ વધાય, નહિ. કારણ કે બધી જાતની અનુકૂળતાઓ તો ક્યાંથી હોય? કાંઇક કાંઇક અડચણો તો હોયજ, પણ તેથી હારી જઇએ તો કામ કેમ થાય?

આ સાંભળીને મ્હેં કહ્યું કે, શું ત્યારે તમે ખરેખર બાવો બનાવવાના?

ત્યારે સારાભાઇએ કહ્યું કે, એમાં શક શું? હું તો રાજ્યની નોકરીમાં પડી રહ્યો અને મારી જીંદગીમાં કાંઇ દેશની સેવા કરી ન શક્યો, પણ છોકરાઓ હવે કાંઇક સેવા કરી શકે એમ તો કરીએ? જો એટલું થાય તો પણ સન્તોષ. કારણકે દેશની સેવા કરી શકે એવાં એક બે માણસો આપણાં કુટુંબમાંથી તૈયાર કરવાં અને તેને બ્હાર પાડવાં એ પુન્ય પણ કાંઇ જેવું તેવું નથી. એમ કરવું એ પણ બહુ મોટી વાત છે, એટલુંજ નહિ પણ મને તો એમ લાગે છે કે જ્યારે દરેક કુટુંબોમાંથી સ્વયંસેવકો તૈયાર થશે, અને જ્યારે માબાંપો એમ સમજતા થશે કે, દેશની સેવા માટે અમારે અમારી તરફથી કોઇ પણ લાઇનમાં બ્હાર પડીને કામ કરી શકે તેવો ઓછામાં ઓછો એક પણ છોકરો તૈયાર કરીને આપવોજ જોઇએ ત્યારેજ દેશનો ઉદ્ધાર થશે.

એ સાંભળીને મેં કહ્યું કે ખરેખરૂં એમજ છે, પણ મને અજાયબી એ લાગે છે કે જરશાભાઇ જેવા વિદ્વાન દીકરાને બાવો બનાવવાનું તમને કેમ સુઝયું?

ત્યારે સારાભાઇએ કહ્યું કે, ચક્રવર્તી મહારાજાધિરાજ મહાત્મા અશોકે પોતાના દીકરાઓને બાવા બનાવ્યા હતા, અને પોતાની દીકરીઓને બાવી બનાવી હજારો ગાઉ દૂર આવેલા મુલકોમાં પોતાના ધર્મનો ઉપદેશ કરવા માટે મોકલી હતી. કારણકે મહારાજા અશોકને એમ

લાગ્યું હતું કે, સાચા જ્ઞાનવાળા નિઃસ્પૃહી બાવાઓ બનાવ્યા વિના ધર્મનો ફેલાવો નહિ થઈ શકે, તેથી પોતાના ચક્રવર્તી રાજ્યના દેવતાઈ વૈભવો છોડાવીને તેણે પોતાના કુંવરોને બાવા, તથા સુકોમળ રાજકન્યાઓને બાવીઓ બનાવી હતી. તેમજ મને લાગે છે કે પોતાના સ્વાર્થનો ભોગ આપનારા, અને સારે રસ્તે કામ લેનારા દેશ હિતકારી બાવાઓ જ્યાં સુધી થાય નહિ ત્યાં સુધી આપણા દેશનો ઉદ્ધાર થવાનો નથી. માટે આપણે પ્રથમ આપણે પોતાના ઘેરથી સ્વાર્થ તજનારા, સેવા કરવા ઈચ્છનારા અને શ્રીમદ્‌ભગવદ્‌ ગીતાના ફળત્યાગી કર્મયોગના મહાન સિદ્ધાંત પ્રમાણે વર્તનારા નિઃસ્પૃહી ત્યાગી બાવાઓ તૈયાર કરવા જોઈએ.

મેં કહ્યું, એ તો ખરૂં, પણ એવો કઠીન ત્યાગ કેમ બને ! પોતાનો સ્વાર્થ છોડી દેવા, પોતાનાં સુખ છોડી દેવાં, અને ઇરાદા પૂર્વક દુઃખ ખમવાં, એ કાંઈ આજના મોજ શોખના વખતમાં સહેલી વાત નથી.

ત્યારે સારાભાઈએ કહ્યું કે, પણ ચક્રવર્તી મહારાજા અશોકે પોતાની સુકુમાર જુવાન કુંવરીને બાવી બનાવીને સિંહલદ્વિપ મોકલી તેના કરતાં કાંઈ આપણા છોકરાંઓ વધારે નાજુક નથી, અને ચક્રવર્તી મહારાજા અશોકના વૈભવો તથા સુખો કરતાં આપણાં છોકરાંને કાંઈ વધારે સુખો અને વૈભવો નથી. આપણા દેશની ગરીબાઈને લીધે આપણે તો હાલમાં દરિદ્રીજ છીએ. આપણે શું વધારે ત્યજવું પડે એમ છે ? હું બહુ સુખી માણસ ગણાઉં છું, તોપણ મારી પાસે વીસ હજારથી વધારે રૂપીઆ નથી, અને તે પણ કાંઈક આડા અવળા ગોટાળા પીંડાળા કરીને મેળવેલા. તેમાં મને પાંચ દીકરા અને ત્રણ દીકરીઓ છે, તથા છોકરાઓને ભણાવવા વિગેરેનાં ખર્ચો બાકી છે. એટલે બહુ તો જયભાઈને ભાગે એક તુટેલું ફુટેલું પડું પડું થઈ રહેલું ઘર, ને ત્રણ હજાર રૂપીઆ આવે. એમાં તે શું ન્યાલ થઈ જવાનો હતો કે એટલું પણ ન ત્યજી શકે ! અને આવડી ત્યજવી એમાં પણ

કાંઇ મોટી વાત નથી, કારણકે આપણા લોકોમાં હાલ મનઃ ગમતી પેરી મળે છે જ ક્યાં ? અને તેમાં પણ અમારો નાતમાં તો કન્યાઓનો દુકાળજ છે. જેરામભાઇ માટે બહુ મહેનત કરીએ તોપણ સાત વર્ષથી વધારે મોટી કન્યા અમારામાં મળી શકેજ નહિ. કારણકે કન્યાઓની અછત એટલે ઘોડીયાંમાંથીજ છોકરીઓના વેશવાળ થઇ જાય. તેમ છતાં ધારોકે કદી મોટી કન્યા મળે તોપણ તે રૂપમાં બરોબર હોય નહિ, રૂપમાં સારી હોય તો ગુણમાં મીંડું હોય, કાંઇક એકાદો ગુણ હોય તો સાથે એકાદો મોટો વ્હેમ પણ હોય, એટલે આપણાં હાલનાં લગ્ન એ તો લક્કડના લાડુ છે, "खावगा सो भी पस्तावगा अने नहि खावगा सो भी पस्तावगा" આવાં કજોડાંનાં લગ્ન ત્યજી દેવા જેટલું મન વશ રાખવું એમાં તે શું મોટો ત્યાગ કરવાનો છે? શું એટલું પણ ન બને ? અને જે આવા સહેલા ત્યાગ પણ ન કરી શકે તે દેશના કલ્યાણને અર્થે ઘણી જાતનાં દુઃખો કેવી રીતે ખમી શકે ? માટે દેશની સેવા કરવા સારૂ જાવા થવા ઇચ્છનારે તો આવા સ્હેલા સ્હેલા ત્યાગ કરવાંજ જરૂર શીખવું જોઇએ. - -

મેં કહ્યું, એ વાત સાચી છે, પણ આપણા લોકો એટલા બધા પાછળ પડી ગયા છે કે દેશના કલ્યાણને ખાતર આવો સહેલો ત્યાગ, આવો નાનો ત્યાગ પણ તેઓ કરી શકતા નથી. વારૂ; તમારા બીજા દીકરાઓ માટે શું વિચાર છે ? તેઓને કઇ લાઇનમાં મુકવા ધારો છો ?

ત્યારે મહારાજ ઇએ કહ્યું કે, જેરામભાઇથી નાના બીજા મણિભાઇ છે તે બી. એ. ના અભ્યાસમાં છે, હેને હવે વેપારી કેલવણીમાં દાખલ કરવો છે. કારણકે એનું મન એ તરફનું છે. માટે મેં વખત વેપારી કેળવણી આપ્યા પછી મીલોના એજંટ તરીકે તેને ચીન મોકલવો છે. ત્રીજો હરભાઇ છે તેને રસાયણશાસ્ત્ર શીખવા માટે પ્રોફેસર ગજ્જર સાહેબની લેબોરેટરીમાં મોકલ્યો છે અને ત્યાં અભ્યાસ પુરો

બહુ કડવો અનુભવ મળ્યો છે. કારણકે એમાં ઘણુંએ કાંળાં પીળાં કરવાં પડેછે. બહુજ ખુશામત કરવી પડે છે, અને જો જરાક લાલચમાં પડી જઇએ તો ઘણી વખત અંતર વેચીને કામ કરવું પડે છે, અને એ રસ્તામાં વારંવાર નાની મોટી એટલી બધી લાલચો આવ્યા કરે છે કે તેમાંથી બચવું એ બહુ મુશકેલ છે. માટે અમે ભાઈ ભાઇ કહેવાણા અને રાજમાન રાજેશ્રી લખાણા તે જ બસ છે. હવે હું મારા છોકરાઓને એવા બનાવવા માગતો નથી, કારણકે રાજ્યની નોકરી કરવાથી જીભ ઉપર તાળું દેવું પડે છે, એટલે કે જાહેર પ્રજાના લાભ માટે છૂટથી બોલી શકાતું નથી, અને એ લાઇનમા પડેલા માણસો એવા હુકમ કરવાની ટેવવાળા, એવા કડક મિજાજના, અને એવી ખોટી મોટાઈ વાળા, તથા એવી નાજુકાઇવાળા બની જાય છે કે પછી તેઓથી દેશસેવાનાં કાંઈ પણ કામો બની શકતાં નથી. માટે આજ સુધી ગોટાળા પીંડાળા વાળીને મેં જેમ તેમ નીભાવ્યું તેજ ઘણું છે, પણ હવે હું એમાં મારા છોકરાઓને મૂકવા ઇચ્છતો નથી. જો ધારૂં તો ઉપરી અમલદારોના વગથી તેઓને બહુજ સારે ઠેકાણે ગોઠવી શકું તેમ છું, છતાં પણ એવી નમાલી અને કઢંગી જીંદગીમાં હું તેઓને રાખી મૂકવા ઇચ્છતો નથી; વારૂ, પણ તમે તમારા છોકરાઓને કઇ લાઇનમાં મૂકવા ધારો છો ?

એ સાંભળીને મેં કહ્યું કે, મારા છોકરાઓ ! એની તો કાંઇ વાતજ ન પૂછો. મોટો હેરકટીંગની દુકાન કાઢે તેવો છે, પણ એ ધંધો પણ તેને બરાબર આવડે એમ મને લાગતું નથી. બીજામાં બુધવારના વાંધા છે, એટલે તે પણ માડી વાળેલ પાનીઆં જેવો છે. એ કાંઇ કરી શકે એમ મને લાગતું નથી. અને ત્રીજો સૌથી નાનો છોકરો મહા લફંગો છે. તે સાપ પકડવાના ધંધા કરે તેવો છે અને મને લાગે છે કે તેની જીંદગી કેદખાનામાં જ પૂરી કરશે. કારણકે એની મા બહુજ ખરાબ છે, તેને બહુ જ ખોટાં ખોટાં લાડ કરીને છોકરાઓને બગાડેલ છે, અને ઘરમાં આપણું કાંઇ ચાલે નહિ એટલે પછી ઉપાય શું ? મેં પણ એ કહ્યું કે તેને મુંબાઇ મોકલીએ,

અને ખૂબ ભણાવીએ, પણ એ બલાખાતું કાંઇ માને કે ? તે કહે કે મારા દીકરાને મારી નજરથી દૂર ક્યાંઇ જવા દઇશ નહિ, અને અમારા પાડોશી ડૉક્ટરે, વાત ઉપરથી વાત નીકળતાં, એમ કહી દીધું કે છોકરાંઓને માથે ભણવાની ફીકર હોય ત્યાં સુધી શરીરે સારાં થાય નહિ. એ સાંભળીને એણે તો ગાંઠ વાળી, તેથી છોકરાંને નિશાળે મોકલવાનાજ વાંધા, અને બીજી તરફ ખોટાં લાડ, ખોટું ઉપરાણું, અને ચાહીને બીજાઓનું અપમાન કરતાં, જૂઠું બોલતાં તથા લુચ્ચાઈ કરતાં શીખવે, અને એમાં મજે માને, એનું પરિણામ તે બીજું શું થાય ? હું તો એ બાયડીથી તથા છોકરાંઓથી તોબા તોબા થઇ ગયો છું. અને હવે જુવાન ઉમ્મરનાં છોકરાંઓને ઝાઝું કહીએ પણ શું ? મોટો વીશ વરસનો છે, અને બીજો સોળ વરસનો છે, એટલે હવે એક કહું તો ચાર સાંભળું તેમ છું. અને હવે તો નાના છોકરાની લફંગાઇથી, વચલા છોકરાના બેખબરપણાથી અને મ્હોટાની મૂર્ખાઇથી તે પણ કંટાળી ગઈ છે. પણ હવે ઉપાય શું ? તેનો કાંઇ રસ્તો બતાવો.

એ સાંભળીને સારાભાઇએ કહ્યું કે, હા' એનો રસ્તો બહુ સ્હેલો છે. આપણા કવિના દેશસેવકો બનાવવાના ખાતામાં તેઓને મૂકો. એટલે ત્યાં તેઓના સ્વભાવને અનુકૂળ આવતી લાઇનમાં તેમને લગાડશે. અને પારકી મા વિના કાન ન વીંધાય, તેમ હવે તમારાથી એ છોકરાઓ નહિ સુધરે, પણ કવિના હાથ નીચે તેઓ સુધરી જશે, કારણકે એઓની પાસેથી કેમ કામ લેવું તે કવિને બરાબર રીતે આવડે છે. ત્યાં તમે તેઓને દાખલ કરો, એ માટે કવિ ઉપર ભલામણ હું આપીશ.

એ સાંભળીને મેં પૂછ્યું કે, દેશસેવકો તૈયાર કરવાનાં ખાતાની કાંઇક હકીકત તો મને કહો ! એ માટે હું કાંઇ જાણતો નથી.

ત્યારે સારાભાઇએ કહ્યું કે, આજે તો ઓફિસમાં જવાનો ટાઇમ થઇ ગયો છે, માટે બીજી વખત મળશું ત્યારે એ બાબતનો ખુલાસો

હું તમને કહીશ. આજે તો હવે "જય સચ્ચિદાનંદ" એમ કહી બન્ને મિત્રો છુટા પડયા.

(નવા યુગની વાતો ભાગ-૧.)

ગુરુ ધર્મસેન.

" પિતા, માતા, પત્નિ, પુત્ર એમાંના કોઇ ઉપર પ્રભુ મારાથી પૂર્ણ પ્રેમ થઇ નહિ શકે તો સંપૂર્ણ માનવજાતિ ઉપર તેમજ અનંત અને અચિંત્ય એવા પરમેશ્વર ઉપર શી રીતે થઇ શકશે ? જન્મભૂમિ ઉપર પ્રેમ ઉત્પન્ન નહિ થાય તો કલ્પનાતીત એવા સમગ્ર વિશ્વ ઉપર શી રીતે થઇ શકશે ? આંબા ઉગમસ્થાને નાનો હોય છે પરંતુ છેવટે તે આકારને મોટો છે. વૃક્ષનો અંકુર પ્રથમ નાનો હોય છે, પરંતુ ક્રમે ક્રમે વધી તે વનમાં વિશાળ છાયા આપવા જેવડું મોટું થાય છે. ઘર છોડી વનમાં જવાથી મનમાં રહેલી વાસનાઓ શું નષ્ટ થશે? કાંટાવાળું ઝાડ એક ઠેકાણેથી ઉપાડી બીજે ઠેકાણે વાવવાથી તેના કાંટા નષ્ટ થશે કે ? સંસારમાંની અનેક મોહક વસ્તુઓ ઇન્દ્રિયોને આકર્ષે છે અને તેથી વાસનાનો ઉદય થાય છે. વનમાં જઇ ઇન્દ્રિયોને મારી રાખવાથી શું વાસના આપોઆપ શાંત થશે ? આંધળાને જોવાની અને બહેરાને સાંભળવાની પ્રબળ ઇચ્છા નથી હોતી કે ? મનુષ્યમાત્ર ચક્ષુહીન કે કર્ણહીન થાય તો તેથી શું તેને પરમાર્થના લાભ મળશે ? ખરેખર, આ માર્ગ સત્ય ધર્મનો નથી. આ અધર્મનો માર્ગ કોઇ માણું હૃદય ઓચિંતુ થાય કે ઇન્દ્રિયો અને વાસનાનો છેક નાશ કરવામાં આવે તોપણ મનુષ્યત્વ રહેશે શી રીતે ? વૃક્ષનાં ફળ, ફુલ, શાખાઓ અને પાંદડાંનો નાશ કરવામાં આવે તો પછી તેનું વૃક્ષત્વ રહેશ

એક ઉત્સવના વખતે પહેરવાને ઉત્તમ પોશાક ખરીદવા માટે રાજકુમારે લોયેરેલાઈનને ઘણા રૂપિયા આપ્યા હતા, પરન્તુ તેણે તેવો પોશાક વેચાતો નહિ લેતાં સઘળા પૈસા ગરીબોને વહેંચી દીધા. ઉત્સવની વેળાએ તે પોતાનો સામાન્ય પોશાક પહેરીને આવી, ત્યાં તે સફેદ પદ્મ પુષ્પના જેવી પોતાની પવિત્ર શોભાથી સૌથી શ્રેષ્ઠ દીપવા લાગી. (આ સૌન્દર્ય મંદિર).

ગાયકવાડ ગાદી ઉપર આવ્યા, ત્યારેજ ઈ. સ. ૧૮૮૧ માં કેળવ-ણીનો પ્રશ્ન ખરી રીતે હાથ ધરવામાં આવ્યો. એક સુવ્યવસ્થિત કેળવણીખાતું સ્થાપવામાં આવ્યું અને પ્રાથમિક તેમજ માધ્ય-મિક શાળાઓ વડોદરા રાજ્યના દરેક પ્રાન્તોમાં ઉઘાડવામાં આવી. તે શાળાઓની સંખ્યા દરેક વર્ષે વધતી ચાલી અ-ને હવે આખા રાજ્યમાં ૨૬૩૨ પ્રાથમિક શાળાઓ છે, ૪૧ માધ્યમિક શાળાઓ છે, તેમાં ૭ હાઇસ્કુલો છે, અને વળી તે સાત હાઇસ્કુલોમાં એક સ્ત્રીઓ માટેની હાઇસ્કુલ છે. તે ઉપરાંત એક કોલેજ છે, યુનિવ-ર્સીટીની સાયન્સની તેમજ આર્ટસની પદવીઓ માટે આ કોલેજમાંથી વિદ્યાર્થીઓ તૈયાર થાય છે. વળી બે ટ્રેનીંગ કોલેજો છે, તેમાંની એક-માં પુરૂષ શિક્ષકો શીખીને તૈયાર થાય છે અને બીજીમાં સ્ત્રીશિક્ષ-કોને તૈયાર કરવામાં આવે છે આ ઉપરાંત કેટલીક વિશિષ્ટ સંસ્થાઓ છે; જેવી કે કલાભવન, સંગીત શાળાઓ, અનાથાશ્રમની શાળાઓ સંસ્કૃત પાઠશાળાઓ, અને રાત્રીએ ચાલતી શાળાઓ; અંત્યજ કોમોના વિદ્યાર્થીઓ માટે જોકે તેમને કોઇપણ સામાન્ય શાળામાં દાખલ થવાની છુટ છે તો પણ, ખાસ શાળાઓ સ્થાપવામાં આવી છે. આવી અંત્યજ કોમોનાં છોકરાં માટે તેમજ અનાર્ય લોકોનાં છોકરાં માટે વસતિગૃહો ઉઘાડવામાં આવ્યાં છે. તેમાં આ પછાત કોમના વિદ્યાર્થીઓને રાખવામાં આવે છે; ખવડાવવામાં આવે છે અને કેળવણી આપવામાં આવે છે. શ્રીમંત મહારાજા સાહેબને પોતાની પ્રજાની કેળવણી માટે અતિ ઉત્કૃષ્ટ ઇચ્છા છે અને કેળવણી ઉપર જે દુરદર્શી ઉદારતાથી પૈસાનો વ્યય થાય છે તેવો કોઇપણ ખાતામાં થતો હોય એમ જણાતું નથી; અને તેનાં પરિણામ ઘણાં સારાં અને સંતો ષ-કારક આવ્યાં છે.

આખા હિંદુસ્તાનમાં ફક્ત વડોદરા રાજ્યમાંજ પ્રાથમિક શાળા-ઓમાં શિક્ષણ ફરજીઆત અને મફત અપાય છે. ઈ.સ. ૧૮૯૩ ના જા-ન્યુઆરીમાં જ્યારે શ્રી મહારાજા સાહેબ યૂરોપના પ્રવાસથી પાછા

કર્યો ત્યારે તેઓશ્રીએ પોતાના રાજ્યના એક ભાગમાં ફરજીયાત કે-ળવણી દાખલ કરવાનો મક્કમ ઠરાવ કર્યો, અને આ અખતરો અમરેલી પ્રાંતના અમરેલી તાલુકામાં અજમાવવાનું પસંદ કર્યું. એવો કાયદો પસાર કર્યો કે ૭ થી ૧૨ વર્ષની ઉમ્મરના બધાજ છોકરા અને ૭ થી ૧૦ વર્ષની ઉમ્મરની બધીજ છોકરીઓએ શાળામાં જવુંજ જોઇએ. આવું છોકરું લાગલાગટ દશ દહાડા શાળામાં ન જાય અથવા એક મહિનામાં ૧૫ દિવસ સુધિ ગેરહાજર રહે તો તેનો વાલી થોડા દંડની સજાને પાત્ર થશે. આ પદ્ધતિએ ઇ. સ. ૧૮૯૩ ના નવેમ્બરમાં દશ ગામોમાં શાળા-ઓ ખોલવામાં આવી હતી.

ઇ. સ. ૧૮૯૫ માં બીજાં દશ ગામોમાં શાળાઓ ખોલવામાં આવી હતી, વળી બીજાં દશ ગામડાઓમાં ઇ. સ. ૧૮૯૭ ના ડીસેમ્બર માસમાં શાળાઓ ઉઘાડવામાં આવી હતી અને ઇ. સ. ૧૮૯૯ માં વળી બીજાં વીસ ગામોમાં ફરજીયાત શાળાઓ ઉઘાડવામાં આવી હતી. ઇ. સ. ૧૯૦૧ ના ફેબ્રુઆરીમાં અને ઇ. સ. ૧૯૦૪ ના જુલાઇ-માં બીજાં બે ગામડાંને ફરજીયાત શાળાઓ આપી હતી તેથી તેની કુલ સંખ્યા ૫૨ થઇ હતી. આ અખતરો સફળ થયો હોવાથી ફરજી-યાત કેળવણી આખા રાજ્યમાં કરવાનો શ્રીમંત સરકાર મહારાજા સાહેબનો લાંબા વખતનો વિચાર અમલમાં આવતો જણાયો અને અમરેલી પ્રાન્તને માટે ઘડેલા નિયમો ઇ. સ. ૧૯૦૬ માં કાયદા તરીકે પસાર કરવામાં આવ્યા. ત્યાર પછી આ નિયમોમાં થોડો ઘણો ફેરફાર કરવામાં આવ્યો છે અને ફરજીયાત કેળવણી લેનાર છોકરીની ઉમ્મર વધારીને ૧૧ વર્ષની કરવામાં આવી છે. અમુક વિશિષ્ટ સંજોગોમાંજ છોકરાઓ ફરજીયાત કેળવણીમાંથી મુક્ત થઇ શકે છે. દાખલા તરીકે શરીરની નબળાઇ હોય અને મનની શક્તિઓ મંદ હોય તો તે મુક્ત થવાને પાત્ર થાય છે. આ ફરજીયાત કેળવણીના કાયદામાં ઓછામાં ઓછો અભ્યાસ ગુજરાતી ચોથા ધોરણ સુધી થવો

લઈએ એમ ઠર્યું છે. અને ઉમ્મર લાયક છોકરાંને જો માબાપ તથા વાલી લાગલાગટ ૭ દિવસ સુધી નિશાળે મોકલે નહીં, તો તેઓ દંડ-ની સજાને પાત્ર થાય છે. સઘળી પ્રાથમિક શાળાઓમાં મફત કેળવણી આપવાનું શ્રીમંત સરકાર મહારાજા સાહેબે કૃપાવંત થઈ ઠરાવ્યું-છે. કેળવણી ખાતામાં સુધારો વધારો કરવા સારૂં ઇ. સ. ૧૯૦૯ માં એક કમીશન નિમાયું હતું; અને તેની સુચનાઓથી એવા સુધારા કરવામાં આવ્યા છે કે જેથી વડોદરા રાજ્યના કેળવણીના ફેલાવામાં દૂરદર્શી પરિણામો આવ્યા વગર રહેશે નહીં.

ફરજીઆત કેળવણી ના કાયદાનું પરિણામ.

હાલની વસ્તી ગણત્રીની ચાર વર્ષ અગાઉ ફરજીઆત કેળવણી-નો કાયદો અમલમાં આવ્યો છે અને હાલના વસ્તી ગણત્રીના આંકડાઓથી તે સફળ થયો છે કે નહિ તે વિષે તુલના કરવી તે ઉતાવળું પગલું છે એમ ગણાશે પરંતુ એટલું તો નિશંક જણાવી શકાય કે ફરજીઆત કેળવણીનો કાયદો વિજયવંત નિવડયો છે. અને એની સાબિતી, ઇ. સ. ૧૯૧૧ ના માર્ચમાં જે છોકરાંની સંખ્યા ભણતી હતી તેને, વસ્તી-ગણત્રીના દિવસે ગણાયલાં શાળામાં જવા લાયક છોકરાંઓની સાથે સરખાવતાં માલૂમ પડી આવે છે. ઉમ્મરના વાર્ષિક આંકડાઓ ઉપર-થી આપણને માલુમ પડે છે કે ૭ થી ૧૧ વર્ષની ૮૨૧૨૯ છોકરીઓ હતી અને ૭-૧૨ વર્ષની ઉમ્મરના છોકરા ૧૩૧૫૦૧ હતા. રાજ્યની એકંદર વસ્તીના પ્રમાણમાં આ બે સંખ્યાનું એકંદ પ્રમાણ સેંકડે ૧૦-૫ ટકા આવે. કેળવણી ખાતાના આંકડા ઉપરથી જણાય છે કે વસ્તી ગણત્રીના દિવસે નિશાળોમાં ફરજીઆત કેળવણી લેનારાં છોકરાં ૧૬૪૨૧૨ હતાં. આથી એમ ફલિત થાય છે કે ૪૯૪૧૯ છોકરાં જેમ-ણે નિશાળમાં હાજર રહેવું જોઈતું હતું તેઓ દાખલ થયા નહોતા. પણ આ ખોટનું કારણ એમ માલૂમ પડે છે કે કુલ ૩૦૬૬ વસ્તીવા-ળાં ગામોમાં ફરજીઆત કેળવણી આપવાને બદલે ૨૦૧૫ ગામોમાં જ ફરજીઆત કેળવણીની અનુકુળતા કરી આપવામાં આવી છે. તેથી

ગભગ એક હજાર ગામોમાં હજુ ફરજીયાત કેળવણી કરવાનું બાકી છે અને જ્યાં સુધી તે ગામોમાં નિશાળો કાઢવામા આવી નથી ત્યાં સુધી ફરજીયાત કેળવણીના કાયદાનો પુરેપુરો અમલ થવો સંભવિત નથી. આ ગામોને ફરજીયાત કેળવણી પૂરી પાડવાનું કામ ધીમે ધીમે કરવામાં આવે છે. અતિશય નાનાં ગામડાંઓમાં ૧૮ છોકરાંની સંખ્યા પણ મળી આવતી નથી અને ઓછામાં ઓછાં ૧૮ છોકરાં સિવાય કોઈ પણ ફરજીયાત શાળા ઉઘડે નહિ એવું નિયમથી ઠર્યું છે. અને જંગલોમાં અને ડુંગરોમાં રહેતી રાની પ્રજાઓનાં છોકરાં માટે શિક્ષકો મળી આવતા નથી.

फरजीयात केळवणी

કેળવણી પાછળ આ રાજ્યમાં કેટલું ખર્ચ થાય છે તે માજીનમાં બતાવ્યું છે તે ઉપરથી જણાશે કે—

સરકારે તેમજ સ્થાનિક સન્થાએ શાળાઓ પાછળ કરેલું ખર્ચ.				૧૯૧૦ માં થએલું ખર્ચ.	
૧૯૧૧	૧૯૦૧	૧૮૯૧	૧૮૮૧	વસ્તીના ૧૦૦૦ માણસો ઉપર આવતું ખર્ચ	નિશાળોમાં ભણનાં ૧૦૦૦ છોકરાં પર આવતું ખર્ચ
રૂ. ૧૪,૦૬,૦૮૧	રૂ. ૮,૫૫,૪૬૩	રૂ. ૨,૮૬,૩૫૯	રૂ. ૧,૦૬,૯૧૮	રૂ. ૬૪૮	રૂ. ૭૭૦૦

દરેક દશ વર્ષે તે ખર્ચ વધતુંજ ચાલ્યું છે અને હાલમાં તે ખર્ચ ત્રીસ વર્ષ ઉપર જે ખર્ચ હતું તેના કરતાં, તેરગણું વધારે છે. અડસટે બોલીએ તો એમ કહી શકાય કે વડોદરા રાજ્ય પોતાની એકંદર મહેસૂલના ૨૬ મા ભાગ કરતાં વધારે પૈસા કેળવણી પાછળ ખર્ચે છે.

પુસ્તકાલયો અને વાંચનાલયો.

ઈ. સ. ૧૯૧૧માં આખા રાજ્યમાં પુસ્તકાલયોની સંખ્યા ફક્ત ૧૬ હતી તેમાં ૨૧, ૭૩૬ પુસ્તકો હતાં અને ૨૨૧૪ વાંચનારા હતા. ત્યાર પછીનાં દશ વર્ષોમાં જે વખાણવા લાયક કેળવણીનો પ્રચાર થયો તેની સાથે છેવટનાં પાંચ વર્ષોમાં પુસ્તકાલયોની સંખ્યા વધીને ૧૯૮ થઇ. ચોપડીઓની સંખ્યા વધીને ૭૫૯૮૯ થઇ; અને વાંચનારાઓની સંખ્યા ૧૦૦૭૬ થઇ. આ ઉપરથી એવો સરેરાશ નીકળી શકે કે ૬૧ કસ્બા અથવા ગામડાના દરેક જથામાં એક લાયબ્રેરી આવી શકે અને કુલ વસ્તીમાં દર ૧૦૦ માણસે ૧ વાંચનાર છે; વળી ઇ. સ. ૧૯૧૧ના વર્ષમાં બારીકાઇથી જોઇએ તો માલૂમ પડે છે કે લાયબ્રેરીઓનો અને વાંચનારાઓનો અદ્ભુત વધારો છે. હાલ રાજ્યમાં એકંદર લાયબ્રેરીઓની સંખ્યા ૨૭૫ છે. એટલે કે ૩૧ શહેર અથવા ગામડાના એક જથામાં એક લાયબ્રેરીનું પ્રમાણ આવે છે. આ લાયબ્રેરીઓની ચોપડીઓની સંખ્યા ૧૫૫, ૭૩૬ અને તેની સરેરાશ ૫૬૬ ચોપડીઓ આવે છે. આ લાયબ્રેરીઓનો લાભ લઇ વાંચનારાઓની સંખ્યા વધીને ૩૬૨૭૭ સુધી ગઇ છે. છેલ્લા બે ત્રણ વર્ષોમાં થયેલો આ વધારો લગભગ ૩૬૦ ટકા જેટલો છે.

લોકોના વાંચનના શોખને ઉત્તેજિત કરવાના હેતુથી હમણાં વડોદરામાં એક સેન્ટ્રલ લાયબ્રેરી ખાતું ઉઘાડવામાં આવ્યું છે અને લાયબ્રેરીના કામમાં નિપુણ એવા એક અમેરિકન ગૃહસ્થને તેનો મુખ્ય બનાવવામાં આવ્યો છે. તેનું ઓફીશીયલ નામ "સ્ટેટ લાયબ્રેરીઓના

ડિરેક્ટર રાખવામાં આવ્યું છે. " વિદ્યાના દરેક વિષયની ચોપડીઓ-વાળી એક સેંટ્રલ લાયબ્રેરી ઉઘાડવામાં આવી છે અને તે દિનપ્રતિદિન વધતી જાય એટલા માટે તેને સારી રકમ આપવામાં આવે છે. શ્રીમંત મહારાજા સાહેબે આપેલી બક્ષીસરૂપે આ લાયબ્રેરી છે. તેમાં લાયબ્રેરીનું શિક્ષણ આપનારો એક કલાસ ઉઘાડવામાં આવ્યો છે અને તેમાં હાલના ધોરણે લાયબ્રેરીની સુવ્યવસ્થા કેવી રખાય એ શિખવવામાં આવે છે. અને એમ આશા રાખવામાં આવે છે કે આવા પ્રકારના શિક્ષણના લાભ આખા હિન્દુસ્તાનમાં લોકો જલદી લેતા થશે.

નવી લાયબ્રેરીઓ સ્થાપવા માટે હમણાં નિયમો ઘડાયા છે, તેમાં એવું ઠર્યું છે કે ૧૦૦૦ ની વસ્તી વાળા ગામોને, સેન્ટ્રલ લાયબ્રેરી ખાતા તરફથી રૂ. ૫૦) ની રકમ મળશે. અને વળી તેટલી જ રકમ ગ્રામપંચાયત તરફથી મળશે. આ રકમો એવી શરતે આપવાની છે કે ગામના લોકોએ તેટલીજ રકમ એકઠી કરવી અને લાયબ્રેરીના ઉપયોગમાં વાપરવી. ૪૦૦૦ ની વસ્તીવાળાં અને તેથી ઉપરાંતની વસ્તીવાળાં ગામોમાં આ આપવાની રકમને વધારીને રૂ. ૩૦૦ કરવામાં આવી છે. અને પ્રાન્તના સદર સ્ટેશનોમાં રૂ. ૭૦૦ ની રકમ મંજુર થયેલી છે.

સેન્ટ્રલ લાયબ્રેરીમાંથી સારી ચોપડીઓનો એક સમૂહ પેટીઓમાં ભરીને આ રાજ્યના ગમે તે ભાગમાં આવેલા ગમે તે ગામમાં તેની માગણીથી મોકલી આપવામાં આવે છે. જ્યાં આવી રીતે પુસ્તકો મોકલવામાં આવે છે ત્યાં ત્રણ માસ સુધી રાખવા દેવામાં આવે છે અને ફરીથી તેમને સેન્ટ્રલ લાયબ્રેરીમાં મોકલી આપવાં પડે છે, જે મળ્યા પછી ચોપડીઓની બીજી પેટી તેમના ઉપર રવાના કરવામાં આવે છે.

આ અને બીજા કલ્યાણકારક નિયમો વખત વિત્યે ફાયદો આપ્યા વગર રહેજ નહિ. આપણે એવી ઉજ્જવલ આશા રાખીશું, કે હવે પછીની વસ્તીગણત્રી વખતે ગમે તેવા થોડા મહત્વનાં ગામડાંમાં પણ એક લાયબ્રેરી થઇ હશે અને જોકે બધાં ગામડાંમાં નહિ તોપણ ઘણાં ગામડાંમાં લાયબ્રેરીનું એક યોગ્ય મકાન પણ બંધાયું હશે.

(વડોદરા રાજ્યની વસ્તીગણત્રીનો સંક્ષિપ્ત હેવાલ.)

બાપણ.

શક્તિ કસરતથી આવે. પાવડાથી કસરત થાય અને કુસ્તીથી સૌથી સારી કસરત મળે છે. વિલાયતમાં પણ એક સંચો બનાવ્યો છે એમાં કુદરતી જેવા ડોળ કરે છે. કસરતને વાસ્તે સારામાં સારું બેટ જોઇએ, બૉલ જોઇએ અને વળી સારું પેનર જોઇએ, એ theory (મત) ને આધાર શો છે? પહેલાં તો પોળ એજ play-ground (રમવાની જગ્યા) હતું. હવે તો ઘર ઉંચાં થયાં એટલે ખુલ્લી હવા નહિ આવતી હોય પણ પહેલાં તો એક કલાક રમતા કે એની મેળે કસરત મળતી પણ હવે તો આટલું જ બેટ હોય ત્યારે જ રમ્યા કહેવાઇએ. એમના દેશને જે માફક આવે તે જ આપણને માફક આવે. ખીસીખાડં તાલેવત લોકને છ.જે, લખોટો અને ખીસીખાડં જે એકજ જાતની છે એ બધી બીજી શરીરને વાસ્તે આવશ્યક નથી. અનુભવથી શીખવું જોઇએ.

લંડનમાં લશ્કરના મરણનું પ્રમાણ હજારે પંદર આવે છે

આકસીડ આવે પણ જાણીને શું કરવું ? ઓક્સીજનથી શરીર સુધરે એનો શો લાભ ? જાણીને કર્યું શું ? જાણીએ, પોતાનું કરીએ અને પછી એ પ્રમાણે વર્તનમાં મૂકીએ ત્યારે ફળ. જાણ્યેથી શું ફળ ? ખરી વાત કરી તેમાં શું ? ખરી વાત કરી તેમાં શું ? હું કહું ત્યારે લાભ માટે અમલમાં મૂકવાનું છે. ઘણું કરી તેમણે લશ્કરમાં latrines અને રસોડાં સુધાર્યાં તેથી મરણ પ્રમાણ ઓછું આવ્યું, હાલ કહે છે કે રસોડામાં દાળના છાંટા ચૂલા પાસે પડયા એમાં શું થઇ ગયું ? એને બરોબર સાફ કરવો તે મહેનત માને છે. સાફ કરે તો સુધારો ન કહેવાય. એ બધા ધારા મૂર્ખાએ કર્યા એમ માને છે. જમતી વખતે હાથ પગ કાંઈ ન્યાતને માટે ધૂએ છે ? એ તો આપણે જોડા વગરના ફરનારા તેથી ચોખ્ખાઇને માટે એ ધારો કરેલો. ઓં. હાથ પગ ધોવાય તેમાં બગાડ છે એમ ન સમજવું. આપણે પારકા ideas (વિચારો) નો ભાર ઉંચ-કીએછીએ. સ્પેન્સર આમ કહે છે મને ખબર છે ! હાં ' હું જાણું છું. પણ જોવું જોઇએ કે સંસારમાં કીયા લોકની ઉન્નતિ વધારે થઇ છે.

જેની નીતિ વધારે માર્ગી હોય તેનીજ.

ભાઈચારો એટલે શું ? સંપ હવે સંપ શી રીતે વધે ? ન્હાનાં છોકરાં દોસ્તી શી રીતે કરે છે ? ચાલ આપણે દોસ્તી કરીએ. હું ખાવાનું લઇશ તે તને આપીશ અને તું લઉં તે મને આપજે બીજાને પોતાના જેવો ગણીએ ત્યારે ભાઈબંધ. ભાઈ-ચારો ઘટવાનું કારણ અક્ષમા—intolerence છે અને અક્ષમા prejudice થી થાય છે. prejudic નો વ્યુત્પત્તિભેદ pre અને julitio છે. નર્ણય પહેલાં મત બાંધવા તેનું નામ Prejudice. Prejudice કુસંપનો વધારનાર છે. કોઈ માણસ આવ્યો છે. તેં એની જુબાની લીધી ? તું એને મળ્યો નો ? તું કીયા કારણથી કહે છે કે તે ખરાબ છે સાચાને સાચું કહીએ તો શી હરકત. પણ કોઇએ પૂછ્યું ? આપણા કે સામાનાં ફાયદા વાસ્તે

ભૂલ પુછે તો કહેવી, એ આવો છે, છો રહ્યો. તેનું તારે શું કામ? શાસ્ત્ર પ્રમાણે તો નિન્દા કરનારો તેમ જ સાંભળનારો બંને પાપી છે. જીભ અને વાણીને વશ રાખવી તે પણ આવડત છે. અદેખો અને આંધળો બરાબર છે. આંધળો તો આંખો નથી તેથી દુઃખી છે પણ અદેખો છતી આંખે દુઃખી છે. અદેખો બેવડો દુઃખી છે. તે પોતાને દુઃખે પણ દુઃખી છે અને પારકે સુખે પણ દુઃખી છે. પણ જો તે સમજે તો તેમ ન કરે.

દુનિયામાં સત્ય ખબર નથી. બધાએ નાગા હોય ત્યાં વાણીઓ ભૂખે મરે અને વસ્તી સારી હોય ત્યાં વાણીઓએ નારો એ બધાને ખબર છે કે નહિ! બધાના સારામાં ભાગ છે. અવગુણ કોનામાં નથી! સૂર્યમાં ડાઘા છે; ચંદ્રનાં કલંક ઉઘાડાં છે અને ભૂલ તો બ્રહ્માના વખતથી ચાલી આવી છે. બધા સરખા છે એના જેવું દુનિયામાં એકે જૂઠું નથી, જુઓ બુદ્ધિમાં, કેળવણીમાં, નીતિમાં બધા સરખા છે?

દુનિયામાં કાયદાની છૂટ છે, સભાઓની છૂટ છે પણ વ્યક્તિઓ સરખી નથી. કેટલાક ઘીની પુરીઓ ખાય છે અને કહીએ તો કહેશે કે તમારે શું? અમારા ઘરનું ખાઇએ છીએ. આપણે સાત પુડા ખાતા આવીએ છીએ અને જેના ઘરમાં મોટું તપેલું હોય તો તેની તો આબરૂ ગણાતી હવે તો મ્હવારમાં ચાના પ્યાલાનો રસ પીએછે. આગળના પાન સોપારી ખાતા હતા તે પુષ્ટિકારક હતાં તે મૂકી દીધાં છે. તમે તેની ગત શીખો.

દરેક બાબતમાં આપણા લોક જગત્‌ના સૌથી તાલેવન્ત લોકોની બરાબરી કરવા જાય છે. ઇંગ્લાંડ દર વર્ષે પાંચ અબજ રૂપિયા વ્યાજના કમાય છે અને હિંદુસ્થાન દર વર્ષે પંદર કરોડ રૂપિયા વ્યાજના ભરે છે. આપણે દેવાદારના દીકરા તે એ લોકોની બરાબરી કરવા જઇએ છીએ. હવે બૈરાંમાં ફેશન પેઠીછે. ચોળી નહિ પણ પોલકું જોઇએ. તે ગાઉન !

રાખવું કે કાઢવું કે જેમ થાય છે તેમ થવા દેવું ? જેમ થાય છે તેમ થવા દઇએ તો કેળવણી લીધાનું પ્રયોજન શું ? આપણે ધારીએ તો અટકાવી શકીએ. એક રૂપિયો શીવડામણ જોઇએજ, કહે છે કે ના પહેરીએ તો ખોટું દેખાય ? ખોટું દેખાય એટલે શું ? કોને ખોટું દેખાયું ? દેખનારને ખોટું લાગ્યું તો એ આંખો મીંચે, એ તો સ્વતંત્રતાની વાત, એ તો કરવું પડે એમ કહે છે. તમે પોતાની બુદ્ધિએ ચાલો તો સ્વતંત્રતા કે પારકી બુદ્ધિએ ચાલો તો સ્વતંત્રતા ? થોડો નહિં અને પોલકું જોઇએ તેનો આધાર શો ? જુવાન મંડળ જો એ આધાર શોધી આપશે તો હું તેમને નમસ્કાર કરીશ. એકંદર ખોટું હોય તો કથી તરફ Conscience (આત્મા) વલણ બતાવે છે તે જોવું. જાપાનમાં બેસે અને મરદ નાગાં ન્હાય છે માટે અહીંઆં પણ તેમ કરવું ? તેમનાં મન ને આચરણ જુદાં છે.

સંપની વિદ્યામાં ઘણા ગુણ છે. જેમ દેશભક્તિમાં સર્વે ગુણ આવી જાય છે તેમ સંપમાં પણ ઘણા ગુણ આવી જાય છે માટે અક્ષમા કાઢી નાંખવી. જો આ વાત ફાવે તો ગ્રહણ કરજો નહિ તો વખત નકામો ગયો તેમ સમજજો.

(બ્રહ્મક્ષત્રિય ત્રીમાસિક પત્ર.)

નીતિવચનો.

ખરો ધાર્મિક મનુષ્ય એ છે કે જે એકલો હોય છે, એટલે કે જ્યારે તેની પાછળ જોનાર યા ઠપકો દેનાર કોઈ હોતું નથી, ત્યારે પણ કંઇ પાપ વા અધાર્મિક કૃત્યો કરતો નથી.

એજ ખરો ધાર્મિક મનુષ્ય છે કે જે જીવતાં પણ મુએલો છે, એટલે કે જેની વૃત્તિઓ અને કામનાઓ મૃતશરીરની પેઠે સર્વ નાશ પામેલી છે.

સાંસારિક મનુષ્યો સાંસારિક ફળની આશાથી ઘણાં ધાર્મિક અને પુણ્ય કર્મ કરે છે, પણ જ્યારે તેમની પાસે દુર્દૈવ, સન્તાપ અને દારિદ્રય આવે છે ત્યારે તેઓ તે સર્વ ભૂલી જાય છે. તેઓ, જે પોપટ આખો દીવસ ઇશ્વરનું નામ " રાધા કૃષ્ણ, રાધાકૃષ્ણ " રટયા કરે છે પણ બિલાડી પકડે છે ત્યારે પ્રભુનું નામ ભૂલી જઇ " ટ્રી, ટ્રી " કરે છે, તેના જેવા છે.

કમાનવાળું ઓશીકું, માણસ એના ઉપર બેસે છે ત્યારે દબાઇ જાય છે, પણ દબાણ ખસેડી લેવામાં આવે છે ત્યારે તરત પાછું પોતાનું મૂળ સ્વરૂપ ધારણ કરે છે. તેવું સાંસારિક મનુષ્યોનું છે. જ્યાં સુધી તેઓ ધાર્મિક વાતો સાંભળે છે ત્યાં સુધી ધાર્મિક ભાવોથી ભરાએલા હોય છે. પણ જગતના નિત્ય કાર્યમાં પેસતાની સાથે તેઓ એ બધા ઉચ્ચ અને ઉન્નત વિચાર ભૂલી જાય છે અને હતા તેવા અશુદ્ધ થઇ જાય છે.

જ્યાં સુધી લોઢું ભઠ્ઠીમાં હોય છે ત્યાં સુધી તે રાતું ચોળ હોય છે પણ અગ્નિમાંથી બહાર કાઢવામાં આવે છે કે તરત તે કાળું થઇ જાય છે. સાંસારિક મનુષ્ય પણ એવોજ છે. જ્યાં સુધી એ દેવસ્થાનમાં કે ધાર્મિક મનુષ્યના સંગમાં હોય છે ત્યાં સુધી તે ધાર્મિક વૃત્તિઓથી ભરેલો હોય છે પણ જેવો તે એ સમાગમોથી બહાર આવે છે કે તરત બધું ગુમાવે છે.

એક જણે કહ્યું " જ્યારે મારો છોકરો હરીશ મ્હોટો થશે ત્યારે હું એને પરણાવીશ અને મારા કુટુંબનો અધિકાર એને સોંપીશ; હું પછી જગત્ છોડી દઇશ અને યોગ કરવા માંડીશ "

આ ઉપર એક સાધુએ ટીકા કરી " તને યોગ (ભક્તિ) કરવાની કોઇ પણ તક કદી મળવાની નથી. પછી તું કહીશ હરીશ અને ગિરીશ મને બહુ વળગ્યા છે, હજી મારી પાસેથી છૂટવા ચ્હાતા પછી વળી કદાચ તું એમ માગીશ ' હરીશને છોકરો થવા

હો, અને એ છોકરાને પરણાવેલો જોઉં' અને એમ તારી ઇચ્છાને અન્ત નહિ આવે.

માખીઓ કેટલીક વેળા કંદોઇની દુકાનમાં વેચવા મૂકેલી મી ઉપર બેસે છે; પણ જેવો રસ્તો સાફ કરનાર કચરાની ટોપલી પાસે થઇને જાય છે તેવોજ મીઠાઇને છોડી કચરાની ટોપલી બેસે છે, પણ મધુકરિકા (મધમાખી) કદી મલિન પદાર્થ બેસતી નથી, અને હમેશ પુષ્પમાંથી મધ ચૂસે છે. સાંસારિક મ (હલકી) માખીઓ જેવા છે. કોઇક વખત તેઓ દિવ્ય મધુર રસિક સ્વાદ લે છે, પણ મલિન પદાર્થ માટેની તેમની સ્વાભાવિ વૃત્તિ તરતજ તેમને જગતરૂપી કચરાના ઢગલા ઉપર પાછી છે. એથી ઉલટું, સાધુ પુરૂષ દિવ્ય સૌન્દર્ય (ઇશ્વર) ના આનન ધ્યાનમાં નિત્ય નિમગ્ન રહે છે.

ટીકા—સાંસારિક મનુષ્ય નરકના કીડા જેવો છે. જે નિત્ય રકમાં જીવે છે અને નરકમાં મરે છે, અને એને ઉચ્ચ વસ્તુનું ભાન નથી; દુનિયામાં સારો મનુષ્ય માખી જેવો છે કે જે વખી મલું કચરા ઉપર બેસે છે ને બીજી વાર મીઠાસ ઉપર બેસે છે; યોગીનો સ્વતંત્ર આત્મા મધમાખીના જેવો છે, જે પ્રભુના સાંનિધ્યનું સદા મધ ચૂસે છે અને બીજું કાંઇજ કરતો નથી.

તારા પોતાના ભાવો તથા તારી શ્રદ્ધા (ભક્તિ) તારી જ રાખ. એ વિષે બહાર વાત ન કર. નહિ તો તને ખોટ જશે.

એક લાકડાં કાપનાર નજીકના જંગલમાંથી આણેલાં લાક ભારો હમેશ વેચી, જે થોડા પૈસા મળતા તે વડે, બહુજ દા વસ્થામાં દિવસ ગાળતો. એક વખત એક સન્યાસી, જે જંગ થઇને જતો હતો, તેણે તેને કાર્ય કરતો જોયો, અને જંગ અંદરના એકાન્ત ભાગોમાં જવાથી તેને લાભ થશે એમ કહ્યું.

હો, અને એ છોકરાને પરણાવેલો જોઉં' ' અને એમ તારી ઇચ્છાઓનો અન્ત નહિ આવે.

માખીઓ કેટલીક વેળા કંદોઇની દુકાનમાં વેચવા મુકેલી મીઠાઇ ઉપર બેસે છે; પણ જેવો રસ્તો સાફ કરનાર કચરાની ટોપલી લઇ પાસે થઇને જાય છે તેવીજ મીઠાઇને છોડી કચરાની ટોપલી ઉપર બેસે છે, પણ મધુકરિકા (મધમાખી) કદી મલિન પદાર્થ ઉપર બેસતી નથી, અને હમેશ પુષ્પમાંથી મધ ચૂસે છે. સાંસારિક મનુષ્યો (હલકી) માખીઓ જેવા છે. કોઇક વખત તેઓ દિવ્ય મધુરતાનો ક્ષણિક સ્વાદ લે છે, પણ મલિન પદાર્થ માટેની તેમની સ્વાભાવિક-વૃત્તિ તરતજ તેમને જગત્‌રૂપી કચરાના ઢગલા ઉપર પાછી લાવે છે. એથી ઉલટું, સાધુ પુરૂષ દિવ્ય [illegible]ય (ઇશ્વર) ના આનન્દમય ધ્યાનમાં નિત્ય નિમગ્ન રહે છે.

ટીકાઃ—સાંસારિક મનુષ્ય નરકના કીડા જેવો છે. જે નિત્ય નરકમાં જીવે છે અને નરકમાં મરે છે, અને એને ઉચ્ચ વસ્તુનું કાંઇ ભાન નથી; દુનિયામાં સારો મનુષ્ય માખી જેવો છે કે જે વળી ઘણું કચરા ઉપર બેસે છે ને બીજી વાર મીઠાસ ઉપર બેસે છે; પણ યોગીનો સ્વતન્ત્ર આત્મા મધમાખીના જેવો છે, જે પ્રભુના પવિત્ર સાંનિધ્યનું સદા [illegible] મધ ચૂસે છે અને બીજું કાંઇજ કરતો નથી.

તારા પોત[illegible]ના ભાવો તથા તારી શ્રદ્ધા (ભક્તિ) તારી પાસે જ રાખ. એ [illegible] વિષે બહાર વાત ન કર. નહિ તો તને બહુ ખોટ જશે.

એક લાકડ[illegible] કાપનાર નજીકના જંગલમાંથી આણેલો લાકડાંનો ભારો હમેશ વે[illegible]ચો, જે થોડા પૈસા મળતા તે વડે, બહુજ દરિદ્રાવસ્થામાં દિવસ [illegible] ગાળતો. એક વખત એક સન્યાસી, જે જંગલમાં રહી [illegible] તેણે તેને કાર્ય કરતો જોયો, અને જંગલના [illegible] ભાગોમાં જવાથી તેને લાભ થશે એમ કહ્યું. લાકડાં [illegible]

હુ માનો, અને એક સુખડનું વૃક્ષ આવ્યું ત્યાં સુધી
ગયો, અને ખુશ થઇ, જેટલા કડકા એનાથી લઇ શકાય તેટલા લઇ
ગયો, અને બજારમાં તે વેચ્યા અને બહુ નફો મેળવ્યો. પછી એ
પોતાના મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે સન્યાસી બાવાએ મને સુખ-
ડના વૃક્ષ વિષે કેમ કંઇ ન કહ્યું, અને માત્ર જંગલના અંદરના
ભાગમાંજ જવાની સલાહ આપી ? એમ વિચાર કરી બીજે દિવસે
તે સુખડના ઝાડવાળા સ્થાનની પણ આગળ ગયો, અને છેવટ એક
ંબાનુંમ આણુ આગળ આવ્યો, અને લેવાય તેટલું ત્રાંબુ લઇ બજા-
જાય છે, પોણુને બહુ પૈસા મેળવ્યા. બીજે દિવસે ત્રાંબાની ખાણ
પોતાનું મૂળ સ્વરૂપ ધસાધુએ કહ્યું હતું તેમ, એથી પણ આગળ ગયો;
સુધી તેઓ ધાર્મિક વાતો સાંરૂઆવ્યો, અને લેવાય તેટલું રૂપુ લઇ,
એલા હોય છે. પણ જગતના ાં વધારે પૈસા પ્રાપ્ત કર્યા. અને એમ
બધા ઉચ્ચ અને ઉન્નત વિચાર ભૂલે સુવર્ણની અને હીરાની ખાણો
થઇ જાય છે. થયો. જે મનુષ્ય સત્યજ્ઞાનની
ઠીક, અસાધારણ અને દૈવી
જ્યાં સુધી લોઢું ભઠ્ઠીમા હોય છે ત્યા સુધા તો તે અન્તે નિ-
છે પણ અગ્નિમાંથી બહાર કાઢવામાં આવે છે કે તરત
જાય છે. સાંસારિક મનુષ્ય પણ એવોજ છે. જ્યાં સુધી
કે ધાર્મિક મનુષ્યના સંગમાં હોય છે ત્યાં સુધી તે ધાર્મિકબુદ્ધિ નાશ
ભરેલો હોય છે પણ જેવો તે એ સમાગમોથી બહાર આ
બધું ગુમાવે છે.

દેતી નથી; તેમ ધર્મપ્રવાસીએ ધર્મના માર્ગમાં ચાલવું જોઈએ, ગમે તે સ્થિતિમાં તે મૂકાય પણ તેણે નિત્ય લક્ષ રાખવું કે સત્ય માર્ગમાંથી તેનું હૃદય ખસવું ન જોઈએ.

બાળકમાં ફેરવાં વધારે સહીસલામત અને વધારે સ્હેલો માર્ગ બીજો એકે નથી. "બાળકમાં" એટલે પરમાત્માની ઇચ્છાને આત્મા અર્પી દેવો, અને "મ્હારૂં" એવું કાંઇ પણ જાણવું નહિ તે.

જે પુરૂષ સારો વક્તા અને ઉપદેશક હોય, છતાં જેનામાં ધાર્મિકતા બીલકુલ ન હોય એવા માટે આપનો શો અભિપ્રાય છે? એ પારકાનો પાવલો ઉડાવી દેનાર પુરૂષ જેવો છે. એ બીજાને સ્હેલાઇથી સલાહ આપે છે તેનું કારણ કે એમાં એને કાંઇ બેસતું નથી, કેમકે એ જે વિચારો દર્શાવે છે એ પોતાના નહિ પણ પારકા પાસેથી લીધેલા છે.

વિવેક અને વૈરાગ્યયુક્ત અન્તઃકરણ વગર શાસ્ત્રો જે જે કરવાં એ વૃથા છે. વિવેક અને વૈરાગ્ય વગર આધ્યાત્મિક અભિવૃદ્ધિ બની શકતી નથી.

હાથી છૂટે છે ત્યારે ઝાડ અને છોડવાઓને ઉખેડનો ફરેછે, પણ મહાવત એને માથે અંકુશ લગાવે છે કે તરત તે શાન્ત થઇ જાય છે, એજ રીતે જ્યાં સુધી મન છૂટું છે ત્યાં સુધી એ નકામા નકામા વિચારોમાં ખુશ્કળ ભમ્યા કરે છે, પણ વિવેક રૂપી અંકુશ વાગતાં એ તરત શાન્ત થઇ જાય છે.

હરિનું નામ સાંભળી જ્યાં સુધી આનન્દાશ્રુ નથી વહેતા ત્યાં સુધીજ ઉપાસનાની જરૂર છે. માત્ર **હરિનું** નામ સાંભળતાંજ જેને અન્તઃકરણ ઉભરાઇ આવે છે અને આનન્દાશ્રુ વહે છે તેને તો ઉપાસનાની કાંઇ પણ અપેક્ષા નથી.

સંત અને જ્ઞાનીનો સમાગમ એ ધાર્મિક અભ્યુન્નતિનું મુખ્ય સાધન છે.

મરણકાળે જેવી મતિ તેવી ગતિ; માટેઉપાસનાની બહુ જરૂર છે. વારંવારના અભ્યાસથી સાંસારિક વિચારો મનમાં ઉત્પન્ન થવા અટકે છે અને આત્મામાં માત્ર **પ્રભુનોજ** વિચાર વ્યાપી રહે છે, જે મરણ વખતે પણ ખસતો નથી.

પ્રભુ ઉપર પ્રીતિ કેવી રાખવી ! જેમ પતિવ્રતા સાધ્વી સ્ત્રી એના પતિ ઉપર રાખે છે. જેમ કૃપણ એના ધનસંચય ઉપર રાખે છે તેમ ભક્તે પૂર્ણ અન્તઃકરણથી **ભગવાન** ઉપર પ્રેમ રાખવો.

સંતસમાગમ ચોખાના ધોણ જેવો છે ચોખાનું ધોણ મદને ઉતારે છે. એજ રીતે સંતસમાગમ સાંસારિક મનુષ્યને વાસનારૂપી મદથી ચડેલા મદમાંથી મુક્ત કરે છે.

(રામકૃષ્ણ પરમહંસનાં બોધવચનો.)

સુચના ૯

જપ્ત કરવા ઠરેલા પુસ્તકોની છાપેલી યાદી જે તે પુસ્તકાલય તરફ મોકલાવી આપવામાં આવી છે જેમને ન મળી હોય તેમણે આ તરફ લખવું એટલે મોકલી આપવામાં આવશે આ યાદીમાં આવેલા પુસ્તકો ઉપરાંત જે પુસ્તકો જપ્ત કરવાનું આજ્ઞાપત્રિકા યા કેળવણીમાં કહ્યું હોય યા હવે પછી કહે તે પુસ્તકો ઉપરની યાદીમાં દાખલ કરી લઈ પુસ્તકાલયના દફતરે સાચવી રાખવી અને તે પૈકીનું કોઈ પુસ્તક પુસ્તકાલયમાં દાખલ ન થાય તેવી તજવીજ રાખવી

સુચના ૧૦

સાર્વજનિક પુસ્તકાલયના નિયમ ૮ પ્રમાણે પુસ્તકાલયના પુસ્તકો, વર્તમાન પત્રો માસિકો વગેરે ગામના સર્વ ગૃહસ્થોને વાચવા મળવાં જોઈએ, છતાં કેટલાક સ્થલોએ ફક્ત લવાજમ આપનારને જ પુસ્તકો ઘેર વાચવા માટે આપવામાં આવે છે એમ પુસ્તકાલયોની તપાસણી વખતે માલુમ પડ્યું છે માટે પુસ્તકો વખતસર પાછાં આપી જનાર તેટલીજ ખાત્રી કરી લઈ વર્તમાન પત્રો, માસિકો તથા પુસ્તકોનો જેમ બને તેમ ઘણીજ છૂટથી લોકોમાં ઉપયોગ થાય તેવી તજવીજ કરવી જોઈએ સરકારની તથા પંચાયતની મદદ આપવામાં આવે છે તે સર્વ લોકોને વાચનના સાધનો મફત પુરા પાડવા માટેજ છે, તે પુસ્તકાલયના વ્યવસ્થાપકોએ નિરંતર લક્ષમાં રાખવું જોઈએ

સુચના ૧૧.

કેટલાક પુસ્તકાલયના સેક્રેટરીઓ પુસ્તકાલયના દફતરે શું શું રાખવું એ સંબંધી ખુલાસો માગે છે માટે તે સંબંધમાં એવું ઠરાવવામાં આવે છે કે

દરેક પુસ્તકાલયે નીચે જણાવેલા પત્રકો તથા ફાઇલો ખાસ દફતરે રાખવી જોઈએ

(૧) પુસ્તકોનું રજીસ્ટર
(૨) પુસ્તકો વાચવા આપવા તથા પાછા લેવાની નોંધ રાખવાનું રજીસ્ટર (ઇસ્યુ બુક).
(૩) હિસાબની ચોપડી — (૪) આવક રજીસ્ટર
(૫) જાવક રજીસ્ટર — (૬) ડેડસ્ટોક રજીસ્ટર
(૭) પુસ્તકાલયના નિયમની ચોપડી. — (૮) વિઝીટ બુક.
(૯) જપ્ત કરવા ઠરેલા પુસ્તકોની યાદી

M N Amin }
તા—૨૦-૪-૧૨ }

W. A. Borden
ડિરેક્ટર ઑફ સ્ટેટ લાયબ્રેરીઝ.

પેટલાદના શ્રી સયાજી જ્યુબીલી બોર્ડિંગ હાઉસનો છઠ્ઠો વાર્ષિક મેળાવડો ગઈ તા. ૫-૫-૧૨ ના રોજ પેટલાદ બોર્ડિંગના મકાનમાં સાંજના પાંચ વાગે સુબા સા॰ મે॰ ગ. રા. રૂસ્તમજી રતનજી ફેરાવાળા સાહેબના પ્રમુખપણા નીચે થયો હતો. હંમેશ મુજબ વિદ્યાર્થીઓ ઉપરાંત પ્રેક્ષકોની ઘણી સારી સંખ્યા આ પ્રસંગ ઉપર ભેગી મળી હતી; અને મકાનને પ્રસંગને અનુસરતી રીતે વાવટા તોરણો તથા લેમ્પો વગેરેથી સારી રીતે શણગાર્યું હતું. આમંત્રિત-ગૃહસ્થો પધાર્યા બાદ પ્રમુખ સા॰ મે॰ ફેરાવાળા, મે॰ વહીવટદાર સાહેબ સેવકલાલભાઈ તથા અન્ય વકીલમંડળ વગેરે સાથે પધારતાં સર્વેએ ઉભા થઈ માન આપ્યું હતું તે પછી રા. ગ. મંજુલાલે પ્રમુખ નીમવાની દરખાસ્ત કરતાં જણાવ્યું કે ગૃહસ્થો અને શિષ્યવર્ગ ! બોર્ડિંગ હાઉસના વાર્ષિક મેળાવડાના આજના જે પ્રસંગે આપણે એકઠા થયેલાછીએ તેવો પ્રસંગ હરવર્ષે આપણને પ્રાપ્ત થાય છે; અને તેથી અધિક ને અધિક આનંદ આપણને મળતો રહે છે. પાછલાં દરેક વર્ષમાં સારા સારા વિદ્વાન પ્રમુખો આપણે મેળવવાને ભાગ્યશાળી થયાછીએ અને આજે પણ મને જણાવતાં આનંદ થાય છે કે આપણા વડોદરા પ્રાંતના સુબા સાહેબે અધ્યક્ષસ્થાન લેવાને કબુલ કર્યું છે; તો આજે તેઓ સાહેબ આ મેળાવડાનું અધ્યક્ષસ્થાન લેશે. અને આજના મેળાવડામાં જે ઉત્સાહપૂર્વક આપણે મળ્યાછીએ તેજ ઉત્સાહથી આજનો મેળાવડો તેમના હાથે આપણે પસાર કરીશું, હું આશા રાખુંછું કે તેમને આજના મેળ વડાના પ્રમુખસ્થાને નીમવાની દરખાસ્તને આપ સર્વ આનંદથી વધાવી લેશો.

ઉપરની દરખાસ્તને ટેકો મળતાં પ્રમુખ સાહેબે પ્રમુખસ્થાન લીધું.

સુવસ્રો ધરિશ ન અંગપર, જમિશ ન તું મિષ્ટાન્ન,
પણ તે દ્રવ્યે રક્ષજે, કોઈ ક્ષુધિતના પ્રાણ.
નિજ સુખ ખાલિ કઈ રાચજે,
તું દીન દુઃખીને આપજે, તું ક્ષુધાતુરને આપજે
રોગ જનક બહુ ભોગનો, ભારે ત્યજને પ્રીત,
સાદું જીવન ગુજારીને, બચાવજે તું વિત્ત.
દીન દુઃખ તેથી વિદારજે,
તું ક્ષુધાતુરને આપજે, તું રંક જનને આપજે.
એકાદશીથી તને થાતાં, આસ અવનિ બે એક.
ભૂખ મરતાં કષ્ટ તો, વિચાર ધરી વિવેક.
તું દીન દુઃખે દાઝજે,
તું રંક જનને આપજે, તું ક્ષુધાતુરને આપજે.
અન્ય તણી ચિંતા વૃથા શીદ ધરૂં મન માંહ્ય,
એવી સ્વાર્થી વૃતિ નીચ, રખે તુ થી પોષાય.
તું આત્મ સમ સહુ જાણજે,
તું દીન દુઃખીને આપજે, તું રંક જનને આપજે.
સત્કર્મોને સાધવા, આ સમ અન્ય પ્રસંગ,
ફરિ ફરિ નહિ આવે લહી, દે ધરી અંગ ઉમંગ.
તું દાનને મન માનજે,
સુર વૃક્ષ ભૂમિનું સાળજે, તું ક્ષુધાતુરને આપજે.
દુઃખીનાં દુઃખ ટાળતાં, તુજ સઉ દુઃખ દળાય,
(કાંજે) અવર તણું હિત સાધતાં, તુજ હિત સહજ સધાય.
તુજ હિત તું આ વિધિ સાધજે,
તું દીન દુઃખીને આપજે, તું રંક જનને આપજે.

(ધન્વન્તરી.)

विचरे कोइ विलात्त, देखी उरमां हरखाजो;

અરે ! દેશના વીર, ઉઠયા ચમકીને આજે ! !
જતી દેશની લાજ, રાખવા કાજે ગાજે ! !
લઇ ધર્મનું નામ, જુઠ ઝગડામાં માચો ! !
પૂછો સાચો પેર, મમત ઇર્ષ્યાનો તાજો ! !
જો વિલાતમાં વિચર્યા થકી, ભ્રષ્ટ થવું મન માનતા,
તો સેવક–સુત સાચું વદે, ઉગ્ર એજ અજ્ઞાનતા. ૧

વિલાતથી વટલાય, જાય જો ધર્મ તમારો;
વિલાતથી વ્યવહાર, રાખના શીદ હજારો !
વસ્ત્ર વિલાતી કેમ, અંગ ઉપર ધારો છો !
રાખી કોથ પલંગ, સદન નિજ શણગારો છો ?
વળી શરબત દવા વિલાયતી વાપરતાં નથી વટલાતા;
રે ! સેવક–સુત કૌતક વડું, વિલાત વિચરે વટલાતા ! ! ૨

" વિલાતથી વટલાય, " ભલે જહેરથી જન વદતા;
નવાઇની એ વાત, ભણેલા તેમાં ભળતા,
જ્ઞાતિમાં પંકાય, વળી પંડિત પંકાતા;
વિચરે જે વિદ્વાન, તેમની સામે થાતા.
ધરી ધર્મ તણો ઝુંડો અરે ! વાઘ કારણ કાયર કરે,
રે ! સેવક–સુત શી રીતથી, દેશ દાઝ તેવા ધરે ? ૩

દેશ ઉન્નતિ આજ, કહો શી રીતે થાવે ?
જ્ઞાતિ—આગેવાન, આમ જો આડા આવે;
કળા હુનરનાં કામ કહો કયા જઇને શોખે ?
નિરૂદ્યમી થઇ દેશ, પેટ ભરવા પછી ભીખે.
રે ! હિતશત્રુ આ દેશના, અગ્રેસર જન જો થશે;
તો સેવક—સુત આ હિંદની, દરિદ્રતા ક્યારે જશે ? ૪

છે અંગ્રેજી રાજ, તાજ પણ તેનો રાજે;
હુકમ હાકિમી આજ, અખિલ અવનિમાં ગાજે;
નિશદિન રહી આધીન, નોકરી કરતા ભાવે;
માને ઉર ઉપકાર, શાણી સરકાર નિભાવે;
વળી અભિલાષા આશ ભરી, રંજન ગોરાને કરે;
તો સેવક—સુત શું સમજીને વિલાતથી રૂઠો ફરે ? ! ! ૫

ધર્મ પાળવો હોય, વિલાને કયાં નથી પળતો ?
નિર્મળ કરણી હોય, ધર્મનો હેતુ ફળતો;
અનાચાર આચાર, નથી શું ઘરમાં કરતા ?
સેવી મદિરાપાન, નિરંકુશ થઇને ફરતા ?
જો રેહેણી કરણી શુધ્ધ તો, ભૂતળમાં જ્યાં ત્યાં ફરે;
છે ગત એ છોટાલાલનો સરલ ભાવથી ઉચરે. ૬

ઘર કુકડીનો ચાલ, આજ પણ કોણ વખાણે ?
પરાક્રમી પૂર્વજ, વાત વિસરો કયમ ટાણે ?
અર્વાચીન પ્રાચીન—કાળમાં જ્યાં ત્યાં ફરતા;
કરી વિદેશ પ્રવાસ, પરાક્રમ કંઇ કંઇ કરતા;
રે ! હિંદ થકી હિમ્મત ધરી; વિદેશમાં જૈ વિચરતા;
તે સેવક—સુત સાહસ કરી, દેશોત્કર્ષ વધારતા. ૭

વિચરે કોઇ વિલાત, દેખી ઉરમાં હરખાજો;
જ્ઞાતિબંધુ હોય, ગુણ તેના મુખ ગાજો;
ભાવ થકી લેઈ ભેટ, જ્ઞાતિનું ભૂષણ વધારો,
દેશ ઉન્નતિ એજ, સરસ એ દેશ સુધારો;
રે ! ઉત્તેજન એ રીતનું, જ્યમ જ્યમ અધિકું આપશો;
ત્યમ સેવક—સુત સંતતિ તણો, સુખનો પાયો સ્થાપશો. ૮

છોટાલાલ સાપતરાવી.

ઇતિહાસની આરસી.

સવૈયા અત્રીસા

રાજન રાણા અકડ શેના ? વિસાત શી તમ રાજ્ય તણી,
કઈ સત્તાપર કુદકો મારો ? લાખ કોટિના ભલે ધણી.
લાખ તો મુઠી રાખ બરાબર, ક્રોડ છીકરી સરખાણે,
સત્તા સૂકા ઘાસ બરાબર, બાળી આસપાસે બાળે.
ચક્રવર્તિ મહારાજ ચાલિઆ, કાળ ચક્રની ફેરીએ, ૫
સગા દીઠા મેં શાહઆલમનાં, ભીખ માગતાં શેરીએ.

કયાં છે રાજ્ય રાજન આગળના ? દિવ્ય કહ્યું જે દેવસ્થાન;
શોધ્યાં ન મળે સ્થાન દશા કે, ન મળે શોધ્યા નામ નિશાન.
લેવો દાખલો ઇરાનનો, જે પૂર્વ જગમાં પામ્યું માન,
ચોગમ જેની ધજા ઉડી રહી-રૂમ, શામ ને હિંદુસ્તાન.
હાલ ભિક્ષુક વેરાન ખંડિયર, શોક સાહિ શું રહેરી એ-સગાં. ૧૦

કયાં જમશેદ, ફરેદુન, ખુસરો, કયા અરદેશર બાજે શાન ?
રૂસ્તમ જેવા શૂરવીર કયાં ? નહીં તુજને મુજને તે ભાન.
અમર નહીં યુનાનિ સિકંદર, કે રૂમી સિઝર કયાં ગુમ ?
અવનિ કે આકાશ કહે નહિ, ઓરો જન મર મારે બૂમ.
હશે કદિ ક્યાં, હાથ જોડિ ઉભા કિરવાર ક્યેરીએ-સગાં. ૧૫

રામકૃષ્ણ નરસિંહ પરશુરામ દશ અવતારો થયા અલોપ.
વિક્રમ જેવા વીર રાજનો, ખમે કાળનો કેવો કોપ ?
કયાં મહમદ ગઝની, કયાં અકબર, રજપૂત વીર, શિવાજી કયાં ?
રાજપાટના ધણી ધુરંધર આજ સુધની બાજી કયાં ?
રાજ મહેલમાં ઢોર ફરે, ને કબર તો કુતરે ઘેરી એ.-સગાં. ૨૦

કદી હાસ કરતાં રે, તો નિશ્ચયે આનંદે ભર્યાં;
કરમાઈ કદી સૂતાં રે, તો સત્યે દુઃખેજ ગળ્યાં,
જેવું અંતર થાયે રે, તેવું તમ મુખડું દીસે,
જેવું મુખ દેખાએ રે, તેવું તમ હૃદય વિશે,
ત્યારે આવો મધુરાં રે, આપણ રંગે રમીયે,
દિન એક તો સુખમાં રે, સાથે વશી નિર્ગમિયે.

(काव्य माधुर्य)

પ્રાર્થના.

જગતરૂપિ શાસ્ત્ર ગ્રન્થ છે પવિત્ર,
ઘટિત નિયમ એજ છે પ્રભુ ચરિત્ર;
નથી ઈશ્વરકૃત કોઇ શાસ્ત્ર ગ્રન્થ,
સાર ગ્રહણ એજ સત્ય ધર્મ પંથ. ૧

પુર્ણ નિયમ થકી મનુષ છે અજાણ,
સત્વ વચન તેમનાં નહી પ્રમાણ;
ભિન્ન ભિન્ન વચન ઋષિ વદે અનેક,
સદાચરણ સત્ય ધર્મ એ વિવેક. ૨

નથી ઇશ્વરકૃત જાતિ તણા ભેદ,
મનુષજાતિ સર્વ એક છે અભેદ,
બંધુ જાણી સર્વને થવું સહાય,
પરબ્રહ્મ પ્રેમ પ્રાપ્તિ સત્ય થાય. ૩

વર્ણ આશ્રમનું છે વૃથાભિમાન,
મૂર્ખતાથી ભુલે મનુષ આત્મ ભાન;
સર્વ પુત્ર માત તાતને સમાન,
ભિન્ન ભાવનાથી કોપશે નિદાન. ૪

સર્વમાં સમાન વૃત્તિ એજ ધર્મ,
ભ્રાતૃભાવ વિના સર્વ વૃથા કર્મ;
બંધુ પ્રીતિ મને નાથ સદા દેજો,
વિનતિ મારિ અંગિકાર કરી લેજો.

(ઇશ્વર પ્રાર્થના.)

દેશોન્નતિ વિષે.

(" શું નટવર વસંત. " એરાગ)

હે આર્ય ભગિની આ સુવાણી સુણો,
વાણી સુણીરે સઘ સુફળો લહો. ટેક

ધારી હોંસમાં હોંસને, કરેની રૂડા કામ,
નેક નિષ્ઠાથી ચાલવા જગમાં રાખો હામ.
હામ ધર્યેથી કામ સર્વ સદ્ય સુધરે,
કરતાં પરોપકાર શું રે કહ્યો ? શું રે કહ્યો ?
બેની ! શું રે કહ્યો ? હે આર્ય. ૧

પૂર્વતણી મહિલાવર્ગ્યા અદ્ભુત જોઇ જીવન,
તે કૃતિ આજે આદરી સફળ કરો આ તન.
અમેરિકા ને યૂરોપમાં પણ તેવી રે,
સ્ત્રી જાતિ કરે છે કામ વિચારો કેવી રે ?
ક્ષણિક સુખદ આ ભોગમાં ના ધારે તે પ્રેમ,
પરાર્થ પરમાર્થે વહી નિભાવે મને નેમ.
સ્વજાતિ કાજ કેવી હાજ એ તો વારરે,
જોઇ દૃષ્ટાંત દુઃખ દેશનું દહ્યો,
દેશનાં દહ્યો દુઃખદ ચેનના દહ્યો. હેઆર્ય. ૨

તે સમે પ્રસૂતિ કાળ વાયુ સંચરે, દેહ વ્હાણુ નાળમાં અહીં તહીં ફરે;
નાળમાં નવેક માસ એકલું ખડયું, સૂતિકા પ્રચંડ વાયુ ડોલમાં પડયું.
ત્યાં થકી મહા-ભવાબ્ધિ પુરમાં અડયું, એકલું થયું અનેક સાથ આથડયું;
પૂર્વના ગુમાસ્તા શીવરાજના હતા, એ નવાણુ શેઠજીની ખબર પુછતા.
જીવરાજ કહે, હું ઓળખું છું લૈ જતાં, નિર્વિકારને લઇ વિકાર મુકતાં;
શુધ્ધ અર્થ સમજિયા વિવેક રીઝિયા, દેહ સાધના કરી વિદેહમાં ગયાં.
બુધ્ધિ હીન મુર્ખ લોક તે ન-સમજિયા, વિષય તુચ્છ લોભથી ભવાબ્ધિમાં;
એ કથા રહી પછી વિચાર શરુ થયા, મૃત્યુલોક વાયુ જેટલેજ લાગિયા.
કેટલેક માસ વ્હાણ ચાલતું કરે, બાર વર્ષ બાળપણમાં જઇ ફરે;
તે પછી પલાણુ લેખન અધિક કરે, નવનવા પોશાક ખાન પાન શું ભરે.
કારેમો કુસંગ મિત્ર સાથે સંચરે, તેવિ વાતચીત કર્ણ દેશમાં કરે;
ભ્રાંતિને પ્રવૃત્ત નારી ચિત્તમાં વસે,.મન સ્વસુર કુબુદ્ધિ સાસુથી ઘણું ડરે.
વ્હાણ ફેરવે જુવાની ચશ્મ ખોલવે, ઘાટ ઘાટથી પ્રપંચ દ્રવ્ય મેળવે;
દેશ દેશમાં નવી દુકાન ખુપને, ત્યાં મુનીમ છે ઘણા હીમ્મત ચુકવે.
માત શેઠ પારકી લડાઇ શીખવે, કારનું કુટુંબ માત તાને રીઝવે;
મુખ્ય શાહુકાર લખવે લેખું લેખવે, અન્યની લખેલી હુંડી પાછી નવ ફરે.
દેશપાળ હાથમાં દીવાન જઇ નમે, અમલનો છકેલો સર્વ લોકને દમે;
કિર્તિ લોભીયાની વાત આપને ગમે, દ્રવ્યને મહેથી સાધુ સંતને દમે.
ઉદ્યમે અજાણ પતક નિર્ગમે વૃથા, ધર્મ નામના ન થાય કૃષ્ણની કથા;
દામ સાહેબીનું અભિમાન સવથા, સ્વાર્થમાં ખુશાલ પરમાર્થમાં વૃથા.
નવી નવી મીઠાઇ, દુધ દૂરશું જમે, રંગ મહેલમાં પ્રવૃત્તિ નારી શું રમે;
લોભ લાભ પુત્ર પાસ લઈને ભમે, ભાવદાન આપ કીર્તિ સર્વને ભમે.
જરકશી પોશાક કિનખાબ ખોળીયાં, પઘરી રૂમાલ રંગચોળ મોળિયા;
વેઢ વાંકડા અમુલ્ય કર્ણ ચોકડાં, હીમરૂ ગલેચા શેઠ ગાદીએ પડયા.
રંગ તાન નાચ થાય છે ખડા ખડા, થયા ભાઇ સાહેબ તો અમલથી બડાં;
ઘેર તાગડા અખંડ નાચના વડા, પ્રેમથી ચેંચાય રોજ પાનના પડા.

શેઠ માળની હવેલી ખૂબ બંગલા, હીંચકે પલંગ ત્યાં સુવર્ણ સાંકળ્યા;
ભાગ્ય પાંશરેથી સર્વ વૈભવ મળ્યા, વાંકડુ થતાંજ વૈભવેથકી ટળ્યા.

દૈવ કોપતાંજ દેશપાળ કોપિયો, સેજ વાંકમાં અનંત માલ લુંટિયો;
દેશદેશની દુકાન સર્વ અટકિયો માલ ખોટ જોઈ જીવરાજ ફડકિયો.

ઉઘરાણિ બંધ કરજ તો ખરૂં થયું, કોઈ ધીરનાર નહી નામ ડુબિયું,
જ્યારે ઘેરિયો દેવાળું ફુંકિયું, એ પ્રકારે પાપ દ્રવ્ય વ્યસ્ત થઈ ગયું.

હાય દૈવ ! હાય દૈવ ? કાંઇ નવ રહ્યું, છપન ઉપર ભેરતાન ભુંગળું થયું;
માન શેઠ તે હવે ન કો કરે કહ્યું, બ્રહ્મભોજ્ય દાન પુન્ય સર્વ નષ્ટ થયું.

આગલી દશાયે તોલ ભંગ ગયો, મહા દરીદ્રતામાં આહાર ચોજણો થયો;
બહુ ખરાબ હસ્ત કારભાર નારહ્યો, માન હીન બાપડો ફરે વહીર વહ્યો.

એ દેવાળામાં જુવાની થોડી ગુજરી, ઓ પ્રવૃત્તિયે જણી ખરાબ દીકરી
લોક લાભ પુત્ર ને સમે ગયા મરી, મહા દુખ માંહી સાંભર્યાજ શ્રીહરી,

કાળ પંગડેથી વૃદ્ધ ઘોડવે ચડ્યો, ટેક લાકડી લગામ ધોન કાઢ્યો;
વેગ-હીન શાંતનો તે જો કદી પડ્યો, માન આબખાનો ચોંપથી કરે ખડ્યો.

કાળનું ભરેલું દેહ વ્હાણ પુરીયું, આ ભવાબ્ધી તીર નામ નર્મદા ગયું.
ચકુપાણી ઓરસંગ ઘાટ છીપિયું, શ્રી કુબેર સોમનાથ ભેટવું થયું.

તીર્થવાસી વીજાું ભકતને મળ્યો જઈ, તેમને સમાગમે કથા રૂચી થઈ.
તે સમે સુસંગ મિત્ર તે મળ્યો નહી, ભેટતા પ્રવૃત્તિ ભ્રાંતિ વેગળી રહી.

પુરાણ વેષ ફેરવ્યો નવો ધર્યો નહીં, વૃદ્ધ જેષ્ટ જોઇ લાજ પુરમાં વહી;
તે વખત પછી પટંતરો રહ્યો નહી, તે પછી સુસંગ મિત્ર ઓળખ્યો સહી.

ઓળખ્યા પછી ફરી મળ્યો હશે ઘણો, ભેદ ભાંગતા પ્રવૃત્તિ ભ્રાંતિ ગઈ ખરી;
પૂર્વનો વિવેક વાત ચિત્તમાં વસી, સાંભરી નિવૃત્તિ નાર ને થયો ખુશી.

મિત્ર મેળવ્યો નિવૃત્તિ નાર આ સમે. શીવરાજ શાંતો–માત ભેટવો તમે;
દેહમાંથી લઇ જશો વિદેહમાં કદમે, તો તમારો પાડ ખુબ માનશું અમે.

એ પ્રકારે જીવરાજની ફરી મતી, તે સમે સુમંગ તે થયો દયાપતી;
સૂણી બોધ જીવરાજને થઇ ગતી, બ્રહ્મભાવથી જડી પ્રકાશ પધ્ધતી.

મનશ્વસુર સુબુધ્ધી સાસૂ એકઠાં કર્યાં, પૂર્વની નિવૃત્તિ રાણી ચિત્તમાં ધર્યાં;
કોટી વર્ષના વિયોગ રૂપણા હર્યાં, ચાસલનું મળ્યું કુટુંબ દુઃખ વીસર્યાં.

નિવૃત્તિ નાર સંગે પ્રીતડી થઇ ઘણી, જીવરાજ વશ કર્યો નિવૃત્તિ એ ઘણી;
પ્રથમ ભકિત દિકરી નિવૃત્તિએ જણી, જીવરાજ શેઠને ગઇ વધામણી.

તે સમે આનંદ ચિત્ત શેઠનું થયું, કાંઇ ન રાખીયું કને સહુ સમર્પિયું;
નવ પ્રકાર ભકિતનું સ્વરૂપ સાધિયું, તે સ્વરૂપ જોઇ પ્રેમ રૂપ વધિયું.

પ્રેમનો ભરેલ શેઠ નાચતો ફરે, રોમ હર્ષ થાય, ગાય ગદગદ સ્વરે;
પાય ઘુઘરા સતાર વાજતા ફરે, સપ્ત સ્વર ભલાયો તાન ગાન ઉચરે.

ભકિત પાંચ વર્ષની થતાં પિતા ઠરે, સ્ત્રી નિવૃત્તિને, વૈરાગ્ય પુત્ર અવતરે;
હર્ષનો સર્યો વધાઇ મસ્તકે ધરે, વણુ-સુસંગ વાત ચિત્ત કાંઇ ના કરે.

જ્ઞાન પુત્ર તે પછી થયો નિવૃત્તિને, ગઇ વધામણી વિવેક શેઠની કને;
સમર્પણુ તે કર્યું સહુ વહા વિવેકને, વિધિ નિષેધના વિવેકની થઇ બને.

જ્ઞાનને વૈરાગ્ય પુત્ર હાથમાં ધરે, સ્ત્રી નિવૃતિ ભકિત પુત્રી સાથ સંચરે;
યોગમાર્ગમાં સુસંગ ચાલુવો કરે, લિંગ દેહ ત્યાગીને વિદેહ પરવરે.

જીવરામ ભટ્ટ નામ ગામ ધોળકું. ટોળકદ્રીજ જાત બામ ગોરળનું પણું;
તે નરે વિવેક વાત જોઇને લખ્યું, આ આધ્યાત્મ દીપ જીવ શોવ પારખું.

આ વળી નવીન ગ્રંથથી વિચારજો, ઘણીક વાતનો પટવરો ખુલી જજો;
લિંગ-દેહ જીવને વણીક પ્રમાણુજો, શેઠને વણીક વિષે ન ભેદ આણુજો.

મન મળે કુબુદ્ધિ માત કામ લીન થાય, ગન મલિનમાં પ્રવત્તિ ભ્રાંતિ જઇ ભરાય;
તે પ્રવૃત્તિ ભ્રાંતિથી કુકર્મ કાંઇ કરાય, તે કુકર્મ બાંધી જીવ દેહમાં ભરાય.
ભ્રાંતિ તામસિથી ભ્રમણુતા ચાજણુ થાય, રજગુણી પ્રવૃત્તિથો વિચારમાં પડાય;
મન મળે સુબુદ્ધિમાં ન કામ લીન થાય, નિર્મળી નિવૃત્તિ શુદ્ધ સાત્વિકી જણાય.

હાસ્યરોહન

मतांतर.

કોઈ શિવ મ્હોટા કહે છે, કોઈ વિષ્ણુને વખાણે છે, ને કોઈ શક્તિને સર્વોપરિ બતાવે છે, કોઈ લોક ઈશ્વરને આકારવાળો કહે છે, કોઈ નિરાકાર કહે છે; કોઈ ઈશ્વર એવું કે જુદા જુદા દેવ એવું માનતાંજ નથી. આવા મુખ્ય ભેદમાં વળી બીજા પંથ ને સંપ્રદાય ઘણા છે, ને કોઈ કબીર તો કોઈ રામાનુજ, કોઈ સ્વામિનારાયણ તો કોઈ રામાનંદ એમ અનેક ભેદ ચાલે છે. પણ એ બધા તો એકજ ધર્મના ભેદ છે. બીજા ધર્મવાળાઓ આખા ધર્મનેજ માનતા નથી, તે પોતાની વાતનેજ માને છે. ત્રીજા વળી એવા છે કે ખાઈપીને સુખમાં ફરવા ઉપરાંત કશો ધર્મજ માનતા નથી.

ક્રિશ્ચીઅન ધર્મવાળા એમ માને છે કે ઈજીપ્તના રાજાથી નાસી છુટતી વખતે મુસાપેગંબરને લાલ સમુદ્રે માર્ગ આપ્યો; પણ જ્યારે એમ સાંભળે છે કે શ્રીકૃષ્ણને લેઈને જતાં વસુદેવને પણ યમુનાએ માર્ગ આપ્યો હતો ત્યારે તે માનતા નથી, ને હસે છે. મુસલમાનો એમ માને છે કે કાબા આગળ એક પથ્થર છે તેને ચુંબન કર્યાથી પાપ નાશ પામે છે; છતાં હિંદુઓનાં રામકૃષ્ણની ગોપી ચંદન અને ભસ્મ વિભૂતિને હસે છે; એ બન્ને જણાને આતશની પૂજાથી અને તેનાં દર્શનથી મોક્ષ માનનારા પારસીઓ હસે છે. હિંદુધર્મમાં પણ જુદા જુદા પંથવાળા ને જુદા જુદા સંપ્રદાયવાળા એમજ જાણે છે કે અમારા વિના બીજો મત પાળનારા નર્કે જવાના છે. હિંદુ ધર્મમાંજ મતભેદ છે એમ નથી, પણ મુસલમાન, ક્રિશ્ચીઅન, પારસી બધામાં મતભેદ છે; ને તે પ્રત્યેક ધર્મમાં ઘણા ઘણા પંથ છે. એ બધા પંથવાળા પોતપોતાના પંથમાંજ મોક્ષને નક્કી ઠરાવી રાખે છે. *ઘણાંક એવાં નાસ્તિક હોય છે કે કશું માનતાં નથી;* ને આ મતભેદ જોઈ તે ઉપર કટાક્ષ કરીને કહે છે કે ધર્મ આવો હોય નહિ; ને ખરે

હોય તો એમાં આવા આવા ભેદ ને આવા આવા વિરોધ હોય નહિ. આ પ્રમાણે જ્યાં જુઓ ત્યાં આખા જગત ઉપર જેટલાં માણુસ એટલા ધર્મ ને એટલા ભેદ છે એવી ખેદકારક વાત દૃષ્ટિએ પડશે.

આવા મતભેદના વિષયમાં એક વિદ્વાને કહ્યું છે કે બધા ધર્મ બે વાતમાં એક બીજાને મળતા આવે છે; તે બે વાત એ કે પોતાનાં ધર્મનાં ગપ્પાંને પણ માનવાં, ને સામાના ધર્મની ખરી વાતોને ધિક્કારવી. આવું શાથી થાય છે? માણુસનો સ્વભાવજ એવો છે કે બધી વાતોમાં એમના વિચાર એક સરખા થઇ શકતા નથી. એનું કારણ અજ્ઞાન અને તે અજ્ઞાનથી પેદા થતો અભિમાન એ બેજ છે. જ્યારે સંપૂર્ણ જ્ઞાનનો પ્રકાશ પડે છે ત્યારે એવું કાંઇ રહી શકતું નથી, પણ તેમ થવા માટે મતભેદ અથવા મતાંતર ચાલે અને સત્ય વાત તરી નિકળે એ બહુ અગત્યનું છે. એક વાત વિષે બે મત હોવા એ કોઇ પણ દેશના લોકની વિચારનું ચિન્હ છે, પણ તે દેશના જ્ઞાનનું ચિન્હ એ છે કે મતાંતરને જુદા જુદા મતવાળા ઉદાર બુદ્ધિથી સહન કરી શકે. જેવી સ્થિતિમાંથી ને જેવી દૃષ્ટિથી માણુસ કોઇ પણ વાતને વિચારે છે, તેવા તેને તે વાતના આકાર સમજાય છે. એક પાસાએ સોનાની ને બીજી પાસાએ રૂપાની રસેલી ઢાલ સામ સામેની બાજુથી જોનારા બે પુરૂષ તે એકલા સોનાની કે રૂપાની છે એમ કહી લઢી મુવા હતા ને ઢાલ તો બંનેથી રસેલી હતી, તેવું મતાંતરના વિષયમાં થાય છે. આપણો જે મત હોય તે ખરો છે એમ અભિમાન રાખતા પૂર્વે વિચાર કરવાની અપેક્ષા છે કે આપણા કરતાં બીજા પ્રકારનો મત રાખનારાં કોઇ પણ રીતે પરાક્રમ, ઉદારતા, પુરૂષબુદ્ધિ કે સંતોષમાં ઉતરતાં નથી, તો એકલો આપણોજ મત ખરો ને બીજા ખોટા એમ હોવું અશક્ય છે. કારણ કે મત કે ધર્મ ગમે તેવી રીતે બાંધ્યા હોય તેનાથી સાધવાની વાત તો માત્ર એજ છે, ને તે એ કે આ વિશ્વની રચના સમજવી, ને તેમાંથી ઉત્તમમાં ઉત્તમ માર્ગ સાધવો.

એમ જણાય કે એક મતથી ચાલતાં જેવી ઉત્તમ પ્રવૃત્તિ નીપજે છે તેવીજ બીજાથી પણ નીપજે છે, તો તેમાંનો એકે મત ખોટો નથી. આ વિશ્વની રચના જ એક અમુક પ્રકારનીજ છે, તેને સમજવા માટે અનેક માર્ગ હોય, ને તેમ કરતા જે પ્રવૃત્તિ થાય તે ઉત્તમોત્તમ છે એમ જણાવાના માર્ગ પણ એથી વધારે હોય, તો મતભેદ એ વાત કોઇ રીતે ખોટી નથી, ન ઇચ્છવા લાયક નથી, કે નિરુપયોગી નથી.

પ્રત્યેક વાત સમજવાના અનેક માર્ગ હોય છે. જેમ એકજ ગામ જવાના પણ બે માર્ગ હોય છે. માણસોની બુદ્ધિ પણ એકજ સરખી હોતી નથી, જેમ અન્ન પચવામાં એક ઘરના બે ચાર માણસને પણ એકજ જાતનો આહાર પચતો નથી, તેમ જગતનાં જુદાં જુદાં સ્ત્રી પુરૂષનાં જુદી જુદી શક્તિ વાળી બુદ્ધિઓને એક સરખુંજ જ્ઞાન પચતું નથી. જેને જેવુ ઘટે તેવું કહીએ તોજ તે વાત તેને ગળે ઉતરે છે. ગળે ઉતરે છે એટલુંજ નહિ. પણ તેથી વધારે કહેતાં તેને અશ્રદ્ધા થાય છે, કે શ્રદ્ધા થાય તો પણ કદાચિત્ તેનો ખોટો ઉપયોગ કરી પોતાને ને બીજાને હાનિ કરે છે. આંધળા આગળ આરસી નકામી છે, અથવા જેની નબળી આંખો છે તેને તેના તેજથી તંમર ચઢે છે. તેમ જેની બુદ્ધિ રૂપી આંખો ઉઘડી ન હોય તેના આગળ, કે થોડી થોડી ઉઘડી તેજ ખમવાને સમર્થ ન હોય તેના આગળ, ચોખે ચોખા જ્ઞાનની ઝળઝળતી આરસી ધરાતી નથી. નાના બાળકને રમવાને માટે તરવાર અપાતી નથી, તેમ મોટો માણસ પણ બે પાસાની ધારવાળી તરવારથી ઘણી વાર પોતાનુંજ ગળુ કાપી બેસે છે. જેને જેવું ઘટે તેવું તેને આપવું; ને તે રીને તેને ધીમે ધીમે સમજાવવું એજ ઉત્તમ માર્ગ છે; એમ જે કરવું તેનેજ શાસ્ત્રમાં અધિકાર પ્રમાણે ઉપદેશ કરવો એમ કહે છે. શ્રી કૃષ્ણે ભગવદ્ગીતામાં પણ એજ કહ્યું છે કે. " અજ્ઞાનીના મનને ગભરાવી નાખવું નહિ. "

શાસ્ત્રાર્થના પાઠમાં આપણે ત્રણ પ્રકારે અર્થ સમજવાની રીત અને અર્થવાર રૂપ વાક્યોને જુદાં પાડી તેમનો સાર લેવાની વાત, કહી છે, તેનો હેતુ હવે પૂરે પૂરો સમજાશે કે જેવો અધિકાર તેવો ઉપદેશ. કથાઓની રચનામાં એજ યુક્તિ છે કે એકની એક કથા સાધારણ અધિકાર વાળાને સામાન્ય માણસોની વાત હોય તેવી લાગી શ્રદ્ધા પેદા કરશે; મધ્યમ અધિકારીને ઉત્તમ દેવલોકના દિવ્ય ચરિત જેવી સમજાઇ વિચાર કરવાની શકિત આપશે; અને ઉત્તમ અધિકારીને એકાત્મ ભાવની એક લહરરૂપે અનુભવાઇ જ્ઞાન પેદા કરશે. એજ પ્રમાણે જે અર્થવાદ રૂપ વાતો છે તે પણ છેક અધમ અધિકારી હશે તેને શ્રદ્ધા ભક્તિ ઇત્યાદિનાં ફલ બતાવી પ્રત્યક્ષ તે તે કર્મ કરવાની રુચિ પેદા કરશે.

ધર્મમાત્ર જે દેશ કાલમાં પેદા થાય છે, ત્યાંના પ્રસંગ તથા લોક એ બેને જોઇ અધિકાર પ્રમાણે રચાયા છે. એ રચના એતો તે ધર્મનું બાહ્ય રૂપ છે;ને જો તે રૂપને વળગીને જ ધર્મની સત્યાસત્યનો નિર્ણય કરવા બેશીએ તો આ દુનીયાંનો અંત આવે ત્યાં સુધી તકરાર કરતાં પરવારીએ નહિ. પણ તેનો બાહ્ય અર્થ તજી જે ગૂઢ અર્થ છે તેને સમજીએ, અધિકારને અનુસરીને જે રચના કરવી પડી હોય તેને કાઢી નાખીએ, ત્યારે સર્વ વાત એવી રીતે સમજાવાની કે તે સત્ય રૂપે સર્વત્ર એકજ જણાય. સત્ય છે તે એકજ છે, ને અનાદિ તથા અનંત છે. એ સત્યને સમજાવવા માટે અધિકાર પરત્વે યોજનાઓ થઈ છે, પણ જેને સમજવાની શક્તિ છે તે શબ્દને ત્યજી અર્થ ગ્રહે છે, કુશકા ત્યજી ચોખા વિણે છે, ને એમ બધે એકતા જુએ છે. ને ધર્મ વિચાર માટે વિરોધ કરવો એજ અજ્ઞાનીનું કે અધાર્મિકનું લક્ષણ છે. કોઇ એક ધર્મ સ્વીકારી તેથી જ આપણો મોક્ષ થયો છે કે થશે એમ જે માનતાં હોય તેણે તો તે સર્વ પ્રકારના ધર્મ વિચારના ભેદ અતિ ઉદાર બુદ્ધિથી સહન કરવા જોઈએ. કેમકે મોક્ષનું કે મોક્ષને માર્ગે ચઢવાનું ફલ એટલુંજ છે કે અત્યંત સહનશીલતા રાખવી. સર્વ ધર્મ એકજ અનાદિ સત્યનાં રૂપાંતર છે, અને બધા ધર્મ તે

સત્યને પામવાના જુદા જુદા માર્ગ છે. અનાદિ સત્યધર્મ એકજ છે, પણ અધિકાર પ્રમાણે સમજાવવા માટે જુદે રૂપે વિસ્તાર છે. આનું પ્રમાણ એ છે કે જેમ આપણા ધર્મમાં વેદાન્ત એ અનાદિ સત્યનો શુદ્ધ માર્ગ છે, તેમ યાહુદિ અને ક્રિશ્ચીઅન ધર્મમાં કેબાલા, મુસલમાન ધર્મમાં તથા પારસીમાં પણ સુફી હકીકત, ચીનાના ધર્મમાં ટેયોમાર્ગ, એમ બધી દુનીયાંના ધર્મમાં એક એક ગુપ્ત માર્ગ છે કે જેને ખરા જ્ઞાનીઓ જ સમજે છે, ને જે રીતે જોતાં ધર્મ માત્ર એક છે.

વિચાર માટે કોઇનો દ્વેષ કરવો એ પાપ છે; કેમકે જે વિચારશક્તિ સર્વને સરખી રીતે મળેલી છે તેનો સર્વે સ્વતંત્રતાથી ઉપયોગ કરે; અને વિચારની સ્વતંત્રતા એજ કોઇ પણ દેશના લોકના ઉચ્ચ સંસ્કાર નક્કી કરવાનું પ્રમાણ છે. જ્યાં કોઈપણ રીતે વિચાર. ઉપર દબાણ રખાય છે તે દેશ અજ્ઞાની, જુલમગારથી કચરાઇ ગયેલો, કે અધર્મી હોય છે. વિચાર જ્યારે આચારનું રૂપ ધારણ કરે ત્યારે જોવાનું છે કે તે આચાર કેવો છે, ને તે આચારના રૂપ ઉપરથી તેને પેદા કરે તેવા વિચારોને કેટલે સુધી અટકાવવા કે બંધ પાડવા એ નક્કી થાય છે. પણ જેનાથી બીજાને કોઇપણ પ્રકારે હાનિ નથી, અને પોતાના મનને અત્યંત શાન્તિ થવા રૂપી લાભ છે, એવા ધર્મ વિચાર માટે જરા પણ દ્વેષ ભાવ રાખવો કે રાખીને કલહ કરવો એ નીચપણાનું કામ છે, અધર્મનું લક્ષણ છે, પાપ છે.

ભાળ વિલાસ.

मित्र वच्चे प्रेम.

વાર્તા.

બે માણસ દેવઘટનાથી યૂરોપમાં આલ્જિયર્સ પ્રદેશમાં ગુલામ બન્યા હતા. તેમાંનો એક માણસ સ્પેન દેશનો હતો, તેનું

નામ એન્ટોનિય હતું, અને બીજો માણસ ફ્રાન્સનો રહેવાશી હતો, જેનું નામ રોજર હતું. દરરોજ એ બન્ને એક ઠેકાણે કામ કરતા હતા અને એક જગ્યાએ ખાતા પીતા તથા સૂતા બેસતા હતા. ધીરે ધીરે તેઓને એક એક ઉપર ઘણોજ સ્નેહ થયો. નિરાંતની વેળાએ તેઓ પોતપોતાનાં દુઃખની વાતો કરતા હતા. આવી રીતે પરસ્પરની આગળ પોતપોતાના મનમાં દુઃખ અને દુઃખસ્થાન જણાવ્યાથી તેઓને ગુલામગીરીને લીધે થતું અસહ્ય દુઃખ કંઇક ઓછું જણાતું. તો પણ જન્મભૂમિ, માતાપિતા, સ્ત્રીપુત્ર, સગાંવહાલાં વગેરેથી વિખુટા પડી, દુર દેશમાં દાસત્વની સાંકળમાં બંધાઇને પશુની પેઠે પરિશ્રમ કરવો એ તેઓને ઘણુંજ કષ્ટદાયક હતું, તે કષ્ટ સહન કરીને કાળ ગાળવો એ કંઇ જેવું તેવું કામ નહોતું.

સમુદ્રના કિનારા ઉપર એક પર્વત હતો તેના ઉપરથી રસ્તો કરવામાં આવતો હતો, ત્યાં તે બન્ને જણા દિવસે કામ કરતા હતા. એવામાં એક દિવસ એન્ટોનિયે એકદમ કામ પડતું મૂકીને સમુદ્ર તરફ નજર કરી, એક લાંબો નિસાસો નાખ્યો, અને પોતાના મિત્રને કહેવા લાગ્યો કે, આ કિનારાઓને પેલી પાર મ્હારી બધી ઇચ્છીત વસ્તુઓ છે. દરેક પળે જાણે હું એવું જોતો હોઉં તેમ જણાય છે કે, મારી બાયડી તથા છોકરાં સમુદ્રના કિનારા ઉપર આવીને એકી નજરે આ તરફ જોતાં રહ્યાં છે, અને મારૂં મરણ થયું છે એવું ધારીને આંસુઓ વરસાવે છે. આ મારી ઇચ્છા થાય છે કે તરીને તેઓની આગળ જાઉં. ટુંકામાં તે દિવસથી એન્ટોનિય જ્યારે જ્યારે તે જગ્યા પર કામ કરવા જતો, ત્યારે ત્યારે સમુદ્ર તરફ દ્રષ્ટિ કરતાંજ તેના અંતઃકરણમાં આવા તર્કો ઉત્પન્ન થતા હતા. ત્યાર પછી એક દિવસે કામ કરતાં તેણે લાંબો નિસાસો નાખીને રોજરને કહ્યું, મિત્ર, આટલે દિવસે આપણા દુઃખનો અંત આવ્યો છે, ત્યારે રોજરે પૂછ્યું, કેવી રીતે ! એન્ટોનિયે કહ્યું, જો પેલું વહાણ લંગર કરીને ઉભું છે; એ અહીંથી બે ત્રણ કોશથી વધારે છેટે નથી; આવ, આપણે આ પર્વત ઉપરથી કુદીને સમુદ્રમાં પડીએ અને વરવ તારવા

ને વહાણ ઉપર જઇ ચઢીએ. જો એ મહેનતમાં ફત્તેહમંદ નહિ થતાં કદાપિ આપણે પ્રાણ ત્યાગ કરવો પડશે. તો પણ આવું હાસત્વ કરવાના કરતાં તે સેંકડો દરજ્જે સારૂં થશે.

આ સાંભળીને રોજરે કહ્યું, જો તું આવી રીતે તારો બચાવ કરી શકે તો તેમાં હું ખુશી છું. પરંતુ તારી જોડે મ્હારે જે પ્રેમ થયો છે, તે મ્હારા શરીરમાં પ્રાણ રહેશે ત્યાં સુધી જશે નહિ તેથી તારા વિયોગને લીધે મારે પણ વધારે દિવસ દુઃખ ભોગવવું પડશે નહિં. ગમે તેમ થાય, પણ હું ત્હારી પાસે વિનંતી કરૂં છું કે જો તું વગર હરકતે આ વિપદમાંથી છૂટે તો મ્હારા દેશમાં જઇને મ્હારાં માબાપનો ખોળ કરજે. વૃદ્ધાવસ્થાથી તેમજ મ્હારા શોકથી તેઓ બન્ને મરી ગયાં હશે પણ જો કદિ હજી જીવતાં હોય તો તેઓને કહેજે કે—આટલું કહેતાંજ એન્ટોનિયે તેને અટકાવીને કહ્યું, તું શું એમ ધારે છે કે હું તને આ અવસ્થામાં અહીં મુકીને એકલોજ જઇશ ! તેમ કદિ બનશે નહિ તું અને હું જુદા નથી. કાંતો બે જણા છુટીશું, અથવા તો બે જણા મરીશું.

એન્ટોનિયની આવી વાત સાંભળીને રોજરે કહ્યું, મિત્ર, તું જે કહે છે તે ખરૂં છે, પરંતુ હું તરી જાણતો નથી, એટલે કેવી રીતે તારી જોડે આ દુસ્તર પાણીને કાપીને વહાણ ઉપર આવું ? તેના જવાબમાં એન્ટોનિયે કહ્યું, ' તેને વાસ્તે "તું ગભરાતો નહિં. તું મારી કમર પકડજે, મ્હારા શરીરમાં બહુ બળ છે અને હું તરવામાં કુશળ છું, તેથી વગર હરકતે તને લઇને વહાણ સુધી પહોંચી શકીશ. રોજરે કહ્યું, એન્ટોનિય, આવી કલ્પના કરવાથી કાંઇ પણ વળશે નહિં; કદાચ હું ભયને લીધે ત્હારી કમર છોડી દઇશ, અથવા તો ખેંચાખેંચ કરીને તને પણ ડુબાવીશ, એટલા માટે આવું કામ કરવાની જરૂર નથી. જ્યારથી મેં ત્હારૂં આવું બોલવું સાંભળ્યું છે ત્યારથી મને કંપારી છુટે છે. મારી વાત સાંભળ, મારા નસીબમાં જે થનાર હશે તે થશે, તું તારી રક્ષાનો

ઉપાય કર; હવે વૃથા કાળ ગુમાવીશ નહિ. આવ આપણે છેલ્લો ટીએ.

આવું કહીને રોજરે આંસુ ભરી આંખે એન્ટોનિયને લિંગન કર્યું. ત્યારે એન્ટોનિયે કહ્યું, દોસ્ત? શા માટે તું રડે છે આ રોવાનો સમય નથી.ઉપાય શોધવામાં આળસુ થવું અથવા વેલા ઉપાયને ન પકડવો એ સ્ત્રીનું કામ છે; આવાં આચરણ કર એ પુરૂષનો ધર્મ નથી. એટલા માટે હિંમત પકડ. હવે પછી આ લાગ મળશે નહિં. છેવટે હું તને એટલુંજ કહું છું કે, તું મ્હા કહેવું કબુલ નહિં કરે, તો હું આ ઘડીએ ત્હારી સામે આત્મઘ કરીશ.

એન્ટોનિયે આટલું કહીને, પોતાના મિત્રનો ઉત્તર સાંભ વાની વાટ ન જોતાં તેને ધક્કો મારીને સમુદ્રમાં નાંખ્યો, અ પોતે પણ તરત તેની પછવાડે કુદી પડયો. રોજરે સમુદ્રમાં પડતાં ભયથી ગભરો થઇને જીવની આશા છોડી હતી, પરંતુ એન્ટે નિયે હિમ્મત આપીને ઘણી મહેનતે પોતાની કમર પકડાવી. અ કદાચ તે કમર છોડી દે, એ શંકાથી વારંવાર તેની તરફ જોતો વહાણ તરફ તરવા લાગ્યો. આ વખતે તે (એન્ટોનિય) એ આતુરતાથી રોજરની તરફ જોતો હતો કે, તે પ્રમાણે ઘણીજ થો માતાઓ પણ પુત્રના વિપદકાળમાં તેની તરફ જોતી હશે.

પેલા વહાણ ઉપરનાં માણસોએ આ બે જણને પાહાડ ઉ રથી સમુદ્રમાં પડતાં જોયા હતા. પરંતુ શા કારણથી તેઓ આ હિંમત ભરેલા કામમાં પડયા છે તેનો મર્મ નહીં જાણવાથી તેએ નાના પ્રકારના વિચારો કરતા હતા. એવામાં તેમણે જોયું કે એ હોડી તેઓની પછવાડે ધસી આવતી હતી. ગુલામોની સંભાળ ર ખવાનું જેઓને માથે હતું તેઓ આ બે જણને નાસતા જોઇ તેઓને પકડવાને વાસ્તે હોડી લઇને આવતા હતા. રોજરે સર્વ

પહેલાં તે હોડી જોઇ, અને તે સમજ્યો કે, તેઓને પકડવા માટે આવે છે. વળી એ પણ તે સમજ્યો કે, એન્ટોનિય ઘણી વાર સુધી જોરથી તરીને ધીરે ધીરે હવે થાકી ગયો છે. આથી તે ઘણો ગભરાઇ બોલ્યો, પ્રિય મિત્ર એન્ટોનિય, કિનારા ઉપરથી એક હોડી આપણને પકડવાને આવે છે. જો તું મને છોડી દઇને એકલો ચાલ્યો જઇશ, તો તે હોડીવાળા મ્હને પકડશે તે પહેલાં તું વહાણ ઉપર પોહોચી શકીશ. તુ મારી આશા છોડીને તારો પોતાનો બચાવ કર, નહિ તો બેઉને પકડીને પાછા કિનારે લઇ જશે.

આવું કહીને રૉજરે એન્ટોનિયની કમર છોડી દીધી, અને તરત પાણીમા ડુબી ગયો. પણ અકૃત્રિમ પ્રેમનો કેવો અનિર્વચનીય પ્રભાવ છે ? એન્ટોનિયે તેને પોતાની કમર છોડી દઇને પાણીમાં ડૂબેલો જોતાંજ તેને બહાર કાઢવા માટે તરત પાણીમા ડુબકી મારી. થોડીવાર સુધી તેઓ બન્ને ઉપર જણાયા નહિ, તેથી પેલી હોડીમાંના માણસો એઓને ન જોવાથી કેઈ તરફ જવુ એ નકકી કરી નહિ શકવાથી થોડી વાર સુધી સ્થિર થઇ રહ્યા. વહાણમાના માણસો પણ આશ્ચર્ય પામીને એકી ટસે આ અદ્ભુત બનાવ જોતા હતા. તેથી તે બે જણાને પાણીમાં ડુબી જતા જોઇને કેટલાક ખારવા એક હોડી સમુદ્રમાં નાખીને તેઓની શોધ કરવા લાગ્યા.

તેમણે થોડીવાર સુધી ચારે બાજુએ ફાંફાં માર્યા પછી જોયું કે એન્ટોનિયે એક હાથથી રૉજરને મજબૂત પકડયો છે, બીજા હાથથી હોડીની તરફ આવવાને માટે પ્રાણપણે પ્રયત્ન કરે છે. આ જોયાથી ખારવાઓ દયાથી ગળગળા થઇને પોતામા જેટલું બળ હતું તેટલું કામે લગાડીને હલેસાં મારતા તેઓની પાસે જઇ પહોચ્યા, અને તરત તેઓને હોડીમાં ઉપાડી લીધા.

આ વેળાએ એન્ટોનિય બેશુ તો થાકી ગયો હતો કે એક મિનિટ વાર વધારે લાગત તો બન્ને પાણીમાં ડુબી મરત. ' તમે મ્હા

શ મિત્રને બચાવો ' ! આટલું બોલતાંજ તે અચેતન થઈ ગયો અને મરી ગયો હોય એવું જણાવા લાગ્યું. રોજર પણ હોડી ઉપડતી વેળાએ અચેતન હતો, પણ તેણે કેટલીક ક્ષણ પછી આંખો ઉઘાડી અને એન્ટોનિયને મૃત્યુના લક્ષણવાળો જોઈને તે શોકથી ઘણો જ વિકળ ચિત્તવાળો થયો, તથા હાય ! કેવી ખરાબી થઈ! આવું કહીને એન્ટોનિયના અચેતન શરીરને આલિંગન કરીને આંસુએ વરસાવવા લાગ્યો અને ઘણોજ અધૈર્યવાન થઈને વ્યાકુલ વચનથી કહેવા લાગ્યો કે, હે સખા ! મેંજ ત્હારો પ્રાણવધ કર્યો છે.

તેં મ્હારી ગુલામગીરી દુર કરવા માટે અને મ્હારો જીવ ઉગારવા માટે આટલો યત્ન અને મહેનત કરી હતી. મ્હારા તરફથી તેનો આવો બદલો મળ્યો છે. હું ઘણોજ નિરાશ તથા નિરાધાર છું. નહિ તો હજી સુધી જીવતો રહ્યો છું શા માટે ? તારો પ્રાણવિયોગ જોઈને શું મ્હારે પ્રાણ ધારણ કરવો જોઈએ ? તને ગુમાવીને હું પ્રાણ ધારણ કરવાનું કંઈ ફળ જોતો નથી.

આવી રીતે ખેદિત થઈને તે એકદમ ઉભો થયો અને જો ખારવાઓ બળજોરીથી નહી રોકત તો તે સમુદ્રમાં કુદીને નિઃસંદેહ આત્મત્યાગ કરત. ખલાસીઓએ રોકયાથી તે ઘણો જ વિલાપ અને પરિતાપ કરીને કહેવા લાગ્યો, શા માટે તમે મ્હને રોકો છો ? હું આવી રીતે મિત્રના વિયોગથી કદીપણ પ્રાણ ધારણ કરી શકીશ નહિ; મારે માટે એનો પ્રાણ ગયો છે. આવું કહીને તે એન્ટોનિયના શરીર ઉપર પડીને કહેવા લાગ્યો, એન્ટોનિય ! હું જરૂર ત્હારો અનુગામી થઈશ, કોઈપણ મ્હને રોકી શકશે નહિ. હે ખારવાઓ ! તમને જગદીશ્વરની આણ છે. તમે મને હવે રોકશો ના. મને મ્હારા પ્રાણાધિક મિત્રના અનુગામી થવા દો.

સૌભાગ્ય ક્રમે થોડીવારે એન્ટોનિયે એક લાંબો શ્વાસ લીધો.

તે જોઈને રોજર આલ્હાદથી અધીરો બનીને ઉંચા સ્વરથી બોલ્યો, મ્હારો મિત્ર જીવતો છે ! મારો મિત્ર જીવતો છે ! જગદી-

શ્વરની કૃપાથી હજુ તેનો પ્રાણ ગયો નથી. ખારવાઓ તેને શુદ્ધિમાં લાવવાને માટે ઘણો યત્ન કરવા લાગ્યા. થોડીક વારે આંખ ઉઘાડીને એન્ટોનિયે પોતાના મિત્ર તરફ જોયું અને કહ્યું, રોજર ! મેં ત્હારી પ્રાણરક્ષા કરી છે તેને માટે જગદીશ્વરને ધન્યવાદ આપ, તેણે શુદ્ધિમાં આવી આંખો ઉઘાડેલી જોઇને, અને તેના અમૃત જેવાં વાક્ય સાંભળીને રોજર આનંદસાગરમાં મગ્ન થયો. તેની આંખોમાંથી ચોધાર આંસુઓ પડવા લાગ્યાં. થોડીવારે તે હોડી વહાણ ઉપર પહોંચી, વહાણમાંના બધા માણસો ખલાસીઓના મોંથી સઘળું સાંભળીને, કારૂણ્યરસથી પરિપૂર્ણ થયા, અને તેઓ ઉપર ઘણો જ સ્નેહ અને દયા દેખાડવા લાગ્યા. ઉપલું વહાણ માલ્ટા તરફ જતું હતું. ત્યાં પહોંચ્યા એટલે બંને મિત્રોને કિનારે ઉતરવાનો બંદોબસ્ત કર્યો. તે વેળા તેઓએ કૃતજ્ઞતા દેખાડીને તેઓની દયા, સૌજન્યને માટે ઘણીજ શાબાશી આપીને અશ્રુપૂર્ણ નયનથી તેઓની પાસેથી રજા લીધી.

આ બનાવથી એ બે મિત્રો વચ્ચે ચિરવર્દ્ધિત અકૃત્રિમ પ્રેમ હજારો ઘણો વાધ્યો હતો. પછી બંનેને પૃથક પૃથક જવું પડ્યું, તેથી પરસ્પર વિચ્છેદ અપરિહાર્ય થઇ પડ્યો. કેવી રીતે આ વિચ્છેદયાતના સહન કરીશું એ વિચારથી બન્ને જણા અસ્થિર થયા; આખરે તેઓ આંસુ ભરેલી આંખે ગદ્ગદ્ વચને પ્રેમ ભરેલા ભાષણો અને વારંવાર ગાઢ આલિંગન કરીને પોતપોતાની જન્મભૂમિ, કુટુંબ અને સગાંવહાલાં તરફ જવા નિકળ્યા. તેઓને ધન્ય છે ! ! !

મિત્રધર્મ અથવા સન્મિત્ર ચરિત્રાવલી.

દુઃખમાંથી સુખ (संवाद).

બીજે દિને પ્રસાદના પુસ્તકાલયમાં પ્રસાદ, શાન્તા અને કાન્તા બેઠાં છે. ગઇ રાતે જે વાત થઇ હતી તેની ઉંડી છાપ પ્રસાદના હૃદયપર પડી હતી. નાસ્તિકતા ડગતી હતી અને આસ્તિકતા આવતી ન હતી, મગજ ધુંધવાઇ ગયું હતું. સ્પેન્સર અને મિલ અને ડાર્વિન અમુક હદપર આવી અટકી જાય છે અને કોઇ પુસ્તક આખરે ઝાડના એક પાંદડાને પણ સમજાવી શકતું નથી એ વાતથી હૃદયમાં બેચેની લાગતી હતી.

નિરાશ થઇને પ્રસાદે પૂછ્યું “ કાન્ત, શું આ જિંદગી મશ્કરી માત્રજ છે ? ”

“ નહિ, ” કાન્તે કહ્યું, “ કલ્યાણ છે, આશિષ છે, સૌંદર્યનું પ્રદર્શન, સ્વર્ગનું સ્વપ્ન, દેવોનું ગીત છે, બીજું કાંઇ પણ, પરંતુ મશ્કરી તો નહિજ. ”

પ્રસાદે શાન્ત થઇને કહ્યું– “ હા, કાન્તા એમ કહે છે અને હું ધારૂં છું કે તમે તેના પડઘા બન્યા છો. ”

કાન્ત જરા શરમાયો અને મરક્યો.

પ્રસાદ આગળ બોલવા લાગ્યો–“ઘણાં વર્ષો પહેલાં કવિઓનાં પુસ્તક લેઇને વસંતૠતુમાં સંધ્યા સમયે શાન્તા અને હું કોઇ કુંજ તળે બેસી એ સંગીતમય જૂઠાણાં વાંચતાં ત્યારે અમને પણ એમ લાગતું. એમ કેટલા સમય ચાલ્યું શાન્તા ? ”

તેણે જવાબ આપ્યો “જે વસંતૠતુ સુધી, પણ ત્યાર પછી આપણે વધારે મ્હોટા સુખમાં ભાગીદાર બન્યાં છીએ. ”

કાન્તે પ્રસાદને ઉત્તર આપ્યું–" બરાબર, હું ધારતો હતો કે તમે આમજ કહેશો. પણ તમને નિરાશા આવી છે, કેમકે એક કલાકમાં બધા રહસ્યોનો તાગ લેઈ લેવની તમને પરવાનગી મળી શકતી નથી. જ્ઞાન મેળવવાને ક્યાંઈ પણ સુંવાળો બાદશાહી માર્ગ નથી. જો દેવોને અહીં આવી આવી પોતાનાં સ્વર્ગોની આપણને વાતો કહેવાની રજા હોત તો અહીંનું જીવન અસહ્ય થઇ જાત અને તેઓ વસે છે ત્યાં જઇ વસવાને બહુ આત્મહત્યાઓ થાત. જ્ઞાન આતુર વિચાર અને દ્રઢ ધીરજથી આવે છે.

" બધી મહેનત પછી પણ આખરે આપણે શું જાણી શકીએ છીએ ? " પ્રસાદે પૂછ્યું.

કાન્તે કહ્યું–" પ્રભુએ પ્રકટ કર્યું છે તે આપણે જાણી શકીએ. "

" હું પ્રકાશનને માનતો નથી, " પ્રસાદે કહ્યું, " અને ઇશ્વર કેમ માનવો એ હું જાણતો નથી. જો કોઇ ઇશ્વર હોય તો તે પરમ દયાળુ હોવો જોઇએ. "

કાન્તે પૂછ્યું–" એમજ, પણ તે પરમ દયાળુ હોવો જોઇએ એવો તમને શાથી વિચાર આવે છે ? "

" વાહ ? " પ્રસાદે કહ્યું, " જુવો આ વિશ્વવ્યવસ્થા આખી, હું તેને કુદરતનો કાનૂન અને કુદરતની વ્યવસ્થા કહું છું, તે બધાં પ્રાણી માટે સારી છે, ખગોળ અને ભુગોળની રચના પરથી અને આપણાં શરીરની રચના પરથી એ પ્રત્યક્ષ થાય છે. "

કાન્તે કહ્યું–" એમજ ; ત્યારે તમે ઈશ્વરને કેમ માનતા નથી? "

" આપણી આસપાસ જે દુઃખમયતા ફેલાઇ રહી છે તેને લીધે હું ઈશ્વરને માનતો નથી- એ દુઃખ અલબત કુદરત દૂર કરી શકે નહીં પણ ચૈતન્યવાળો શકિતમાન કોઈ ઈશ્વર દૂર કરી શકે. "

કાન્તે પૂછ્યું—" દાખલા તરીકે કઇ દુઃખમયતા એ ? "

" કંગાલિયતમાંથી, માંદગીમાંથી, દર્દમાંથી, બધા પ્રકારની ક્રૂરતામાંથી નીગળી રહેલી દુઃખમયતા. "

કાન્તે પૂછ્યું–" કંગાલિયતનું કારણ શું છે તેનો તમે કદિ વિચાર કર્યો છે ? "

" કેમ ? દુનિયાના મ્હોટા માણસો દુનિયાની બધી મિલકત પચાવી પડે છે અને બીજા બધાંને રઝળતાં રહેવા દે છે. "

" ત્યારે કંગાલિયતનું કારણ મ્હોટા માણસો છે તેને તમે દુષિત ગણવાને બદલે ઇશ્વરને કેમ ગણો છો ? "

" ન્હાનાંને દળી નાખવા મ્હોટાંને ઈશ્વર રજા આપે છે ? "

" ત્યારે ઈશ્વર શું કરે તો સારૂં ? તેની રજા ન આપે ? સ્વાતંત્ર્ય ખુંચવી લે અને તેઓને યંત્રવત્ બનાવી મુકે ? અર્ધી દુનિયા જીવતું યંત્ર બની જાય કે બીજી અર્ધી શ્રીમંત થાય અને પછી તે ઝુલ્મી થાય એટલે તેને પણ યંત્રવત્ કરી મુકે એ શું તમને સારૂં લાગે છે ? મને તો એમ લાગે છે કે માણસોને બદલે પુતળાંની આલમ તમારે જોઇએ છીએ. "

પ્રસાદે કહ્યું–" ત્યારે તમે શું મને એમ સમજાવવા માગો છો કે દુનિયામાં કંગાલિયતના પાપની જરૂરિયાત છે ? "

" મ્હારા વ્હાલા બન્ધુ, એકની શ્રીમંતતાથી અન્ય કંગાલ રહે છે એમ જો તમે સમજતા હો તો તે સાચું નથી. કંગાલિયતને તેમજ લક્ષ્મીને પોત પોતાનાં કારણો છે. કંગાલિયત સુસ્તીથી, ઉડાઉપણાથી, લંપટતાથી, અને પાપથી આવે છે. હવે, તમને શું નથી લાગતું કે આ દુર્ગુણો જો આજેજ બંધ થઇ જાય તો તેજ ક્ષણે કંગાલિયત પણ ધરતી પરથી ઉડી જાય ? "

વિચારમાં ને વિચારમાં પ્રસાદે કહ્યું-"કદાચ એમ બને."

કાન્તે કહ્યું-" ત્યારે દારિદ્ર્યનાં કારણ અનુદ્યોગ અને દુરાચાર છે. હવે, અનુદ્યોગ અને દુરાચાર શું સુંદર ચીજો છે ? નહિ. મનુષ્યના ચારિત્રમાં એ ભુત જેવા બિહામણા અને વરવા દેખાય છે. આત્મામાં જ્યાં જ્યાં તંદ્રા અને દુરાચાર હોય ત્યાં ત્યાં ચટકા મારવા માટે અને ચુંટી ખણવા માટે પ્રભુ દારિદ્ર્યને મોકલે છે. ઉદ્યોગ અને સદ્‌ગુણ ત્યાં હાજર થાય એ શું તેની પરમ કૃપા નથી ? જીવને તાલિમ આપી ચાલાક બનાવવાનો કંમાલિયત પ્રભુ તરફથી ઉસ્તાદ છે. "

" એ બધું બહુ ઠીક છે " પ્રસાદે કારણ આપ્યું, " શું એટલાજ માટે પ્રભુ મરકીને અને દુષ્કાળને પણ મોકલી હજારોને રિબાવી મારે છે ? "

કાન્તે કહ્યું-" સવાલ એ છે કે શું તેણે આપણને મરકી અને દુષ્કાળ સામે ટક્કર ઝીલવાને તાકાત નથી બક્ષી અને શું એ તાકાત આપણે વધારવી નહિ જોઇએ ?

મને તો લાગે છે કે પ્રતિકૂલ શક્તિઓ સામે ધકમધલ કરવાથીજ આપણે ખરૂં મનુષ્યત્વ પ્રાપ્ત કરીએ છીએ અને જો બલ વાપરવાને એ પ્રતિકૂલ શક્તિઓ નહોત તો આપણે કદિ મનુષ્ય બનતજ નહિ. પ્રતિકૂલતાથી મનુષ્યત્વ ઘડાય છે. દુષ્કાલ સબંધી જે એક માણસ માટે હકીકત છે તેજ એક દેશ માટે પણ છે. ધારો કે તમારા પોતાના ખેતરમાં તમારી બેદરકારીથી કે કોઈ આસમાની સબબથી એક વર્ષ સારો પાક થયો નહિ. જો તેમાંનું કશું તમને નડે નહિ અને ઇશ્વરી શક્તિ કોઈ ચમત્કારથી તમારે માટે અન્ન પેદા કરી આપે તો છેવટ તમે પોતેજ મનુષ્ય ભાજી પાલો બની જાઓ ત્યાં સુધી તમારી તંદ્રા ઉત્તેજીત થઈ શું વધી પડશે નહિ ? તોફાની આકાશ સામે અને તપી રહેલા સૂર્ય સામે યુદ્ધ કરવામાં

પછી તમે તમારૂં મગજ કે તમારા હાથ પગનો ઉપયોગ કરશો ? ટુંકામાં, કોઇ સતત ચમત્કારથી તમારી બધી ભલાઓ હંમેશાં દૂરની દૂર રહેતી હોય, જેને લીધે કોઇ પણ બેદરકારીથી તમારૂં ઘર કદિ સળગે નહિ, અને દીર્ઘદ્રષ્ટિની કોઇ પણ ખામીથી તમારો કોઠાર ખાલી થાય નહિ, કે શરીર વસ્ત્રહીન બને નહિ તો તમે કઇ જાતનું પ્રાણી બનશો ? તમે મનુષ્ય નહીં રહો, અને પશુ પણ નહીં રહો. પણ કંઇ અવર્ણ્ય પ્રાણી બનશો. જેને સ્વર્ગ સહન કરી શકે નહિ અને કુદરત ધિક્કારે. **મહાન્ અને ભયંકર મુશ્કેલીઓ પર જેટલી આપણે જીત મેળવીએ છીએ તેટલાજ આપણે મહાન્ અને ભલા બનીએ છીએ.** અને માણસોને અને દેશોને આ પ્રમાણે વધવાની પ્રભુ તક આપે છે, એ શું તેની ભલાઇ નથી ?

ગુસ્સાથી અને આશ્ચર્યથી પ્રસાદે કહ્યું " શું તમે મને એમ કહેવા માગો છો કે જ્ઞાની અને ભલો અને શકિતમાન્ ઈશ્વર દુનિયાપર ત્રાસ વર્ષાવી રહે છે તેવા રોગને અને દુષ્કાલને અને પાપને અટકાવી નજ શકે ? "

જો ઇશ્વર માત્ર ભલો અને શકિતમાન્ હોય તે પાપનાં, ભુલનાં અને સુસ્તીનાં પરિણામોની તમને અસર થતી અટકાવી શકે, પણ જો ઇશ્વર ડાહ્યો પણ હોય તો તેમ ન કરી શકે. ડાહ્યા ઇશ્વર તો બુરાઇનાં પરિણામોની તમને લાગણી થવા દે. કે તમે તેનાં કારણોને દૂર કરો અને બલ અને સદ્‌ગુણ પ્રાપ્ત કરો "

" ઇશ્વર શા માટે આપણને પ્રથમથીજ બલવાન્ અને સદ્‌ગુણી ન બનાવી શકે ? તમે કહો છો તેમ આપણને તક આપવા માટે ઈશ્વર કેમ પોતાની આલમને સદ્‌ગુણોમાં કંગાલ રાખી રીબાવે ?"

કાન્તે કહ્યું " મ્હારા ભલા બન્ધુ, તમારી શુદ્ધ ન્યાયબુદ્ધિનો ઉપયોગ તમે બધે કરો છો તેવો અહીં કરતા નથી. જરા કલ્પના તો

એવી રાક્ષસી ભાવનાઓ અને એવાં ઘાતકી કૃત્યોથી મનુષ્યહૃદયને તે કેમ પાછાં ન વાળી લે ? તેનો કાંઇ ખુલાસો ? "

કાન્તે કહ્યું–" તમે જોઇ શકતા નથી કે તમારા સવાલનો જવાબ અપાઇ ગયો છે ? ધારો કે માણસોને ઘાતકીપણાથી પરાણે દૂર રાખવામાં આવે તેથી તેઓની સ્થિતિ કાંઇ સુધરે છે ? કરડકણો કુતરો સાંકળે બાંધી રાખવાથી ગરીબ બને છે ? "

" મનુષ્યહૃદયને પ્રભુ ભલાઈ તરફ શા માટે ન દોરી શકે અને દુનિયાને આવાં નુકશાનથી ન બચાવી શકે ?

" તમારા પ્રશ્નનું સ્વરૂપ તમે માત્ર ઉલટાવી નાખ્યું છે. ઉત્તર એટલુંજ કે ભલાઈ જબરજસ્તીનો સોદો નથી પણ મુખ્ત્યારીનો છે. જો ઇશ્વર ભલુ બનવાની તમને ફરજ પાડે તો તે ભલાઇ ફરજ પાડનાર ઇશ્વરની છે અને તમારી પરાધીનની નહિ. તમારી ઇચ્છા પ્રમાણે હોય તો ઘાતકી લડાઇ બંધ થાય પણ તેથી મનુષ્યત્વ ભુસાઇ જાય "

" ગમે તેમ હોય-પણ કોઇ ભલા કે ડાહ્યા ઇશ્વરની સત્તા તળે આ બધાં પાપ હોય એવું કોઇ દિવસ માની શકું નહિ. "

કાન્તે કહ્યું–" પણ તમે કાંઇજ વધારે સારી કે વિચાર કરવા જેવી બિના રજુ કરવા નથી. જો બની શકે તો કરો "

" માનવિનાં દર્દ અને દુઃખ જોઇને જીગરમાંથી ખૂન વહે તેવું છે. " પ્રસાદ અકળાઇને બોલી ઉઠયો.

" આપણાં જીગરમાંથી ખુન ઝરે છે એ દર્દનો અને દુઃખનો એક સારો ઉપયોગ છે. મનુષ્યહૃદયના બે મહાન દેવદૂત કરૂણા અને દયા તેનાથી શાસિત થવાનો આપણને બહુ અપેક્ષા છે. દર્દની અને દુઃખની અસર આપણે જોઇ શકીએ નહિ અને તેથી આપણને લાગણી થાય નહિ તો કરૂણા અને દયા આપણા હૃદયમાં શી રીતે જન્મ પામે ? પ્યારા બંધુ, દર્દ વિના અને દુઃખ વિના તો આપણે

પથ્થર જેવા સખ્ત અને શિથિલ રહીએ અને એક પણ કોમળ ભાવના કે દયાની લાગણી કદિ અનુભવીએ નહિ. પથ્થરના હૃદય કરતાં શું રક્તમાંસથી કોમળ બનેલું હૃદય સારૂં નથી!"

શાન્તાએ કહ્યું–" જુવોને આપણા પિતાના આ મહાન દર્દથી આપણે વધારે સારાં બનતાં નથી ? "

સખ્ત થઈને પ્રસાદે ઉત્તર આપ્યું–" નહિ, હું તેથી ઉલટો વધારે ખરાબ બન્યો હોઉં તો કોને ખબર ?"

તેની પત્નીએ રડતાં રડતા કહ્યું–" એમ કહો નહિ, કોઈ પણ માતા જો મ્હારા દુઃખ જેવા દુઃખમા આવી પડી હોય તો તેને શાંતિ આપવા હું શું ન કરૂં ? "

પ્રસાદ ચુપ રહ્યો તેનો ચ્હેરો નરમ થઈ ગયો અને તેણે ઉત્તર આપ્યું નહિ.

હાથમાં હાથ લેઈને કાન્તે કહ્યું– " ભાઈ, તમે સંસારને બહુ ટુંકી દૃષ્ટિથી માપો છો. વિશેષ વિસ્તાર વાળી દૃષ્ટિથી તમારે જોવું જોઈએ. તમે કહો છો તેવી દુનિયા બને તો બહુ મ્હોટી હાનિ છે. ગરીબી ન હોત તો દાનવીરતા ન હોત, કસોટી ન હોત. આ બધી બાબતોનો વિચાર કરો અને પછી મને ખાતરી છે કે દુનિયાને તમે બુરી માનો છો તેવી નહિજ માની શકો. "

નિશ્વાસ નાખીને પ્રસાદે કહ્યું—" ઠીક છે હું તેનો વિચાર કરીશ. "

સાંજ પડવા આવી હતી અને વાત વધારે ચાલે તેમ ન હતું.

(આશા અને સુહિકા)

નવે ભાગમાં, એક માણસથી લોકોપયોગી કામો કરવાને જેટલું થઈ શકે તેટલું તેણે કર્યું. ગરીબ અને પૈસાદાર માણસની જીંદગીમાં મુખ્ય તફાવત એ પડે છે કે ગરીબ માણસને જે કામ મળી શકે તે કરવું પડે છે અને પૈસાદારને કયું કરવું એ બાબત કાંઇ પસંદગી વાપરવાની તક મળે છે. પસંદગી વાપરવાની સ્થિતિએ પોતાની મેળે પહોચી, પસંદગી વાપરવાનો વખત આવતા સુધી જીવનારા થોડાજ નીકળે છે. તેથી એવું બને છે કે બાપે મહેનતથી મેળવેલો અવકાશ ભોગવવાના વખતનો લાભ છોકરો ભોગવે છે. ઇતિહાસમાં આના ઘણા દાખલા મળી આવે છે. સર રોબર્ટ પીલે બાર હજાર પૌંડની ઉપજ થાય એટલી મીલકત સંપાદન કરી અને બ્રિટીશ રાજ્ય સ્વતંત્ર ચલાવવાનું સુખ છોકરાએ ભોગવ્યું. બુઢ્ઢા મેકોલેએ આફ્રિકામાંથી સોનું મેળવ્યું અને તેના છોકરે ટોમસ બેબિંગ્ટને વિદ્વતા મેળવવાનો લાભ ભોગવ્યો. ન્યાયાધિશ પ્રેસ્કોટે પોતાની આવકમાંથી જે પૈસા બચાવ્યા તે ઉપર નિર્વાહ કરી તેનો છોકરો ' ફર્ડિનાન્ડ અને ઇસાબેલા ' નો ઇતિહાસ લખી શક્યો. કેટલાક મહાન્ પુરૂષોને ધર્મખાતામાં અથવા વિદ્યાખાતામાં જગ્યો મળવાથી તેઓ જનસમુદાને ઉપયોગી કામો કરી શકયા છે. ન્યુટન, કેપ્લર, ગેલિલિઓ, લીઅનિર્સ, બેન્થામ, રીકાર્ડો, મિલ, સ્કોટ, શેલી, કારલાઇલ, વિલ્બરફોર્સ, વગેરે મહાન્ પુરૂષોમાંથી કોઈને બાપ તરફથી મિલકત મળેલી હતી કોઈને કંઈ જગો મળવાથી તેની આવક હતી, અથવા કોઈને કાંઈ બીજી તરેહની આવક હતી. ફ્રેંકલિન જેવા વિરલા પુરૂષો થોડાજ થયા છે કે જેઓ જાત મહેનતથી પોતે પૈસા પેદા કરી પોતાની મેળે લોકોપયોગી થવાની સ્થિતિએ પહોંચ્યા છે. પોતાની કમાઇથી ૪૨ વરસની ઉમરે તે સ્વતંત્ર થયો હતો અને તેથી કરીને ફિલાડેલ્ફીઆ, પેન્સિલ્વેનિયા સંસ્થાનો, ઇંગ્લાંડ, ફ્રાન્સ, એકત્ર થયેલાં સંસ્થાનો અને આખા મનુષ્યવર્ગની તે સેવા કરી શકયો હતો. ૪૨ વરસની ઉમરે અવ-

ફ્રાશ ભોગવવાની સ્થિતિએ તે પહોંચી શક્યો એ તેની અસાધારણ કુશળતાનું લક્ષણ છે. એ અવકાશ સુખ અને મઝા ભોગવવામાં ન ગાળતાં, મનુષ્યવર્ગની સેવા કરવામાં ગાળ્યો, એ એની ભલમનસાઇ અને સર્વજનહિતેચ્છાનું લક્ષણ છે. એક ઠેકાણે ફ્રાંકલિન લખી ગયો છે કે "જુદા જુદા ધંધા, અભ્યાસ અને મઝાઓમાં ચિત્ત ન પરોવતાં, માણસવર્ગના સુખનો વધારો કરવાનો જે ધંધો લેઇ બેસે, તે એટલું બધું કરી શકે કે તેની કલ્પના પણ થઇ શકે નહિ," ફ્રાંકલિન પોતે કેટલું કરી શક્યો હતો એ આ વાક્યનો સારો ખુલાસો કરે છે.

આત્મચરિત્રની શરૂઆતના ભાગમાં ફ્રાંકલિન એક અજબ જેવી વાત લખે છે. તે કહે છે કે પહેલી આવૃત્તિની ભુલો બીજી આવૃત્તિમાં સુધારવાનો અધિકારનો હક મને ન મળે તો પણ મેં ગુજારેલી જીંદગી ફરી ગુજારવાને હું વાંધો લઉં નહિ. આ વખતે તેની ઉમર ૬૫ વરસની થઇ હતી. ૬૫ વરસની ઉમરે આ પ્રમાણે કહી શકે તે માણસે કેટલું બધું સુખી આયુષ્ય ભોગવેલું હોવું જોઇએ ? ૬૫ વરસની ઉમરે આ પ્રમાણે કહી શકે એવા કેટલા થોડા માણસ થઇ ગયા હશે ! આ દુનીઆમાં માણસ ભોગવી શકે તેટલું બધું સુખ ફ્રાંકલિને ભોગવ્યું હતું. તે જાતે સુખી થયો એટલુંજ નહીં પણ પોતાના જાતિભાઇઓને સુખી કરવા તેણે મહેનત કરી. તેના જેટલું સુખ કોઇએ ભોગવ્યું નથી તેમ મનુષ્યવર્ગનું સુખ વધારવાને તેણે જેટલું કર્યું તેટલું બીજા કોઇએ કર્યું નથી. દુનિયામાં પોતે સુખી થવું અને બીજાઓને સુખી કરવા એજ ખરું કર્તવ્ય છે. જે માણસ એ પ્રમાણે કરી શકે તેનામાં અસાધારણ સદ્‌ગુણ અને ડહાપણ હોવાં જોઇએ. ડહાપણ અને સદ્‌ગુણ વગર કોઇ પોતે સુખી થતું નથી, અને બીજાઓને સુખી કરી શકતું નથી.

ફ્રાંકલિને માત્ર આત્મોન્નતિ ઉપર લક્ષ રાખ્યું હોત અને પેન કુટુંબના અથવા રાજાના પક્ષમાં તે ભળી ગયો હોત તો તે માટે ઘણું

ઉનાળાના દહાડા હતા તેથી થોડીવારે મને તરસ લાગી અને ઠંડું પાણી પીવાની ઇચ્છા થઇ. ઉઠીને જોયું તો કુજામાં પાણી ભરવું રહી ગયું હતું. મગનની આ બાપડી વૈતરૂં કરી થાકી પાકી ઉંઘેલી છે તેને કોણ ઉઠાડે એમ ધારી એક હાથમાં ખાલી કુંજો તથા બીજા હાથમાં દીવો લઇ હું નીચે પાણી લેવા ચાલ્યો. અમારો નળ તથા પાણીઆરૂં રસોડાના ખંડમાં છે. ચોકમાં ટાંકું છે પણ નળ આવ્યા પછી તેનું પાણી અવાવરૂં રહે છે. નહીં તો ઉનાળાના દિવસમાં ટાંકામાંથી કહાડેલા તાજા પાણીની મીઠાશ જુદીજ છે. રસોડામાં જવા માટે આગલા ખંડનાં બારણાં ઉઘાડયાં. પછી રસોડાનાં બારણા આગળ આવી જોઉં છું તો તાળું ઠપકારેલું. મને પછી સાંભર્યું કે નોકર રસોડાની કુંચી પોતાના તકીયા તળે મુકી સુએછે. હું પાછો વળીને જમવા બેસવાના ખંડમાં ગયો કે વખતે ત્યાં પાણી હોય. ત્યાં જઇ જોયું તો પણ નસીબ બે ડગલાં આગળનું આગળ, પાણીનું ટીપું મળે નહીં. ત્યારે વિચાર આવ્યો કે નોકરને ઉઠાડું. નોકરની પથારી આગળ જઇ જોઉં છું તો ખાલી. તે કુંચી સાથે લઇ ફરવા નીકળી પડેલો હતો. પછી ટાંકામાંથી પાણી કહાડવાનો વિચાર કીધો પણ તે ચોખ્ખું નહીં હોય ધારી માંડી વાળ્યો. આખરે એક વિચાર સૂઝયો અને તે સાથે મનમાં ખુશી થઇ. અત્યાર સુધી એ કેમ ધ્યાનમાં નહીં આવ્યું હોય તેની બહુ નવાઇ લાગી. રસોડાની ઉપરની ઓરડીમાંથી એક દાદર રસોડાના ખંડમાં પડતો હતો. તે ઉપર જઇ ઉઘાડયો. ઉતરવાની જગા આગળ પગ મુકું છું કે નખોદ ! નીસરણી ત્યાં છુટી હતી તે કોઇએ ખસેડી લીધેલી. પગથીઆં ઉતરવાની તસદી વિના હું એકે સપાટે નીચે પડયો. હાથમાંનો દીવો ઓલવાઇ ગયો. અને કુંજો ફુટી ગયો. સારા ભાગ્યે મને ઝાઝું વાગ્યું નહીં; નીચે તો અંધારૂં ઘોર. ઓરડામાંથી ધુમાડી પૂરી જતી રહ્યા પહેલાં કમાડ બંધ કરેલાં તેથી ધુમાડી અંદર હતી. કાંઇ સૂઝે નહીં, બારણે નીકળવાનો રસ્તો હતો નહીં, દાદર મળે નહીં. બારણે બહારથી તાળું મારેલું,

તે બારણાને તોડી પાડવાનો વિચાર કર્યો, પણ તે ચાર પાંચ આંગળ જાડાં પાટીયાંનું મજબુત હતું તેથી ચસ્યું નહીં. બીજી તરફ જઇ બારીને ધક્કો મારી ઉઘાડી, તો બહાર લોખંડના સળીયા જડેલા હતા. એ સળીઆ મેં પોતેજ જડાવ્યા હતા. તેથી મને મારા પોતાના ઉપર બહુ ચ્હીડ. ચ્હડી બહારથી કોઇ અંદર પેસે નહીં તે માટે એ જડાવ્યા હતા. અંદરથી બહાર ન નીકળી શકાય તે સારૂ નહોતા જડાવ્યા.

બારીમાંથી બહાર નજર કરતાં એક પણ તારો નજરે પડયો નહીં, આકાશ અંધારને લીધે કાળું જણાતું હતું. કેદખાનાના કેદીઓની દશા મારી સ્મૃતિમાં તરી આવી. મેં ખુબ જોરથી ઘાંટો બેસી ગયો તેટલા જોરથી બુમો પાડી. કડછીથી તપેલું ઠોકી કાણું કર્યું. આથી કરી શેરીમાંના કુતરાં ભસવા લાગ્યા, એટલામાં મેં ઉપરથી છોકરો તથા તેની મા બુમ પાડતાં હોય તેવો અવાજ સાંભળ્યો. મેં તેમને બુમ પાડી પણ મુજ મારો અવાજ ધીમો છે, તેમાં વળી કુતરાંના ભસવા તથા ઘુરકવાને લીધે તદન ઢંકાઇ ગયો. વળી અમારી વચ્ચે બે બંધ બારણા તથા છત હતા. તેઓ સાંભળે ના પણ મારો અવાજ શી રીતે ઓળખે ! તેમણે એક બે પાટા કહાડયા અને પછી બીધાં. તેમની બુમોથી પાડોશીઓ જાગી ઉઠયા હતા તે બહાર આવ્યા. અમારી સામે કોઇ પારસી રહેતો હતો. તે પોતાના શીકારી કુતરા તથા પીસ્તોલ લઇ રસ્તામાં આવ્યો. તેણે બારી આગળ મને જોયો કે તરત પીસ્તોલ ફોડી, પણ સારા ભાગ્યે નેમ ચુકી ગયો. હું પાટ તળે ભરાઇ ગયો. મેં તેને સમજાવવા માંડયો પણ તે ના સાંભળેજ નહીં. ગભરાટમાં હું તે શેઠનું નામ ભુલી ગયો, અને તેથી ગુંચવાડો જામ્યો હતો. આસપાસનાં બધાને જગાડી, આગલા બારણું કોદાળીથી તોડી પાડી તે પોતાનાં જંગી કુતરા સહિત રસોડામાં દાખલ થયો અને મારો ઝભ્ભો પકડી જોયું ત્યારે તેમણે મને ઓળખ્યો, તેણે મને ખુલાસો કરવાનું કહ્યું. પણ હું તેને શો ખુલાસો આપું ? મેં તેને કહ્યું કે મારૂં મન સ્વસ્થ થશે ત્યારે બધી વાત બરાબર કહીશ. પણ

તેણે ફરી ખુલાસો માગ્યોજ નહીં. કેમકે મારા ઘરમાં જોર જુલમથી દાખલ થઇ મારા પર પીસ્તોલ ફોડનાર તથા ચોરની દશા જેવી મારી દશા કરનાર તેવી હિંમત શી રીતે કરે ? તેમ છતાં તેને બધી વાતની ખબર પડી ગઇ છે. આપણી કહેવત પ્રમાણે-વા વાત લઇ ગયો હશે.

(જ્ઞાનસુધા—૧૮૮૯ અંક ૧-૨-૩).

ઇંગ્લેન્ડના યુવરાજનું જીવન–સૂત્ર.

દરેક મહા પુરૂષના જીવનસૂત્રમાંથી જીજ્ઞાસુને ઘણું શીખવાનું મળે છે. તેમના જીવનનો આદર્શ અને તેમના પ્રત્યેક કાર્યને ખરી રીતે સમજાવનાર કુંચી આ જીવન-સુત્રો જ છે. રાજા રામમોહનરાય કે સ્વામી વિવેકાનંદ સરખા જગતગુરૂઓના, અથવા મહૂંમ શેઠ ટાટા સરખા દાનેશ્વરીઓનાં, નેપોલીયન કે હાનીબાલ સરખા સંગ્રામ વીરોનાં અથવા ગ્લેડસ્ટન કે મોર્લે સરખા રાજનીતિજ્ઞ પુરૂષોનાં જીવન ચરિત્રો જોતાં તરત જણાશે કે તેમણે પોતાના જીવનમાર્ગ જુવાનીમાંથી આંકી મુકયા હતા. અને તેના ઉપર પ્રકાશ નાખવાને અથવા તેનું નિરંતર સ્મરણ રાખવાને સુચક શબ્દોનાં ન્હાનાં વાકયો પોતાના જીવન—સુત્ર તરીકે પસંદ કરી મુકયાં હશે.

ઇંગ્લેન્ડના પાટવી કુંવરનું જીવન-સૂત્ર મનન કરવા યોગ્ય છે, એ સુત્ર હાલના યુવરાજનુંજ નથી પણ લગભગ છસો વર્ષ થયાં તેમની પહેલાના દરેક યુવરાજે ધારણ કર્યું હતું અને ભવિષ્યના પાટવી કુમારો પણ એને પોતાનું ગણશે.

ઇ. સ. ૧૩૪૭ માં ઇંગ્લેન્ડ અને ફ્રાન્સના સો વર્ષના વિગ્રહને પ્રસંગે, બાદશાહ એડવર્ડ ત્રીજાના પાટવી કુમારે સોળ વરસનો વયે કેસેના સંગ્રામમાં બોહીમીયાના રાજાને પરાજ્ય કરી તેની ધ્વજ સ્વહસ્તક કરી હતી. એ ધ્વજ ઉપર જર્મન ભાષામાં " Ich Dien "

" હું સેવક છું " એવું ન્હાનું વાક્ય લખેલું હતું એ વાક્યને ઈંગ્લેન્ડના વિજયી રાજપુત્રે પોતાના જીવન-સૂત્ર તરીકે માની લીધું, અને તે દિવસથી એ પદવી ભોગવતા દરેક રાજકુમારે એને પોતાનું ગણ્યું છે.

હું સેવક છું, સેવ્ય નથી, મારે કર્તવ્યો કરવાનાં છે, અધિકાર ભોગવવાના નથી, એ ભાવના કેવી ઉચ્ચતમ છે? બ્રિટિશ રાજ્યાસન પર બેસનાર રાજવીને આવી ઉત્તમ કોટિની વિનીતતા કેટલી શોભા આપે છે?

" હું સેવક છું. " કોનો. એ સહજ પ્રશ્ન થાય છે. એ સૂત્ર ધારણ કરનાર અનેક નૃપતિઓનો નૃપતિ થનાર રાજકુમાર કોનો સેવક હશે? પ્રજાનો પ્રજાને પાળનાર વિદ્યમાન રાજેન્દ્રનો અને સર્વને પાળનાર ત્રિલોકાધિશ પરમાત્માનો હું સેવક છું એવો વ્યંગ્ય અર્થ આ ન્હાના વાક્યમાંથી નીકળે છે તે જોઇ દરેક જણ કબુલ કરશે કે તે કેવું અર્થગંભીર છે?

. ॥ कर्मण्येवाधिकारस्ते मा फलेषु कदाचन ॥

હું સેવા કરવા જનમ્યો છું, અધિકાર ભોગવવા નહિ, એવી ભાવના વ્યવહાર અને પરમાર્થ ઉભયની સરણિ છે. અહંકાર અને મમત્વને લીધે અનેક પ્રકારના કલહ, વેર વિનાશ ઉત્પન્ન થતાં આપણા ટુંક અનુભવમાં ઘણી વેળા જોઇએ છીએ, આખા જગતમાં નિત્ય એવા કેટલાક થતા હશે?

સેંકડો ગરીબો અન્ન માગે છે, સેંકડો દરદીઓ કમકમાટ ઉપજાવે એવા વ્યાધિથી પીડાય છે તેમને સહાય કરવી એ પ્રભુ સેવાનું એક સ્વરૂપ છે. પોતાના અધિકાર પરથી હેઠા ઉતરી રંકના રખવાળ ક્યારે થવાશે! જ્યારે બન્ધુભાવથી ભઠ્ઠીમાં મિથ્યાભિમાન ઓગળી જશે, જ્યારે મનુષ્ય માત્ર સ્નેહની સુવર્ણ સાંકળીથી જોડાશે, જ્યારે પ્રાર્થિત સુખની વાંછનાનો લય થશે ત્યારે પૃથ્વીપર કલ્પવૃક્ષો

એની કોણ ના પાડે છે ? એક સોક્રેટીસ સાથે રહેનાર તેમના શિષ્યો બધા જાણે નાના સોક્રેટીસ હોય તેવા થઇ પડે છે, અર્થાત્ પેગંબર મહમદવડે બધા મહુમદીયા, એક વિષ્ણુવડે બધા વૈષ્ણવો, એક શંકરવડે બધા શાંકરો, એક જિન ભગવાન વડે બધા જૈનો, એક ક્રાઇસ્ટ વડે બધા ક્રિશ્ચિયનો. આ બધા શાથી થયા ? તે મહાપુરૂષના વચનોથી નહિં, તેમના પુસ્તકોથી નહિં, પરંતુ તેઓના વર્તનમાં વ્યાપક તેમના શુદ્ધ ચારિત્રથી. તેમના વચનો નહિ પરંતુ એમના વચન રૂપ મંદિરમાં તેઓ પોતે સાક્ષાત્ ધર્મરૂપે હોયછે, અને એ ધર્મનાં દર્શન કરનાર માણસ પોતે ધર્મ પામે છે. જેમ એક મોટા જળાશયનું જળ નાના સરોવરમાં પ્રવેશે છે, તેમ આવા મહાત્માના શુદ્ધ ચારિત્રરૂપી જળ અથવા તેમના સ્વરૂપમાં રહેલો ધર્મ પોતે બીજામાં પ્રવેશી તેને ધર્મી બનાવે છે.

લોકો આજે વિદ્વાનોને વખાણે છે, કારણ કે તેમના મગજમાં ઘણા પુસ્તકો રૂપી કોથળા સમાય છે. પરંતુ વિદ્વાનનો અહીં નિષેધ કરવાનો આશય નથી. આશય તો તેમની કિંમત તેમના આચાર વિના હવે આ વિચારયુગમાં નથી એ સમજાવવાનો છે. પાણીની ભરતી જણાવવાનું સાધન જે પંચાંગ તે પાણી નથી. માત્ર અતી આનાજ તેની કિંમત છે, રત્નાકર જેવી નથી.

તેજ પ્રમાણે ધર્મપુસ્તકોમાં ખોવી જનાર ફોનોગ્રાફોની કિંમત પણ વધારે નથી. જે માણસને જોતાં આપણે તે માણસને પણ ભુલી માત્રસાક્ષાત્ ધર્મને દેખીએ ત્યારે તેની અમુલ્ય કિંમત થાય છે. તેમનું બોલવુંજ સ્તોત્ર રૂપ હોય છે. તેમનાં વચન સૂત્ર હોય છે. તેમનો આચાર પુજન હોય છે. તેમના વિચાર ધ્યાન હોય છે માટે ધર્મગુરૂઓ, તમારા આચારને વિશુદ્ધ, વિશુદ્ધતર અને વિશુદ્ધતમ કરો અને શ્રોતાઓની પાસે પછી પુસ્તકોમાંના લેખો વંચાવો, બોલાવો એટલે હજારો અંશે વિજયો સત્વર થશે. હજારો મહાત્મા થઇ શાસનનો ઉદ્ધાર કરશે.

" શ્રી બન્ધ. "

कोई माणस आपणने गाळ देय, ते गाळ जो आपणे न लइए तो ए गाळ ते आपनारनी पासेज रहे छे.

એક મહાત્મા હતા તે બહુજ શાંત મૂર્તિ અને બ્રહ્મજ્ઞાની હતા. તેનો એવો ઠરાવ હતો કે, બીજાં માણસો તેનું ગમે એટલું નુકશાન કરે તો પણ તે કદી પણ ગુસ્સે થતા નહીં કે પોતાનો સ્વભાવ બગાડતા નહીં, પણ ઉલટા તે ખરાબ માણસનું પણ ભલું થાય તેમ કરતા હતા. આસપાસના ગામોનાં ઘણાં માણસો મહાત્માનો એ સ્વભાવ જાણતાં હતાં, તેથી સૌ તેની યથાશક્તિ સેવા કરતા હતાં.

એક વખત એક ખરાબ માણસે એ વાત સાંભળી ત્યારે તેણે કહ્યું કે, એનો ભાર શું છે કે ગુસ્સે ન થાય, હમણાં જઇને ચીડવી આવું. શું દુનિયામાં આવા માણસો પણ નથી પડ્યાં ? એવા ઘણાએ મૂર્ખો છે કે, જેઓ એમ સાંભળે કે, આ સ્ત્રી પતિવ્રતા છે તો તેનું પતિવ્રત ભંગ કરવાની તજવીજ કરે, એમ સાંભળે કે, આ માણસ બીડી પીતો નથી તો તેને બીડી પાવાની હઠ કરે; એમ જાણે કે આ માણસને ભાંગ ચઢતી નથી તો તેને ભાંગ ચઢાવવાની તજવીજ કરે, એમ જાણે કે, આ માણસ બહુ હુંશીઆર છે તેથી ક્યાંઇ ઠગાતો નથી તો તેને ઠગવાનો પ્રપંચ કરે, અને આ માણસ કાંદા ખાતો નથી તો કે હું તેને ખવરાવું. એમ કરવાવાળા ગધેડાઓ શું દુનિયામાં થોડા છે ? એવાઓનો કાંઇ ખોટ નથી. તે માંહેલોજ પેલો માણસ હતો; તેથી તે એ મહાત્મા પાસે ગયો; અને કહ્યું કે, મહારાજ, ચલમ પીવરાવો. મહારાજે કહ્યું કે, બચ્ચા, હું ચલમ પીતો નથી ને મ્હારી પાસે ચલમ, તંબાકુ કે દેવતા કાંઇ નથી. ત્યારે તે માણસે કહ્યું કે, મોટા સિદ્ધ થઇને બેઠા છે ને ચલમ પણ નથી રાખતા ? તારા

કરતાં તો બીજા લંગોટીયા સારા. બધાં ગામો લૂટીને પૈસા ભેળા કરે છે તે કામ શું આવશે ? અતિથિની સેવા નથી કરતો ત્યારે તું સાધુ શેનો ? તેં તો તારૂં કુળ લજવ્યું. શરમ છે તારા ગુરૂ ઉપર, ને ધુળ પડી તારા ભજનમાં. મુસાફરને એક ચલમની ફુંક પણ ન મળે ? ત્યારે તું આ જાડોપાડો થયો તે કામનું શું ? આવી રીતે પ્રસંગ છોડીને તે લુચ્ચાએ વિના કારણ એ મહાત્માને હજારો ભૂંડી ગાળો દીધી. પણ એ મહાત્મા કાંઈ બોલ્યા નહીં. ધીરજથી હસતે મ્હોડે બધું સાંખી ગયા. અંતે જ્યારે ગાળો દઇ દઇને તે માણસ થાકી ગયો ને પોતાની મેળે બોલતો બંધ થયો ત્યારે થોડીવાર રહીને તે વધારે શાંત થયા પછી મહારાજે તેને કહ્યું કે, બચ્ચા લે આ સાકર નાંખીને જરા ઠંડું પાણી પી, બહુ બોલવાના પરિશ્રમથી તારા મગજમાં ગરમી ચ્હડી છે તેથી તને એ શરબતથી ફાયદો થશે; એમ કહીને મહારાજે તેને સાકરનું શરબત બનાવી આપ્યું. પેલો માણસ પહાડ ઉપર ચ્હડીને બપોરને વખતે મહારાજના આશ્રમમાં ગયો હતો તેથી તરસ તો લાગેલીજ હતી, અને તેમાં વળી બે કલાક સુધી મહારાજને હજારો ગાળો દેવાની મેહનત કરવાથી તે ઉશ્કેરાઇ ગયો હતો અને થાકીને લોથપોથ થઈ ગયો હતો. તેને એ ઠંડા શરબતથી બહુ શાંતિ મળી. એ પછી એટલો વખત મહાત્માની પાસે રહેવાથી તે સંતની ભલી વિજળી (ઓરા) ની તેને રૂડી અસર થઇ; એ વખતે તેને ભાન આવ્યું કે, હું જ્યારે વિનાકારણ આવી રીતે બબડતો હતો તે વખતે તે મહાત્માએ ગુસ્સામાં આવી જઇને મને માત્ર એકજ લ્હેજ ધક્કો દઇ દીધો હોત તો મારા શું હાલ થાત ? આ નીચેની પહાડની ખાઇમાં ક્યાંઇનાં ક્યાંઇ મ્હારાં હાડકાં વેરાઈ જાત અને તેનો પત્તો પણ લાગત નહીં આ મહાત્મા કે જેનામાં અખંડ બ્રહ્મચર્યનું જોર છે. જેનામાં તપનું બળ છે, જેનામાં શાંતિનું બળ છે, અને જેનામાં બ્રહ્મનિષ્ઠપણાનું બળ છે તેની આગળ મ્હારૂ

શું ચાલત ? મ્હારા જેવાને તો તે મચ્છરની પેઠે ચોળી નાખે, પણ અત્યારે હું તેની દયાથીજ બચેલો છું. અરે હાય હાય ! મને આ શું સુઝયું ? કેવા રૂડા મહાત્માનો મેં અપરાધ કર્યો ? હવે એનું પ્રાયશ્ચિત શું ? એમ ભાન આવતાં તે મહારાજના ચરણમાં પડી ગયો, અને તેના પગનાં અંગુઠા પોતાની આંખમાં ઓસી ગદગદિત થઇને માફ માગવા લાગ્યો, ને કહેવા લાગ્યો કે મહારાજ ? મને તમારો શિષ્ય બનાવો ત્યારે મહારાજે કહ્યું કે બેટા, તું પણ મ્હારા જેવો પ્રભુનો જીવ છે અને મ્હારો બંધુ છે. સુખ દુઃખમાં ધીરજ રાખ. એટલે તુ પણ ધીરે ધીરે પ્રભુ ના રસ્તામાં આવી જઇશ. તે માણસે કહ્યુ, મહારાજ. એવી ધીરજ અમો પામર જીવથી કેમ રહે ? મહારાજે કહ્યું, બેટા, વિચારથી ને પ્રભુનો મહિમા જાણવાથી એવી ધીરજ રહી શકે છે. તું વિચાર કર કે, તને કોઇ માણુસ કાંઇ વસ્તુ આપવા આવે, અને તેં તું ન લે, તો એ વસ્તુ કોની પાસે રહે ? તે માણસે કહ્યું કે, જો હું ન લઉં તો એ વસ્તુ જેની પાસે હોય તેની પાસેજ રહે. ત્યારે મહારાજે કહ્યું કે, બેટા, તેં મને ગાળો આપી, પણ મેં તે ન લીધી, ત્યારે કોની પાસે રહી ? ત્યારે તે માણસે શરમાઇ જઇને કહ્યું કે, મહારાજ, એ મ્હારી ગાળો તો પાછી મ્હારી પાસેજ રહી.

મહારાજે કહ્યું, બેટા, હવે બીજો વિચાર કર. તને કોઇ માણુસ પોતાનો ડગલો આપવા આવે તો તું લેશે ? તે માણસે કહ્યું કે નહીં. મહારાજે પુછ્યું કે શા માટે નહીં લેય ? ત્યારે તે માણસે કહ્યું કે, ભીખારી હોય તે લેય. મહારા જેવા ગૃહસ્થ માણસથી એમ કેમ લેવાય ? એવી નજીવી ચીજ સારૂ કરીને શા માટે કોઇના ઉપકારમાં આવીએ ? મહારાજે કહ્યું કે, બેટા, જેમ તારા ગૃહસ્થપણા માટે તું કોઇની ચીજ ન લે, તેમ અમે અમારા સાધુપણા માટે પણ એવાજ મરત છીએ. સાધુપણા

જાતની ઇજા ન થાય તે માટે આ મહાન્ નગરની ચતુર પોલીસે ઘણાજ ચાંપતા ઉપાયો યોજ્યા હતા. અને તેને લઈ હાલના રૂશીયાના ઝારના રાજ્યાભિષેક વખતે થયેલા મહાન્ દુઃખજનક અકસ્માતનું નાનું પણ સ્વરૂપ આ અતિશય માંગલિક પ્રસંગે થવા પામ્યું ન હતું. સ્વારીના મુખ્ય રસ્તાપર પડતી ગલ્લીઓને કામ ચલાઉ મજબુત લાકડાના દરવાજાઓથી બંધ કરી લેવામાં આવી હતી. અને સવારના ચાર વાગ્યા પહેલાં મોટા મોટા પુલો અને રસ્તાઓ ઉપરનો સઘળો ગાડીનો વ્યવહાર બંધ કરવામાં આવ્યો હતો. આટલા બધા સખ્ત બંદોબસ્તને લઇને લન્ડન શહેરના ઘણા લોકોએ સ્વારી જોવા જવાનું બંધ રાખ્યું હતું અને ઘણા એક તો ખાસ બહાર ગામ ચાલ્યા ગયા હતા. આથી કરીને લંડનના તેમજ બહાર દેશાવરથી આવેલા અસંખ્ય લોકોમાં નિરાશા ફેલાઇ હતી પણ તેઓની નિરાશામાં વિજ્ઞાનના મહાન્ શોધ સીનેમેટોગ્રાફે એક મોટી અગર આશા ઉત્પન્ન કરી હતી. ચિત્રો પાડી લેવાની આ અત્યંત તાત્કાલિક પણ ચોક્કસ યાંત્રિક રચનાને લઈ આ મહાન્ ઐશ્વર્યવાળા ઐતિહાસિક બનાવનો એટલો તો આબેહુબ ચિતાર લઈ શકાયો છે કે આ જમાનામાં તો શું પણ હજી આવતા અનેક યુગો સૂધી જાહો બ્રીટીશ શહેનશાહતની સંપૂર્ણ જાહોજલાલી દર્શાવનારી આ સ્વારી જાણે આજજ જોનારની આંખ આગળથી પસાર થઇ જાય છે. એવો આભાસ ઉત્પન્ન કર્યા કરશે અને એક દૃષ્ટિ બિન્દુથી લખાયેલા રોમ કે મોગલ શહેનશાહતના લાંબા લચક વર્ણનો જે કંટાળો આવતા સૂધી વાંચ્યાજ કર્યા છતાં તેનો સંપૂર્ણ ખ્યાલ આપી શકતાં નથી તે માત્ર આ જીવન્ત ચિત્ર રચનાનું નાટકશાળામાં દર્શન કરવાથી દરેક અભણથી માંડીને તે વિદ્વાન્ આબાલ વૃદ્ધને એક સરખોજ ચિતાર આપી આનંદ અને આશ્ચર્ય પ્રકટ કર્યા વિના રહેશે નહિ.

કેટલાએ યુગોથી જેનો લક્ષ્મી અને રાજ્ય વૈભવથી અનેક પ્રજાઓ આકર્ષાઇ અતિ તેજ વાળા દીવા પાછળ જેમ પતંગીયાં પડતાં પડે છે તેમ તુટી પડતી આવી છે, એવી આ સંપન્ન ભારતભૂમિપર છેલ્લાં આઠ વર્ષથી અપ્રતિહત સામ્રાજ્ય સ્થાપી તેનો દીન પ્રતિદીન વ્યવસ્થીત રીતે સુરક્ષા કરતી બ્રીટીશ પ્રજાના એકમતે માન્ય થઇ હાલમાંજ રાજ્યાભિષેક પામેલા રાજા જ્યોર્જ પાંચમા તેમનાં સદ્ગુણી રાણી મેરી સહિત અને પધારી મહાભારતના પ્રાચીન કાળથી મનાતી આવેલી રાજધાની દીલ્હી શહેરમાં જ્યારે તે પર આવી ગયેલી અનેક શહેનશાહતોથી ચડીયાતી જાહોજલાલી અને ઠાઠમાઠથી ભારતખંડના એકત્ર સામ્રાજ્યના તખ્તનશીન થશે ને વખતની દબદબા ભરેલી સ્વારી તેમજ ચક્રવર્તિ દરબારના દેખાવો ઉતારી લેવાની ગોઠવણ ક્યારનીએ થઇ ચૂકી છે.

આપણી ચક્ષુ રચનામાં બહારના પ્રકાશના કીરણો એક આરીક પડદના કાણામા થઇને (કીકીમા થઇને) એક સાદા પારદર્શક, વચ્ચેથી ઉપસેલા " લેન્સ " વક્ર થઇ આંખના ગોળાની અંદરની બાજુની સપાટીએ ફેલાયેલી ચેતનમય પડદા (Retina) પર પડે છે અને તે ઉપર પ્રકાશના આંદોલનની શક્તિની અસર મજ્જાતંતુ વડે મગજમાં જઇ પહોંચે છે. અને તેને લઇ આપણને પ્રકાશનો ભાસ થાય છે. આ અસર જેવી પડદાના કણોપર થાય છે કે તેવીજ તુરત બંધ પડી જતી નથી પણ કેટલોક વખત સુધી તે અસર રહે છે. આ પ્રમાણે બહુજ ચળકતા પ્રકાશની અસર લગભગ ૨ સેકન્ડ સુધી ચાલે છે. જ્યારે સાધારણ પ્રકાશની અસર ⅛ સેકન્ડ સુધી રહે છે. સળગતા લાકડાઓનો બરેંડી જ્યારે જોરથી ફરતી વ્હેતાન ગોળ ફેરવે છે ત્યારે બરેંડીની લાકડીન છેડે આવેલા બે લાકડાજ દેખાતા નથી પણ જે વર્તુલ આ છેડાઓ કરે છે તે સંપૂર્ણ વર્તુલમાં લાકડાઓ દ્રષ્ટિએ પડી એક

કાકડાનું જ ચળકતું વર્તુલ આપણી આંખે દેખાય છે. આનું કારણ પ્રકાશની અસર થોડી વખત ટકી રહે છે તેજ છે. ખરતા તારાને આપણે લાંબુ ચળકતું પુચ્છુ જોઈએ છીએ તે ખરૂં જોતાં તેનું પૂછડું નથી પણ એક ચકકનો ગોળો વાતાવરણમાં જોરથી પ્રસાર થતો હોવાથી જેટલો વખત આપણી આખ પર પ્રકાશની અસર રહે છે તેટલા વખતમાં તેની ગતિ થાય છે. તેટલી લંબાઈનું ચળકતું પુંછડું તે ગોળા પાછળ આપણને દેખાય છે. નાનાં છોકરાંઓ ઘણી વખત સળગતી અગરબત્તીની સળીને હાથવતી જુદી જુદી રીતે જોરથી હલાવી આ સળગતા છેડાના ચળકાટથી જાતજાતની વાંક વાળી આકૃતિઓ બનાવી રમુજ કરે છે તે પણ આંખના આ ગુણને આભારી છે આ નિયમને આધારે પહેલ વહેલાં જીવતાં જનાવરો દેખાડવાનું એક યંત્ર તૈયાર કરવામાં આવ્યું હતું જેને (ઝુએટ્રોપ) (Zoetrope) કહે છે. આ યંત્રમાં એક દોડતા ઘોડાની કે કુદતા હરણની ગતિ જુદી જુદી સ્થિતિમાં આલેખી લેઇ એક પછી એક ગોઠવી એક પછી એક જોરથી પ્રસાર કરવામાં આવે છે, અને તેને એક તડમાંથી જોવામાં આવે તો એક દોડતો ઘોડો કે કુદતું હરણ દેખાય છે. આ ઉપરથી ધીમે ધીમે ગતિમાન પદાર્થોની છબીઓ પાડવાની શોધનો ખ્યાલ આગળ વધવા લાગ્યો. એક જણાએ છબીઓ પાડવાના કેમેરાઓ એટલા બધા પાસે પાસે ગોઠવ્યા કે એક દોડતા પ્રાણીની જુદી જુદી ગતિઓની જુદી જુદી છબીઓ દરેકમાં પડે પણ આ રીત કંઈ બહુ આગળ વધી નહિ કારણ કે આટલા બધાં કેમેરાઓ એકી વખતે કામમાં રાખી શકાય નહિ

એટલામાં મહાન્ વૈજ્ઞાનિક જાદુગર અમેરિકાના સુપ્રસિદ્ધ એડીસને એક સાથે જુદી જુદી છબીઓ એકજ કેમેરાથી પાડવાની યુક્તિ શોધી કહાડી. અને ઈ. સ. ૧૮૯૦ માં પહેલ વહેલું સીનેમેટોગ્રાફ બનાવવાનું માન તેણે મેળવ્યું. તેણે પહેલ વહેલા

એક સેકન્ડમાં લગભગ ૩૦ જુદી જુદી છબીઓ લઇ શકે એવું યંત્ર શોધી કાઢ્યું. આ યંત્રમાં ૧૦૦થી ૧૫૦૦ ફીટ લાંબી સેલ્યુલોઇડની કોર પર એક છબી પાડવાના રસાયણનો લેપ કરી સરેસની પટ્ટી ચોંટાડી તેને એક ચક્ર પર વિંટાળી લઇ કેમેરા સાથે તે જોડવામાં આવે છે. કેમેરામાં થોડો યંત્ર રચના કરવાથી તે પટ્ટી ધીમે ધીમે કાચ આગળથી કટકે કટકે પસાર થાય છે એટલે તે કાચનું ઢાંકણું જે ગોળ ફર્યા કરે છે તેમાંથી કાચમા પ્રકાશ દાખલ થઇ પેલી પટ્ટીપર ચાલતી ક્રિયાની છબી એક પછી એક પડતી જાય છે. આ પ્રમાણે આ પટ્ટીપર એક પછી એક તાત્કાલિક ચિત્રો પડી રહે છે અને તે પટ્ટી છબી લેવાના કાચના માફક જ અંધારી કોટડીમાં ધોવાય છે અને તે ઉપરથી બીજી એક પટ્ટીપર સીધી છબીઓ ઉતારી લેવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે તૈયાર થએલી પટ્ટી એક મોટા સમાજને તે ચિત્રો દેખાડવા માટે એક મોટા મેજીક લેન્ટર્ન (માયાદીપ) વાટે દેખાડવામા આવે છે. આ પટ્ટીનુ માપ એડીસને સાધારણ રીતે ૧ ૩/૮ ઇંચ પહોળું રાખ્યું હતું. તે ઉપર ૩/૪ ઇંચ ઉંચાં ચિત્રો લેવામાં આવતાં હતાં—એટલે એક ફુટમાં ૧૬ ચિત્રો લઇ શકાતાં હતાં. ફિલ્મની પટ્ટીને એક સેકન્ડમાં જો બે ફુટ ફેરવવામાં આવે તો એક સેકન્ડમાં બત્રીસ ચિત્રો લઇ શકાય અને ૧૫૦૦ ફીટ લાંબી પટ્ટી હોય તો ૧૨॥ મીનીટ સુધી ચાલતો દેખાવ તેમાં ઉતારી શકાય. આ પટ્ટી સરેસ અને રૂપાના ક્ષારોથી બનેલી હોવાથી મેજીકલેન્ટર્નના વીજળીના દીવાની ગરમીથી કેટલીક વખત સળગી ઉઠે છે. માટે હમણાં નહી સળગી ઉઠે એવા પદાર્થોની પટ્ટીઓ બનાવવામાં આવે છે. મેજીકલેન્ટર્નના કાચ આગળ પણ કેમેરાના કાચના જેવુંજ ઢાંકણું ફરતું રાખવામાં આવેછે. એટલે જ્યારે ફિલ્મની પટ્ટી ધીમે ધીમે ઉકલતી જાય છે તેમ તેમ તેનું પ્રતિબિંબ પડદાપર ધીમે ધીમે એક પછી એક એક સેકન્ડના ૩૨ ચિત્રોના વેગથી પડતું જાય છે. મેજીકલેન્ટર્નના કાચથી આ ચિત્ર પડદાપર મોટું દેખાય છે અને સઘળો સમાજ

તેને સહેલાઈથી જોઈ શકે છે. એક સેકન્ડમાં દશ કરતાં વધારે ચિત્રો નજર આગળ આવી જવાથી ઉપલા ચિત્રોની એક પછી એક અસર આંખ પર ચાલુ રહ્યા કરે છે અને તેને લઇ મૂળ દેખાવ ગતિમાં આબેહુબ દેખાઈ આવે છે.

આ પ્રમાણે સીનેમેટોગ્રાફની રચના જો કે સાદા ચક્ષુના નિયમપર અવલંબેલી છે તો પણ આબેહુબ ચિત્ર પાડવા માટે ઘણીજ કાળજી અને બારીકાઈથી કામ લેવું પડે છે અને તે માટે એક સરખા માપની અને સરખા મિશ્રણની પટ્ટીઓ બનાવવાનું કેમેરાના અને મેજીક લેન્ટર્નના કાચોનાં ઢાંકણાંને સરખી ગોળ ગતિ આપવાનું તેમજ પટ્ટીને બરોબર સરખા કાળમાં સરખું અંતર ચલાવવાનું કામ કંઈ સહેલું નથી. આ માટે વિજ્ઞાનના ચોકસાઈથી થયેલા અખતરાઓને આધારે વીજળીક શક્તિના નિયમોનો આધાર લેવો પડે છે અને વીજળીક યંત્રથી આટલું બારીક ચોકસાઇનું કામ સહેલાઈથી થઈ શકે છે. જેમ ચોકસાઇ વધારે તેમ ચિત્રોમાં આબેહુબતા વિશેષ આવતી જાય છે.

જેમ જેમ છબી પાડવાની કળામાં સુધારણાઓ થતી જાય છે તેમ તેમ આ યંત્રની રચના પણ તેટલીજ સુધરતી જાય છે. હાલમાં રંગિત ચિત્રો પાડવાની કળા જડી આવી છે અને તેને લઇ સીનેમેટોગ્રાફમાં પણ રંગિત ચિત્રો હાલમાં દેખાડવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે આ જમાનામાં વધતા જતા વૈજ્ઞાનિક શોધોને આધારે રચાએલું આ બારીક યંત્ર મનુષ્ય ઇતિહાસના તેમજ તેમના જીવનના પ્રત્યેક દેખાવોનું આબેહુબ ચિત્ર પાડી લેવા એટલું તો સમર્થ થઇ ચુક્યું છે કે દીલ્હી દરબાર જેવા મહાન્ વૈભવવાળા પ્રસંગનો આબેહુબ ચિતાર લાખો રૂપિયા ખર્ચનાર શ્રીમન્તોથી પણ પુરેપુરો જાતે ન લઇ શકાય એવો ચિતાર એક ગરીબમાં ગરીબ માણસ આઠ આના કે રૂપિયો ખર્ચી સીનેમેટોગ્રાફમાં ઉપનું આબેહુબ ચિત્ર જોઇ અતિશય આનંદ લઇ શકે છે.

(ગુજરાતી પંચનો કોરોનેશનનો અંક.)

जुना रीत रीवाजो.

ભાષણ.

આપણામાં બે જાતનું માનનારા લોકો હોય છે. પ્રારબ્ધવાદી અને કર્મવાદી. હું કર્મ ફળવાદને માનું છું. પાડોશી, પિતા, માતા, રાજા, દેશજન વગેરેનાં કર્મનાં ફળ આપણે ભોગવવાં પડેછે. દેહના રક્ષણથી દીર્ઘાયુષી થવાય. દેહ જાળવવા માટેના નિયમ—બ્રહ્મચર્ય, સારો ખોરાક, શુદ્ધ જીવન વગેરે–બરાબર પળાય તો ૮૦, ૯૦ વર્ષ સ્હેજ જીવાય. ઓછું જીવે તો કાંતો નિયમભંગથી કે કાંતો અજ્ઞાનથી. વૃદ્ધિ, ટકવું અને ક્ષય એ સામાન્ય નિયમ છે. પણ ક્ષય આપણે આઘો ઠેલી શકીએ. નિયમ પળાયને અમૃત જેવા છે, અને પાછળથી મોતને ઠેલી શકાય માટે નિયમ જાણવા જોઇએ. પણ એકલા જાણીને બેશી ન રહેવું પણ જાણીને તે પાળવા જોઇએ. જેમ કોઇ માણસ પૈસાદાર કેમ થયો તે આપણે તપાસીએછીએ તેમ કોઇ માણસ લાંબું કેમ જીવ્યો તે પણ તપાસવું જોઇએ. જોતાં જણાશે કે જે અધીરા નથી થતા, ગુસ્સે નથી થતા અને શાંતિ જાળવે તેવા હોય છે, તેજ લાંબુ જીવે છે. જન્મથી મજબુત હોય તેના કરતાં નબળો પણ નિયમ સાચવનારો માણસ લાંબુ જીવે. મેં હમણાં "Science of a newlife" એ નામની ચોપડી વાંચીછે એમાં પણ એવુંજ લખેલું છે. કાંઇ થાય તો પહેલો વાંક પોતાનો જોવો. કોઇ કહેશે કે હવા બગડ્યાથી શરદી થઇ. હવા બગડી તો ફરવા નહોતું જવું, વધારે વસ્ત્ર પહેરવાં; શરદી થાય તો આપણો વાંક. પીંડનાં પણ શાસ્ત્ર છે તે જાણવાં જોઇએ.

આશ્રમ ધર્મની ઉમ્મરો હાલ પણ કામ લાગે તેવી છે. અભ્યાસમાં ૨૫ વર્ષ જાય. પચીસ વર્ષ સુધી બ્રહ્મચર્ય પાળવાનું.

આબત કરે ? એતો એ જગ્યાએ બેસનારને માન છે. ઓધ્ધો છોડ્યા પછી માનની આકાંક્ષા રાખે તેજ ભુલ. શું કરવું તે પેન્શન લીધા પછી સુઝતું નથી, અને વખત નથી જતો તેથી પણ પેન્શનર વહેલો મરી જાય છે. માટે એમને તો પોતાના અનુભવનો લાભ લોકને આપવો જોઈએ. લોકનું અનેક રીતે ભલું કરવું તેથી પણ લાંબુ જીવાશે.

સન્યાસમાં તો બધો સમય લોકકલ્યાણમાં ગાળવો જોઈએ. હાલમાં બધા સન્યાસીઓ અધ્યયન કરે છે તે પણ સારૂં છે. પણ તે કરતાંએ પોતાની વિદ્યાનો લાભ બધાંને આપે તે વધારે સારૂં. વિવેકાનંદે વિદ્યાનો લાભ બધાંને આપીને કેટલું સારૂં કર્યું.

આજના ભાષણ ઉપરથી બધા જોશો કે ઘરડા એટલા બધા આંધા નહોતા. કોઈ કહે કે તમારૂં આ ખોટું, ફલાણું ખોટું ત્યારે એટલુંજ કહેવું કે અમારા ઘરડાં તર્કેન તો મુરખાં નહિ હોય ? જ્યાં લગી કોઇ માણસ અપરાધી સાબીત થાય નહિ ત્યાં સુધી તેને નિરપરાધી ગણવો એવું કાયદામાં છે. એજ પ્રમાણે જ્યાં લગી હિંદુઓનો કોઇ રીવાજ ખોટો છે એમ સાબીત થાય નહિ ત્યાં સુધી એમ યાદ રાખવું કે ઘરડા કાંઈ મૂર્ખ નહોતા. રીવાજ માફક ન આવે તો બદલવા પણ Presumption એમની તરફેણમાં રાખવો. હાલમાં કેટલીક મંડળીઓ તો હિંદુ રીવાજોને ગાળો દેવાનેજ ઉભી થઇ છે. સ્પેન્સરે લખ્યું નથી કે ભીલ એમ કહેતો નથી માટે ખોટું છે એમ ધારવું ખોટું છે.

(બાળ સુનિ વિગ્રાસિક.)

સુવાક્યો.

૧ દ્વેષ, એ નબળા અને કંગાળ મનની એક મોજ છે.

૨ મૃત્યુ ચોકસ છે, પરંતુ કાલ અચોક્કસ છે.

૩ કીર્તિમાન્ માણસનું મૃત્યુ થતુંજ નથી.

૪ મિત્રતામાં શંકાને અવકાશ આપવો નહિ.

૫ સુખના દિવસો લાંબા ટકતા નથી.

૬ તમારા પ્રતિ સર્વની પ્રીતિનું આકર્ષણ કરજો.

૭ ક્રોધ, એક જાતની ગાંડાઇ છે.

૮ ઉપકાર કરનારને ભૂલતા નહિ.

૯ મેલા હાથની મેલાઇ સ્વચ્છ મોજાં ઢાંકે છે.

૧૦ **આજ્ઞાપાલક** સ્ત્રી પતિપર સત્તા ચલાવી શકે છે

૧૧ મને ભલીભોળો કહેજો, પણ મને ઠગતા નહિ.

૧૨ સારી રીતે છૂંદગી ગાળવાથી શરીરની અવ્યવસ્થા થતી નથી.

૧૩ ખુશામતિયો એક ભયંકર શત્રુ જાણવો.

૧૪ મશ્કરી મિત્રતાનું ઉગ્ર વિષ છે.

૧૫ ગરીબની ઓળખાણથી હલકાઇ નહિ માનો, અને શ્રીમંતની **મિત્રતાઇ** ઇચ્છવી નહિ.

૧૬ સહનશીલ મિત્ર એવડો શત્રુ છે.

૧૭ દુર્ભાગ્યને તાબે ન થતાં તેને ઉલ્લંઘી નાખો.

૧૮ આપત્તિ નિત્ય રહેતી નથી.

૧૯ પ્રેમનું ઔષધ નથી.

૨૦ પ્રત્યેક દિવસને તમારા અંતનોજ માનવો.

૨૧ કોઇ પણ હમેશાં ડાહ્યો નથી.

૨૨ લાભ વગરની ખુશામત કરનારનું ગજવું ભરાતું નથી.

૨૩ જે ખરાબનો બચાવ કરે છે તે સારાંને ખંડે છે.

૨૪ બ્હીકણ પોતાને સાવધાન માને છે અને બખીલ પોતાને કરકસરી માને છે.

૨૫ અભિપ્રાયમાં પક્ષપાત એક વિષ છે.

૨૬ અત્યંત ઇચ્છાથી લાંબો પશ્ચાત્તાપ થાયછે.

૨૭ તમારી ઇચ્છા પ્રમાણે ન કરી શકો તો બની શકે તેટલું કરો.

૨૮ પ્રમાણિકતા મેળવો, દયા શોધો, કરકસર શિખો, નીમક-હલાલીને ઇચ્છો.

૨૯ જેટલું સાંભળો, તેટલું ખરૂં માનતા નહિ. જેટલું માનો તેટલુંજ કહો.

૩૦ માણસ નશીબથી મોટો બને પણ નશીબથીજ સારો ન બને.

૩૧ ખુબસુરતી અને પતિવૃતાપણા વચ્ચે જીવલેણ કજીઓ છે.

૩૨ સાંભળવાને તત્પર રહો, યુક્તિથી સાવચેત રહો, અને શિખામણ દેવામાં ધીરા રહો.

૩૩ ઢંગી સાદાઇ, એ સુધરેલું કપટ છે.

૩૪ ડાહ્યા પોતાના વિચાર બદલે છે, મૂર્ખ નહિજ.

૩૫ ખુબસુરતી અને મૂર્ખાઇને ગાઢ મૈત્રી છે.

૩૬ મીત અને સ્ત્રી હમેશાં માગનારાંજ છે.

૩૭ ખરાબ શીખવા કરતાં અભણ રહેવું સારૂં.

૩૮ માણસ સલાહ આપવામાં જે ઉદારતા વાપરે છે તેટલી બીજું કંઇ પણ આપવામાં વાપરતો નથી.

૩૯ એક બાજુનો વિવેક લાંબો ટકતો નથી.

૪૦ ગયેલી આબરૂ કદાચ પાછી મળે છે.

૪૧ તનદુરસ્તી અને આનંદી સ્વભાવ ખુબસુરતી લાવે છે.

૪૨ દારિદ્રને શરમ હોતી નથી.

૪૩ વિશ્વાસઘાત નહિ કરવો. છિદ્ર ખુલ્લાં ન કરો.

૪૪ લાંબું જીવવા કરતાં સારી રીતે રહેવું વધારે સારૂં છે.

૪૫ સ્ત્રી પ્રતિની ક્રૂરતા, એ રાક્ષસનો ગુન્હો છે.

૪૬ સર્વની પ્રીતિ મેળવી આપનાર મોહિની સભ્યતા છે.

૪૭ બહુ ધન તેને બહુ સંભાળ બહુ અન્ન ત્યાં બહુ રોગો.

૪૮ જે તમને ગણે નહિ તેને તમે ગણો નહિ.

હવે નાણાં સમંધી બાબતમાં આ સંસ્થાને કંઇપણ વધુ મદદ થવી જોઇએ, એવી વધુ અને વધુ લાગણીનો વિચાર થશે એવું મને લાગે છે અને હું પણ મારી શક્તિ અનુસાર ગરીબ વિદ્યાર્થી ફંડમાં રૂ. ૫૦) ભરૂં છું (તાળીઓ)

શ્રીમંત મહારાજા સાહેબે કંઇપણ અવેજ લીધા વગર બોર્ડિંગને મકાન બધાવી આપ્યું છે અને બોર્ડિંગ પ્રતે વખતોવખત લાગણી બતાવી છે એક વખત તો વિદ્યાર્થીઓએ લીધેલું ભોજન પોતે ખાધું હતું અને બીજી કંઇ રસોઇ કરાવી ન હતી. એ ઉપરથી બોર્ડિંગ પ્રત્યેની શ્રીમંતની લાગણી જણાય આવે છે છેવટે આ સંસ્થાની દરેક રીતે વૃદ્ધિ થાય અને પેટલાદ બોર્ડિંગ દ્રષ્ટાંતરૂપ થઇ પડે એવી ઇચ્છા પ્રદર્શિત કરી હું બેસી જવાની રજા લઉં છું.

પ્રમુખનો ઉપકાર માનનારૂં રા.રા. સેવકલાલ દલસુખરામનું ભાષણ

એ પછી પેટલાદના વહીવટદાર રા. રા. સેવકલાલ દલસુખરામ પરીખ એમણે બોર્ડિંગના વ્યવસ્થાપકો તથા વિદ્યાર્થીઓ તરફથી પ્રમુખનો ઉપકાર માનવાની દરખાસ્ત મૂકતાં જણાવ્યું કે —

બાનુઓ, ગૃહસ્થો, અને પ્રિય વિદ્યાર્થી બંધુઓ, આપણે અત્રે છુટા પડતા પહેલાં મારે એક આનંદદાયક કાર્ય કરવાનું છે, અને તે બોર્ડિંગના વ્યવસ્થાપક મંડળ તરફથી પ્રમુખનો ઉપકાર માનવાનું છે તો તે માટે બે મિનિટ આપનો વખત લેવાને માટે મને ક્ષમા કરશો કોઇ કાર્ય સફળ થવાનો યશ તેના નેતાને ઘટે છે. અને આજનું કાર્ય ઉત્તમ રીતે પાર ઉતારવાને માટે આપણા આજના નેતાનો ઉપકાર માનવો જોઇએ. અમોએ રાજેશ્રી મોતીભાઇએ તેમને આજના મેળાવડાનું પ્રમુખપદ લેવાની વિનંતિ કરી, તે કંઇપણ આનાકાની કર્યા વગર તેમણે સ્વીકારી હતી અને સઘળાને માલૂમ છે કે આજે તેઓ રીતે આપણા કાર્યમાં તેમણે આપણને સહાય કરી છે, કે જે માટે તેમનો જેટલો ઉપકાર માનીએ તેટલો ઓછો છે એમણે આપણા પ્રત્યે જે સ્નેહ, ને અંતરનો ભાવ તથા લાગણી દર્શાવી છે તે આપણે કદી ભૂલી શકીશું નહીં.

એઓ સાહેબ અતિશય લોકપ્રિય છે એટલુંજ નહિ પણ નાના અને મોટા સાથે ખુલ્લા દીલથી મળે છે અને તેમની વાતચીત સાંભળે છે.

ગરીબ વિદ્યાર્થી ફંડમાં જે રકમ એમણે ભરી છે તેથી એમનો વધુ ઉપકાર આપણા ઉપર થયો છે અને જે સૂચના તથા સલાહ એમણે આપણને આપી છે તે બદલ એમનો આપણે ઉપકાર માનવો ઘટે છે.

સ્થાનિક ગુજરાતીશાળાના હેડમાસ્તર રા. રા. ભનાભાઇ સામળભાઇ પટેલ એમણે જણાવ્યું કે રા. રા. સેવકલાલે હમણાં જે દરખાસ્ત આપણી સન્મુખ રજુ કરી છે તેને હું ટેકો આપું છું, અને તેને આપ સર્વ તાળીથી વધાવી લેશો એમ આશા રાખું છું.

આ પછી વિદ્યાર્થીઓએ શ્રીમંત પ્રાર્થના-રાજગીત ગાયું હતું, બાદ પુષ્પહાર, તો ! લઇ મેળાવડો વિસર્જન થયો હતો.

ગધપધસંગ્રહ ચાલુ રહેશે

ગધપધસંગ્રહની વ્યવ[illegible]
એટ મિત્રે સ્વીકારેલી હોવાથી હાલનાજ
ધોરણે જનસમૂહની સેવાર્થે તે હવેથી દરેક
અંગ્રેજી માસની શરૂઆતમાં બહાર પડશે.
ગ. પ. માસિકના પાંચમા વર્ષનો પ્રથમ અં
કાર્તક માસમાં નહિ, પરંતુ જાન્યુઆરિ
માસમાં બહાર પડશે.

પ્રસ્તાવિક છપ્પા.

કર્તવ્ય.

ધરી ધરણીપર જન્મ, કામ નીતિના કરજો;
ધરી ધરણીપર જન્મ, પુણ્ય પંથે પરવરજો;
ધરી ધરણીપર જન્મ, સર્વનું મંગળ ઈચ્છો;
ધરી ધરણીપર જન્મ, પુરણ પરમારથ પ્રીછો;
ઘણો પર ઉપકાર આજી તમે, જગતનું જીવન કરો;
ભવસાગર દુસ્તર એ રીતે, સેવક-સુત સહજે તરો.

જન્મ ધરીને જેહ, કરે નવ પર ઉપકારો;
જન્મ ધરીને જેહ, ભરે નવ પુણ્ય વખારો;
જન્મ ધરીને જેહ, દીનને દાન ન દેતા;
જન્મ ધરીને જેહ, જીવિતમા યશ નવ લેતા;
છે જીવતર એ ઝાંખુ અરે, ફટફટ એવા જીવિતને;
તે સેવક-સુત સમજ્યા નહિ, અકલ્પ્ય આપ જ હિતને.

કરો તમે કર્તવ્ય, લાભ ઝાઝેરો આપે,
કરો તમે કર્તવ્ય. કષ્ટ તનમનમાં કાપે;
કરો તમે કર્તવ્ય, ભાગ્યનો ઉદય ખરો એ;
કરો તમે કર્તવ્ય, ધ્યેયનો નિર્માણ ખરો એ;
કર્તવ્ય તણી બલિહારી છે, ધર્મ સર્વ ગાતા ફરે;
તો વાણી થકી વિશેષમાં, સેવક-સુત શું ઉચરે.

કરો અધિક અભ્યાસ, કામ પરમારથ કરજો;
કરો સાધન સિદ્ધ, ધ્યાન ઈશ્વરનું ધરજો;
કરો પાપનો ત્યાગ, પુણ્યપંથે પગ માંડો;
કરો સંતનો સંગ, મલિનતા મનની છાંડો;

નિષ્કામ નેટ કુંદન સમું, સકામ સોનું ધારજો;
વળી સેવક–સુત ભાવે કરી, ભવતારક ભગવત ભજો. ૪

બાળાઓની કેળવણી.

ઉર ઇચ્છો કલ્યાણ, દેશનું રૂડી રીતે;
દેજો વિદ્યા દાન, જ્ઞાન પ્રમદાને પ્રીતે;
બુદ્ધિ બળમા નેટ, શ્રેષ્ઠ બાળાઓ થાશે;
વિચાર ને આચાર, સર્વથા સુધરી જાશે;
જો સંસારી સુખ સુધારવા, અંતરમાં ઉર્મિ ધરો;
તો વનિતા જ્ઞાન વધારવા, સેવક–સુત ઉર આદરો. ૧

માતા વિદ્યાવંત, ખંતથી પ્રજા સુધારે;
પ્રજા સુધરતાં વાર, દેશ કલ્યાણ વધારે;
એક કુટુંબી વર્ગ, સુધરતાં અન્ય સુધરશે;
વિદ્યા-વાદ-વિલાસ, ઉમંગે અધિક પ્રસરશે;
જો પ્રયાસ ભગિરથ આદરો, સેવક–સુત ગત ઉચરે;
તો આ જગમાં જાણો તમે, નથી અશક્ય કશુએ ખરે! ૨

વિદ્યાથી બળવાન, હિંદબાળાઓ થાશે;
વામાં થઇ વિદ્વાન, જ્ઞાનમાં વધતી જાશે;
દેશોન્નતિનું કામ, ઉપાડી માથે લેશે;
પછી પુરુષને સાહ્ય, પ્રીતથી પ્રમદા દેશે;
જો દેશોન્નતિ ઉદ્દેશમાં, અબળાઓ દયો હાથમાં;
તો સેવક–સુત બળ બમણું એ; સબળાઓના સાથમાં; ૩

વિક્રમ ભોજ ભુપાલ, વધારી વિદ્યા કેવી ?
મહિલા થઇ મતિમાન, શારદા માતા સેવી;

વિદ્યાનો વિસ્તાર, આજ કરવાનો વારો;
દીર્ઘસૂત્રતા સાથ, આવશે ક્યારે આરો ?
રે ! ઉમંગ ઉદ્યોગહીન, પ્રજાવર્ગ જ્યમ જ્યમ થયો;
ત્યમ સૂર્ય પુરાતન કીર્તિનો, સેવક-સુત હેઠે ગયો. ૪

પારસમણિનો સ્પર્શ, લોહને લાગે જ્યારે;
લોહ મટી તત્કાળ. કનકરૂપ ધારે ત્યારે;
તેમ સુવિદ્યા સંગ, રંગ બેસે રાગાને;
ઉછળે ઉર તરંગ, દેશ સેવા સજવાને;
રે ! અબળાને સબળા કરો; બાળ પ્રતાપ વધતાં જશે;
સંસાર સુધારો એ રીતે, સેવક-સુત કહેલો થશે. ૫

રોપી કોમળ રોપ, સલિલ સીંચ્યો નવ જ્યારે;
ઉછરી આવે કેમ, વિના વારિ તે ક્યારે !
એ વિદ્યાનાં વૃક્ષ, વાવીને બેસી રહેશો;
વણ સંભાળે કેમ લાભ ફળનો પછી લેશો ?
તે માટે મન મમતા ધરો, નિશ્ચય ને નિષ્ઠા થકી,
તો સેવક-સુત પ્રભુ સાહ્યથી, મનવાંછિત મળશે નકી. ૬

માનિનો નહિ માન, અજાણ અબળા રાખો છો;
તિરસ્કારનાં વેણ, ભામિનીશું ભાખો છો,
પછી નારી નિંદાય, બાપડી તે શું કરશે ?
શું ભામિની ભરથાર, સુખે બેશી કહિ ઠરશે !
રે ! વિણ વિદ્યા મળતું નથી, સુખ ખરૂ સંસારમાં;
એ શિક્ષા સેવકતનુજની, લેજો શીઘ્ર વિચારમાં ૭

વનિતા વિદ્યાવંત, પતિ આગ્ન્યા પાળે;
સંભાળે નિજ બાળ, જેમ પક્ષી નિજ માળે;
ગુણવંતી ગંભીર, પૂર્ણ માયાળુ માતા;
સંપ સજે સહુ સાથ, સિંચે શીતળ જળ શાતા;

વળી સુંદરી સુશીલસ્વભાવમાં, અંતર પર ઉપકાર છે;
એ સતીના સેવક–સુત વદે, ધન્ય ધન્ય અવતાર છે. ૮

સહુ શાસ્ત્રના ખરા ધર્મ.

પરધન કેરો ત્યાગ, ત્યાગ હિંસાનો કરવો;
કરથી દેવું દાન, પંથ પાપી પરહરવો;
પરદારાનો સંગ, તજી ભવસાગર તરવો;
વંદન કરો હરિચરણ, ભલો ભક્તિરસ ભરવો;
છે ધર્મ ખરા સહુ શાસ્ત્રના, પાળે તે પંડિત ખરા;
પણ વિપરીત વરતન જે કરે, સેવક–સુત કરજો પરા. ૧

નથી દયા સમ ધર્મ, સકળ પંથે વખણાતો;
સર્વ ધર્મનો મર્મ, દયા ગુણ દૈવી ગણાતો;
દયા સમું નથી દાન, ગર્વ ગૌરવ એ સાચું;
દયા વિનાનું જ્ઞાન, જ્ઞાન એ કેવળ કાચું;
જો કાયા ધરી માનવી તણી, દયા ધરો નવ હૃદયમાં
તો છોટાલાલ વચન વદે, નાસ શૂન્ય આ સમયમાં. ૨

"દયા ધર્મનું મૂળ," દયા દૈવત દાનીનું;
"દયા ધર્મનું મૂળ," ભાન સાચું જ્ઞાનીનું;
"દયા ધર્મનું મૂળ," પરાયાં દુઃખ હરે છે;
"દયા ધર્મનું મૂળ," દેવ પણ દયા કરે છે,
રે! દયા શૂન્ય જે હૃદય છે, હૃદય નહિ પાષાણ છે;
એ સેવક–સુત મત છે ખરો, દયા અલૌકિક ખાણ છે. ૩

સાચા ગુરુ, ગૃહસ્થ, નર, અને પરોપકારી.

ગુરુ તેમનું નામ, બ્રહ્મને સઘળે ભાળે;
ગુરુ તેમનું નામ, કામ ક્રોધાદિક બાળે;

ગુરુ તેમનું નામ, ત્યાગ વૈરાગે પૂરા;
ગુરુ તેમનું નામ, ભક્તિ શ્રદ્ધામાં શૂરા;
છે સદ્‌ગુરુ સાચા સૃષ્ટિમાં, શિષ્ય તણા સંશય હરે;
રે ! સેવક-સુત ધન લોભિયા, ભક્તું ભક્તનું શું કરે? ૧

ગૃહસ્થ એ જ ગણાય, સહજ આનંદે રાજે;
વનિતા મધુરી વાણી, પુત્ર બુદ્ધિબળ ગાજે;
અતિથિનો સત્કાર ઇષ્ટ પૂજન સંભાળે;
ઇચ્છા અનુકૂળ દ્રવ્ય ! સ્વજનમું સંપ જ પાળે;
વળી ખાન પાન મન ભાવતા સંત સમાગમ થાય છે;
તે સેવક-સુત સંસારમાં, ગૃહસ્થ નામ ગણાય છે. ૩

કરતા સેવન પુણ્ય, ત્યાગ નિંદિતનો કરતા;
અલ્પપણમાં લે ભાગ. રોષ હૃદયે નથી ધરતા;
જુએ ન પરના દોષ, દોષ પોતાના દેખે;
ગણે આત્મવત્ સર્વ, ગુણીજનના ગુણ લેખે;
વળી વેદવચન ગુરુવચનમાં, પૂર્ણ પ્રતીતિ રાખતા;
તે સેવક-સુત નરવર ખરા, જાપ પ્રભુના જાપતા. ૩

શીતળ ચંદન વૃક્ષ, સુગંધી આપે સારી;
પર ઉપકારે પ્રીત, શત્રુને પણ સુખકારી;
વળી અગરનું વૃક્ષ, કાય બાળે પરકાજે;
હણે કોઈ પાષાણ, આમ્રફળ તોય નિવાજે;
જ્યાં ઉદારચિત ઉપકારી છે, શત્રુને પણ સુખ કરે;
તે સેવક-સુત વૈરી તણાં, અપકારો શું ઉર ધરે ? ૪

ધનિકોને બોધ

દ્રવ્ય મળ્યું તે પુણ્ય, મળ્યું જો રૂડી રીતે;
દ્રવ્ય મળ્યું તે પુણ્ય, વાપર્યું નવ પરહિતે;

દ્રવ્ય મળ્યું તે ધૂળ, વાપરી યશ નવ લીધો;
દ્રવ્ય મળ્યું તે ધૂળ, સ્વજનમાં સંપ ન કીધો;
વળી દ્રવ્ય તણા અભિમાનનું, ભૂત ભરાયું અંગમાં;
તે સેવક–સુત ભવ ભટકતો, રાચે નવ સત્સંગમાં. ૧

ધન સંચય એ સાર, દાન દીનજનને દીધાં;
ધન સંચય એ સાર, રંકને રંજન કીધાં;
ધન સંચય એ સાર, રચાવી ઔષધશાળા;
ધન સંચય એ સાર, રચાવી પુસ્તકમાળા;
પણ ધન સંચય કરી કરી અરે! નિજ હાથે નવ વાવરે;
રે! ધનના ધણી બીજા થશે, છોટાલાલ ન છાવરે. ૨

વિતવાળાને વિપત, અધિક વિત મેળવવાની;
વિતવાળાને વિપત, વિપત વિત કેળવવાની;
વિતવાળાને વિપત, લાજ રક્ષણ કરવાની;
વિતવાળાને વિપત, ઊંઘને પરહરવાની;
નથી વિતવાળાને સુખ વડું, વિતમાં વિપત વિચારતા;
તે સેવક–સુત સુખિયા સદા, નિર્ધનીઆને ધારતા. ૩

કરી કરીને કરકસર, કર્યો ધનનો ઢગલો તેં;
પરમારથનું નામ, નથી લીધું દીધું તેં;
જાપ્યો મંત્ર તેં એક, હુંપદનો આઠે અંગે;
નહિ દાતારો દાને, નહિ રાચ્યો સતસંગે;
રે! માથે પાણી ફરી વળ્યું, તો પણ ચિત્ત ચેત્યો નહિ;
સેવક–સુત જીવની ગતિ, છે માઠી થાવી સહી. ૪

પડ્યાં ખાણમાં રત્ન, કામ કોઇને નવ આવે;
વાર્યો પડ્યો ભંડાર, કીર્તિ તેથી નવ છાવે;

જુઓ ઉનનાં વસ્ત્ર, પેટીમાં પૂરી મૂકે;
છિદ્ર છિદ્ર પડી જાય, જંતુ ખાવા નવ ચૂકે;
રે ! ધનના ધણી ધન વાવરો, એજ તમારૂં ધન ખરૂં;
છે શેષ અવસ્થા ભાગનું, સેવક-સુત મુખ ઉચરૂં. ૫

દેનાં દાન નિદાન, સુપાત્ર કુપાત્ર વિચારો,
વિષધરને પયપાન, દીધાથી વિષ વધારો;
દુષ્ટ પામીને દાન, દુષ્ટતા ઝાઝી કરશે;
ઉછરતાં વરુ વાઘ, પ્રાણ પ્રાણીના હરશે;
જન દેજો દાન વિચારીને. ભેદ પાત્રના ભાળીને;
છે વાણી છોટાલાલની, કુપાત્ર મુકો ટાળીને. ૬

વાવવું તેવું લણવું.

વાવો લીંબનાં વૃક્ષ, આમ્રફળ ક્યાંથી મળશે ?
વાવો થોરનો છોડ, કદળીફળ ક્યાંથી ફળશે ?
વાવી લસણનો છોડ, કસ્તુરી વાસ ન પામે;
નર કાયરમાં નામ, કહો યશ ક્યાંથી જામે ?
"રે વાવવું તેવું લણવું છે," એ જ ખરો સિદ્ધાન્ત છે;
પણ છોટાલાલ ન માનશો, હૃદયે જેને ભ્રાન્ત છે. ૧

કર્યો ન પર ઉપકાર, સાર સમજી જીવતરનો;
કર્યો ન પર ઉપકાર, ભાવ ધરીને ભીતરનો;
કર્યો ન પર ઉપકાર, દીન પર દયા ધરીને;
કર્યો ન પર ઉપકાર, પુણ્ય પંથે પરવરિને;
તુજ આયુષ્ય મિથ્યા એ રીતે, અંધારે વહી વહી જશે;
પ્રભુ પ્રસન્નતા ક્યાંથી પછી, સેવક-સુત સામી થશે. ૨

કરણી જેવી હોય, સાખ તેવી તે પામે;
કરણી કુડી હોય, સાખ ભુંડી તો જામે;

કરણી શક્રની હોય, છાપ તેવી જ છપાશે;
કરણી હરિજન તણી, લાલ હરિના જ લખાશે;
આ દુનિયા દર્પણ રૂપી છે, કનક કનક પરખાય છે;
વળી પીતળ તે પીતળ રૂપે, સેવક-સુત સમજાય છે. ૩

જેવું જેવું હૃદય, અવરનું પરખે એવું.

પુરુષ પ્રપંચી હોય, પ્રપંચ સર્વમાં દેખે;
પુરુષ લોભિયા હોય, લોભિયા સૌને લેખે;
પુરુષ નીચ જે હોય, ગણે સૌને નીચ જેવા;
પુરુષ ભીરુ જો હોય, પરખશે શુરવીર કેવા ?
રે! પથ્થરના વ્યાપારીઓ, હીરા ક્યાથી પરખશે ?
તે ગણી ગણી પથ્થર કાંકરા, સેવક-સુત મન હરખશે. ૧

પાપી જેનું હૃદય, સર્વને પાપી પેખે;
લંપટ જેનું હૃદય, જગતને લંપટ લેખે;
કાંચન જેનું હૃદય, જગત કાંચન રૂપ જાણે;
પીતળ જેનું હૃદય, પીતળ જેવું જ પ્રમાણે;
છે મનસા જેની જે રૂપે, ચશમા તેવાં ધારતા;
તે જુઓ જગતમાં એ સૌને છોટાભાવ વિચારતા. ૨

જેવું જેવું હૃદય, અવરનું પરખે એવું;
નિર્મળ અંતર હોય, અન્યનું નિખે તેવું;
નિજ મન કોમળ હોય, અન્યને કોમળ લેખે;
આપ મલિન જો હોય, અવરને તેવા પેખે;
જે સત્ય સારગ્રાહી, ગુણી, ભલું જગત તે ભાળતા,
એ આપ સમા સૌને ગણી, સેવક-સુત પણ પાળતા. ૩

જ્ઞાતિ વિચાર.

જ્ઞાતિ કેરા ભેદ, ખેદ ઉપજાવે મનને;
વરણો વણ્યા વિભાગ, મુઝવી મારે મનને;
વેદે કર્યા વિભાગ, કર્મ ઉદ્યોગ પ્રમાણે;
બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રી, વૈશ્ય, શૂદ્ર સેવા કરી જાણે;
જ્યાં બ્રાહ્મણની જ્ઞાતિ વણ્યા, વિભાગ ચોરાસી કહ્યા;
રે! બીજા ભેદ વિચારતાં, અગણિત સેવક-સુત થયા. ૧

જ્ઞાતિ બંધન આજ, થયાં છે અતિ દુખદાઈ;
પૂર્વે જાતિ ચાર, આજ થઇ પડી નવાઈ;
વરને ગમતી વધુ, વધુને વર નથી ગમતો;
ગાડર વહ્યો પ્રવાહ, વહ્યો છે જાતો જાગતો;
છે અનેક બીજી ઉપાધિઓ, ડગલે ડગલે દેખતા;
નથી છોટાલાલ વિચારતા, તો પણ કરતા એકતા. ૨

અરે! મોહનો મેર, જ્ઞાતિમાં શું છે જોયો?
નથી લાભનો પક્ષ, અરે! તેમાં શું મોહ્યો?
શું નીતિ ને ન્યાય, જ્ઞાતિ બંધનમાં સ્થાપ્યાં?
જ્ઞાન તણું શું તત્વ? એ જ બંધનમાં માપ્યાં;
છે દુઃખના ડુંગર જ્યાં ઉભા, સંસારો સુખ રોકીને;
તો પણ સેવક-સુત લાજમાં, બોલે છાતી ઠોકીને. ૩

કન્યામાં નહિ રૂપ, રૂપમાં વર રઢિઆળો;
નહિ વરમાં ગુણ લેશ, ભલે કન્યામાં ભાળો;
કન્યા વિદ્યાવંત, રૂપ ગુણમાં વખણાતી;
વરનો વરવો વેશ, મૂર્ખમાં ગણના થાતી;
રે! વિપરિત એવાં જોડવાં, જ્યાં ત્યાં પડતાં દૃષ્ટિએ;
એ સેવક-સુત મત સિદ્ધ છે; ન્યાય ત્રાસ છે કષ્ટિ એ. ૪

હિંદ તણું દુઃખ આજ, જ્ઞાતિબંધનથી જે જે;
વર્ણન કરતાં વાર, ખેદ ઉભરાવે તે તે;
લઢે કામિની કંથ, લાજ મર્યાદ તજીને;
જંપે નવ ઘડી એક, લ્હે ભગવાન ભજીને;
છ હોળી બળતી અંતરે, સુખની ઘડી ત્યાં કયાં મળે ?
રે સેવક-સુત દંપત્તિ તણી, કલેશ થકી કાયા ગળે. ૫

નાત જાતમાં વેર, મચ્યા છે ઝઘડા ઝાઝા;
સગાં સગાંમાં વેર લઢે છે ગુદી માઝા;
વેવીશાળમાં વેર, પડે આંટી બહુ ભાતે;
વાંધાનો વિસ્તાર, વધારે વાતે વાતે;
વળી કન્યા ઘરમાં લાવતાં, હર્ષ ઉરે નિર્ધાર છે;
પણ અર્થ સર્યા પછી વેર તો, છોટાલાલ અપાર છે. ૬

ભલે લગ્નમાં યત્ન, કરે ભોજન રાન ગમતાં;
ગાય હર્ષનાં ગીત; ચિત્ત આનંદ ઉપજતાં;
મંડપ રચીને શ્રેષ્ટ, ભલે યશ કીર્તિ લેતા;
ભલે આપીને દાન, માન વિપ્રોને દેતા;
પણ રે ! રે ! શોક પ્રસંગમાં, જમણવારનો કર અરે !
એ દાઝયા પરનો ડામ તો, સેવક-સુત કેર જ કરે. ૭

ધિક્ક ધિક્ક એ ચાલ, મરણ પાછળ જમવાનો;
ધિક્ક ધિક્ક એ ચાલ, દુઃખમાં છે દમવાનો;
ધિક્ક ધિક્ક એ ચાલ, હળાહળ અનરથ રૂપે;
ધિક્ક ધિક્ક એ ચાલ, ઉતારે ઊંડે કુપે;
રે ગાઢ ગાઢના જમણમાં, ભોજન મુખ કયમ પેસતાં!
શું છોટાલાલ ન લાજતા ? જઇ ભાણાંપર બેસતાં. ૮

જે જે નિંદક ચાલ, નાતનું નામ લજાવે;
જે જે નિંદક ચાલ, શત્રુનો ભાવ જગાવે;

જે જે નિંદક થાય, મ્હાડ આડા દુઃખ રૂપી;
ઉન્નતિના અંકુર, ઉગતાં નાંખે કુપી;
પણ જો હજુ નહિ ચેતો તમે, દિવસ આથમી તો જશે;
રે ! સેવક-સુત પછી સોચતાં, અર્થ સિદ્ધિ ક્યાંથી થશે? ૯

રૂઢી વિચાર.

ભલે રૂઢીનું રાજ્ય, માન આપો મન ગમતું;
ભલે રૂઢીનું રાજ્ય, વખાને જો નવ દમતું;
ભલે રૂઢીનું રાજ્ય, નિવડતું જો ન વિકારી;
ભલે રૂઢીનું રાજ્ય, સર્વને જો સુખકારી:
પણ રૂઢી રૂપી વાદળાં, વિખની વૃષ્ટિ જો કરે;
તો છોટાલાલ કહો તમે, સુખમાં શી પેરે ઠરે? ૧

અરે ! રૂઢીનો માર, માર નથી જેવો તેવો;
અરે ! રૂઢીનો માર, દુઃખ ઉપજાવે એવો;
ઘટતું જેને માન, માન તેનું જ મુકાવે;
વિના વાંક અપરાધ, રાજી પજવીને થાવે;
કોઇ મારે કિંચિત માર તો, સામા થઇ લડવા જશો;
પણ રૂઢી રોષ જણાવતાં, સેવક-સુત શરણે થશો. ૨

રૂઢી કરતી કેર, મ્હેર અંતર નવ રાખે;
રૂઢી કરતી કેર, દંડ સર્વેને દાખે;
રાંડે ન્હાની બાળ, જન્મ તેનો વણસાડે;
ત્યાં ઘાઘાનું મરણ, છતાં પકવાન જમાડે;
છે બાળલગ્નનો ચાલ તો, બુઢ્ઢાવરને બાળકી,
રે ! સેવક-સુત એ મારની, રૂઢી ભુંડી ઘાતકી ૩

જમણવારનો ચાલ, સમયપર શોભે સારો;
જમણવારનો ચાલ, ન્યાતમાં ન્યારો ન્યારો;
જમણવારનો ચાલ, પ્રેમબંધન બંધાવે;
જમણવારનો ચાલ, ઐક્ય ઉરમાં ઉપજાવે;
એ જમણવારનો ચાલ તો, શોભે શુભ પ્રસંગમાં;
પણ સેવક–સુત દુઃખદાયી છે, એ તો શોક પ્રસંગમાં. ૪

મૃત્યુ ઘરમાં થાય, તોય પકવાન પકાવે;
મૃત્યુ ઘરમાં થાય, તોય મોદક પીરસાવે;
મૃત્યુ ઘરમાં થાય, જમે નાતીલા કોડે;
મૃત્યુ ઘરમાં થાય, તોય જમવાને દોડે;
રે! માણસ મરતાં ઘરતણું, શોકાતુર સૌ થાય છે;
પણ સેવક–સુત નિર્દય જનો, લાડુ બેસી ખાય છે. ૫

કરે શાસ્ત્ર શું ત્યાંય ? રૂઢીનાં વાજાં વાગે;
કરે શાસ્ત્ર શું ત્યાંય ? જાણી બુઝી નવ જાગે;
કરે શાસ્ત્ર શું ત્યાંય ? બાળ ન્હાનાં પરણાવે;
કરે શાસ્ત્ર શું ત્યાંય ? રોક રડાપો આવે;
રે! ગાયું ભાત આ અવસરે, સાર અસાર ન ધારતા;
તે સેવક–સુત મૂઢ માનવી, વાત ખરી ન વિચારતા. ૬

બાળલગ્નનો ચાલ, ચાલ એ વિપરીત ચાલ્યો;
બાળલગ્નનો ચાલ, શૂળસમ તે તો સાલ્યો;
બાળલગ્નનો ચાલ, રુધિરને ચૂસી લેતો;
બાળલગ્નનો ચાલ, દુઃખ પરિણામે દેતો;
રે! ભુંડી રૂઢી ભામિની, સેવક–સુત શું પાળતા ?
રે! દેખીતું વિપરીત પણું, નજરે નેટ નિહાળતા; ૭

અરે! જુલમ શો જુલમ ? બાપડાં બાળક સાથે;
વર્ષ પાંચનાં થાય નાંખતા મોળે–માથે;

હરીફાઈ હદપાર, હડકવા અણુતર કેરો;
વર્ષ થતાં દશબાર, બાલતી ચિંતા પેરો;
રે ! વધુ વધે ક્યાંથી પછી, હાડછેડમાં ઉછરે;
રે ! સેવક-સુત વયવીથિમાં, અરધા તો રોગી ફરે. ૮

કોઈક અબુધ માબાપ, આપ સંતાન બગાડે;
પિતા વ્યસની જો હોય, પુત્રને વ્યસન શિખાડે;
પિયે તમાકુ તાત, તનુજ તે ચીલે ચાલે,
પિતા પિયે જો ભાગ, પુત્ર ભંગી થઈ મ્હાલે;
રે ! વ્યસન તણો વેલો કદિ, ફાલ્યો એક જ ફાલમાં;
તે સેવક-સુત ખોયે સદા, હળ્યો વારસો બાલમાં. ૯

આજ કાલનાં બાળ, વ્યસન બીડીનું કરતાં;
જાણે અજાનો દીપ, મુખમાં ખાવા ધરતાં;
એમ તમાકુ ઝેર, શરીરમાં પોખે પ્રીતે;
કંઈક પીએ સીગરેટ, લ્હેર લીએ એ રીતે;
પછી પીડા રોગની ભોગવે, નવાઇ તેમાં નથી કશી;
નથી છૂટકારાનો ઉપાય ત્યાં, મુઠમતિ વિપરીત વસી. ૧૦

• કુટુંબ કલેશ અને ધર્મ સંપ.

વ્યાપે દેશ કુસંપ, દેશનો ડાટ વળે છે;
વ્યાપે કુળ કુસંપ, સુખ સંતોષ ટળે છે;
વ્યાપે કુળ કુસંપ. વિપત્તનો માર પડે છે;
વ્યાપે કુંઠે કુસંપ, તાતને તનુજ લડે છે;
રે ! પુત્ર ભક્ત પ્રહ્લાદ શું, વેર તાતનું વધી પડ્યું;
તે સેવક-સુત પરિણામમાં, તાત વિનાશક નીવડ્યું. ૧

કુટુંબ કેરો કલેશ, દુઃખ કારણ ઉપજાવે;
કુટુંબ કેરો કલેશ, વેર વિખવાદ વસાવે;

કુટુંબ કેરો કલેશ, સંપ સંપત વણસાવે;
કુટુંબ કેરો કલેશ, જીવ અદ્ધર લટકાવે;
રે ! કુટુંબના કલેશે કરી, કૌરવકુળ નિર્મુળ થયું;
વળી સેવક સુત યાદવ તણું, રમણ ભ્રમણ પણ થઈ ગયું. ૨

ધર્મ તણા આચાર્ય, ચઢે છે ઝઘડે જ્યારે;
સંસારીથી સરસ, ભાકરી બાંધે ત્યારે;
બાંધે કુટ્ટ વેર, ભૂલી પદવી પોતાની;
કરી આડો આચાર, નિંદની કરતા જ્ઞાની;
તે જ્ઞાન, ધર્મ વિસરી કરી, મમત ધરી માર્યા જાય;
રે ! તો પણ આંખ ઉઘાડીને, સેવક–સુત નથી જાગતા. ૩

ખોટી ભક્તિ અને ખોટું જ્ઞાન.

ભલે ભજે ભગવાન, રમ્ય મંદિર રચાવે;
ભલે રમાડે રાસ, ભક્તિનો ભાવ લગાડે;
રટે રાતદિન રામ, શંભુ સેવે સુખ રૂપે;
ભલે દેહનું દમન કરે, તપઅગ્નિને રૂપે;
પણ દયા ધર્મ ને સત્યનો, અંતરમાં આદર નથી;
એ ભક્તિ પોકળ પાંગળી, છોટાલાલ સુખે કથી. ૧

અડસઠ તીરથ જાય, ભલે ગંગોતરી ન્હાવે;
કાં કાશી કેદાર, ભલે તીરથ કરી આવે;
ધરે ગંગોદક સ્કંધ, ભલે કાવડ લઈ જાવે;
રાકરનો અભિષેક, પ્રેમથી પૂર્ણ કરાવે;
પણ અટણ ભ્રમણ આ કામનું? લગની મન લાગી નથી;
છે સત એ છોટાલાલનો, જીવનમુક્તિ એ નથી નથી. ૨

જુઓ ધર્મને નાગ, કર્મ બાંધે કંઈ માથે;
પાડનો સંહાર, અજને હણતા હાથે;

દેવ વડો દરબાર, ગ્રામ કેયો વર્તાવે;
આપીને બળિદાન, કાળીને ભક્ષ કરાવે;
રે! કલકત્તા ધામ ગામમાં, અધર્મ એ શ્હાને થતો.
રે! સેવક-સુત એ ધર્મનો, મર્મ સુણી ઉર ત્રાસ થતો; 3

કૌતક બીજું એક, ધર્મનું કેવું કહાવે?
મતાગ મંદિર માંહ્ય, નાચી થૈકાર મચાવે;
ગાતાં ભૂંડાં ગીત, લોપ લજ્જાનો કરતા;
જુઓ ધર્મને નામ, કામ કેવાં આચરતા?
રે! સ્થાન બીજું શું નવ જડ્યું? ભાંડ ભવાઇ ભજાવવા.
શું ધામ મળ્યું માઝ તણું? છોટાલાલ લજાવવા. ૪

પઢી વેદ વેદાન્ત, જ્ઞાન અંતર નવ લીધું;
નહિ હરિરસનું પાન, વિષયનું પાન શું કીધું?
ઉપજ્યો નવ વૈરાગ, ત્યાગ તૃષ્ણા નવ કીધી;
ઉદારતા ધરી ચિત્ત, કીર્તિ મજુલ નવ લીધી;
રે! ભલે જ્ઞાનીમાં તે ખપ્યો, રહ્યો ન લોટપ મન તણી;
એ છોટાલાલ વિચારજો, આવ્યો નહિ ઓરો મણી. ૫
ભણ્યો ભલે ષટશાસ્ત્ર, વૈદવિદ્યાનુ પ્રાણી;
પાઠ પૂજાનો ઠાઠ તિલક લીધાં છે તાણી;
તુલસી ધાર્યાં કંઠ, પીધાં ગંગાજળ પાણી;
અષ્ટસિદ્ધ નવનિધ, મીને ઘોળે પટરાણી,
પણ આત્મજ્ઞાનની સંપતિ, સંપાદન નવ થઇ અરે!
તો ફેરો ફોકટ જન્મનો, સેવક-સુત મુખ ઉચરે. ૬

પરલોકે ધર્મ, કર્મ સાથી છે.

વિત્ત રહે ભંડાર, ગાય પશુ ગૌશાળામાં;
વળી ઘોડા ઘોડાર, માલ મેડી માળામાં;
બળે ચિતામાં દેહ, કોઇ ભુમિમાં દાટે;
રોયે ઘરમાં નાર, વિચરવું એકલી વાટે;

કોઈ પરલોકે સાથી નથી, ધર્મ-કર્મ સાથી થતાં;
રે ! સેવક-સુત શું સમજીને, મારો છો ઊંધાં મતાં ? ૧

ચાર દિવસનો વાસ, ઉઠો જાવું પછી અહિંથી;
નથી બોલવો બોલ, નથી સુણવો પછી કંઇથી;
જવું એકલાં વાટ, વળાવું કામ ન લાગે;
પકડી બાંધે ટાટ, કોણ સંકટ ત્યાં ભાગે?
રે ! સાથે એક જ આવશે, સુકી પરમારથ તણી;
એ છોટાલાલ વચન વદે, લેખું લે જગનોધણી. ૨

ચાર દિવસનો વાસ, નથી ભરૂંસો ક્ષણ કેરો;
ઓચિંતો જ ઉઠાવ, મૃત્યુ લેતું નિજ વેરો;
છોડે નવ તે નેટ, જોગી તપસી ને ત્યાગી;
આવે જ્યાં અવસાન, પલક મળતી નથી માગી;
રે ! તો પણ પામર પ્રાણિયા, પ્રમાદ નિદ્રાવશ પડયા;
રે ! જીવને જમ ઝાલી જતાં, સેવક-સુત અંતે રડયા.

સમય સાચવો.

મુકીને સો કામ, સમય પર ભોજન ખાવું;
સહસ્ર તજીને કામ, સવારે સત્વર ન્હાવું;
લાખો તજીને કામ, સુપાત્રે દાન જ દેવું;
કોટિ તજીને કામ, નામ શ્રીહરિનું લેવું;
છે અલ્પ જીવન આ જગ વિષે, અર્થ સિદ્ધિ સત્વર કરો;
એ શિક્ષા છોટાલાલની, ઉમંગથી અંતર ધરો. ૧

જે કરવાનું આજ, આજને આજે કરજો;
કાલ તણો વિશ્વાસ, ઘડી હૃદયે નવ ધરજો;
આજકાલમાં ફેર, હાનિ અણચિંતી લાગે;
ધાર્યું મળશે ધૂળ, થતું અણધાર્યું આગે;
આ ક્ષણભંગુર સંસારમાં, વિલંબ સમો વેરી નથી;
રે ! સમય સાચવો સુજ્ઞ જન, સેવક-સુત શીખ દે કથી. ૨

છોટાલાલ સેવકરામ.

૪૯ હલકાં દુઃખો કહેવાય છે, પણ મોટાં દુઃખો મુગાં હોય છે.

૫૦ મૃત્યુ ભયનો અંત છે અને સુખનો આરંભ છે.

૫૧ ડાહી ડાહી વાતો કરનારા ઘણા હોય છે પણ તેઓ મૂર્ખની પેઠે વર્તે છે.

૫૨ પ્રીતિ અને ખાંસી છુપી રહે નહિ.

૫૩ બહાદુરી હમેશાં વિજયી નથી હોતી.

૫૪ ન્યાય જનમંડળનો કરાર છે.

૫૫ ખરાબ આરંભનાં દુષ્ટ પરિણામો નીપજે છે.

૫૬ ધનની પ્રીતિ સર્વ પાપોનું મૂળ છે.

૫૭ વૈદ્યોનું હિત દરદો છે.

૫૮ મૃત્યુ બહેરૂં છે ને તે 'ના' સાંભળતું નથી.

૫૯ કરવું જોઇએ તે કરો. જે કરી શકો તે કરો.

૬૦ ગભડી પડવાથી ,પડી જવાનો ભય મટે છે.

૬૧ મનનું ઔષધ આનંદી સ્વભાવ છે.

૬૨ ખુબસુરતી કરતાં વિનયમાં વધારે મોહિની છે.

૬૩ સુખ કરતાં કીર્તિ શ્રમસાધ્ય છે.

૬૪ કરેલો ઉપકાર ધ્યાનમાં રાખવો.

૬૫ ડૉક્ટર કરતાં ખોરાક વધારે આરામ કરે છે.

('આર્ય ધર્મ પ્રકાશ').

ભક્તિ અને સેવા.

કલકતાની ક્યામાક સ્ટ્રીટમાં એક સેવાશ્રમ છે. કેટલીક યુરો-પીઅન બાનુઓએ આ આશ્રમની સ્થાપના કરી છે. એવાં આશ્રમો હિંદુસ્તાનનાં બીજાં પણ ઘણાં શહેરોમાં છે. જે સ્ત્રીપુરુષો હરેશાં બિમાર રહેતાં હોય છે, જેમનું આ દુનિયામાં કોઈ હોતું નથી, એવા લોકો આશ્રમમાં વાસ કરે છે. યુરોપીઅન રમણીઓ તેમને રસ્તામાંથી ઉઠાવી લઈ આશ્રમમાં લાવીને રાખે છે.

જે લોકો થોડા દિવસ પહેલાં ફાટ્યાંતુટ્યાં, મેલાં કપડાં પહેરીને ઘાસના બિછાનામાં સૂતાં હતાં, તેઓ હવે એક તવંગર આદમીના મહેલ જેવા રમણીય મકાનમાં વાસ કરે છે અને દૂધ જેવી સફેદ ચાદર ઉપર શયન કરે છે. સ્નેહ અને કરુણા યુરોપીઅન સુંદરી-ઓનું સ્વરૂપ લેઈને પ્રસન્ન મુખે તેમની સેવા, સુશ્રુષા, તથા માવજત કરે છે.

આ આશ્રમ જોતા પહેલાં આ પુણ્યસ્તોત્રનું મૂળ જોવું જોઈએ. એવું કયું આકર્ષણ છે કે જે આ સ્નેહસરિતાનો પ્રવાહ આ-ટલે દૂર ખેંચી લાવે છે? આ સુંદરીઓને જોતાં જણાઈ આવે છે કે તેમનામાંની ઘણીઓએ યુરોપના ઊંચા કુળમાં જન્મ ધારણ કર્યો હશે; તો વિચારવાની વાત છે, કે આવા મોટા ખાનદાનની સ્ત્રીઓ કયા આકર્ષણથી ખેંચાઈ આટલે દૂર હિન્દુસ્તાન આવી, દરિદ્ર કંગાલ નરનારીઓની સેવા કરે છે?

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર શોધવાને માટે કેટલાક વિચારની જરૂર પડે છે. સેવિકાઓ અને રોગીઓને જોયા પછી જ્યારે આપણને ઉપા-સના-ગૃહમાં લેઈ જવામાં આવે છે, ત્યારે આપણે તેમનાં અશ્રુથી

બીજાઓનાં નયન ભક્તિના દિવ્ય રશ્મિથી ઉજ્વળ થએલાં જોઇએ છી-એ, ત્યારે ખબર પડે છે કે તેઓ ફક્ત સેવિકા જ નથી પણ ભક્તિ-મતી નારીઓ છે. વળી સાંભળીએ છીએ કે તેમને અર્થ સબન્ધી કોઇ લાલચ હોતી નથી,—ઇશ્વર પ્રીતિની જ તેમને અભિલાષા હોય છે. ઇશ્વરના આદેશને અનુસરીને જ તેઓ આ વ્રત ધારણ કરે છે અને ઇશ્વરના ચરણમાં આત્મસમર્પણ કરીને જ આ કાર્ય ચલાવે છે. તેમનો વિશ્વાસ છે કે આ પરોપકારી કાર્યને માટે જે ધનની જરૂર હશે તે ઇશ્વર પોતે જ સંગ્રહ કરી આપશે. માટે એ વિષયમાં તેમની ફીકર કરવાની કે મુઝાવાની જરૂર નથી. પ્રાર્થના એ જ તેમનો મૂળ મંત્ર છે. પ્રાર્થનામાં તેમને એટલો બધો વિશ્વાસ હોય છે કે જો સરળ અને નિખાલસ દિલથી ઢોંગ વગર પ્રાર્થના કરીએ તો તે માગ્યું સઘળ અભાવ દૂર થઇ જાય છે, એમ તેમનું માનવું છે. વાસ્તવિક રીતે તેમની શ્રદ્ધા વ્યાજબી છે.

હવે આપણે સમજી શકિયે છીએ કે ઇશ્વરના આહ્‌વાહનથી જ તેઓ ઘર બહાર નીકળી છે. ઇશ્વરના પવિત્રત્વને વરીને તેઓએ જીંદગી-ભર કુમારી રહેવાનું વ્રત ધારણ કર્યું છે, અને ઇશ્વરપ્રેમના આ-કર્ષણથી જ તેઓ આ દૂર હિંદુસ્તાન દેશમાં આવીને દુઃખીઓની સેવા કરે છે. સંસારમાં સ્વર્ગનો આદર્શ જેમણે જોયો છે તે બધા એકી અવાજે કહી ઉઠે છે કે ભક્તિ અને સેવા સ્ત્રીઓમાં કેવાં સુંદર લાગે છે તે આ યુરોપીઅન રમણીઓને જોવાથી જણાઇ આવે છે.

ખરું કહીએ તો ભક્તિ ને સેવા એ નારીમાત્રનાં સૌન્દર્ય છે. વર્ષાકાળમાં જેવી રીતે પુષ્પ અને પત્ર વડે લીલી વેલડી સુશોભિત થઇ ઉઠે છે તેવી જ રીતે સ્ત્રીનું સુકુમાર હૃદય ભક્તિ અને સેવાથી સુંદર થઇ જાય છે. હિંદુસ્તાનની નારીઓનું હૃદય જે આટલું સુંદર હોય છે તેનું કારણ જ ભક્તિ અને સેવા છે. બાલ્યકાળમાં

તેઓ માતાપિતાની ભક્તિ કરે છે, પોતાનાથી ન્હાનાં ભાઇબ્હેનોની સેવા–ખીદમત કરે છે, મોટાં થતાં સ્વામી અને સસરાસાસુની ભક્તિ કરે છે, તથા તેમની સેવા કરવી આરંભે છે. ટૂંકામાં ભક્તિ અને સેવામાં જ તેઓ પોતાનું જીવન ગાળે છે.

પરંતુ અફસોસ એ છે કે ભારતવાસી સ્ત્રીઓની આ ભક્તિ તથા સેવા એક ન્હાના સરખા કુટુંબની સાંકડી હદમાં બંધ થઇ ગએલી છે. ઉપર બતાવેલી યુરોપિયન સેવાપરાયણ સ્ત્રીઓની ભક્તિ અને સેવાની માફક આની ઊંચા પ્રકારની સેવા અને ભક્તિમાં ગણના કરી શકાશે નહિ. બગીચાના મોટા સુંદર ગુલાબ સાથે એક ન્હાના જંગલી ફુલની તુલના થઇ શકે નહિ; તેમ આ બે જાતની ભક્તિ અને સેવાની તુલના થઇ શકે એમ નથી. તેઓ માતાપિતા, સ્વામી અને સાસુસસરાને માટે જીવ તોડીને કામ કરે છે.–કર્તવ્યને ખાતર કહો કે શાસનના ભયથી કહો,—ગમે તેમ, પણ એ બધાંની ભક્તિ કરવામાં તત્પર થાય છે અને રાત દિવસ તેમની સેવા ચાકરી કરે છે એ વાત નિઃસંદેહ છે. પણ ઈશ્વરનું આહ્વાહન, ઈશ્વરના ચરણમાં પોતાનું જીવન તથા યૌવન સમર્પણ કરવું અને તેના જ પ્રેમથી આકર્ષણ પામી દીનદુઃખીઓની સેવા કરવી એ ઓર જ સૌભાગ્યની વાત છે. એથી તો દુર્લભ નારીજન્મ સાર્થક થાય છે.

આવી ઊંચા પ્રકારની ભક્તિ અને સેવાનાં અધિકારી થવાને કેળવણીની જરૂર છે. ઈશ્વરકૃપાથી આ દેશમાં ધીમે ધીમે સ્ત્રી-કેળવણી તરફ લોકોનું ધ્યાન ખેંચાયું છે. અનેક રમણીઓ સ્કૂલો તથા કોલેજોમાં શિક્ષણ મેળવે છે. જે સ્ત્રીઓ નિશાળ તથા કોલેજમાં જઇ નથી શકતી, તેમના ઘરમાં "સ્ત્રીબોધ" અને "સુંદરી સુબોધ" જેવાં પત્રો જ્ઞાન અને સદુપદેશનો પ્રકાશ નાંખે છે. ઘેર બેઠાં તેઓ અનેક પત્રો અને પુસ્તકો વાંચી શિક્ષણનો લાભ ઉઠાવે છે; તો આવે સમયે હિંદુસ્તાનની રમણીઓને ઊંચા પ્રકારની ભક્તિ અને સેવાની અધિકારી ગણીએ તોઃ કંઇ ખોટું નથી.

આ સ્થળે સેવા શબ્દને તેના વ્યાપક અર્થમાં વાપરવા ધાર્યો છે. તે અર્થના એક માત્ર દ્રષ્ટાન્ત રૂપે કહીશું કે સેવા એટલે ફક્ત રોગીઓની જ સેવા કરવી તે નહિ, રોગીઓની આવજત, દરિદ્રિઓનું દુઃખમોચન, સ્વદેશ અને જનસમાજના કલ્યાણને માટે વરેહ તરેહનાં કામ તેને સેવા કહી શકાય. ભક્તિ શબ્દ અત્રે કેવળ ઇશ્વરભક્તિને માટે વપરાયો છે.

આ જાતિય ઉત્થાનના દિવસો છે. હિંદુસ્તાનને જાગૃત કરવા ચારે તરફથી પોકાર ઉઠી રહ્યો છે. એવા સમયમાં આપણી કેળવાયલી બ્હેનો પાસેથી ઉપર જણાવેલી ઊંચા પ્રકારના ભક્તિ તથા સેવાની આશા રાખવી એ કંઇ અસંગત નથી.

ઘણુંઓ કહે છે કે આવા પ્રકારની ભક્તિ તથા સેવા આ દેશની સ્ત્રીઓને માટે સ્વાભાવિક નથી, તેમનો એ આદર્શ જ નથી. એ લોક પ્રમાણ રૂપે આ દેશના ઊંચા પ્રકારના સાહિત્યનો ઉલ્લેખ કરે છે. સાહિત્યની અંદર જાતિનો આદર્શ જણાઈ આવે છે, તો જોવાનું છે કે આ દેશના સાહિત્યમાં સ્ત્રીઓને માટે કયો આદર્શ બતાવવામાં આવ્યો છે? ઉપનિષદમાં બ્રહ્મવાદીની ગાર્ગી અને મૈત્રેયીના બ્રહ્મજ્ઞાનની કથા મળી આવે છે. પરંતુ ઉપર જણાવેલું પરોપકાર્ય દુઃખીઓની વચમાં નારીજીવન સમર્પણ કરવાનું કોઇ આદર્શ મળી આવે છે?

બધા જાણે છે કે રામાયણ અને મહાભારતમાં સીતા અને સાવિત્રી આદિ પુણ્યશાળી સ્ત્રીઓનાં ચિત્ર ઉજ્જવલ વર્ણમાં ચિતરાએલાં છે એ બધાં અતુલનીય ચિત્રોની અનુપમ શોભા જોઇને હિન્દુ લલના મુગ્ધ થાય છે અને ભક્તિવિસ્મિતચિત્તથી તેમના ચરિત્રનું અનુકરણ કરે છે. પરંતુ આ બધાં ચિત્રો પતિભક્તિના ઉજ્જવલ કનક વર્ણથી રંગાએલાં છે. પતિભક્તિથી જ આ બધી સાધ્વી સતીઓએ ઊંચું પદ અને અધિકાર પ્રાપ્ત કર્યો છે. પતિને માટે આત્મત્યાગ

ઉત્સાહને લીધે તેજ મારતું હતુ. તેણે આવીને મને કહ્યું "મારો વિચાર હિંદુસ્તાનની સ્ત્રીઓની સેવા કરવાનો છે. આ રે બહાર રહીને મારે કરવી નથી પરંતુ હિંદુ સ્ત્રીઓની મધ્યમાં ર ને જ મારે તેમની સેવા કરવી છે. મારે તેમના જેવું થવું છે ર તેમના જેવું જીવન ગાળવું છે." તેના ધારેલા આ શુભ કાય અનેક હરકતો આવશે, એવી મને ખાત્રી હતી; તેથી મેં તેને ક "તમારી ધારણા પુરેપુરી બર આવશે કે કેમ તેની મને તો ઘ શંકા છે."

અમારી આ મુલાકાત પછી એ બાઇ ને મ્હારી વચ્ચે ર થવા લાગ્યો. અરસપરસ બાગનો અમારો સ્નેહ ઘણો ગાઢો ર ત્યારે જ મને ખબર પડી કે **મીસ મારગરેટ** નોબલ મહામનોભ વાળી સ્ત્રી છે. તેની સાથે પરિચયમાં આવનારને કેવા કેવા મહ લાભો થયા છે તેમ આપણી માતૃભૂમિની એણે કેવી કેવી સેવા બજાવી છે વગેરે બાબતો સંબંધી કાંઇ પણ કહેવાનો હજી સ આવ્યો નથી. એના જીવને મારા પોતાના ઉપર તો મ્હાબળવ અસર કરી છે અને તેથી તે સુંદર જીવનની જે કાંઇ ઝાંખી છ મારાથી આપી શકાય તે હું વાચકવર્ગ સમક્ષ મૂકવાનું યોગ્ય ધારું

સીસ્ટર નિવેદિતાના જીવનની રચના માત્ર કાંઇ અકસ્માત ઘડાઇ નહોતી. એનો પિતા ઇંગ્લંડનો એક પ્રખ્યાત ધર્મગુરુ હ તે ઊંચા પ્રકારનો વકતા હતો ને તેના ભવિષ્યને માટે મોટી મે આશાઓ રાખવામાં આવતી હતી. પરંતુ તેણે મહાન્ સ્વાર્થત્ય કરી પોતાનું જીવન માન્ચેસ્ટરના ગરીબ લોકોની સેવામાં આપ બાપ દીકરી વચ્ચે અનહદ પ્રેમ હતો. તેના પિતાનો એક નિ જે હિંદુસ્તાનમાં ધર્મગુરુ હતો તે એક પ્રસંગે તેમને ઘેર આવ મારગરેટના ચ્હેરાપર ધાર્મિકતા પ્રસરેલી તેને માલમ પડી. નાની છોકરીને આશિર્વાદ આપતી વેળા તેણે ભવિષ્ય ભાખ્યું

'આ છોકરીને આગળ ઉપર હિંદુસ્તાનની સેવા કરવા જવાનું તેડું આવશે.' આ ભવિષ્યવાણી અક્ષરેઅક્ષર સત્ય નીવડી. મરતી વખતે પિતાએ પોતાની સ્ત્રીને કહી મૂક્યું હતું કે 'આ છોકરીને હિંદુસ્તાનની સેવા અર્થે નીકળી પડવાનું તેડું આવે તે વખતે તારે એને બીલકુલ રોકવી નહીં; પરંતુ એના શુભ કાર્યમાં એને સહાય કરવી.' આ પ્રમાણે નાનપણથી માર્ગારેટ આ મહાન્ ને પવિત્ર કાર્યને માટે જ નિર્માણ થયેલી હતી. છેવટે હિંદુસ્તાનની સેવા અર્થે નીકળી પડવાનું તેને તેડું આવ્યું ને માર્ગારેટ નીકળવાને તૈયાર થઈ ત્યારે પોતાની વહાલી ને એકનીએક દિકરીથી છુટાં પડવું પડશે એ વિચારથી માનું કોમળ હૃદય ભરાઈ આવ્યું, પણ તેને પોતાના સ્વર્ગવાસી પતિના શબ્દોનું સ્મરણ થયું ને તેનામાં બળ આવ્યું. તેજ દિવસથી જે હિંદદેશની દીકરી—ભક્ત બની હતી, તેજ હિંદદેશની મા પણ બની. હિંદુસ્તાનનો કોઈ પણ વતની નીવેદિતાની માને મળવા જતો ત્યારે વીમ્બલ્ડનના તેના ઘરમાં તેનો અત્યંત પ્રેમપૂર્વક સત્કાર થતો હતો.

માર્ગારેટના મનની શક્તિઓ બાળપણથી જ ઘણી ઊંચા પ્રકારની જણાવા લાગી. હક્સલી જેવો મહા વિદ્વાન્ પણ તેનું અસાધારણ બુદ્ધિબળ જોઈ છક થઈ ગયો હતો. થોડા વખતમાં તો કેળવણી માટે શરૂ થયેલી ઈંગ્લંડની એક મહાન્ હીલચાલની તે આગેવાન બની. આ હીલચાલના પરીણામ તરીકે સીસમક્લબની સ્થાપના થઈ. જે વખતે તેના મહાન્ બુદ્ધિબળે કરીને લંડનમાં તેની ભારે ખ્યાતી થઈ અને તેનું ભવિષ્ય ઉજ્વળ થવાનો સમય આવ્યો, તેજ વખતે તેને હિંદુસ્તાનનું તેડું આવ્યું. આ અરસામાં સ્વામી વિવેકાનંદ લંડનમાં ધાર્મિક વ્યાખ્યાનો આપતા હતા. સ્વામી વિવેકાનંદના ધાર્મિક શિક્ષણના અનુસારમાં આ બાઈએ હિંદદેશની સેવામાં પોતાનું જીવન અર્પણ કરવાની ખુશી બતાવી ને તરત જ તે વિવેકાનંદની શિષ્યા બની હિંદુસ્તાન આવવા નીકળી પડી.

કારણ કે જાહેર આરોગ્ય સંબંધી આપણા લોકોને બિલકુલ જ્ઞાન જ નથી, તેમ નાગરિક તરીકે આપણાં શાં શાં કર્તવ્યો છે તેનું ભાન આપણને ઘણું જ ઓછું છે નિવેદિતાનું કર્તવ્યભાન એટલું બધું હતું કે પોતે જાતે પોળ વાળી લોકોને તેમની ફરજો સમજાવતી.

આ અરસામાં કલકત્તામાં પહેલીવાર પ્લેગ ફાટી નીકળ્યો. એ પ્લેગનો ત્રાસ હજી પણ ઘણાના મનમાં તાજો છે. સ્ટીમરો તેમ આગગાડીઓ નાસી જતા લોકોથી હમેશાં ભરપુર જોવામાં આવતી હતી. શહેરમાં આમ જ્યારે પ્લેગનો ત્રાસ સખત વ્યાપી રહ્યા હતો ત્યારે **માર્ગરેટ નોબલ** પુણ્ય તથા દયાનાં કર્મોમાં તત્પર થઈ ગઈ. તેના પ્રયાસથી પરગજુ ને ઉત્સાહી જુવાનીઆઓનું એક મંડળ સ્થપાયું. આ મંડળની મદદ વડે શહેરનો ઉત્તરના અતિશય ગંદા ભાગો તેણે સ્વચ્છ કરવા માંડ્યા. પ્લેગથી પીડાતાં દરદીઓને અડકવાથી પોતાને ચેપ લાગશે ને મરી જવાશે એની બીલકુલ દરકાર કર્યા વગર પ્લેગથી પીડાતાં લોકોની માવજત કરવાનું કામ તેણે જાતે માથે રાખ્યું. પ્લેગથી પીડાતું એક નાનું બાળક તે પોતાની **મા ના હોય તેવી જ રીતે તેને આઝોને તેના ખોળામાં જ મરણ ગયું.**

સગી માની પેઠે સર્વની બરદાસ કરવા એ એનો ખાસ ગુણ હતો. એક પ્રસંગે પોતે ટાઢથી થરથર ધ્રુજતી હતી તોપણ પોતાનો એકનો એક ગરમ જબ્બો તેણે પોતાના નોકરને આપી દીધે; એમ જ જાણીને કે મારા કરતા અત્યારે આ નોકરને ગરમ કપડાની વધારે જરૂર છે. પારકાને સુખી કરવાની ખાતર પોતે જાતે દુઃખ વેઠી લીધેલાના આના જેવા દાખલા તો એના જીવનમાં અનેક છે. પોતાના સુખદુઃખનું તો એને કાંઈ ભાન જ નહોતું; પણ આજુબાજુના લોકોનું દુઃખ એનાથી બિલકુલ ખમી શકાતું નહોતું.

પહેલ વહેલી તે હિંદુસ્તાન આવવા નીકળી ત્યારે તેની સાથે સ્ટીમરમાં એક અંગ્રેજ છોકરો હતો. એ છોકરો છેક જ વહી ગયેલો હતો. તેનું શુકરવું તે એનાં માબાપને બિલકુલ સુઝયું નહીં તેથી તે-

એણે કંટાળી જઈ એને હિંદુસ્તાન મોકલી દીધો. તે એટલો બધો દારૂ પીતો કે જમતી વખતે કોઈને પણ એની સાથે બેસવું ગમતું નહોતું. સ્ટીમર ઉપરનાં સવ જણાં એ છોકરાને અત્યંત ધિક્કારતાં હતાં; પણ નિવેદીતાને એના પર દયા આવતી હતી. એના મનમાં એ વિચાર આવવા લાગ્યો કે આ છોકરાની હવે શી વલે થશે ? હિંદુસ્તાનમાં તે તદન એકલો જ રહેવાનો એટલે માબાપની કે ઘરની કોઈની પણ એને ધાક રહેશે નહીં. તેથી હવે તો તે છેક જ બગડશે. એક દિવસે લાગ જોઈ એ છોકરાને તેણે એકાંતમાં પોતાની પાસે બોલાવ્યો તેની સાથે હેતથી વાત કરી અને પોતાની કને રહેલી એકની એક કીમતી વસ્તુ-તેની જન્મગાંઠને દિવસે તેના સાસુએ તેને બક્ષિસ આપેલી સોનાની ઘડીઆળ એ છોકરાને ભેટ આપી દીધી. આપતી વખતે તેને કહ્યું, કે " એટલું યાદ રાખજે કે આ ઘડીઆળ તારે કદી પણ વેચવાની કે ઘરેણે મુકવાની નથી- પણ તારા જેવો હાથથી ગયેલો છોકરો પણ ધારે તો સુધરી શકે એવું માનનાર એક મનુષ્યના સ્મરણાર્થે નિરંતર આ ઘડીઆળ તારી પાસે જ રાખી મૂકજે. " આ બનાવ પછી એક વર્ષે તેના પર એક હૃદયસ્પર્શક કાગળ આવ્યો. આ કાગળ પેલા વણસી ગયેલા છોકરાની માએ લખેલો હતો. તેમાં એમ લખેલું હતું, કે " તમારી સાથે થયેલી મુલાકાત પછી મારા છોકરાના જીવનમાં અદ્ભૂત ફેરફાર થયો હતો. તેણે તેની બધી ખરાબ ટેવ છોડી દીધી હતી ને તે તદ્દન સુધરી ગયો હતો. દક્ષિણ આફ્રિકામાં જઈ તેણે પોતાની જીંદગી નવે નામે શરૂ કરી હતી. અત્યારે તે મરણ પથારીએ પડ્યો છે. મરતાં મરતાં તમારો તે અત્યંત ઉપકાર માને છે ને તમને અતિશય પ્રેમથી સંભારે છે. "

તેનું આવું પ્રેમાળ ને કોમળ હૃદય હવે તેણે આ દેશની સેવામાં અર્પણ કરી દીધું. પ્લેગ વખતે તેણે અથાગ મહેનત કરી હતી. તેના થાકને લીધે તે સખત માંદી પડી. એની આશા પણ મુકી દેવામાં આવી હતી. પણ પ્રભુકૃપાએ એને તરત જ આરામ થઈ ગયો.

મટયા પછી ડૉક્ટરોએ તેને સખત ચેતવણી આપી કે હવે પછી તમારે કોઈ પણ દિવસ આવી સખત મહેનત કરવી નહીં.

પણ તરત જ પૂર્વ બંગાળામાં સખત દુકાળ પડયો છે એવી તેને ખબર પડી. દેશમાં સેંકડો ને હજારો લોકો દુઃખે પીડાતા હોય ત્યારે આવી પરદુઃખભંજન સ્ત્રીને કેવી રીતે શાન્તિ હોઈ શકે ? તરત જ તેણે પુર્વ બંગાળામાં જવાનો નિશ્ચય કર્યો. કાદવ કીચડ ને પાણી વાળા પ્રદેશોમાં પગે ચાલીને તે મેલેરીઆ જિલ્લાનાં ગામડાંઓમાં ફરી; એ વખતે જે ભયંકર દેખાવ તેની નજરે પડયો તેનું વર્ણન " પુર્વ બંગાળામાં રેલ અને દુકાળ " એ નામના પુસ્તકમાં તેણે આપ્યું છે. કાદવ કીચ્ચડ ને પાણીવાળા પ્રદેશમાં ઘણા દિવસ સુધી લાગલાગટ ચાલવાથી એને ઘણો જ સખત મેલેરીઆ થયો. પોતાના સખત તાવના દુઃખ કરતાં પારકાનું જે દુઃખ તેણે જોયું હતું તેનું એને બહુ જ લાગતું હતું. લાંબા વખત પછી એનો તાવ ગયો, અને ફરી પાછું પોતાનું પુણ્યનું કામ કરવા તે શકિતમાન થઈ; પરંતુ આ ભયંકર મંદવાડની પુરેપુરી અસર તો કદી ગઈ જ નહીં. પશ્ચિમના તેના મિત્રો ને ડાકટરોએ સલાહ આપી કે તમારા પોતાના શરીરની ખાતર તમારે વધારે તંદુરસ્તીવાળી જગ્યામાં રહેવાની જરૂર છે. " પણ જે જગ્યાએ તેને પહેલ વહેલો આશરો આપ્યો હતો તે જગ્યા છોડવાનું તેને મન થયું નહીં. તે કહેતી; કે " આ પોળને તો મેં મારી પોતાની કરી છે, એ છોડી હું બીજે કોઈ પણ ઠેકાણે જઇશ નહીં. હું તો અહીંઆં જ રહેવાની " જે નાનાં બાળકોને તેણે ઘુંટણીએ ચાલતાં જોયાં હતાં તે બધાંયે હવે મોટાં થયાં હતાં. આ સર્વને તે પોતાનાં જ બાળકો સમજતી હતી. અનેક દુઃખી જીવો તેની પાસે આશ્વાસન ને શાન્તિ મેળવવા આવતા હતા. એ સર્વને તે આશ્વાસન આપતી ને તેમનું જીવન ઉચ્ચ બનાવતી.

એક સામાન્ય સ્ત્રી તરીકે પોતાનું નિત્ય જીવન તે કેવી રીતે ગાળતી હતી, તેટલી જ બાબત તેના સંબંધમાં હું અત્રે લખું છું.

તેનું એ જીવન ખરેખર વૈરાગ્યમય હતું. સત્યને માટે તેને ખાસ આગ્રહ હતો; ને તેનું આખું શરીર સત્યના તેજથી પ્રકાશી રહેતું હતું. બીજાઓ કાંઈ જૂદી જ દૃષ્ટિબિંદુથી તેના જીવનની તુલના કરશે. પણ આપણી પ્રજાને ખરેખરી જરૂરની વખતે મળી આવેલી મહાન્ માસિનક અને નૈતિકશક્તિ તરીકે તેઓ તેને ગણશે. સીસ્ટર નિવેદિતા જેવો સંપૂર્ણ સ્વાર્થત્યાગ કોઈ પણ સ્થળે મારા જોવામાં આવ્યો નથી. ઇંગ્લંડ, ફ્રાન્સ અને અમેરિકાના ધાર્મિક આગેવાનો, સંસારસુધારાના ક્ષેત્રમાં કામ કરનારાઓ અને રાજ્યકાર્યભારીઓ સર્વ એકે અવાજે તેના અથાગ બુદ્ધિબળનાં વખાણ કરે છે અને તેના તરફ અત્યંત પૂજ્યભાવ મશવે છે. તેની અદ્ભુત શક્તિઓના બળે કરીને ઇંગ્લંડમાં તે ઘણું મોટું પદ પ્રાપ્ત કરી શકી હોત; પરંતુ એ સર્વ શક્તિઓનો ઉપયોગ પોતાનો સ્વાર્થ સાધવામાં ન કરતાં આપણા દેશની સેવામાં કર્યો. હિંદુસ્તાન દેશ તો પોતાનો જ હોય એમજ તે ગણતી હતી, ને તે એટલે સુધી કે 'હિંદુસ્તાનની જરૂરીઆતો' કે 'હિંદુસ્તાનની સ્ત્રીઓ' વગેરે શબ્દો તેને મ્હોંડેથી કદી પણ સાંભળવામાં આવતા નહીં. તે તો હમેશાં **'આપણી જરૂરિયાત' 'આપણા દેશ'** એવાજ શબ્દો બોલતી હતી. આપણને પણ તે પરદેશની સ્ત્રી છે ને પરદેશથી આપણને મદદ કરવા આવી છે એમ કદી લાગતું નહીં. પણ આપણા પોતાનામાંની જ એક સ્ત્રી આપણો ઉદ્ધાર કરવાને પ્રયાસ કરતી હોય એમજ આપણને ખ્યાલ આવતો.

એના સંબંધમાં હવે ઘણું જ થોડું કહેવાનું બાકી રહે છે. લંડન ને ન્યુયોર્ક શહેરના બે નામીચા પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કરનારાઓએ હિંદુસ્તાન સંબંધી પુસ્તકો લખવાનું કામ તેને સોંપ્યું હતું. તે બે પુસ્તકો લખવામાં તે રોકાઈ હતી. આ ઉપરાંત પોતાના આશ્રમનું ને શાળાનું નિત્યનું કામ તો તેને કરવું જ પડતું હતું. કામવગર તે કદી નવરી બેસતી જ નહીં. પોતાના શરીરની બિલકુલ પણ દર-

કાર કર્યા વગર તે આખો દિવસ કામ જ કર્યા કરતી હતી. આથાગ શ્રમને લીધે ફરી પાછી તે માંદી પડી. સર્વને એમ લાગ્યું કે દાર્જીલીંગનાં સારાં હવાપાણીથી એને આરામ થઇ જશે તેથી તેને દાર્જીલીંગ લઇ ગયા.

કેટલાક વર્ષોપર પરદેશમાં એકવાર જ્યારે હું માંદી પડી હતી ત્યારે મારી માવજત નિવેદિતાએ કરી હતી. અત્યારે એ બદલો વાળવાનો સુયોગ મને મળી આવ્યો. અમને બધાને તો આશા પડતી હતી કે એ જીવશે ખરી; પણ પોતાનું મૃત્યુ નજીક આવ્યું છે તેની એને તો ક્યારનીએ ખબર પડી ગઇ હતી; તોપણ તેના ચ્હેરાપર દિલગીરીનાં ચિન્હો બિલકુલ પણ જણાતાં નહોતાં. દર રોજ સ્હવારના પ્હોરમાં હસમુખે ચ્હેરે તે અમારી સાથે વાતચીત કરતી હતી. તેની સર્વ વાતચીત માત્ર એક જ વિષયપર હતી. અને તે વિષય આપણી સ્ત્રીઓની કેળવણી એ હતો. મરતી વખતે એની પાસે જે કાંઇ મિલકત હતી. તેમ એની ચોપડીઓ વેચાયાથી જે કાંઇ મળે તે સર્વ આપણી સ્ત્રીઓની કેળવણી અર્થે આપણા દેશની સેવામાં તે આપતી ગઇ છે.

પોતાના સ્વાર્થનો બિલકુલ પણ વિચાર કર્યા વગર પોતાની આખી જીંદગી તેણે પરમાર્થમાં ગાળી છે, તેમ છતાં પણ અંતકાળ સમયે તેને એમ જ લાગતું કે મનુષ્યસેવાની ખાતર મેં જોઇએ તેટલો આત્મભોગ આપ્યો નથી. કોઇએ એક સમયે તેને એમ કહ્યું હતું કે તમે એક મહા બળવાન વ્યક્તિ છો. તેટલાપરથી તેને એવો વિચાર થઇ આવ્યો ને તેણે પ્રભુની એવી પ્રાર્થના કરી કે હે પ્રભુ! હવે તું મને આ દુનિયામાંથી ઉપાડી લે કે જેથી કરીને બીજી વ્યક્તિઓને બહાર પ્રકાશમાં આવવાનો પ્રસંગ મળે.

દાર્જીલીંગમાં આવ્યા પહેલાં થોડા દિવસ અગાઉ બુદ્ધમતનાં એક ધર્મ પુસ્તકમાંથી તેણે એક પ્રાર્થનાનો અંગ્રેજીમાં તરજુમો

છપાવી પોતાના મિત્ર-મંડળમાં વ્હેંચાવ્યો હતો તેને ખાત્રી કે મારા તરફથી મારા મિત્રમંડળને આ છેલ્લો જ સંદેશો છે. એવી ઇચ્છા દર્શાવી હતી કે મરણ સમયે મારી અગાડી એ સ્તેનો ઉચ્ચાર થવો જોઇએ. એ પ્રાર્થના નીચે પ્રમાણે છે,— ., પશ્ચિમ, ઉત્તર, દક્ષિણ સર્વત્ર વસનારા મનુષ્યો, શત્રુ વિનાશાઓ, તેમના માર્ગમાં જે જે અડચણો હોય તે દૂર થાઓ, તેઓને વશ કરી નિરંતર તેઓ આનંદમાં રહો અને પ્રત્યેક જણ વર્તણુકે પોતાના માર્ગમાં આગળ વધો."

તેને મન અજ્ઞાનના એ સમાજમાં સપડાઇ બેઠી હતી નીચેની સ્તુતિ તેને બહુ જ પ્રિય હતી જ્યારે તે એ સ્તુતિ ગાતી ત્યારે તેના મ્હોં ઉપર કાંઇ ઓર જ તેજ મારી રહેતું હતું.

હે પ્રભુ! અમને સર્વ પ્રાણીઓને માયામાંથી મુક્ત કરી સત્ય તરફ લઇ જાઓ, અંધકારમાંથી પ્રકાશમાં લઇ જાઓ. મરણમાંથી અમરત્વમાં લઇ જાઓ. આત્મ પ્રયાસથી જ અમે પ્રભુત્વને પહોંચીએ એવી શક્તિ અમને આપો આ સર્વથી વિશેષ, હે દયાળુ પ્રભુ! અમારા પર કૃપા કરો અજ્ઞાનમાંથી નિરંતર અમને દૂર રાખો."

તેરમી ઓક્ટોબરને દિવસે સવારમાં આકાશ વાદળાં અને ધુમ્મસથી ઘેરાયલું હતું; પણ કોઇ કોઇ સ્થળે સ્વચ્છ આકાશ નજરે પડતું હતું પણ. ધીમે રહીને તેણે કહ્યું કે મારી નબળી નૌકા હવે ડુબવાની તૈયારીમાં છે પરંતુ મને ખાત્રી છે કે હું બીજી પ્રભાત જોઇશ." બરાબર ઉપર સૂર્યોદય થયો કે વીજળીની માફક એક પળવાર કાંઇક અલૌકિક તેજ અમારા જોવામાં આવ્યું ને તરત જ તેનો પવિત્ર આત્મા તેના ખોળીઆમાંથી નીકળી જઇ પ્રભુના દરબારમાં જઇ બેઠો!

(સુન્દરી સુબોધ.).

मा अने छोकरां.

એટલે

કેવી રીતે છોકરાંને માણસાઇનાં લાવવાં ?

હરિદાસ મુંબઇનો એક સાધારણ ગૃહસ્થ હતો. તેની ઉમ્મર ૨૫-૨૬ વર્ષની હતી. મુંબઇમાં એક ઑફિસમાં તે નોકરી કરતો હતો. જે કંઇ મેળવતો હતો તેના ચોગે કોઇ રીને પોતાનું ગુજરાન ચલાવતો હતો. તે ગૃહસ્થનો સ્વભાવ ઘણો જ સારો હતો. તેના ઘરમાં મા, સ્ત્રી અને એક છોકરો હતાં. એના સિવાય બીજું કોઇ નહોતું. છોકરો ત્રણ મહિનાનો થયો હતો.

હરિદાસ એક દિવસે સાંઝે ઑફિસનું કામ પૂરું કરીને ઘેર આવ્યો. ઘેર આવીને ઑફિસનાં કપડાં બદલતો હતો, તેવામાં તેની સ્ત્રી પાસે આવીને ઉભી રહી; અને તેનું ચિન્તાવાળું તથા શોકાતુર મોં જોઇને તેનું કારણ પૂછ્યું. વ્યાકુલતાથી ઉપરાઉપરી બે ત્રણ વાર પૂછ્યાથી હરિદાસ જરા હસીને બોલ્યો " કંઇ નહિ—એવી કંઇ વિપત્તિ પડી નથી. "

સ્ત્રીએ કહ્યું:—" ત્યારે જેની ચિન્તા કરો છો તે મને કેમ કહેતા નથી ? શું તમે તમારા મનની વાત મને કહેવાથી કંઇ હાનિ થશે એમ સમજો છો ? "

હરિદાસે કહ્યું—" હાનિ થાય કે ન થાય પણ વાત કહ્યાથી કંઇ વધારે લાભ થાય એમ હું ધારતો નથી. તને સઘળી વાત કહ્યાથી તે વાતનો મતલબ તું સારી પેઠે સમજી શકીશ નહિ. "

સ્ત્રીએ પૂછયું:-" કેમ, હું શું એવી નકામી જ છું કે કંઇ વાત કહ્યાથી તે હું સમજી શકીશ નહિ ?"

હરિદાસે કહ્યું—" એક ખરાબ વાત અથવા પારકાની નિન્દાની વાત કરતાં જ તું સમજી શકીશ, પણ જેમાં સારાપણાનું ચિત્ર છે, મહત્વનો ભાવ છે, અથવા કોઇ સારા માણસના ગુણ લેવાનો જરૂર છે તે વાત જેટલી જોઇએ તેટલી જલદી તથા સહેલાઇથી તું સમજી શકીશ નહિ."

પાર્વતીને સ્વામીના આવા બોલવાથી અન્તઃકરણમાં વેદના થઇ ખરી, પણ તે સ્વામીના ઉપર ગુસ્સે થઇ નહિ, ઉલટી તેને પોતાની ખરાબ દશા સાંભરી આવ્યાથી અન્તરમાં કલેશ ઉપજ્યો અને જેના યોગે સ્વામીની ઇચ્છા પૂર્ણ કરવામાં મદદ આપી શકાય તેને માટે વિચાર કરવા લાગી.

હરિદાસ જમીને પાછો વિચારમાં બેઠો હતો, તેવામાં પાર્વતી પણ જમીને કરી, સાસુની સેવાચાકરી કરીને સૂવાના ઓરડામાં આવી. ઓરડામાં આવતાં જ તેણે પોતાના ધણીને પાછો ચિન્તાતુર જોયો. ઓરડામાં જ્યાં હરિદાસ વિચારમાં બેઠો હતો ત્યાં તે જલદીથી જઇને ઉભી, અને ચિત્તનો ખુશી દેખાડવા માટે જરા હસીને બોલી:-" જો મને ઘણી જ નકામી જાણતા હો તો મારો ત્યાગ કરો, જેનાથી જીવનની આશા પૂરી થવાની નહોય તેને લઇને તમારા ઘરને સજાવી રાખવાથી કંઇ ફળ નથી. મારા જેવી સ્ત્રીનો ત્યાગ કરવો જોઇએ.

હરિદાસે તેના જવાબમાં કહ્યું:—મેં તને નકામી કહી નથી. મારી ખાતરી છે કે મારી આશા પૂર્ણ થવા યોગ્ય તારામાં ઘણા ગુણો છે. મેં આપણા દેશની સ્ત્રીનો સાધારણ સ્થિતિ જોઇને કહ્યું હતું. સાધારણ રીતે આપણા દેશમાં સ્ત્રીઓની ઘણી જ ખરાબ હાલત જોવામાં આવે છે. ધારો કે હું જેનો વિચાર કરું છું તે તને કહું,

પરંતુ મારો તે ભાર વિચારનો મોટો ભાર જેથી ઓછો થાય તેમાં તું શું મદદ આપવામાં દૃઢ પ્રતિજ્ઞા કરી શકીશ ? સ્થિર ચિત્તથી વિચાર કરીને જો; તેમાં તને બહુ પરિશ્રમ તથા વિચાર કરવો પડશે, નાના પ્રકારના ત્યાગ કરવાની જરૂર હોય તો શું તું તારૂં પોતાનું સુખ તથા આરામને છોડીને તે કામમાં જોડાશે ? ''

પાર્વતીએ કહ્યું:-તમે સ્વામી છો, તમારો જેમાં સ્વાર્થ રહેલો હોય, સુખ અને આનન્દ હોય તે ઘણી મહેનતે મળતુ હોય તોપણ તે કરવામાં પ્રાણાર્પણ કરીને પણ પરિશ્રમ કરવો એ મારો ધર્મ છે, મારૂં તે જ સુખ છે, તે જ આરામ છે, તે જ ધર્મ છે.''

હરિદાસે કહ્યું:—'' ત્યારે હવે જે વિચાર કરતો હતો તે કહું છું, તે સાંભળ આપણને એક દીકરો થયો છે તેના વિષે તું શું કંઈ વિચાર કરે છે ? ''

પાર્વતીએ કહ્યું:—'' એના સંબંધમાં શો વિચાર કરૂં ? ''

હરિદાસે કહ્યું:—'' કેવી રીતે એને મોટો કરવો, માણસાઈમાં આણવો, તે વિષયમાં વિચાર કરવાનું શું કંઈ નથી ? ''

પાર્વતીએ ઉત્તરમાં કહ્યું—''છોકરાને સારીપેઠે ખવડાવીશ, તેનું જતન કરીશ, ભણું વાંચીશ, તેથી જ તે મોટો થશે ''

હરિદાસે કહ્યું –''ખવડાવ્યાથી, યત્ન કર્યાથી અને ભણું વાંચ્યાથી જ શું છોકરાનાં સંબંધનું સઘળું કર્તવ્ય પૂરૂં થાય છે ? તે ઠીક નથી, પશુપક્ષી પણ પોતાનાં બચ્ચાંને સારીપેઠે ખવડાવે છે, આપણી પેઠે યત્ન કરેછે અને ભણું વાચે છે. તો શું આપણા કામમાં તથા પશુપક્ષીના કામમાં કંઇ ભેદ નથી એમ માનવું શું ઉચિત છે ? ''

પાર્વતીએ કહ્યું:—''આપણે આપણા પુત્રને લખતાં વાચતાં શીખવીશું. તે વાંચતાં લખતાં શીખીને સારી રીતે રૂપીઆ–ટકા કમાશે

અને દસ જણમાં એક્કો થઈને સંસારમાં સુખથી કાળ કાઢશે. પણ, પછી તો તેવી રીતે કરી શકતાં નથી."

હરિદાસે કહ્યું:—આપણા પડોશીનો રામશંકર લખતાં વાંચતાં શીખ્યો છે; એમ. એ. ની પરીક્ષા પાસ કરી છે. રૂપીઆ પણ ઘણા જ કમાય છે, દશ જણમાં એક્કો પણ ગણાય છે. માન કે તારો છોકરો જો બરાબર બીજો રામશંકર થાય તો તું શું સુખી થઈશ ? "

પાર્વતી બોલી:—અરેરે આ મારો છોકરો ! એવો થઈને જીવે તેના કરતાં તો હમણાં મરી જાય તેથી હું કંઇ પણ દુઃખી થનાર નથી. તેવા છોકરાથી સુખ શું ? જે લખતાં વાંચતાં શીખ્યો, દશ રૂપીઆ કમાયો, દશ જણમાં એક્કો ગણાયો, પણ પોતાની માનાં આંસુ લુછી શક્યો નહિ; આના દુઃખના દિવસ દૂર કરી શક્યો નહિ તો રૂપીઆ આણીને શું કરે છે ? "

હરિદાસે કહ્યું:—તે રૂપીઆનું શું કરે છે તેનો જમા ખર્ચ તારે કે મારે રાખવાની જરૂર નથી. હવે વાત એટલી જ છે કે જો છોકરો એવો ન જોઇએ તો કેવો છોકરો હોવાથી તારી આશા પૂર્ણ થાય તે કહે જોઇએ ? "

પાર્વતી બોલી:—હું મનમાં ને મનમાં ઘણી સારી રીતે સમજું છું કે મારો છોકરો કેવો થવાથી મારા મન માન્યો થાય, પણ હું સારી રીતે કહી શકતી નથી. તમે કહો. "

હરિદાસે કહ્યું:—" આ કંઇ સહેલી વાત નથી; આ જગત્‌માં જો કંઇ ભારે કામ હોય તો તે બાળકનું લાલનપાલન કરવું એ છે. હું જે કહું છું તે તું કદાચ સારી પેઠે સમજી શકતી ન હોય, પણ તે ખરી વાત છે. આપણે જો છોકરાંને સારાં કરવાં હોય તો વાર નહિ લગાડતાં સર્વથી પહેલાં પોતે છોકરાં પાળવાને લાયક થવું જો-

ઇએ. વિશેષે કરીને તમારા (સ્ત્રીઓના) જીવનમાં એવી ઘણી ખોડો જોવામાં આવે છે કે તે દૂર નહિ કર્યાથી તમે કદીએ જરાપણ સારી રીતે છોકરાંનું પાલન કરી શકશો નહિ.

વિલાયતના એક વિદ્વાને કેળવણી વિષય પર એક ઉત્તમ પુસ્તક લખ્યું છે કેઃ-' છે કરાંના પાલન કરવા ઉપર જ તેઓનું જીવન તેમાં એક જગાએ લખ્યું છે. મૃત્યુ અને તેઓની જાતિની ઉન્નતિ તથા અધોગતિ આધાર રાખે છે, તોપણ જેઓ થોડી વારમાં માબાપ થઇને છોકરાંના પાલનરૂપ મહાવ્રતમા જોડાવાનાં છે, તેઓને બાળકના પાલન સંબંધમાં કંઇપણ શિક્ષણ આપવામાં આવતું નથી એ શું આશ્ચર્યકારક નથી? દાદીની ખોટા વિચારવાળી બુદ્ધિની સલાહ, મૂર્ખ દાસદાસીઓના વિચાર, બુદ્ધિ રહિત કલ્પિત ઉપાયથી બનેલી ખરાબ રીતિનીતિ તથા નિયમ, અને તેઓના મનમાં આવેલો તથા કલ્પનાના ખોળામાં થનાર વંશનાં ભાગ્ય અપણ કરવાં એ શું ભયંકર બનાવ નથી ? વેપારી જો વેપાર સંબંધી હિસાબનું જ્ઞાન નહિ મેળવતાં વેપારમાં વળગે તો આપણે તે મૂર્ખ માણસની બેવકૂફીની મશ્કરી કરીએ છીએ; અને તે માણસ જલદીથી વિફળ મનોરથવાળો થશે એ પણ નક્કી કરીએ છીએ. જો કોઇ માણસ વાહાણકાપના કામમાં સંપૂર્ણ પ્રકારે અજાણ્યો હોઇને તે કામમાં આગળ પડે તો તેની ખરાબી કરવાનો મતલબ જોઇને આપણે નિશ્ચય આશ્ચર્ય પામીએ છીએ અને તેને હાથે રોગીની દુર્દશા થતી હશે જ એમ જાણીને અન્તરમાં દુઃખ પામીએ છીએ. પરન્તુ કેવા ઉપાય લીધાથી છોકરાંનું શરીર બળવાન તથા આરોગ્ય રહે. અને દહાડે દહાડે પુષ્ટ થાય, કેવા ઉપાય લીધાથી તેની મનની તથા નીતિની ઉન્નતિ થાય, તથા અતિ સુંદર રૂપથી ધીરે ધીરે ખીલે; તેના લાયક કંઇ જ્ઞાન નહિ મેળવતાં માણસ માબાપ થઇને, ભવિષ્ય-વંશના શાસ્ત્ર સંબંધી ફરજ બજાવવામાં આગળ પડે છે તે જોઇને કોઇપણ આશ્ચર્ય પામતાં નથી. અરે! એકવાર પણ વિચાર કરતા નથી! આપણી પછવાડે જેઓ આવે છે તેઓની દુર્દશા થશે એવું સમજીને કોઇને પણ દુઃખ ઉપજતું નથી એ એક અજાયબ જેવો વિષય છે. સંસારમાં બધા

માણસો પોતાના કામનું પહેલાં શિક્ષણ મેળવે છે. છોકરાંનું પાલન કરવાનું કામ લોકો એવું સહેલું સમજે છે કે એ વિષયની કેળવણી લેવાની જરૂર સમજવા નથી. હવે વિચાર કરીને જો, આપણે કેટલા સારાસાર વિચાર કરવા વગરના છીએ!"

પાર્વતીએ કહ્યું:—"બરાબર છે. મારામાં કયી કયી ખોડ છે તે દેખાડો, હું મારો દોષ જોઈશ તો તેનો સુધારવાનો ખરા દિલથી યત્ન કરીશ."

હરિદાસે કહ્યું:—"હું તારા દોષ દેખાડવાને બેઠો નથી. આપણા આ છોકરાને સદ્ગુણી કરવા માટે વિચાર ઉપજ્યો છે એ જ કેવળ જોવા ચાહું છું. આજે હું ઓફિસમાંથી આવતાં આવતાં રસ્તામાં વિચાર કરતો હતો કે છોકરાંને યથાયોગ્ય કેળવણી આપીને તેઓને ધર્મમાં સુશોભિત કરીને સંસારમાં છોડી મુકવાં એ જ માબાપનું સર્વ અને મોટામાં મોટું કર્તવ્ય છે; તેના ઉપર કોઇ વિચાર કરતા નથી. તેં પહેલાં તારા પિતાને ઘેર થોડીક કેળવણી મેળવી હતી, અને મેં પણ તને શીખવવા માટે કંઇક મહેનત કરી હતી. હવે જે તું તારા બાળકના ભવિષ્યના ભલા માટે મહેનત કરીને બાળકના ઉપયોગી થોડુંક જ્ઞાન મેળવે તો કંઇક સારૂં પરિણામ થાય એમ છે, કેમકે બાળકને માણસાઇમાં આણવા માટે જેટલી વસ્તુની જરૂર છે તેટલી આપણા ઘરમાં આપણા દેશના પ્રત્યેક ઘરમાં સારી વ્યવસ્થા રાખવામાં હજી ઘણો વખત જોઇએ."

પાર્વતીએ એ સાંભળીને કહ્યું:—"તમારા બોલવામાં મને બે જગાએ શંકા રહે છે. એક જગાએ તમે બોલ્યા હતા કે થોડુંક સારૂં પરિણામ થાય એમ છે; બીજી જગાએ બોલ્યા હતા કે 'આપણા ઘરમાં સારી વ્યવસ્થા થવામાં હજી ઘણો વખત જોઇએ.' શા માટે આવું બોલ્યા એ હું સમજતી નથી. આપણે ખરા દિલથી યત્ન કરીશું તો શું છોકરાંને લાયક કેળવણી આપીને માણસ કરી શકીશું નહિ? આપણી આશા શું પૂર્ણ થશે નહિ?"

હરિદાસે તેના જવાબમાં કહ્યું:—" મારા બોલવાનો તાત્પર્ય એવોજ છે ખરો, કારણ કે એક અંગ્રેજી પુસ્તકમાં વાંચ્યું હતું કે એક સ્ત્રી સાથે વાત કરતાં કરતાં એક માણસે કહ્યું કે:—" છોકરૂં જન્મતાં પહેલાં ત્રીશ વર્ષ અગાઉથી તેની કેળવણીની તૈયારી કરવી જોઇએ; શું સમજી ? "

પાર્વતીએ કહ્યું:—"હું તો કંઇ સમજી નહિ. છોકરો થવાની ત્રીશ વર્ષ પહેલાં કેવી રીતે તેને કેળવણીની તૈયારી કરાય ! વાહ ! આ શું કહેવાય ! "રામ થતા પહેલાં રામાયણ ! "

હરિદાસ બોલ્યો:—ઠીક કહ્યું; રામ થતા પહેલાં રામાયણની ઉત્પત્તિ થવી જરૂરની છે. આ કહેવત બાળકની કેળવણીમાં અધિક સ્ત્રી છે. છોકરૂં જન્મવાની પહેલાં ત્રીશ વર્ષથી તેને કેળવણી આપવાને આરંભ કરવો જોઇએ, આવું કહ્યાથી આમ સમજવું કે નવાં અવતરેલાં છોકરાં જે માના ખોળામાં લાલિતપાલિત થઇને વૃદ્ધિ પામે, અને જન્મવાની પહેલાં જે માતાના ગર્ભમાં તેને દશ મહિના અને દશ દિવસ રહેવું પડે, તે માતાને વિશેષ સાવચેતીથી કેળવણી લેવાનો યત્ન કરવો જોઇએ. માની ઉદાર વા અનુદાર પ્રકૃતિથી અને તેના ખોટા વિચારરૂપી ઘોર અંધારામાં ઢંકાયલું કે નિર્મળ જ્ઞાનપ્રકાશથી પ્રકાશિત પ્રવૃત્તિથી બાળક જીવનના કોઇ માર્ગે ચઢે છે તેથી માતાના દરેક સારા અથવા નરસા આચરણ ઉપર, માના આચારવ્યવહાર, રીતિનીતિ, સ્વભાવ અને ચરિત્ર ઉપર બાળકનું સઘળું સારૂં નરસું ભવિષ્ય આધાર રાખે છે. તેથી સુકુમાર મતિવાળાં દરેક છોકરાંના ચરિત્રનું ઉત્તમપણું કરવા માટે, તેના અનુન્નત જીવનને ધીરેધીરે ઉન્નત કરવા માટે, તેના જીવનરૂપી ખેતરમાં જ્ઞાનરૂપી મોટા વૃક્ષનાં નાનાં નાનાં બીજ વાવવા માટે, ઘણો કાળ ગાળવો જોઇએ. પેલા ગૃહસ્થનો આવો વિચાર હતો એવું જણાય છે. હવે તે ગૃહસ્થના બોલવાની મતલબ સમજી ? "

પાર્વતીએ તેના જવાબમાં કહ્યું:—"તમે જે કહ્યું તે હું સારી પેઠે સમજી, પરન્તુ જે સમજી છું તેનાથી મારા અંતઃકરણમાં નિરાશાનો ઉદય થાય છે. હવે હું સમજી કે બાળકને બાલ્યાવસ્થામાં આણવું એ કંઇ સહેલું કામ નથી."

હરિદાસે કહ્યું:—" આ એક જ વાતથી આટલી નિરાશ થઇશ નહિ. છોકરાંના પાલનમાં વિચારવંત વિદ્વાનોએ જે જે કંઇ કહ્યું છે તે જાણ્યાથી તું વધારે આશ્ચર્ય પામીશ. મેં જ્યારે આ વાતને ઉપાડી છે ત્યારે એ વિષય તને સારીરીતે સમજાવીશ, માટે ધ્યાન આપીને સાંભળ.

પાર્વતીએ કહ્યું.—" મને તે સંબંધી સાંભળવાની ઘણી જ ઇચ્છા થઇ છે. તમે કહો."

હરિદાસે કહ્યું:—" ફ્રાન્સના બાદશાહ નેપોલિયન બોનાપાર્ટનું નામ તેં કદી સાંભળ્યું છે ?"

પાર્વતીએ કહ્યું:—" કેટલાક દિવસ ઉપર એક ચોપાનિયામાં નેપોલિયન અને ફ્રાન્સની ઉથલપાથલનો વિષય વાંચ્યો હતો, તેજ નેપોલિયન વિષે તમે કહો છો કે શું ?"

હરિદાસ બોલ્યો:—હા. તે બાદશાહ નેપોલિયન બોનાપાર્ટે એક દિવસ મડમ કાંપાન નામની સ્ત્રીની સાથે વાતચિત કરતાં કરતાં પૂછ્યો—"કેળવણી આપવાની જે જુની રીતિ છે તે બધી વગર કામની છે. કેળવણીના વિષયમાં હજી સુધી શી ખોટ છે?" મડમ કાંપાને તેના જવાબમાં કહ્યું; 'મા.' આવો જવાબ સાંભળીને નેપોલિયન આશ્ચર્ય પામ્યો અને તરત તેણે કહ્યું: 'હા બરાબર કહો છો, માતા જ ખરું કેળવણીનું ચોખ્ખું ધામ માત્ર છે' એમ કહી એણે મડમને માતાઓને બાળકનું પાલન કરવાની કેળવણી આપવાનો ઉપાય શોધવા વિનંતિ કરી. હવે શું સમજી! આ બે શબ્દની પછવાડે જ્ઞાન તથા ધર્મનું એક વિસ્તારવાળું કેળવણીરૂપી ખેતર રહેલું છે. આટલા જ માટે શો-

કો કહોઉ કે પરમેશ્વરે માને પોતાના વતી સંસારમાં મોકલી છે, માબાપ ઈશ્વરના પ્રતિનિધિ રૂપથી સંસારમાં પાલણપોષણ કરે છે. તેઓ સારાં હોય તો છોકરાં સારાં નિવડે છે, તેઓ ખરાબ હોવાથી છોકરાં કદી પણ સારી પ્રકૃતિવાળાં થતાં નથી. ”

પાર્વતી આશ્ચર્યપામીને આટલી વાર સુધી સ્વામીની વાત સાંભળતી હતી. હમણાં વાત પુરી થયાથી એક લાંબો નિશ્વાસ મુકીને બોલીઃ—“ મેં પહેલાં કદી છોકરાંના સંબંધમાં આટલો વિચાર કર્યો નહોતો ! હવે સમજી છું કે છોકરાં થયાં એટલાથી જ કોઇએ પોતાને ભાગ્યશાળી માનવું ન જોઈએ; કેમકે છોકરાં મોટાં થઇને માણસાઇ છોડીને પશુના જેવું જીવન ગાળે તો તે ન થયા કરતાં વિશેષ દુઃખ દેનાર થઇ પડે છે. હવે મને મોટી ચિન્તા થઇ છે કે કેવી રીતે આ બાળકને ઉછેરી સદ્‌ગુણી બનાવું ? ”

હરિદાસે કહ્યુંઃ–આજે અહિંથી જ બંધ રાખું છું; કારણ કે રાત્રિ ઘણી થઇ ગઇ છે. ફરી કોઇ વેળાએ આ વિષય ઉપર વાતચિત ચલાવીશું. ”

પાર્વતીએ પૂછ્યુંઃ–“ કોઇ વેળાએ એનો અર્થ શો ? ફરી વળી ચાર મહિના પછી આ સંબંધી વાતચિત કરવા બેસીશું કે શું ? ”

હરિદાસે ઉત્તરમાં કહ્યું:—“તું શું એમ કહે છે કે દરરોજ ઓફિસની સખ્ત મજુરી કર્યા પછી ઘરમાં આવીને ફરીથી આવા સૂકા વિષયની ચર્ચા કરવામાં રાત્રે દશ વાગ્યા સુધી કાળ ગાળું ? ”

પાર્વતીએ કહ્યું:—તમે શું માફ મન જાણવા માટે મને આવું કહો છો ? મારા હૃદયમાં કેવો વિચારનો પ્રવાહ ઉત્પન્ન થયો છે, મારી ટુંકી બુદ્ધિ તથા જ્ઞાનની સાથે કેવો એક નવો ભાવ પ્રકટ થયો છે, તેનું વર્ણન મારાથી કરી શકાતું નથી, એનો જ મને ખેદ થાય છે. તમે નિશ્ચય સમજજો કે મને આ વિષયમાં કેળવણી આપવા માટે તમે મારા

આ સ્નેહના ધનને મનુષ્ય કરવા યોગ્ય જે મદદ કરશો તેનું એક બિંદુ પણ નિરર્થક જશે નહિ, એજ મારી વિનંતિ છે.

હરિદાસે કહ્યું:—ઠીક છે ત્યારે, જ્યારે મને વખત મળશે ત્યારે મારો શ્રમ વિસારી દઈને આ વિષયમાં તારો જ્ઞાનોન્નતિને માટે વિચાર કરીને સારી સલાહ આપીશ. તું બળપુર્વક તે બોધ કામમાં આણશે તો હું મારો શ્રમ સફળ થયો સમજીશ.

બીજે દિવસે રવિવાર હતો,તેથી જમીને હરિદાસ ઓફિસમાં ગયો નહિ; તેથી વાતચિત કરવાનો પુષ્કળ વખત મળ્યો,હરિદાસ અને પાર્વતી એકઠાં બેસીને બાળકને ઉછેરવા સંબંધી વાતચિત કરવા લાગ્યાં.

હરિદાસે પુછ્યું:–"કહે જોઇએ, કાલે રાત્રે જે કઇ કહેવામાં આવ્યું હતું તે બધું તને યાદ છે કે ?"

પાર્વતીએ જવાબમાં કહ્યું:—"હા યાદ છે; હું તેમાંનો એકપણ બોલ ભુલી નથી." કાલે તો "મા થવાની આગમજ સ્ત્રીઓને સારી પેઠે કેળવણી આપવી જોઇએ" એ વિષે વાતચિત થઇ હતી. " .

હરિદાસે કહ્યું:—" હા, તેજ વિષે થઇ હતી ખરી. આજ હું મા થવાની આગળ જ સ્ત્રીઓને કેળવણી આપવાની જરૂર છે એ વિષયમાં કંઇક વધારો કરીશ. એક અંગ્રેજી પુસ્તકમાં એક ઠેકાણે લખ્યું છે કે એક સ્ત્રીએ પોતાના ચાર વર્ષની ઉમ્મરના છોકરાને ક્યારે કેળવણી આપવાનું શરૂ કરવું એ વિષે પાદરીને પુછ્યાથી પાદરીએ કહ્યું, " ભદ્રે ! હજી સુધી જો તમે તે બાળકને કેળવણી આપવાનો આરંભ ન કર્યો હોય તો ચાર વર્ષ અમસ્તાં ગયાં છે. કહે જોઇએ આની મતલબ શી છે ?"

પાર્વતીએ કહ્યું:—" ચાર વર્ષનો છોકરો શું શીખે ? હું તો કંઇ સમજી શકતી નથી, આપણા દેશમાં પાંચ વર્ષની ઉમ્મરનાં છોકરાંને

નથી જે મુકે છે. આટલી નાની વયમાં છોકરાં ઉપર બોજો નાંખવાથી તે છોકરાં કેમ જીવે ?"

હરિદાસે કહ્યું:—છોકરાંને કેવી કેળવણી આપવી જોઇએ તે તું જાણતી નથી, શું તું ધારે છે કે છ મહિનાનાં તથા એક વર્ષનાં છોકરાંને કપડાંલત્તાં પહેરાવીને હાથમાં ખડીઓ પાટી આપીને મહેતાજીની નિશાળે મોકલવાં અથવા પહેલી ચોપડી હાથમાં આપીને સ્કુલમાં મોકલવાં એનું નામ કેળવણી આપવી કહે છે ? બાળક અવતરતાં જ ઘણી સહેલાઇથી પોતાની જરૂરની કેળવણી મેળવે છે. લૉર્ડ બ્રોહમ નામના એક વિદ્વાને કહ્યું છેઃ 'બાળક અઢારથી ત્રીશ મહિનામાં બહારની દુનિયાના વિષય, પોતાની શકિત અને બીજાના સ્વભાવ વિષે એટલું જ નહિ પણ પોતાના તથા બીજાના સંબંધમાં એટલી બધી કેળવણી મેળવે છે કે તેના બાકીના બધા જીવતરમાં તે તેનાથી વધારે કેળવણી મેળવી શકતો નથી. આની મતલબ એ છે કે એક વર્ષમાં બાળક આખી ઉમ્મરની કેળવણી-નાં બીજ એકઠાં કરે છે. આ એક વર્ષની કેળવણી તેની સર્વેથી મોટી કેળવણી છે. તેનું પરિણામ એ થાય છે કે ત્યાર પછી જે કંઇ કેળવણી મેળવે છે તે પહેલી બાલ્યકાળની એક વર્ષની મેળવેલી કેળવણી રૂપી ઝાડના ઉપર ડાળીઓ, પાતરાં, ફૂલ ફળની પેઠે શોભા જ આપે છે."

પાર્વતી તે સાંભળીને બોલીઃ—" આ કેવી અજાયબ ભરેલી વાત તમે કહી ! તમારા કહેવાથી જણાય છે કે અઢી વર્ષનું બાળક બધી કે-ળવણી લે છે, તે હું સમજી શકતી નથી. નાનું બાળક કેવી રીતે આટલું શીખી શકે તે મારા ધ્યાનમાં ઉતરતું નથી "

હરિદાસે કહ્યું:—આના ઉપરથી જણાય છે કે બાળકની કેળવણી કયારે શરૂ કરવી જોઇએ તે તું સારી પેઠે સમજી શકી નથી. ઠીક છે, કહે જોઇએ, આપણે જેને કેળવણી શબ્દ કહીએ છીએ. તે શી કેળવણી છે? બાળક શું શીખે છે ? "

પાર્વતીએ જવાબ આપ્યો:—પહેલાં તમે જે કહ્યું છે તેના ઉપરથી એવું સમજાય છે કે બાળક જે જુએ છે તેજ શીખે છે. "

હરિદાસે કહ્યું:—" ઘણું જ સારૂં, બાળક જે જુએ છે તે જ શીખે છે, તો તેની જોડે જોડે, જે શીખે છે તેનું થોડું પણ જ્ઞાન તે મેળવતો જાય છે તેમાં કંઈ સંદેહ જણાતો નથી."

પાર્વતીએ તેના જવાબમાં કહ્યું:—થોડું જ્ઞાન તો મેળવવું જોઈએ. હું હવે જરાજરા તમારા કહેવાની મતલબ સમજુ છું."

હરિદાસેઃ કહ્યું—જન્મતાં જ બાળક મા રૂપી કેળવણીના ખોળામાં રૂએ છે. બાળક જે જુએ છે તે તેને નવું જણાય છે, તે આશ્ચર્ય થઈને જગતની ખુબસુરતી જુએછે અને હળવે હળવે તેનું જ્ઞાન મેળવે છે. જે બાળક અવતરતા જ રૂવેછે, તે શા માટે રૂવે છે ? તે તું જાણે છે ? જન્મતાં જ તેને કંઇ વસ્તુની જરૂર જણાય છે, અને રોવાથી તે મળશે એવા જ્ઞાનનું બીજ પ્રકૃતિએ એટલે કુદરતે છુપી રીતે તેની અંદર વાવ્યું છે ભૂખ લાગી હોય તો નવાં અવતરેલાં છોકરાનું જોર રોવામાં જ સમાયલું હોય છે, એકાએક બાળકના શરીર ઉપર કોઇ જાતનો માર લાગ્યો હોય તો રોવાથી મદદ મળશે અને તે મારની પીડા દૂર થશે એવું જ્ઞાન બાળકની પ્રકૃતિના મૂળમાં છુપી રીતે રહેલું છે. આવી રીતે બાળક ધીરે ધીરે રોવા શીખે છે. બાળક હસતાં શીખે છે, એ પોતાના કુમળા નાના નાના હાથપગ હલાવીને રમતાં શીખે છે, એ શું કેળવણી નથી ? જેમ્મસર વધતી જાય છે તેમ તેમ બાળક કાલુ કાલું બોલીને મા મા શબ્દથી માના કાનને શાન્તિ આપે છે. માના આનંદથી પીગળી ગયેલા હૃદયમાં અમૃતની ધારા વરસાવતાં શીખે છે એ શું વગર કેળવણીથી થઇ શકે એમ છે ? ભૂખની વેળાએ, પીડાની વેળાએ અથવા કોઇ રીતનો માર લાગ્યાથી રોઇને પોતાની મતલબ કહેતા અને તેની જોડે લોકોની લાગણીને ખેંચતાં બાળકને કોણ શીખવે છે ? ભૂખ લાગીછે તો રોવાથી ખોરાક મળશે, ભૂખ નિવારણ થઇ તૃપ્તિ મળી અને તેને લીધે આનન્દ પ્રકટ કરવો એ બાળકને કોણ શીખવે છે ? પેલો આપણો ચાર મહિનાનો છોકરો ઘોડીઆ ઉપર એક લાલ રંગનો રૂમાલ ઝુલતો જુએ છે. તે મેળવવા માટે કેટલો ખપો આતુર દેખાય છે ? તેને ઉઠીને લેવાની

તેઓ જાણે છે તેઓને એ ઘણું જ સહેલું જણાય છે, પણ જેઓ એ કામ જાણતા નથી તેઓને એ ઘણું જ ભારે જણાય છે."

હરિદાસે પુછ્યું:—"ઠીક, હવે કહે જોઇએ કેવા માણસનાં છોકરાં સારાં થાય?"

પાર્વતીએ ઉત્તરમાં કહ્યું:—જે માબાપનું શરીર આરોગ્યતાવાળું તથા બળવાન હોય, તેઓનાં છોકરાં સારાં થાય."

હરિદાસે કહ્યું:—"તું શું જોતી નથી કે છોકરાં ઘણીક વખતે માબાપનો ચહેરો મેળવે છે?"

પાર્વતીએ જવાબમાં કહ્યું:—"હા જોઉં છું ખરો. મારી માએ એક દિવસે મને કહ્યું હતું કે આ છોકરાનું મોં તેના બાપના જેવું છે."

હરિદાસે કહ્યું:—"એ પ્રમાણે છોકરાં ઘણી વખતે માબાપની પ્રકૃતિ તથા ગુણઅવગુણ મેળવે છે તે શું તું જાણે છે?"

પાર્વતીએ જવાબમાં કહ્યું:—"હા, તે પણ જોઉં છું. મારા મોટા કાકા ઘણા ક્રોધી સ્વભાવના છે, તેમનો મોટો દીકરો ઘણો જ ક્રોધી છે. મારા નાના કાકા ઘણા જ દયાળુ છે, ગરીબ દુઃખીને જોયાથી તેઓને અન્ન આપે છે; જેની પાસે પહેરવાને કપડાં ન હોય તેને વસ્ત્રદાન કરે છે. તેમનો છોકરો મારા કરતાં નાનો છે તે બરાબર કાકાના જેવો જ થયો છે. એક દિવસે એક માણસ ટાઢથી ધ્રુજતો હતો તે જોઇને તેને પોતાના શરીર ઉપરનું વસ્ત્ર આપીને ઘેર આવ્યો. કાકાએ તેના વસ્ત્રની વાત સાંભળીને તેને ઘણી જ શાબાસી આપી."

હરિદાસે કહ્યું:—"ઘણું જ સારૂં. હવે ધાર કે આવા માબાપનાં છોકરાં થાય તો દુનિયાનું ઘણું જ ભલું થાય. જે આપણા શરીરમાં-

કંઈ પણ રોગ ન હોય,આપણે સારાં અને બળવાન હોઈએ, આપણે નાનપણથી સત્ય ઉપર પ્રેમ રાખનાર હોઈએ, તથા ધર્મપરાયણ માબાપને ખોળે ઉછર્યાં હોઈએ; અને સારી કેળવણીના ગુણથી માબાપના દોષ છોડીને તેઓના ગુણ એકઠા કરીએ તથા જીવનનું પાલન કરીએ, તો આપણા ઘરમાં જે બાળકો જન્મે તેઓથી પણ આ દુનિયામાં ઘણું જ ભલું થાય એમ છે; હું હવે પછી તે સ્પષ્ટ રીતે સમજાવીશ. જેમ તે શરીરના વિષે પહેલાં કહ્યું હતું કે માબાપ બળવાન હોય તો છોકરાં પણ સારાં અને બળવાન થાય છે; તેમ વળી જેનું શરીર સારૂં હોતું નથી, નાના પ્રકારના શરીરના નિયમ તોડીને જેઓ હંમેશાં માંદાં થાય છે, દમ, ક્ષયરોગ અને ઉન્માદ વગેરે ઘણીક જાતના બીજા રોગ જે શરીરને એકદમ ઘેરી લીધા પછી સહેલાઇથી જતા નથી તે રોગ જેના શરીરમાં પ્રવેશ કરે છે; તેઓનાં છોકરાં તે રોગમાં ફસી પડે છે એ સર્વત્ર દીઠામાં આવે છે. હવે કેટલાક દાખલાથી હું તને સમજાવું છું કે શરીરની પેઠે બાળકનું મન અને પ્રકૃતિ પણ નાના પ્રકારના કારણથી માબાપના જેવી થાય છે. તને યાદ હશે કે છોકરો જન્મવાની પહેલાં તને ઘણીક વેળાએ સાવચેતીથી વખત ગાળવા કહ્યું હતું; તને ચીડાઇ જવું ન પડે. તારા મનમાં કલેશ તથા દુઃખની છાયા પડીને તારા હૃદયમાં અન્ધકાર ન થાય તેને માટે મેં ઘણા યત્ન કર્યા હતા; વળી તને વાંચવા માટે સારાં સારાં પુસ્તકો પણ આણી આપ્યાં હતાં, કહે જોઇએ કયાં પુસ્તકો ધ્યાન લગાડીને વાંચ્યાં હતાં અને તેથી શો લાભ મેળવ્યો હતો ?"

પાર્વતીએ કહ્યું:—હરિશ્ચન્દ્ર નાટક વાંચ્યું હતું, તેમાં સત્યવાદી હરિશ્ચન્દ્રની વાત હતી. તે પુસ્તક મેં ધ્યાન દઇને વાંચ્યું હતું. પુસ્તક ઘણું જ મઝેનું હતું.

હરિદાસે કહ્યું:—એ પુસ્તક ઘણું જ સુન્દર હતું. તેથી મેં તને વાંચવા આપ્યું હતું. આહા ! હરિશ્ચન્દ્રનો સ્વાર્થત્યાગ, ન્યાય,

અને ઊંડો સત્ય ઉપર પ્રીતિ એ આપણા ઘરમાં પ્રવેશ થાય તો આપણો મનુષ્ય જન્મ સફળ થાય. ઠીક, હવે કહે જોઇએ બીજાં કયાં કયાં પુસ્તકો તને વાંચવા આપ્યાં હતાં ? "

પાર્વતીએ કહ્યું:—" વિષ્ણુપુરાણમાંનું ધ્રુવ અને પ્રહલાદનું જીવનચરિત્ર વાંચ્યું હતું. એ પણ ઘણી જ સારી કથા હતો, તે વાંચતા વાંચતાં ઘણીવાર આંખમાં આંસુ આવતાં હતાં. ધ્રુવની સરલ ભક્તિ અને પ્રહ્લાદની વિશ્વાસની દૃઢતા એ બે ઘણી જ સારી હતી. "

હરિદાસે પૂછયું:—" બીજું શું વાંચ્યું હતું ?"

પાર્વતીએ જવાબમાં કહ્યું:—" બુદ્ધદેવ ચરિત્ર વાંચ્યું હતું. બુદ્ધદેવનો પ્રથમ વૈરાગ્ય અને અન્તનો પ્રેમ પ્રચાર એવો બનાવ મારા અન્તઃકરણમાં હમેશને માટે ઠસી રહેશે. તમે જેટલાં પુસ્તકો મને વાંચવા આપ્યાં હતાં, તે સઘળાં મને ઘણાં પસન્દ પડયાં હતાં; અને તમે વારે વારે વાંચવાને કહ્યાથી મેં તે ધ્યાન લગાડીને પણ વાંચ્યાં હતા. એવી રીતે વાંચી ગઇ હતી કે તેમાંનો કેટલોક ભાગ મારે મોઢે ચઢી ગયો છે. "

હરિદાસે પૂછયું:—"શા માટે તે પુસ્તકો તને વાંચવા આપ્યાં હતાં તે જાણે છે ? "

પાર્વતીએ ઉત્તરમાં કહ્યું:—" પુસ્તકો સારાં હતાં, સ્ત્રીઓને વાંચવા લાયક હતાં, તેથી આપ્યાં હતા. "

હરિદાસે કહ્યું:—કેવળ તેટલાથી જ નહિ; બીજું પણ કંઇ કારણ હતું.

પાર્વતીએ પૂછયું:—" બીજું શું કારણ હતું ? તમે તો મને તે કહ્યું નહોતું. "

ઈશ્વરની પ્રમાણે ચાલી શંકાનું નિવારણ કરવું, એ ખરેખર ઉમદા કામ છે. જ્યારે જુની યુનેટેડ સ્ટેટ્સ બેન્કના માલેક નિકોલસ બીડલે રવિવારને દિવસે પણ કામ પર આવવા પોતાના નોકરોને ફરજ પાડી ત્યારે એક કારકુને જાહેર કર્યું કે રવિવારે કામ કરવાને મારૂં અંતઃકરણ હા પાડતું નથી. બીડલે તેને જવાબ આપ્યો કે "ત્યારે તો તમે નોકરી છોડી ઘેર બેસો." તે જુવાન માણસ નોકરી છોડી ઘેર ચાલ્યો ગયો. કેટલાક વખત પછી બીડલના એક મિત્રે તેની પાસે આવી કહ્યું, કે મારે એક ભરોંસાદાર અને લાયક માણસને એક નેખમના કામ પર નોકર રાખવો છે. બીડલે આ કારકુન વિષે ભલામણ કરી, અને જણાવ્યું, કે "એ માણસ તમારે જોઇએ તેવો છે. રવિવારે કામ કરવાનું મેં તેને કહ્યું ત્યારે તેમ કરવાની તેણે ચોખી ના પાડી હતી." એના સિવાય બીજા બધા કારકુનોએ પોતાના અંતઃકરણ વિરૂદ્ધ રવિવારે પણ કામ કરવાને હા પાડી હતી, તો પણ તેમાંના કોઇ પર તેના જેટલો ઇતબાર બીડલને આવ્યો નહી. આ પરથી કોન્સટન્ટાઇન બાદશાહ થયો તે વખતની એક વાત મને યાદ આવે છે તેના રાજમાં કેટલાક ખ્રિસ્તિ નોકરો હતા. તેથી તેણે એવો હુકમ કર્યો, કે એ લોકોએ પોતાનો ધર્મ છોડી દેવો, અથવા પોતાની જગોનું રાજીનામું આપવું. આ પરથી કેટલાક હલકા મનના લોકોએ પોતાની જગો નગાવી રાખવા સારૂં પોતાનો ધર્મ છોડી દેવા મરજી દેખાડી. બાદશાહે આ હલકા લોકોને તુરત બરતરફ કર્યા અને તેમને કહ્યું, કે "તમારા દોન્ય ધણીને વજી દેવાને તત્પર થયા છો ત્યારે કોઇ કહાડે વખત આવે મને પણ તજી દ્યો; માટે તમે ઇતબાર રાખવા લાયક નથી." ઇંગ્લાંડના પ્રખ્યાત સ્વદેશાભિમાની સિડનીને કોઇએ કહ્યું, કે "ફલાણા કાગળના અક્ષર તમારા છે, એ વાતનો તમે ઇનકાર કરો તો તમારો જીવ બચે." આ સાંભળી સિડનીએ જવાબ દીધો, "ઈશ્વરેચ્છાથી હું એવી સ્થિતિમાં આવી પડ્યો છું, કે જીવ બચાવવો હોય તો મારે જૂઠું બોલવું જોઇએ. જૂઠું બોલી જીવ બચાવવો, અથવા ખરૂં બોલી

જીભ ખોલો, એ વચ્ચે મને ઈશ્વરે પસંદગી આપેલી છે, ત્યારે તો મારી મરજી શી છે, એ ઈશ્વર મને સ્પષ્ટ બતાવે છે; અને તે એ કે જૂઠું બોલી જીભ ભ્રષ્ટ કરવાના કરતાં મારે સત્ય જ બોલવું જોઈએ." આવા અંતઃકરણ પ્રમાણે ખરી રીતે ચાલનાર પુરુષોની આખા જગતમાં પ્રશંસા થાય છે.

થોડાંક વર્ષપર એક સ્ત્રી બોસ્ટન શહેરમાં એક દુકાનમાં ગઈ હતી; તેણે દુકાનમાં કેટલોક સામાન જોયો પણ કંઈ ખરીદ્યા વગર તે ચાલી ગઈ. એ દુકાનના માલીકે પોતાના વાણોતરને પૂછ્યું, કે "અલ્યા, કંઈ લીધા વગર એ બાઈ કેમ ગઈ ?" વાણોતરે જવાબ દીધો, કે "શેઠ સાહેબ, તેને તો મિડલસેક્સનું કાપડ જોઈતું હતું." શેઠે કહ્યું "ત્યારે પેલી બીજી ગાંસડી ઉઘાડીને તેં કેમ તેને બતાવી નહીં ! અને એમ કેમ ન કહ્યું, કે તે મિડલસેક્સનું કાપડ છે !" વાણોતરે તરત જ જવાબ આપ્યો, "તેનું કારણ એજ કે એ કાપડ મિડલસેક્સનું નથી." શેઠ બોલ્યા, "અલ્યા ભાઈ, તું પ્રમાણિકનો દાદો થઈને બેઠું, અને જરૂર પડે ત્યારે ઘરાકને સમજાવવાને જરા જૂઠું બોલું નહિ ત્યારે તું મારે કંઈ કામનો નહિ." શેઠનું આ વચન સાંભળી વાણોતરે જવાબ આપ્યો હતો તે ઇતિહાસમાં નોંધી રાખવા જોગ છે. "વારૂ શેઠ સાહેબ, મારે ક્યાં જવું અથવા શું કામ કરવું તેની મને સૂઝ પડતી નથી. પણ તમારે ત્યાં નોકરી કરવાને મારે જૂઠું જ બોલવું પડે એમ હોય તો હું તમારી નોકરીમાં વધારે વખત રહેવા ખુશી નથી." એ જુવાન વાણોતરને કોઈએ ભૂખે મરતો જોયો નથી. સત્યને ખાતર તેણે તે કપટી શેઠની નોકરી છોડી દીધી, તેથી તેની તારીફ થઈ, અને તેનાથી સારી જગ્યા તેને મળી. હાલ તે ધનાઢ્ય થયો છે, અને પશ્ચિમ તરફના એક સંસ્થાનમાં આબરૂભેર પોતાના દિવસો ગુજારે છે.

"જીંદગીનું સાફલ્ય."

સારી અસર કરી શકાય છે. આ પ્રમાણેની પ્રયોગની ગોઠવણી અજાણ્યો માણસ તો દર્પણની આંહે જોતાં છતાં પણ એમ સમજે છે કે એ દર્પણની અંદર જે ભીંત જણાય છે તે જોનારની સામેની એટલે ટેબલની પછાડીની દિવાલ છે. ટેબલની નીચે કાચ છે એમ ભાગ્યે જ કોઇના જાણવામાં આવે છે, અને કદાચ એમ મનમાં આવે કે ટેબલની નીચે કાચ છે, તો પણ તેમાં તેની પાછળની ભીંત દેખાય છે એમ લાગવાથી તે સાદા પારદર્શક કાચ છે એમ અનુમાન થાય છે. આથી જોનાર માણસ એમ સમજે કે ટેબલના પાયાથી પાછળની ભીંત સુધીની જગામાં કોઈ ઠેકાણે પેલા ડોકાનું ધડ નથી. વસ્તુતઃ ટેબલની પછાડી દેખાતી ભીંત બાજુપરની ભીંતોનું પ્રતિબિંબ છે; અને ધડ તો એ દર્પણોની પછાડી ડોકાંની નીચે જ છે. પરંતુ જોનારને એમ સમજાયાને બદલે એમ લાગે છે કે ટેબલની નીચેનો જગામાં સામી ભીંત સુધી કંઇ છે જ નહીં તથા જો કાચ હોય તો તેઓ પારદર્શક જ હોવા જોઈએ. આથી આ આશ્ચર્યકારક ભ્રમ ઉત્પન્ન થાય છે. "

मनुष्ये कालनी गतिनो विचार करवो जोइअे.

એક સદ્‌ગૃહસ્થે પોતાના પુત્રની વર્ષગાંઠ હોવાથી ઉત્સાહથી તે દિવસ આનંદમાં ગુજારવા પોતાના મિત્રોને આમંત્રણ કર્યું હતું. સઘળા હસાવેલે સમયે ભેગા મળવાથી ત્યાં ખાણાંપીણાં અને વાજીંત્રના ઘોરથી આનંદ થઇ રહ્યો હતો. આ સમયે એક બ્રહ્મનિષ્ઠ સાધુમિત્રે જણાવ્યું કે દરેક મનુષ્ય પોતાને નવું વર્ષ બેસવાથી આનંદ માને છે, પણ તે સાથે તેણે વિચારવું જોઇએ કે પોતાના દેહ સાથે પોતાના આત્માનો સંબંધ જ્યાં સુધી રહેવાનો હશે તેની અંદર તે વર્ષ ઓછું થયું એમ સમજવું. તેથી પોતાના તે ગત વર્ષમાં આ દેહ સાથે આત્માનો સંબંધ રહ્યો તેની અંદર આપણે આપણા આત્માને અર્થે શું કામ કર્યું છે તેનો વિચાર કરવો જોઇએ.

આ સૃષ્ટિની અંદર દરેક પ્રાણી કાળે કરીને નાશ પામે છે; અને તેની અવસ્થા થાય છે. બાળપણાના ગુલાબી રંગ યુવાનીની લાલીમાં ફેરવાઇ સર્વે વિચાર અને વિકાર બદલાઈ જાય છે. પરંતુ તુરત જ તેની પાછળ વૃદ્ધપણ અંદરથી શરીરને ખાતું દાખલ થાય છે અને ક્રમે ક્રમે દેહ અને આત્માને જુદા પાડવાને સર્વ સાધન રચાય છે, અને છેવટે તે જુદા પડે છે. આમ સર્વત્ર એક ક્રમ રહેલો છે. માટે દરેક મનુષ્યે તે સંબંધમાં વિચાર કરવો અને વર્ષ બદલવાથી રાજી થતાં પહેલાં તે વર્ષ આ પૃથ્વી પર જે સુકૃત્ય કરવાનું તે થયું છે કે કે નહિ તેનો હિસાબ કહાડવો જોઇએ. આહાર નિંદ્રા ભય આદિ વિકારો મનુષ્ય પ્રાણી સર્વે અનુભવે છે. તેમાં મનુષ્યનું વિશેષ એ જ કે તેણે કોઈ પણ પરમાર્થ કરવો. તો પોતાનાં ગએલાં વર્ષમાં તેણે પોતાના મનુષ્ય ભાઈઓના ઉપયોગમાં આવે એવું શું કામ કર્યું એ જરૂર વિચારવું જોઇએ. આમ છતાં કેટલાક એ સંબંધી કાંઈ પણ વિચાર ન કરતાં પોતાના દેહને માટે અને દેહના સંબંધીઓને માટે જ રાતદિવસ છળ પ્રપંચ અને અધમ વિચારમાં મગ્ન રહી પોતાનું અમુલ્ય આયુષ્ય ગુમાવે છે; માટે એ તેમણે વિચાર કરવો જોઇએ જે પરમાત્માએ આ દેહ સુકૃત્ય કરવા આપ્યો છે તે માટે તેની કેટલી આજ્ઞા પાળી છે તે વિચારવું. નહિ તો દેહ અને આત્માનો વિયોગ થએ તેની પાસે શું જવાબ દેઇશું તેનો નિરંતર વિચાર કરવો. ખોટાં ખત લખવામાં, ખોટા હિસાબ રાખવામાં મગ્ન રહેવામાં અને નીચ અનાચારમાં આયુષ્ય વ્યય જવાથી ફળ ઝડપી લેશે તો પછી ત્યાં જવાબ આપવાનું કામ ઘણું કઠણ છે એ નક્કી સમજવું. આપણે અધર્મ અને અનાચારથી મેળવેલું ધન, પુત્રાદિક સહોદરો ભોગવશે, પણ તે અધર્મના જવાબદાર આપનુ પોતે જ છીએ તેમાં જરા પણ શક નથી.

કોઈપણ કર્મ કરતાં આપણને કોઇ જોતું નથી એમ સમજવું એ ખોટું છે. જગતના કર્તા દયાળુ પ્રભુને તે જોવાને આંખની ગરજ નથી. તે સર્વત્ર સર્વકાળે સઘળું થાય છે તે જુએ છે.

માટે સદાકાળ તેનો ભય મનમાં રાખીને વર્તવું જોઇએ. માટે ઘણા પ્રત્યક્ષ દાખલા છે. ઘણાં ખુન ઘણા કાળ સુધી અં ધારામાં રહ્યા છતાં પણ તે ખુલ્લાં થયાં છે.

ઘણાં વ્યભિચારાદિક કર્મ અંધારામાં થયા છતાં તેઓની વર્તણુક ખુલ્લી થયા વગર રહી નથી; અને એવા અધમ નરો દુનિયામાં અત્યંત તિરસ્કારને પાત્ર પણ થયા છે ઘણા દ્રવ્યવાન ને સ્વરૂપવાન રાજાઓ નાશ પામ્યા છે અને પોતાના કર્મનો જવાબ કૃપાળુ પ્રભુની આગળ મને કે કમને તેમને હાજર થવું પડયું છે.

માટે દરેક સમજુ મનુષ્યે પોતાની ઘડી, દિવસ, માસ, અને અવસ્થા બદલતાં પોતે તેની અંદર દેહના કલ્યાણને માટે સદ્કર્મની મૂડી સાથે રાખવાની જરૂર છે, તે તેણે ભજવી છે કે તેનો મેળ કહાડવો, અને ભુલચૂક અથવા ખોટ હોય તો સુધારવો જોઇ આપણા વેપારીઓ દર દીવાળો ઉપર ધંધામાં નફા નુકશાનનો હિસ કહાડે છે તેમ દરેક મનુષ્યે પોતાનું વર્ષ બદલાય ત્યારે જો એ મુ હિસાબ કરી વિચારે કે આ વર્ષમાં કેટલાં ખોટાં ખત લખ્યાં, કે જુઠી સાક્ષી પુરી, કેટલી વખત પરસ્ત્રી સંગ કર્યો, મારા ગિ સગાંસંબંધી અને બીજા મનુષ્યો સાથે કેટલી છેતરપડી કરી, કેટલા અધર્મના પૈસા ખાઇ ગયો, કેટલો ઢંગ રાખ્યો વગેરે વિ કરી તેની સાથે મેં શું સારૂં કામ કર્યું, અને મારાથી પરમાર્થ થયો એનો વિચાર કરી જમા ઉધારનો મરવાળો કરી ખોટ વધારે કે નફો તે તપાસવું. અને જો તેમાં ખોટ વધારે માલુમ પડે તો પોતાનું વર્ષ અફાર જ ગયું એમ માનવું; અને નવો કાળ વ્યર્થ ન જાય માટે ખુબ બંદોબસ્ત કરવો. જો આમ કરવાને તે સહજ શ્રમ લેશે બેશક થોડા સમયમાં તે સદ્ગુણી અને પ્રભુને પરમ એકાંતિક એમાં શક નથી. માટે પ્રત્યહનિશ મનુષ્યે આ બાબત પર અહર્નિ વિચાર કરવો એ જ તેના આલોક અને પરલોકના ઉત્તમ સુખ સાધન થશે એ ઉચિત સમજવું. (જ્ઞાન સુધા.)